ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

Vol. — CLXXV — Band

БОГДАН ВИНАР

УКРАЇНСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Студія Совєтського Колоніялізму

з передмовою

Проф. Володимира П. Тимошенка

ТОМ І

ПРАЦІ ІСТОРИЧННО-ФІЛОСОФІЧНОЇ СЕКЦІЇ

ПЕРША УКРАІНСЬКА ДРУКАРНЯ У ФРАНЦІЇ

Париж — Нью-Йорк — Мюнхен

1964

БОГДАН ВИНАР

УКРАІНСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Студія советського колоніялізму

MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

Vol. — CLXXV — Band

BOHDAN WYNAR

UKRAINIAN INDUSTRY

A Case Study in Soviet Colonialism

with the foreword
by
Volodymyr P. Tymoshenko

Vol. I

Paris — New York — München
1964

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

ТОМ CLXXV

БОГДАН ВИНАР

УКРАЇНСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Студія Совєтського Колоніялізму

з передмовою

Проф. Володимира П. Тимошенка

ТОМ I

ПРАЦІ ІСТОРИЧННО-ФІЛОСОФІЧНОЇ СЕКЦІЇ

ПЕРША УКРАЇНСЬКА ДРУКАРНЯ У ФРАНЦІЇ

Париж — Нью-Йорк — Мюнхен

1964

ВІД АВТОРА

Праця, що її даємо до рук читачеві, написана в невідрадних умовах еміґраційної дійсности. Поважна частина джерельних матеріялів та навіть деякі монографічні праці советського походження, що безпосередньо відносяться до нашої теми, на жаль, на еміґрації не є доступними і їх автор не міг використати. Перебуваючи на праці в одному з університетів Середнього Заходу ЗДА, автор цих рядків мусів переборати і ці додаткові труднощі, що їх автоматично створює його осідок, а саме — поважне віддалення від більших осередків славістичної літератури східніх районів ЗДА. Тим самим праця має зрозумілі недоліки і вимагає деяких доповнень.

З другого боку, зі справжньою вдячністю хочемо відмітити факт дружньої і зичливої допомоги, що її одержував автор в часі писання праці від ряду відомих українських економістів та науковців. Зокрема уважаємо приємним обов'язком зложити сердечну подяку проф. д-рові Володимирові Тимошенкові за читання і рецензування манускриптів першої і другої редакції та написання передмови, як також проф. інж. Євгенові Ґловінському за детальну рецензію праці. Допомогу матеріялами і критичні завваги одержав автор від д-ра В. Голубничого, інж. С. Ю. Процюка, проф. К. Кононенка, інж. А. Жуковського, д-ра І. Ванчицького та ін. Всім їх належиться щира подяка за їх

труд. Окрему подяку хочемо зложити проф. д-рові В. Кубійовичеві, проф. д-рові В. Яневу та гол. редакторові «Українського Слова» О. Ждановичеві і В. Лазовінському за їх жертвенну допомогу у справі видання цієї праці.

Денвер, 10. квітня 1961 р.

ПЕРЕДМОВА

Питання розвитку української промисловости за час перебування України в складі Совєтського Союзу є дуже важлива і складна проблема. Вивчення її є тим більш потрібне, що комуністична централізована влада Совєтського Союзу веде невпинну пропаґанду про те, як вона спричинилась до «буйного економічного розквіту національних республік», що входять в склад Союзу, в тому числі й України.

Цією пропаґандою комуністична влада не лише намагається вдержати неросійські народи політично підпорядкованими в складі Союзу, але рівночасно старається вплинути на світову міжнародню опінію, зокрема серед економічно недорозвинутих країн світу, що стараються піднести свій економічний стан і осягти економічну та політичну незалежність.

Ведучи гостру пропаґанду проти колоніялізму капіталістичних країн Заходу, комуністична влада СССР хоче представити себе визволителем неросійських народів бувшої Російської імперії від колоніяльної експлуатації царським урядом. Для цього їй потрібно підкреслювати швидкий економічний розвиток, зокрема індустріялізацію неросійських союзних республік і доводити, що той розвиток був можливий лише завдяки «братній» допомозі з боку російського народу, який тим самим утотожнюється з централізованою комуністичною владою СССР. Коли комуністичній владі вдається

ще довести це до певної міри відносно деяких національних республік Сходу, як наприклад відносно Казахстану, де нова індустрія будувалась властиво на порожньому місці, то це тяжче зробити відносно України чи прибалтійських національних республік, що в деяких відношеннях були перед советською революцією на вищому економічному рівні розвитку ніж багато земель центральної чи східньої Росії.

До цього треба ще додати, що економічний розвиток цих східніх національних республік форсується переважно з метою задоволення потреб центральної російської союзної республіки (РСФСР), що в своїй европейській частині досить бідна на природні багатства, зокрема руди заліза та кольорових металів, коксуюче вугілля та інші мінеральні сировини.

Швидкий поступ в експлуатації природних багатств Казахстану не зменшує його колоніяльної залежности від російського центру, а навпаки, збільшує. Щоб забезпечити панування центральної советської влади над природними багатствами Казахстану, комуністична влада страшенно посилила колонізацію його земель російськими елементами і вже звела тубільне населення до стану меншости.

Що торкається становища української промисловости в складі Советського Союзу, то й тут мається подібні риси. Правда, центральна комуністична влада не провадить тепер відносно української промисловости політики її горячкової розбудови. Навпаки, як автор доводить на протязі цілої своєї праці, розвиток української промисловости плянується ввесь час у більш повільних темпах ніж цілого Союзу, а зокрема РСФСР. Найбільше це виявилось у плянуванні відбудови української промисловости після другої світової війни, а зокрема в тому, як той плян виконувався.

Але в деякі періоди свого панування, комуністична влада концентрувала свою увагу на швидкій розбудові, чи властиво відбудові, української важкої промисловости, вугільної, чорної металюрґії, бо це було необхідне для забезпечення індустріяльного розвитку російського центру, що залежав від постачання українським вугіллям, коксом, залізною рудою, чавуном. Автор відмічає, що таке положення було в деяких часах періоду НЕП-у, перед прийняттям першого п'ятирічного пляну розвитку народнього господарства СССР, коли відбудова української промисловости проводилась навіть швидшими темпами ніж по цілому Союзі.

В пізніші роки, за час передвоєнних п'ятирічок, а зокрема після другої світової війни, совєтська політика значно змінилась в тому відношенню, як то показує автор. Комуністична влада поставила собі завданням зменшити залежність російського центру від постачання українським вугіллям та продуктами української металюрґії, шляхом розвинення цих галузів важкої промисловости поза межами України, в східніх районах РСФСР, на Уралі та в Сибіру.

Під час розроблення першого п'ятирічного пляну, проти такої тенденції деякі українські підсовєтські економісти й політики рискували навіть виступати з критикою, про що автор наводить цікаві відомості. Але треба визнати, що комуністична влада СССР, не звертаючи уваги на цю критику, досягла великих успіхів у цьому відношенню, звівши ролю української вугільної промисловости в продукції вугілля в цілому Союзі до менш одної третини і значно зменшивши також і питому вагу української чорної металюрґії. Але і тут можна бачити ще й тепер, що такі продукти української важкої промисловости, як коксівне вугілля, залізна

руда, чавун, від постачання яких продовжує ще сильно залежати розвиток промисловости російського центру, — форсується в Україні значно більше ніж інші продукти української важкої промисловости. Перевіз тих продуктів зі східніх районів РСФСР не є виключений, але він не є вигідний із-за великого віддалення східніх районів (Кузнецьк, Караганда). Таким чином і тепер Україна здобуває значно більш половини видобутку залізної руди по СССР і виробляє більш половини кількости коксу та чавуну, продукованих в Совєтському Союзі, тоді як її роля у загальному видобутку вугілля зведена до менш як третини, а у виробництві сталі до менш як 40% та до ще меншого відсотка у перерібці цієї сталі у машинобудівництві.

Розбудова тих галузів української важкої промисловости, від яких залежить розвиток промисловости російського центру, форсується таким чином в Україні ще й тепер неспівмірно з потребами розвитку власної української промисловости — поскільки це є потрібне для плянів центральної влади в розбудові промисловости цілого СССР, чи навіть у цілях розбудови важкої промисловости країн - сателітів, як Польща, Чехословаччина чи східня Німеччина, куди вивозиться у значних кількостях українська залізна руда, щоб осягти автаркію комуністичної групи країн від західнього світу.

Структура української промисловости визначається, таким чином, не потребами українського народнього господарства і не українськими політичними чинниками, а потребами і завданнями комуністичної влади, що кермується у своїх вирішеннях не лише інтересами СССР, але і цілого комуністичного світу. На протязі всієї своєї праці, автор переконливо доводить, що розвиток української промисловости не є об'єктом економічної політики уряду

Української Советської Соціялістичної Республіки, а політики централізованої влади СССР, що кермується економічними, а деколи й поза-економічними інтересами СССР, які не завжди сходяться з інтересами гармонійного розвитку народнього господарства України. На нашу думку, деколи економічна політика централізованої комуністичної влади СССР не є цілком скерована навіть в інтересах цілого Советського Союзу, а в інтересах міжнародньої комуністичної політики.

Українські економісти та українські політики повинні задуматись над тим, що є більше в інтересах України як окремої економічної і політичної цілости — чи політика централізованої комуністичної влади, направлена на унезалежнення народнього господарства РСФСР від української промислової продукції, зокрема важкої індустрії України, чи форсування розробки деяких природних багатств України для потреб народнього господарства районів поза межами України, як — наприклад — форсування здобування криворізької залізної руди чи донецького коксівного вугілля, запаси яких в Україні хоч і великі все ж обмежені.

Коли більш як сорок років тому автор цих рядків задумувавсь над економічними взаємовідносинами між Україною і Росією [1]), то він висунув думку, що на перешкоді до політичного усамостійнення України менш стояло невідповідне забезпечення природними багатствами, необхідними для гармонійного розвитку її народнього господарства — в цьому відношенні її положення було кращим ніж положення деяких в той час великих держав, як наприклад Італія — як те, що її сусіди, а зокрема політичні чинники Росії, гадали, що без природних багатств України Росія не зможе далі економічно розвиватись, що відокремлення тих багатств

України в окреме політичне ціле так заторкує життєві інтереси Росії, що вона не зможе чи не захоче ними поступитись.

В той час приходилось доводити, що факт існування таких тісних економічних зв'язків між народніми господарствами України та Росії дуже прибільшувався, що Україна в головній своїй продукції (тоді була сільсько-господарська продукція) залежала більш від західньо-европейських ринків ніж від ринку російського, що українська сільсько - господарська продукція зустрічала на ринку центральної Росії більшу конкуренцію господарських продуктів зі східніх районів Росії. З другого боку, приходилось доводити, що Росія має величезні мінеральні багатства у своїх східніх районах, більші ніж українські, і їх треба було б лише більш розробити і краще засвоїти.

З того часу комуністична влада в СССР зробила величезні кроки в цьому напрямі і настільки розвідала та розробила природні багатства своїх східніх, головно азійських районів, що про можливість російського дальшого економічного розвитку незалежно від мінеральних багатств України вже не може бути ніякого сумніву. Та комуністична влада й сама у своїй реклямі семирічного пляну розвитку народнього господарства СССР (1949-65) підкреслює головно значення величезних мінеральних багатств сходу, що дають можливість створення третьої, а пізніше і четвертої металюрґійної бази. Комуністична влада плянує туди направити, та фактично і зараз направляє, головну частину капітальних ресурсів Союзу, залишаючи на розвиток українських ресурсів порівнюючи малий їх відсоток, невідповідаючий навіть сучасній, зменшеній, ролі української важкої промисловости в господарстві Союзу.

Але діялектика економічного розвитку Советського Союзу довела до того, що тепер комуністична влада може сказати, що російський центр не може існувати без продуктів українського сільського господарства. Коли до першої світової війни і комуністичної революції Україна вивозила значні лишки своєї сільсько-господарської продукції, зокрема збіжжя, головно на західньо-европейські ринки, то тепер не тільки лишки, але часто і те, що є дуже потрібне власному населенню України, вивозиться поза межі України але в межах СССР — головно для потреб російського центру. Тут може елементи колоніялізму зараз ще більші ніж в українській промисловості.

В завдання автора не входило вивчення питання сільського господарства України. Він концентрує всю свою увагу на проблемах української промисловости. Але аналізуючи положення харчової промисловости України, зокрема цукрової, автор відмічує, що політика комуністичної влади центру і тут була за останній час направлена на те, щоб розвинути продукцію цукру поза межами України, нехтуючи до деякої міри українські ресурси. Треба сказати, що в області цукрової продукції, залежність споживання цілого Союзу від української продукції є більша ніж відносно якоїсь іншої продукції і советська влада центру почала досить рано вживати заходів для зменшення цієї залежности шляхом поширення культури цукрового буряка в східніх районах СССР, навіть там, де кліматичні умови для культури були цілком нераціональні і неекономічні.

Але прагнення комуністичної влади до автаркії від капіталістичного світу приводить її нерідко до економічно нераціональної акції. Остання політика Хрущова раптового розоран-

ня цілини в східніх районах РСФСР та в Казахстані також почасти направлена на зменшення залежности Советського Союзу від української продукції збіжжя. Але ця політика, яка дійсно зменшила в останні роки питому вагу України в постачанні збіжжям цілого Советського Союзу, зовсім не означає, що комуністичний уряд Советського Союзу дійсно хоче зменшити взагалі ролю України в постачанні сільсько-господарської продукції, потрібної для прохарчування населення російського центру та забезпечення сирівцями легкої промисловости, скупченої в цьому центрі. Навпаки, одночасно вживаються енерґійні заходи для збільшення ролі України в постачанні центру продуктами інтенсивного сільського господарства, зокрема інтенсивного тваринництва, такими як м'ясо, молоко, яйця, інтенсивної овочевої продукції та садівництва. І треба зазначити, що роля України в постачанні тими продуктами значно зростає за останні роки.

Скільки саме Українська ССР вивозить за свої межі продукції свого сільського господарства для потреб російського центру — сказати тяжко, бо ця статистика є цілковито засекречена. Але той факт, що згідно з офіційною статистикою, державні заготівлі чи закупівлі сільськогосподарської продукції в межах Української ССР складають по всіх галузях окрім збіжжя після 1955 р. [2]) більший відсоток ніж виносить населення України в сукупності всього населення СССР, дозволяє нам додумуватись, що значна частина тих заготівель вивозиться поза межі України з постійно зростаючою тенденцією. Зростає таким чином і залежність центру від сільсько-господарської продукції України. Але одночасно з тим зростає й колоніяльна експлуатація України, бо ціни, які платить держава сільськогосподарському

продуценту, звичайно не покривають і коштів його продукції, що визнає подекуди і Хрущов, коли говорить про попередні роки.

У світлі тих відомостей, стає зрозумілим і той факт, який автор зокрема підкреслює, що з тих малих капіталовкладень головна частина йде в ті галузі української важкої промисловости, які ще являються важливими для постачання сировиною та півфабрикатами, що потрібні для розвитку російського центру. Капіталовкладення ж у легку промисловість України і навіть праціінтенсивні галузі важкої промисловости, як машинобудівництво, є невідповідно малі, порівнюючи з потребами гармонійного розвитку української промисловости, що автор зокрема доводить на протязі цілої своєї праці.

Очевидно, комуністична влада Советського Союзу гадає, що в інтересах цілого Союзу зараз важливіше є швидке піднесення продукції інтенсивних галузів сільського господарства України, потрібних для центру, ніж гармонійний розвиток її промисловости, яка тепер залишається такою ж однобічною, якою вона була і до революції.

Але вона залишається не лише однобічною, а — як показує автор — і нерівномірно розташованою на території України. Землі її на захід від Дніпра залишаються дуже мало індустріялізованими, де сільське населення складає в деяких областях більше 80%. Це вказує, що там продовжує ще існувати сільсько-господарське перенаселення, що населення там ще не має досить виходу до промислової праці. І таке положення зустрічається не лише в тих землях, що були окуповані советською владою в 1939 році, а остаточно вже після другої світової війни. Це відноситься і до деяких західніх областей, як Вінницька, Хмельницька, Жито-

мирсько-Черкаська — що були окуповані ще в початках 20-их років.

Головно з причин стратегічного характеру промисловість не розбудовувалась на українських землях на захід від Дніпра і вони продовжували залишатись районами сільсько-господарської продукції. Такий їх сільсько-господарський характер зберігається і зараз, 15 років по закінченні другої світової війни. А до мотивів стратегічного характеру, що мабуть і тепер відограють певну ролю, не зважаючи на те, що комуністичній владі вдалося пересунути свої стратегічні форпости на Ельбу та Дунай, приєднуються ще й ті мотиви, що централізована влада Совєтського Союзу плянує мабуть залишити Україну районом інтенсивної сільсько-господарської продукції, що має постачати своїми продуктами також і російські промислові центри. Ті ж лишки сільсько-господарського населення Західньої України, що у випадку поліпшення продуктивности праці в сільському господарстві не будуть вповні затруднені на землі, будуть перекидатись у східні райони, поза Урал, для інтенсифікації тамошнього сільського господарства, або для дальшої розбудови промисловости в тих районах. Залишення сільсько-господарського характеру за більшою частиною українських земель може мотивуватись і тим, що зараз Совєтський Союз, зруйнувавши своєю політикою колективізації сільське господарство в країнах-сателітах, має постачати продовольчі продукти й туди. Як відомо, до другої світової війни, ці країни мали лишки сільсько-господарської продукції та постачали їх до країн західньої Европи.

Оскільки політика автаркії комуністичного світу від капіталістичних країн продовжує залишатись базою економічної політики комуністичної влади, хоч вона і розбудовує поділ

праці між країнами комуністичного світу, залишення за західньою половиною українських земель сільсько-господарського характеру може стати довготривалою політикою совєтської влади і справа індустріялізації західніх земель може бути відкладена надалі.

В світлі такої політики, становиться зрозумілим і стримання совєтської влади в справі розвитку легкої промисловости в Україні, про що автор зокрема турбується у своїй праці, і що на його думку зокрема надає колоніяльні риси розвиткові промисловости України. Розвиток легкої працеінтенсивної промисловости зокрема надавався б на західніх землях, де — як згадано вище — залишається ще й тепер сільсько - господарське перенаселення. Та й в східніх районах України, з її розвиненою важкою промисловістю, є підстави і для розвитку легкої промисловости. Досвід західньо-европейських капіталістичних країн показує, що такі центри важкої промисловости, як Рурський басейн, стали також значними центрами легкої промисловости. Однією з баз розвитку такої промисловости була присутність робочих рук, зокрема жінок, що не надавалась до тяжкої праці в гірництві чи металюрґії. Там жінки йшли в шовкову та інші галузі текстильної промисловости та в різні інші галузі легкої промисловости, що знаходила широкий ринок в центрах важкої промисловости.

В Совєтському Союзі справа використання праці жінок відограє ще більшу ролю ніж в капіталістичному світі, але розв'язується вона інакше. Для жінок комуністичного світу і праця в шахтах чи копальнях не розглядається тяжкою і жінки набирають швидко рівноправности в усіх галузях важкої праці. Через те в районах важкої промисловости України для використання жіночої праці в совєтських умо-

вах не є потрібний розвиток легкої промисловости.

Праця проф. Б. Винара є ширша ніж говорить її наголовок. Вона дає широку але в той час і детальну картину розвитку української промисловости за час панування комуністичної влади в Україні. На підставі багатої літератури, використаної автором, як офіційної так і монографічної та періодичної, автор переводить об'єктивну аналізу розвитку промисловости в різних його аспектах і ілюструє багатими статистичними даними. В цій об'єктивності картини і багатстві статистичних ілюстрацій полягає і сама цінність праці. Досвідчений читач може самостійно оцінити висновки автора, а не лише прийняти їх на віру.

Зокрема багатий матеріял знайде читач для оцінки економічної політики комуністичної централізованої влади, що, як то автор добре висвітлює, цілковито визначала і економічну діяльність на теренах України. Другу рису колоніялізму бачить автор в однобічному характері її розвитку.

Хоч автор цих рядків не заперечує, що однобічний розвиток народнього господарства є звичайною рисою економічного розвитку колоніяльних країн, йому здається, що проф. Винар деколи ухиляється в іншу скрайність, дуже підкреслюючи, що автаркія народнього господарства, задоволення всіх матеріяльних потреб населення продуктами власного виробництва, використання кожного наявного сирівцю для власної індустрії, щоби не вивозити його в неперетобленому стані, мусить бути характеристикою народнього господарства незалежної країни.

Тенденція серед економістів і політиків до господарської автаркії набрала багато сили після двох світових війн. Зокрема вона набрала

сили серед економістів та політиків тих країн, що осягли свою незалежність лише недавно, або ще лише мріють її осягнути. Але для автора цих рядків, що був вихований на принципах ліберальної економіки перед першою світовою війною, такі автаркійні тенденції не завжди здаються в інтересах розвитку народнього господарства незалежних країн.

Хоч у нас з автором є деякі розходження в цій точці, ми можемо беззастережно рекомендувати його працю як українським економістам-фахівцям, так і широкому кругу читачів. В ній вони знайдуть багато матеріялу і для самостійної думки в справах економічного розвитку України, який в сучасних несталих умовах світу тяжко передбачити надалі навіть в загальних рисах.

Володимир Тимошенко
Пало Алто, Каліфорнія
6. квітня 1961.

---

1) Дивись слідуючі публікації автора передмови: «Relations économiques entre l'Ukraine et la Russie». Paris, 1919, що пізніше в трохи поширеній і документованій формі була опублікована як стаття під назвою «Ukraine und Russland in ihren gegenseitigen wirtschaftlichen Beziehungen». «Mitteilungen des Ukrainischen Wissenschaftliches Institutes in Berlin». August 1928. Heft 2, S. 1-20.

2) В попередні роки — і перед війною, і після війни, до 1956 р. — державні заготівлі збіжжя в Україні також складали значно більший відсоток від заготівель по цілому СССР, ніж складало населення Української ССР в складі СССР.

I. ДО ПИТАННЯ ПРИРОДИ ЕКОНОМІЧНОГО КОЛОНІЯЛІЗМУ

Наявність відповідної кількості матеріяльно-господарських ресурсів становить натуральну базу для господарської діяльності. Економічна політика вирішує про спосіб використання цих господарських ресурсів, формулюючи таким чином профіль розвитку народнього господарства і господарського життя країни. При аналізі господарських явищ слід до уваги брати два основні фактори, що рішуче впливають на господарські процеси в кожній країні. На увазі маємо тут людей-господарників, які діють в рамках певної політичної системи, та природні господарські ресурси, що уможливлюють людині — суб'єктові господарської дії так чи інакше унапрямлювати господарські процеси. Розглядаючи господарські явища народнього господарства, тобто економіки національної спільноти на певній території, мусимо кермуватись подібними критеріями, отож оцінювати ці явища з точки погляду суб'єкта економічної системи, порівнюючи висліди екомічної політики на даній території до оптимальних можливостей, що об'єктивно зумовлені наявністю на цій території відповідних господарських ресурсів.

Темою нашої праці є явище економічного колоніялізму, що його елементи знаходимо в історичному і сучасному розвитках українського народнього господарства, зокрема україн-

ської промисловості. Уважаємо, що економічний колоніялізм є похідною катеґорією наявної політичної системи, що в неї входить народне господарство України, і тому слід спершу приглянутись до самої природи економічного колоніялізму.

Під поняттям економічного колоніялізму звичайно принято розуміти економічні стосунки метрополії до її колоній. У тому відношенні майже синонімом уважається явище політичного колоніялізму, тобто політичну залежність колонії від диспозиційних рішень метрополії, що користується на даній території повною свободою авторитетних рішень. У зв'язку з цим цікаво зацитувати деякі визначення совєтської політекономії, що можна зробити хоча б з уваги на те, що саме в сучасну пору народне господарство України входить як інтеґральна частина в господарську систему совєтської великопростірної економіки.

«Колоніялізм — говориться в одному з довідників — це політика імперіялістичних держав, спрямована на пригнічування, поневолення і експлуатацію відсталих народів і слабо розвинутих в економічному відношенню країн, недопускання до їх технічного, економічного і культурного розвитку». 1)

«Для забезпечення свого панування над колоніями імперіялісти звичайно окупують їх своїми військами, встановлюють адміністрацію з своїх чиновників, позбавлюють місцеве населення політичних прав, захоплюють в свої руки основні галузі господарства, руйнують національну культуру пригнобленого народу... Більшість колоній є країнами, що багаті на корисні копалини і мають сприятливі умови для розвитку промисловості і сільського господарства. Одначе імперіялісти перешкоджають розвиткові промисловості в колоніях (крім видобування корисних копалин, первинної переробки с. г. сировини і транспортних підприємств, які забезпечують експорт)... Перетворивши колонії і напівколонії в аґрарно-сировинні придатки своєї імперії, імперіялісти штучно перебудовують економіку цих країн, надаючи їй потворного однобічного характеру: виробництво для вивозу в метрополію одного-двох видів сировини прирікає на за-

непад всі інші галузі, життєво важливі для населення. В результаті основну масу споживчих товарів колоніяльне населення змушене купувати у капіталістів метрополії, які збувають свою продукцію в колоніях по монопольних високих цінах». [2])

З наведеного бачимо, що колоніялізм советські автори всеціло приписуують капіталістичній системі [3]) і тим самим навіть на сесії Об'єднаних Націй в Нью Йорку Хрущов виступив з шуроко розпрацьованим пропаґандивним обвинуваченням капіталістичних країн західнього бльоку як носіїв колоніяльного поневолення та домагався надання незалежности колоніяльним країнам і народам. [4])

Заки розглянемо ближче советські дефініції колоніялізму та порівняємо їх з практичними вислідами в СССР, варто коротко зупинитись над ґенезою колоніялізму як політичного і економічного явища. Контакт між людьми і народами неоднакового ступня культурного розвитку належить до одної з найстарших проблем в історії людства. Мілітарне завоювання, невільництво і асиміляція належать до прямих консеквенцій цих контактів, що безпосередньо зумовили велику політичну і економічну експанзію европейських народів в терени нижчого культурного і господарського розвитку. Якщо ці справи розглядатимемо в певній історичній перспективі, то не можемо не заувaжити, що і саме визначення колоніялізму досить мінялось, що слід пояснити конкретними умовами історичного розвитку на даному етапі. І так, хоча поняття «імперія» і «імперіялізм» завжди означали політичну силу і тенденції до політичної і територіяльної експанзії даного державного організму (Римська імперія), то фактично початки колоніяльних імперій датуємо 15 стол., тобто добою т. зв. великих географічних відкрить, що зв'язані з подорожами в заморські країни. Згодом на тере-

ні Европи витворюються могутні колоніяльні імперії з величезними заморськими посілостями в Америці, Азії і Африці. До кінця 16-го чи навіть частинно в 17-му ст. Еспанія, Португалія, Франція були саме тими великими колоніяльними державами. Новий поштовх до поширення колоніяльної системи в 19-му ст. дала індустріяльна революція, і великі колоніяльні імперії здобували собі потрібний сирівець і робочу силу серед колоніяльних посілостей, уможливлюючи таким чином дальший швидкий промисловий розвиток країн-метрополій.

Питання політичного і економічного колоніялізму в західній літературі дуже широко розпрацьоване. [5] Поскільки в стосунках метрополії до колоній (за зах.-европейськими зразками) розходилось звичайно про контакти між країнами і народами неоднакового ступня культурного розвитку, то більшість західно-европейських праць, що присвячені цій темі, шукають в колоніялізмі також і деяких позитивів. Европейським метрополіям приписується роля цивілізатора і «культуртреґера» у відношенні до колоній, бо крім господарської експлуатації і політичної гегемонії европейські країни рівночасно інспірували певний культурний і технічний розвиток. [6] Саме і це дало підставу марксистам перевести нещадну критику европейської колоніяльної системи. Не входячи в окрему дискусію з того приводу, треба ствердити, що в практичному аспекті саме деякі неґативні риси колоніялізму, тобто господарська експлуатація метрополіями колоній, політичне та соціяльне поневолення та расова ворожнеча — спричинились до спонтанного домагання більшості теперішніх колоній вибороти собі повну політичну незалежність.

У загальному треба ствердити, що і совєт-

ська і західні дефініції колоніялізму не є повними. І так, як пригадуємо, колоніялізм у советській інтерпретації покривається з імперіялістичною політикою капіталістичних держав, що спрямована на політичне поневолення і господарську експлуатацію культурно відсталих і господарсько слабо розвинених країн. Ця настанова відповідає в деякій мірі і західним дефініціям, які також особливу увагу звертають на взаємовідносини колоній зі своїми метрополіями як двома нерівнорядними політичними, культурними і господарськими чинниками, кермуючись при тому переважно зразками британської чи французької колоніяльної політики. На увазі отже треба мати тут це, що у двох випадках об'єктом колоніяльної політики уважається відсталі у політичному і господарському відношеннях країни. Якщо приймемо до уваги висловлену нами попередньо тезу, а саме міркування, що явище економічного колоніялізму є політичною катеґорією — то і советська і західні дефініції не будуть повними. Можна погодитись, наприклад, з тим, що не кожна імперіялістична політика мусить бути зразу колоніяльною. У тому відношенні можна розрізнити такі теоретичні можливості імперіялістичної політики щодо своїх об'єктів:

1) Надання повної автономії в рямках імперії (становище Мадярщини в б. Австро-Угорській імперії);

2) Протилежна екстрема: повне винищення автохтонного населення, що до деякої міри сталось в Сибірі чи з індіянами в ЗДА.

3) Надання автохтонам нижчого статусу з відповідним обмеженням їх політичних і господарських прав (становище негрів в Південно-Африканському Союзі);

4) Надання певних прав автохтонам з метою їх дальшої асиміляції і повної інкорпора-

ції в членство провідної нації (курди в Туреччині, валійці у Вел. Британії);

5) Політичний і економічний колоніялізм: певна нація чи держава рядом цілеспрямованих заходів позбавляє політичної і господарської самостійности населення чужої країни та виявляє на даній території повні права суб'єкта політичної і економічної дії. (Становище Індії в Британській імперії, України в Російській імперії).

Таким чином при явищі політичного колоніялізму зустрічаємось із станом політичного поневолення одної нації другою. Економічний колоніялізм, що звичайно є складовою частиною політичного колоніялізму, виступає тоді — коли у висліді політичного поневолення наступає також і господарська експлуатація [7] одної країни другою. Уважаємо, що у тому відношенні не обов'язково метрополія мусить відзначатись більшим господарським потенціялом у порівнянні до колонії, яка, підкреслюємо, повинна б знаходитись на нижчому рівні політичного і господарського розвитку. [8] Колоніялізм зумовляється політичною залежністю одної країни від другої і при тому основну ролю відограє момент силових відносин між колонією і метрополією. Мабуть важко було б заперечити, наприклад, факт, що мала Фінляндія у порівнянні до б. Російської імперії була країною з високим культурним розвитком (це саме можна сказати про Грузію чи Латвію), що зовсім не перешкоджало їй стати політичною колонією Росії. Для кращого вияснення цього питання можна спробувати перевести певну точнішу клясифікацію історичного розвитку колоніялізму, що зрештою знаходить своє підтвердження і в політичній історії окремих імперій. На увазі маємо тут з одного боку т. зв. заморські колоніяльні імперії, як наприклад, Англія

чи Франція, що їх колоніяльні посілості були відділені від метрополії морями та океанами та звичайно колонії виявляли нижчий ступінь розвитку — та з другого боку т. зв. територіяльні колоніяльні імперії, які переводили територіяльну експанзію на одному континенті. Для прикладу можемо тут назвати ягайлонську Польщу, Німеччину і передовсім Росію. Так одні як і другі переводили колоніяльну політику щодо підпорядкованих їм територій. Тому мусимо погодитись з твердженням Коларжа про те, що не можна окремо розглядати явища колоніялізму в Британській чи Французькій імперіях від такого ж російського колоніялізму. [9])

У підсумках цього короткого екскурсу в питання природи колоніялізму можна ствердити, що для визначення колоніяльної структури народнього господарства слід в першу чергу відповісти на питання — хто є суб'єктом економічної політики на даному господарському просторі. Якщо економічна політика ведеться не за рахунок диспозицій внутрі даного господарського організму, а, навпаки, унапрямлюється з зовні, диспозиційним осередком, що перебуває поза межами даної території і уважає дану територію об'єктом своєї дії, то тоді маємо до діла з явищем економічного колоніялізму. Таким чином приходимо до переконання, що колонія може бути витворена заходами економічної політики в рямках територіяльної імперії з її великопростірною господаркою при умові, що господарський потенціял даної господарської одиниці, складової частини території імперії, використовується в господарських інтересах диспозиційного імперіяльного центру. [10])

У випадку Російської імперії чи пізніше СССР — до діла маємо з економічною експлуатацією панівною нацією (росіянами) економіки

неросійських народів, що додатково підсилюється повною політичною підпорядкованістю неросійських республік рішенням центрального апарату СССР. Як відомо, в СССР цілком прийнято принцип єдности політичного і господарського керівництва, що консеквентно включає советську економічну політику в національну політику керівного апарату КПСС і уряду СССР. [11])

Колоніяльні риси економіки царської Росії добре відомі і вивчені, про ці речі згадується також і в більшості советських праць, які присвячені вивченню історичного розвитку народнього господарства СССР і УССР. [12]) У цій праці нас особливо цікавить питання господарських взаємовідносин України і Росії, чи точніше, становище української промисловости в господарській системі Советського Союзу. Як відомо, в державно-правному відношенні УССР перебуває у становищі договірно-союзної республіки, передаючи з 1923 р. ряд своїх суверенних прав в користь уніфікованої, номінально федеративної, державної надбудови — тобто Союзові Советських Соціялістичних Республік. Таким чином, абстрагуючи від деяких пізніших конституційних модифікацій, уряд УССР у своїх рішеннях повністю підпорядкований директивам всесоюзного леґіслятивного [13]), судового і адміністративно-виконного осередків, які перебувають поза межами української території, в Москві. Це саме можна сказати і про КП(б)У, що фактично є на правах обласної організації КПСС. [14]) Очевидно, що і також у господарському відношенні Українська ССР є позбавлена можливостей провадити власну підметну політику і тому можна говорити тільки про досить умовну автономію деяких українських республіканських органів, як наприклад, міністерств окремих промислових галузів,

Укрдержпляну та його органів і т. д. Всі ці республіканські господарські органи свою ролю зводять до виконавчо-адміністраційних функцій, тобто реалізують винесені всесоюзними органами розпорядки і постанови на території України. [15]

Як пригадуємо, советська дефініція колоніялізму говорить про те, що для забезпечення свого панування над колоніями імперіялістичні держави окупують колонії своїми військами, встановлюють в них свою адміністрацію, позбавляють місцеве населення політичних прав та руйнують національну культуру пригнобленого народу. Економічний колоніялізм виявляється зокрема ще і тим, що імперіялісти захоплюють в свої руки основні галузі господарства, спричинюючи його однобічний розвиток. Не можна не зауважити, що перечислені вгорі елементи колоніяльної політики можна зовсім добре віднести і до політичного та господарського становища в Україні. Як відомо, створення саме і УССР було уможливлене окупацією російських советських військ території України [16], а до перших актів советського окупаційного режіму належало нищення української національної культури [17], що зовсім добре вкладалось в основні рямки советської національної політики в Україні. [18]

В господарській площині так само добре відомий є однобічний розвиток української промисловости та її виробничий профіль, що наставлений на диктовану советським всесоюзним апаратом спеціялізацію, яка не завжди виявляє українські господарські інтереси, а радше переводиться в економічних інтересах великопростірного советського господарства. Подібні тенденції виявляє і питання кооперування, вже не говорячи про постійне відставання технічного рівня промислового виробництва більшо-

сти промислових галузів у порівнянню до відносин в російській промисловості, не забуваючи також і про денаціоналізаційну політику серед українських робітничих кадрів та насиченість російським елементом адміністраційного апарату промисловості. Всі ці речі добре відомі і в дальших розділах цієї праці постараємось подати і певний об'єктивний матеріял, що більш детально насвітлюватиме існуючі відносини.

Для кращого насвітлення советської інтерпретації колоніялізму можна зробити ще таке додаткове зауваження. В советській літературі, що присвячена цьому питанню, недвозначно стверджується, мовляв колоніяльна політика є питомим явищем капіталістичної системи. Соціялістичні держави, тобто СССР і його сателіти, борються за всеціле визволення поневолених колоніяльних народів, бажаючи їм повної політичної і економічної самостійности. Таке твердження не відповідає дійсному станові, а ще менше відповідає станові в нутрі самого СССР. Не маючи змоги входити в розгляд советської закордонної політики в 50-их рр.[19a]), можемо тільки зауважити, що навіть основні риси т. зв. ленінської національної політики та становище самого Леніна до питання неросійських народів в Російській імперії та їх права на самовизначення зовсім не йшли по лінії визнання сецесійних прав неросійським народам, хоча таке право признавалось англійським чи французьким колоніям.[19]) Крім теоретичних пропаґандивних заяв Ленін ніколи не ставив серйозної вимоги про надання самостійности українському чи будь-якому іншому народові, що його територія входила в склад б. Російської імперії.[20]) В цій справі менш дипломатично висловився Сталін, виявляючи рівночасно дволичність советської національної політики.

«Ми є за відділення Індії, Арабії, Єгипту, Марокко і інших колоній від Антанти, тому що таке відділення означає звільнення цих поневолених народів від імперіялізму, таким чином спричиняється до ослаблення позицій імперіялізму і зміцнює позиції революції. Ми є одначе проти відділення окраїн від Росії, бо таке відділення буде означати імперіялістичне поневолення для цих окраїн та спричиниться до послаблення революційної сили Росії, зміцнюючи позиції імперіялізму». 21)

Можемо отже поставити тезу, що явище економічного колоніялізму в Україні є тісно зв'язане з загальним політичним станом в Україні, зокрема з проявами культурного і політичного життя, яке і унапрямлюється досить елястичними заходами національної політики большевиків в Україні з її притаманною русифікаційною ролею. 22)

Приходимо тепер до більш детального розгляду економічного колоніялізму per se. Як зазначено раніше, найважливішою прикметою економічного колоніялізму слід уважати таке господарське становище, в якому даний господарський організм, що є об'єктом колоніяльної політики, не має можливостей провадити самостійно своєї власної економічної політики. Цю політику на території колоніяльної країни провадить диспозиційний осередок, який перебуває поза межами території даної країни. У висліді такого стану відбувається господарський визиск однієї країни другою, що слід пояснити як наслідок авторитативної економічної поліки одного з контрагентів, який перебуває в надрядному і політично упривільйованому становищі. Економічна колоніяльна політика стає джерелом нагромадження капіталу для країни-експлуататора, що відбувається різними шляхами — у залежності від конкретних політичних і господарських умов для цієї експлуатації. Таке нагромадження капіталу в користь країни-експлуататора може відбуватись через охорону (протекційні заходи економічної полі-

тики) власної промисловости, сільського господарства, торгівлі і фінансів з такими, наприклад, похідними явищами, як монопольне право вивозу сировини і півфабрикатів з колонії і монопольне право ввозу туди власного фабричного виробництва, фінансова експлуатація при допомозі відповідно спрепарованої податкової політики, закупівля товарів за відповідно низькими монопольно установленими цінами, стимулювання однобічного розвитку промисловости та спеціялізації окремих промислових галузів з метою одержання господарських вигід для країни-експлуататора, тощо.

Встановлення факту існування економічного колоніялізму на даній території у загальних рисах є значно легшою справою від питання обчислення його розмірів, тобто величини економічної експлуатації одної країни другою, що була б представлена певним статистичним матеріялом. Наше твердження не вимагає додаткових пояснень, коли зважимо факт, що країна-експлуататор ніколи сама не публікуватиме відповідних статистичних матеріялів для власного обвинувачення і такі обрахунки мусить робити або сама колонія (як це можливо в даних політичних умовах), або роблять їх в академічних кабінетах дослідники цього питання. З уваги на специфічні політичні умови, які існують в Україні, питання встановлення розмірів економічної експлуатації України Росією належить до дуже складних і нелегких питань, з уваги хоча б на повне засекречення відповідних статистичних даних. Це одначе не звільняє нас від обов'язку коротко приглянутись до декількох важливіших теоретичних метод таких обрахунків та поробити відповідні, на жаль, тільки загальникові висновки у відношенні до становища в Україні.

До найбільш поширених і свого часу попу-

лярних метод для обчислення господарської експлуатації — належить в першу чергу метода торговельного балянсу. Розходиться тут про обчислення торговельного балянсу експлуатованої країни, тобто обрахування співвідношення виплат, які відбуваються на основі імпортів та експортів товарів за границі країни. Окрему увагу при таких обчисленнях присвячується не тільки балянсовим обрахункам, але і структурі зовнішнього товарообміну, що звичайно дає досить вірну картину господарського становища в експлуатованій країні. Названа метода досить широко поширена серед індійських економістів [23] та досить інтенсивно примінювалась також при обчисленнях господарської експлуатації України Росією в передреволюційному періоді. [24] При тому обчислення українських економістів досить поважно різняться поміж собою якщо розходиться про абсолютні числа, що слід пояснити великими труднощами у встановленні не так величини зовнішнього товарообміну України з закордонними державами, а радше торговельними взаємовідносинами України з іншими частинами б. Російської імперії. [25] Якщо ходить про структуру самого товарообміну — то всі дослідники цього питання однозгідні в тому, що Україна виявляла в тому відношенні дуже сильну однобічність. Саме однобічність товарообігу і становить характерну ознаку колоніяльного становища також і в більшості експлуатованих країн в системі Британської і Французької імперій. [27]

У порівнянні з методою торговельного балянсу більш заавансованою [27] являється метода т. зв. розрахункового або платіжного балянсу, що включає не тільки торговельний баланс, але і всі інші трансакції, що складають зміст платіжних розрахунків між двома країнами.

До таких категорій належать, наприклад, вплати і побори за господарські послуги, кредитові операції, витрати на адміністрацію, тощо. У зв'язку з інкорпорацією народнього господарства України в економічну систему СССР питання виділення тих додаткових елементів платіжного балянсу являється набагато складнішою справою, як навіть обчислення тільки самого торговельного балянсу [28]. Цими справами займався свого часу Держплян УССР, видвигаючи питання і т. зв. територіяльного балянсу України, тобто виявляючи спробу перевести географічний розподіл державних прибутків і витрат на території УССР. [29]

Окремо від балянсових методів стоять обчислення національного доходу, що подають синтетичну характеристику розвитку продукційних сил і зростання матеріяльного добробуту країни. Зокрема важливими у тому відношенню являються обчислення національного доходу в перечисленні на душу населення, не менш важливим є також питання виявлення каналів розподілу національного доходу. Ці обчислення дають широкі можливості порівняти господарський розвиток колоніяльної країни до економічного зростання метрополії, виявляючи рівночасно деякі канали, якими ця експлуатація за даних обставин може практично переводитись. [30]

Обчислення національного доходу є безпосередньо зв'язане з показниками гуртової продукції промисловости і сільського господарства, капітальними вкладеннями, вантажооборотом транспорту і товарообігом — являючи собою грошевий виказ матеріяльних затрат та результатів суспільного виробництва, що створені протягом певного періоду. Національний дохід — це сума чистої продукції всіх галузів матеріяльного виробництва, що обчисляється

як різниця між гуртовою продукцією і матеріяльними затратами у виробництві, або, іншими словами, ця частина суспільного продукту, яка залишилась за відрахуванням спожитих в процесі виробництва засобів виробництва. [31])

Для нашої теми не тільки є важлива величина національного доходу в абсолютному численні, що дає найбільш узагальнену характеристику добробуту населення, але не менш важним є також його розподіл. У результаті перерозподілу, що за певними схемами відбувається у кожному народньому господарстві, національний дохід в СССР розподіляється на кінцеві доходи населення, державного господарства, кооперації та колгоспів. Ці кінцеві доходи вичислених вгорі категорій використовуються ними на споживання і нагромадження. При цьому ту справу можна так схематично представити. [32]) Кінцеві доходи населення реалізуються, головним чином, на задоволення особистих матеріяльних і культурних потреб [33]) та тільки в невеличкій частині відходять на нагромадження, як наприклад, на приріст житлового фонду, заощадження, тощо. Кінцеві доходи державного господарства, кооперації та колгоспів використовуються на розширення виробництва, на житлове і культурно-побутове будівництво та в деякій мірі також на невиробниче споживання органів управління, наукових дослідів тощо. Совєтські джерела подають, що б. $^3/_4$ національного доходу СССР використовується на споживання і $^1/_4$ на нагромадження. [34])

Таким чином висота національного доходу в переліці на одиницю населення могла б дати синтетичний показник для порівняння господарського становища України з РСФСР і рештою СССР. Ще більше значення матиме питання розподілу національного доходу України, бо

саме при допомозі аналізи розподілу і перерозподілу національного доходу України, що переводиться всесоюзними чинниками, можна визначити цю частину, що споживається або відходить на нагромадження внутрі народнього господарства УССР, та рівночасно визначити другу частину, яка будучи продуктом народнього господарства України, відходить на позаукраїнські терени, як наприклад, на розбудову промисловости на східніх районах СССР чи в европейській частині РСФСР. Отож розпоряджаючи даними про висоту національного доходу УССР то його розподіл — у нас були б можливості виявити об'єктивним циферним матеріялом висоту господарської експлуатації України Росією. На жаль, як зазначено попередньо, в теперішній момент не розпоряджаємо потрібними даними якщо не враховувати деяких загальників. [35]) Немає також перевірених даних про гуртову продукцію і матеріяльні затрати цілого ряду промислових галузів, вже не говорячи про такі дальші важливі складові елементи для обчислення національного доходу, як гуртова продукція і матеріяльні затрати сільського господарства, лісової господарки, будівництва, транспорту і зв'язку, технічного постачання і заготівель с. г. продуктів і предметів широкого споживання, витрати на адміністрацію, наукові і дослідні заклади і т. д.

Не зважаючи на те, певну роботу у тому відношенні можна зробити, використовуючи доступні дані, які зраджують **основні тенденції** розвитку народнього господарства України, виявляючи рівночасно їх підпорядкованість совєтській централістичній економічній політиці. На увазі маємо такі елементи, що встановлюють сам факт існування економічного колоніялізму в Україні. До них, наприклад, належать такі справи, як обниження питомої ваги укра-

їнської промисловости у загальному промисловому виробництві СССР, географічне розміщення основних галузів української промисловости та їх однобічний розвиток [36]), питання продукційности праці, технічний рівень виробництва та собівартість промислової продукції, фінансова політика та вкінці компетенції і структура адміністраційного апарату.

Як відомо, на базі використання сировинних ресурсів промислова продукція уможливлюється поєднанням двох засадничих елементів: а) продукційних сил, тобто наявність в народньому господарстві засобів продукції, робочої сили, тощо і б) продукційними співвідношенннями, які заторкують такі питання, як пропорційність розвитку поодиноких промислових галузів, ув'язка промисловости окремих районів, встановлення балянсу між добувною і обробною промисловістю, промисловою продукцією та сільським господарством, тощо. Ці два елементи творять основну організаційну структуру продукційного процесу. У нашій праці спробуємо насвітлити питання колоніяльної структури української промисловости шляхом розгляду окремих складових елементів продукційного процесу. Отже на увазі маємо в першу чергу матеріяльну аналізу становища української промисловости. Таким чином абстрагуємо у значній мірі від політичного обґрунтування явища колоніялізму, що в політичній площині виявляється як складова частина загального імперіялістичного натиску національної політики росіян. Робимо це зовсім свідомо, тим більше тому, що сьогодні розпоряджаємо вже певною літературою, що насвітлює ці справи з політичного аспекту.

1) Козлов. Г. А. і Первушин, С. П. «Краткий экономический словарь». Москва, 1958, стор. 126.

2) Пономарьов, Б. М. «Політичний словник». Вид. 2-ге. Київ, 1958, стор. 254-55

3) Приписування колоніялізму виключно капіталістичній системі не датується виступами Хрущова і в ці речі тут глибше входити не можемо. Читача відсилаємо до праць Леніна на цю тему. Зокрема більшість їх зібрана в збірнику: «В І. Ленін про національне і національно-колоніяльне питання». Київ, 1957. Цілий ряд статистичних матеріялів про господарський визиск слабо розвинутих народів Азії і Африки з боку европейських капіталістичних країн та Америки подав відомий сов. економіст Е. Варґа, диви його ж «Основные вопросы экономики и политики империализма после второй мировой войны». Москва, 1953.

4) Виступ М. С. Хрущова на Генеральній Асамблеї ООН про надання незалежності колоніяльним країнам і народам. «Радянська Україна» з 14. X. 1960.

5) Література на цю тему дуже велика. Важніші праці подаємо в бібліографії.

6) Див.: Knorr, E. K. «British colonial theories». Toronto, 1944.

7) В теоретичній площині можливий і такий стан — коли економічний колоніялізм є самостійним явищем, тобто не є складовою частиною політичного колонілізму. Покровський та інші марксистські історики і економісти неоднократно підкреслювали, що саме Російська імперія була колонією вище розвинених капіталістичних держав. Цей стан звичайно пояснювалось господарською залежністю російського ринку від закордонних імпортів та високими капіталовкладеннями чужоземного капіталу в російське народнє господарство, що у висліді спричинювало шкідливу однобічність господарського розвитку з високими заборгованнями державної скарбниці. Подібно і тепер — совєтські економісти приписують імперіялістичні тенденції експансії американського капіталу в закордонні країни (див.: Солодовников, В. «Вывоз капитала». Москва, 1957). Не входячи в дискусію з того приводу, висловимо тільки припущення, що, на нашу думку, господарське опанування ринку будь-якої номінально самостійної країни вирішно впливатиме також і на її політичні рішення, тобто скоріше чи пізніше приведе до втрати самостійности і в політичному аспекті.

8) У тому відношенню треба погодитись також і з Волобуєвим, який у полеміці з Покровським стверджував, мовляв колонія не обов'язково мусить бути

відсталішою економічно від метрополії. Всі колонії розподіляв тому Волобуєв на два основні типи: колонії азійського типу і колонії европейського типу. У колоніях азійського типу відбувається економічна експлуатація відсталих господарств сильнішими економіками метрополії. Інакше мається справа натомість з колоніями европейського типу — які також є економічно розвиненими, тільки не мають політичної самостійности. Автор окрему увагу звертає на становище в б. Російській імперії, відзначаючи, що бувші колонії Росії не були культурно нижчими від самої метрополії — Росії, що «до всіх цих країн не можна обмежуватись визначенням їхньої економічної ролі, як ринку сировини. Адже ж усі вони мали власну обробну промисловість. Однак, все це аж ніяк не значить, що ці країни не були колоніями Росії». Див.: Голубничий, В. М. Волобуєв, В. Доброгаев та їх опоненти. «Український Збірник». Мюнхен, 1956, кн. 5, стор. 9.

9) Kolarz, W. «Russia and her colonies». New York, 1952, p. V.

10) З другого боку, в історії господарського розвитку окремих країн є досить відоме явище нерівномірного розподілу прибутків і витрат державного бюджету на окремі райони в рямках одної **національної** держави. Характерним у тому відношенні є приклад надмірного збагачення Парижа і північно-східніх областей Франції в часі першої пол. XIX ст., що відбувалось коштом поважних фінансових обтяжень південно-західніх та південно-східніх районів. Мова тут очевидно про заходи більш адміністраційного порядку, що відбуваються, підкреслюємо, в рямках одної національної держави та пов'язані з упромисловленням її окремих районів. Про ці речі обширніше говорить Є. Ґловінський у своїй праці «Фінанси УССР», Варшава, 1939, стор. 267.

11) На це звертає увагу також і знавець сільського господарства СССР Володимир Тимошенко у своїй праці «Советська аґрикультурна політика і національне питання в СССР», заявляючи, що між советською аґрарною політикою і національним питанням СССР існує безпосередній і тісний зв'язок. Подібний зв'язок існує також між советською промисловою політикою (та рядом інших госп. галузів) і національним питанням — до чого і нав'язували свого часу виступи українських економістів в 20-их рр. в УССР. Ці справи обговорюватимемо докладніше при нагоді розгляду окремих питань української промисловости. Праці, що заторкують національне питання в СССР та посередньо пов'язані також з економічною політикою в СССР,

навдимо в бібліографії. Праця проф. Тимошенка поміщена в збірнику: «Report on the Soviet Union in 1956. A symposium of the Institute for the Study of the USSR». Munich, 1956, p. 31-50.

12) Важніші советські праці для цього питання подаємо в бібліографії. Крім згадуваного вже Коларжа, який свою працю посвятив в цілості питанню колоніялізму в Росії, до найновіших праць на цю тему належить збірна студія про ідеї колоніялізму, де окремо обговорюється і советський колоніялізм. Диви: Strausz-Huppe, R. ed. «The idea of colonialism». New York, 1958.

13) Юрченко, О. «Природа і функції советських федеративних форм». Мюнхен, 1956.

14) Armstrong, J. A. «The Soviet bureaucratic elite: A case study of the Ukrainian apparatus». New York, 1959.

15) Про ці речі обширніше: Д. Ф. Соловей. «Україна в системі советського колоніялізму». Мюнхен, 1959.

16) Pipes, R. «The formation of the Soviet Union». Cambridge, 1957.

17) З новіших праць на цю тему можна назвати: Пігідо, Ф. «Україна під большевицькою окупацією». Мюнхен, 1956. Також і чужомовна література на цю тему досить велика. Багато уваги присвячують від недавна советській русифікаційній політиці також і американські вчені. З цікавіших праць назвемо тут одну: Barghoorn, F. C. «Soviet Russian nationalism». New York, 1956.

18) Ця політика досить консеквентно саме переводилась апаратом КПСС та його обласної організації КП(б)У. Диви: Borys, J. «The Russian Communist Party and the sovietization of the Ukraine: A study in the communist doctrine of the self-determination oh nations». Stockholm, 1960.

19) Питання національної політики большевиків на Україні має свою велику літературу і в ці справи ми тут входити не можемо. До найбільш синтетичних праць українськох мовою слід зарахувати працю В. Садовського «Національна політика совітів на Україні». Варшава, 1937. З чужомовних можна назвати такі найважливіші праці: Smal-Stocky, R. «The nationality problem of the Soviet Union and Russian communist imperialism. Milwaukee 1952. Dmyt-

ryshyn, B. «Moscow and the Ukraine, 1918-1953. A study of Russian Bolshevik nationality policy». New York, 1956. Boersner, D. «The Bolsheviks and the national and colonial question». Paris, 1957.

19a) В сучасному становищі СССР до колоніяльних народів советська закордонна політика кермується передовсім моментами політичної доцільности, що пояснюється бажанням перехилити на свій бік симпатії Африки і Азії в пол. розгрі з Заходом.

20) Крім згаданих раніше праць та монографій, що поміщені в нашій бібліографії до синтетичних студій становища Леніна у національному питанні, зокрема у відношенню до України, належить розвідка Б. Цоцюри «Ленінська концепція багатонаціональної держави і державне відродження України» див.: «Розбудова Держави» чч. 16-19, 1955-56.

21) Сталіна передмова до його збірника статтей рос. мовою (Москва, Госполитизд, 1920). Див.: Сочинения, т. 4, стор. 372. Цитуємо за статтею: Pap, M. P. «Some aspects of Soviet colonialism and anticolonialism». Straus-Hupe, op. cit. p. 311-335.

22) До цих справ ще неоднократно повертатимемось у дальших розділах цієї праці.

23) Питання економічного колоніялізму в Індії, як б. Британської колонії має дуже багату літературу і годі тут вичислити навіть найважливіші праці. Читача відсилаємо до праці Сандерсона, що подає багату бібліографію предмету. Див.: Sanderson, G. D. «India and British imperialism». New York, 1951.

24) Цією методою користувались, наприклад, такі відомі дослідники торговельного балянсу України, як В. Кривченко, А. Копорський, Галицький, К. Коберський і ін. Деякі їх обчислення наводимо в розділі присвяченому гос. становищі України в рямках економічної системи б. Російської імперії. Праці наведені в бібліографії.

25) Ці труднощі відмічає проф. Є. Ґловінський. «Виділити українську частку з загальноімперського експорту чи імпорту — говорить автор — було вже тому тяжко, що митна статистика не відмічала місця призначення товару; так само не відмічалось і місце (район) призначення товару. Таким чином транзит, який ішов через митний прикордонний пункт, що лежав на українській території і мав скерування до губерній російських, мав би збільшувати український імпорт. З другого боку, російський транзит через Україну мав би впливати в бік збільшення українсько-

го експорту. Ще більше труднощів завдавало дослідникові завдання встановити товарообмін України з рештою імперії. Тут взагалі не існувало тієї лінії, де б відмічалося походження товару. Єдиним способом, не дуже точним, натомість дуже складним, було простежити рух товарів з України в інші частини імперії по залізницях. Є. Ґловінський. «Зовнішній товарооборот України». **«Сучасна Україна»** з 29. листопада 1959, стор. 5.

26) Також, наприклад, і Індія вивозила переважно сирівці, одержуючи в обмін готові продукти. Цілий ряд індійських промислових галузів знищено превентивними заходами британської промислової політики.

27) На складність цього питання звертає особливу увагу дослідник цієї справи проф. Ґловінський у своїй студії **«Проблема розрахункового білянсу України»**, див. «Сучасні проблеми економіки України». Варшава, 1931, стор. 5-20. В названій статті автор подає також деякі зауваги щодо методологічної сторінки таких обчислень.

28) Недостачі методи торговельного балянсу виявляються, наприклад, в тому, що активний балянс даної країни (тобто перевага експортів над імпортом) не обов'язково мусить означати, що дана країна перебуває в добробуті. Активний балянс не говорить нічого про такі вітальні справи для економічного розвитку, як капіталовкладення, витрати на господарські послуги і т. д. Про ці справи диви: Tiebout, C. «Export and regional economic growth». *«Journal of Political Economy»*. April 1956, p. 160-64.

29) Про ці речі докладніше в розділі про фінанси. Там і наводимо матеріяли Доброгаєва, Волобуєва та їх опонентів, що подають багатий матеріял про існування фінансової експлуатації України в 20-их рр.

30) Дані про національний дохід СССР належить мабуть до найбільш суперечних даних цілої совєтської статистики. Від деякого часу сов. джерела не подають у тому відношенні жодних абсолютних цифр, заслонюючись відсотковими порівнаннями. Національний дохід СССР обчислюється також закордонними дослідниками, звичайно у перерізі цілого СССР, тому для нас ці обчислення не дають бажаних матеріялів. Обчислення національного доходу УССР, які робились в 20-их рр. українськими економістами в Держпляні і Наркомфіні УССР, сьогодні нам недоступні, зрештою вони ніколи не були повністю опубліковані. Першу спробу обчислити національний дохід УССР на основі доступних закордоном матеріялів зробив В. Голубничий. Диви його статтю «Національний дохід Украї-

ни в 1940 і 1954 рр.». **«Український Збірник»,** Мюнхен, 1957, кн. 10, стор. 7-40. Праці закордонних дослідників наводимо в бібліографії.

31) Деякі методичні коментарі для способів обчислення національного доходу в СССР і УССР подає стаття В. Анісімова і А. Москвіна: Національний доход УРСР і методика його обчислення. **«Економіка Радянської України»,** ч. 5/1960, стор. 71-78.

32) Анісімов, В. і Москвін, А., цит. пр., стор. 74.

33) Цікаві обчислення у тому відношенні зробив Д. Соловей, вираховуючи пересічні суми роздрібного товарообігу з громадським харчуванням на одиницю населення, що посередньо дає показник добробуту населення. Диви: Соловей, Д. «Вияв наслідків політики колоніялізму ЦК КПСС за допомогою статистичних даних про роздрібний товарообіг України». **«Український Збірник».** Мюнхен, 1958, кн. 13, стор. 3-28.

34) Анісімов, В. і Москвін, А., цит. пр., стор. 74.

35) За загальними підрахунками советських економістів частка національного доходу УССР мала б виносити 1/5 цілого нац. доходу СССР. Там же, стор. 72

36) Саме на однобічність промислового розвитку, як один із складових елементів колоніяльної структури народнього господарства СССР, звертають увагу і американські дослідники. І так, наприклад, В. Бочковскі зазначає, що «By 1924 the empire had been patched together again. Under the guise of granting all peoples equal rights, the old Tsarist colonial system had been resurrected. The pattern of this system had by 1939 become clear: the center of the empire — the ethnically Russian core and the lands colonized by Russians and now comprising the Russan SFS Republic, the «non-colonial» area, showed a concentration of all principal industries, while the constituent republics were mainly suppliers of raw materials and semi-finished products. Turkestan and Transcaucasia prodused cotton; the Donbas region, coal and ore; the Caucasus, oil; the black-soil zone of the Ukraine, trans-Volga, Western Siberia and Kazakhstan, grain and meat; the lower Volga, fish; the South, fish; and the North, timber». Boczkowski, W. «Russian colonialism: the Tsarist and Soviet empires». In Strausz-Huppe, R., op. cit., p. 96.

II. ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ СОВЄТСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТИ

1. Принцип єдности господарського і політичного керівництва в СССР

Совєтська промислова політика здійснюється за допомогою органів управління, як виконного органу розпоряджень КПСС і уряду СССР. Організаційна побудова органів управління совєтською промиловістю повністю достосована до основних принципів та вимог цієї політики, з яких найважнішим є принцип єдности політичного та господарського керівництва. Авторитативні моменти в управлінню промисловістю з добудованим широким апаратом партійного керівництва виправдуються в совєтській економічній доктрині тим, що, як зазначено в найновішому посібнику для ВИШ-ів, —

«Поєднання політичного і господарського керівництва вимагає політичного підходу до розв'язання господарських завдань. Це означає, що радянський господарник повинен в усьому керуватися загальнодержавними інтересами, підпорядковуючи їм місцеві або відомчі інтереси, найсуворіше додержуватись державної дисципліни, підходити до розв'язання кождого конкретного питання з точки зору загальних завдань комуністичного будівництва.» [1])

І саме підпорядкування місцевих інтересів, господарських інтересів поодиноких республік та економічних районів, загальносоюзним державним інтересам цілого СССР являється основною рисою совєтської економічної політики

передовсім у промисловій ділянці. Для закріплення цих вимог, КПСС створює величезний апарат для контролі всіх промислових галузів та ділянок на всіх щаблях адміністраційного апарату. Ця активна участь партії в керівництві советською промисловістю виправдується згаданим вище принципом єдности політичного і господарського керівництва.

«Особливість радянської единоначальности полягає в тому, що вона поєднується з партійним контролем. Відповідно до Статуту КПРС, партійна первинна організація промислового підприємства користується правом контролю діяльности адміністрації. Вона підкріпляє виробничу роботу партійно-політичними заходами». [2])

Іншими словами, теоретично кажучи, фактична співучасть партії в керівництві сов. промисловістю повинна проходити в рамках «партійно-політичних заходів», залишаючи фактичне керівництво продукційними процесами в руках органів управління советської промисловости, значить — в руках відповідних міністерств чи радгоспів та їх низових клітин. На ділі, справа представляється зовсім інакше. Не зважаючи на загальники про «політичне керівництво», ні статут партії, ні статути господарських органів та їх низових клітин не подають чіткого розмежування компетенцій партії від компетенцій органів управління. Таким чином партія може вмішуватись практично в усі ділянки роботи промисловости і ті свої «права» повністю використовує. При допомозі спеціялізованих клітин партії, де заступлено майже всі сектори промислової діяльности — керівний апарат КПСС фактично контролює і унапрямлює діяльність адміністраційних органів промисловости та має, очевидно, можливості виносити в тому питанні таке чи інше рішення, зберігаючи таким чином «єдність» по-

літичного та господарського керівництва в своїх руках.

Участь партійних апаратчиків в органах управління промисловости ще більш збільшує і так вже надто великий бюрократичний апарат управління советської промисловости, який, як відомо, двічі а то й тричі більший від адміністраційних органів промисловости в ринковому господарстві, що і є між іншим одним з немаловажних факторів, що постійно обнижує продукційність советської промисловости. На цьому місці — на жаль — не маємо змоги розглядати питання впливів партійного апарату на роботу органів управління советської промисловости, що становить окрему і дуже цікаву тему.

2. Военний комунізм і НЕП

За 40 років існування апарат управління советської промисловости перейшов певну еволюцію, згідно з кожночасними вимогами советської економічної політики, політики КПСС. Перейдемо коротко поодинокі етапи.

Декретом ВЦВК з 27(14) листопада 1917 р. створено в промислових підприємствах т. зв. робітничу контролю, що відограла значну ролю в тому переходовому етапі. Фактичне керівництво сов. промисловістю належало до створеної в грудні 1917 р. Вищої Ради Народнього Господарства (ВСНХ), що її відповідником в Україні була республіканська ВРНГ. В часі военного комунізму, в рр. 1918-20., рішаючу ролю в керівництві промисловістю мали «главки» (головні управління) ВСНХ, що визначались строгим централізмом. Главки розподіляли продукцію (без грошової оцінки) між окремими промисловими галузями та підприємствами; шляхом розрахункових приділів пе-

реводилась також заготівля сирівців та топлива. Окремі підприємства не мали в тому часі жодної автономії, їх робота була повністю підпорядкована «главкам».

В Україні, як відомо, в той час провадилась боротьба з большевиками і советські органи управління промисловости мусіли достосовуватись до змінного щастя военних подій, втрачуючи чи знову відзискуючи контролю над українською промисловістю. Отже, в окупованих большевиками частинах України існувала номінально «самостійна» українська радянська республіка та з 1919 року діяла Вища Рада Народнього Господарства України, як центральний орган керівництва господарським життям країни. Не зважаючи на ту номінальну «самостійність» радянського українського уряду, господарське життя України повністю підпорядковано господарським органам Росії [3]) і українською промисловістю кермували безпосередньо російські главки, не маючи навіть консультативних контактів з республіканськими органами, які, до речі, звичайно існували на папері, маючи більш політичне значення в розграх з урядом УНР, як займаючись певною практичною діяльністю на території України. Таким чином, управління промисловістю України централізувалось в руках окупаційної влади і главки окремих наркоматів Росії виявляли практично ті самі компетенції в самій Росії, як і в Україні. Отже, в господарській площині, самостійність українського радянського уряду не залишала навіть тих ілюзій, що їх ще міг мати дехто, приглядаючись до деяких зовнішньополітичних потягнень уряду УСРР.

Говорячи про тодішні напрямні советської економічної політики, слід ще згадати, що IX з'їзд партії випрацював основну схему для уп-

равління сов. промисловістю. І так затверджено вертикальну централізацію по лінії главків, з рівночасним горизонтальним підчиненням підприємств по лінії господарських районів у справі постачання сирівців, робочої сили, тощо. Іншими словами, в тому часі, господарський диспозиційний осередок в Москві зберігав за собою всі права довільно диспонувати господарськими ресурсами, а окуповані території розглядались як окремі економічні райони з обов'язком постачати центральному госп. апаратові такі чи інші господарські продукти.

Така надмірна централізація господарського апарату не давала большевикам очікуваних вислідів. Бо, наприклад, щоб одержати поповнення в робітниках для фабрики в Полтаві, треба було «наряду» з центру в Москві [4])... Промисловість за часів воєнного комунізму жила за рахунок споживання своїх внутрішніх резервів та нагромаджень попередніх етапів. Це проїдання основного капіталу промисловости та у зв'язку з тим щораз більші субстанційні втрати нар. господарства поважно збільшувались в наслідок недосвідчености советського апарату управління. Зокрема кризове положення промисловости значно поглиблювалось надмірним централізмом апарату управління, що в скорому часі мусіло привести до основних змін в настановах советської економічної політики.

В часі НЕП, державні підприємства переведено на госп. розрахунок та місце главків, які ліквідовано, зайняв в керівництві промисловости — трест [5]), що являв собою об'єднання державних промислових підприємств, зв'язаних з собою територіяльно як також однородністю продукції, або окремими стадіями основного виробничого процесу. Трест визначався значною автономією в оперативній площині,

зокрема провадив самостійну роботу у справі забезпечення сировиною та в збутових ринкових операціях. Дещо пізніше функції заготівлі сировини та збуту продукції були передані синдикатам. Такий стан протривав приблизно до 1929 р., коли винесено дальші постанови про реорганізацію управління промисловістю.

Слід ствердити, що з створенням СССР, коли то фактично ліквідовано «самостійність» окремих советських республік, договірні республіки, в тому числі і Україна, одержали значно більше прав в керуванні господарським життям, як це було до того часу. Створена при РНК УСРР Вища Рада Народнього Господарства мала безпосереднє відношення до керівництва значної частини промислових підприємств в Україні. У зв'язку з тим переведено розподіл трестів на трести союзного, республіканського та місцевого підпорядкування. Всіх союзних трестів було в тому часі біля 70 і ними управляв безпосередньо ВСНХ СССР. До цієї категорії трестів належали найбільші промислові підприємства в СССР, що їх продукція, згідно з клясифікацією советських господарських органів, мала всесоюзне значення.

Менші промислові одиниці, що були пов'язані з безпосередніми потребами місцевого населення, входили до категорії місцевих трестів, проміжні форми творили трести республіканського підпорядкування. Треба одначе зазначити, що і у відношенні до трестів республіканського та місцевого підпорядкування органам ВСНХ СССР прислуговувало право стислих контрольних функцій, а в деяких випадках могли вони видавати певні диспозиційні зарядження.

З розподілом трестів на три категорії, внесено певні зміни і в апарат ВСНХ СССР. Функції управління трестами союзного значення

передано до Центрального Управління Держ. Промисловости (ЦУГпром), а функції плянування та контролі діяльности інших трестів (республіканських і місцевих) належали до Головного Економічного Управління (ГЭУ). Така організаційна схема задержалась до 1929 року і до того часу республіканські органи користувались порівняльно найбільшою автономією за ввесь час існування советської влади. Згідно з даними «контрольних цифр розвитку української промисловости на 1928/29 рр.» гуртова продукція української промисловости в умовних незмінних відпускних цінах 1926/27 році [6]) без акцизу виносила в 1927/28 році — 2.053.778 тис. черв. крб., в тому числі: союзна 1,341.406, республіканська 470.002 та місцева 242.340 тис. черв. крб. Переводячи ці цифри на відносні показники, на союзну промисловість припадає в тому часі біля 65% пром. виробництва всієї української промисловости. Значить, такою частиною продукції української промисловости завідувало безпосередньо в тому часі всесоюзне керівництво, 35% пром. продукції України були у віданню республіканських та місцевих органів управління.

Участь республіканських органів була значно більшою якщо говорити про продукцію засобів споживання в Україні. І так продукція пром. групи «А» виносить в тому часі (1927/28 р.) 1.303.851 тис. крб., з чого припадає на промисловість союзного підпорядкування 960.376 тис. крб. продукції, на республіканську 259.865 та місцеву 83.610 тис. крб. В групі «Б» (засоби споживання) загальна величина промислової продукції виносить 748.927 тис. крб., в тому союзна 381.060, республіканська 210.137 та місцева 158.730 тис. крб.

З наведеного ясно можна бачити, що відсоток промисловости союзного підпорядкуван-

ня у виробництві засобів виробництва значно вищий (89%), як в групі виробництва засобів споживання, де він виносить біля 50% [7]). До того слід додати, що в групу «Б» входить в тому часі і цукрова промисловість України союзного підпорядкування. Без цукрової промисловости група «Б» дає в тому році 378.107 тис. крб. виробництва і тут місцева та республіканська промисловість дають біля 90% всього виробництва згаданої категорії.

В 1926 році переведено дальшу реорганізацію ВСНХ СССР. Замість ЦУГпрома та ГЭУ створено головні комітети і управління в різних галузях промисловости та пляново-економічне управління для зведеного плянування промисловости. Декретом з 29. VI. 1927 р. поширено оперативну самостійність підприємств при рівночасному збільшенні ролі трестів у плянуванні промислового виробництва. Рівночасно в адміністраційному апараті совєтської промисловости щораз виразніше можна помітити тенденції у напрямку більшої централізації управління. В структурі органів управління заходять деякі зміни. Виникають нові загальносоюзні комісаріяти, які перебирають значну частину функцій, що їх виконували до того часу республіканські органи.

Першим кроком у тому напрямі слід уважати утворення при уряді СССР окремого комісаріяту земельних справ (1927 р.), що можна уважати безпосереднім заходом центральної влади в напрямі позбавлення дотеперішніх прав республік у вирішуванні земельного питання. В 1929 р. головні управління (главки) ВСНХ ліквідовано і замінено їх створеними на базі синдикатів «об'єднаннями» з завданнями кермувати на основі госп. розрахунку оперативною і пляновою роботою підприємств та синдикатів. Трести заховались тільки в тих ви-

падках, якщо виступали вони проміжним звеном між об'єднанням і підприємством. Одначе, і в тому випадку їх функції суттєво змінились, обмежуючись майже виключно до керівництва в технічному змислі, не займаючись більш постачанням чи збутом продукції.

Постановою ЦК ВКП(б) з 5. XII. 1929 р. визнано окреме підприємство основним звеном управління. Всі підприємства повністю переведено на госп. розрахунок та запроваджено принцип односначальства. Таким чином, як бачимо, знов в 1929 р. роблять большевики чергову спробу перевести строгу централізацію в управлінні промисловістю, що у взаємовідносинах союзних та республіканських органів управління творить новий етап, який з певними змінами триває до повоєнних років.

Постанови ЦК ВКП(б) в 1929 році показались в практичному житті досить трудними до реалізації. Зі зростом скількости підприємств об'єднання не могли справитись з своїм завданням і тому скоро приступлено до деякої децентралізації апарату управління. Ця реорганізація, чи вживаючи тоді саме запровадженого нового терміну «розкуркулення», провадилась в двох аспектах: а) за територіяльною ознакою, б) за ознаками технологічної спеціялізації поодиноких підприємств (замість об'єднань різних галузей рекомендуються об'єднання підприємств споріднених виробничих процесів одної пром. галузі). На тій базі створено «головні об'єднання», що пізніше стали зразком для творення відповідних наркоматів.

3. Сталінські п'ятирічки та їх вплив на становище української промисловости

Всі ці зміни поважно заторкнули і структуру державних органів України. Фактично,

починаючи з 1929 р., щораз то більше звужується автономія республіканських органів, щораз то нові ділянки господарського життя України підпорядковуються безпосередньо відповідним союзним органам. Як відомо, в 1930 р. поділено комісаріят зовнішньої і внутрішньої торгівлі на загальносоюзний комісаріят зовнішньої торгівлі і об'єднаний комісаріят постачання. Таким чином зовнішня торгівля перейшла всеціло під контролю всесоюзних органів. В 1930 р. ліквідовано також республіканський комісаріят внутрішніх справ. Справи комунального господарства централізовано в створеному в 1931 р. комісаріяті (республіканському) комунального господарства.

Постановою ЦИК і СНК СССР з 5. 1. 1932 року ліквідовано ВСНХ і на його базі створено поодинокі наркомати. Утворено комісаріят лісової промисловости (Наркомлісгром) союзного підпорядкування, як також окремі наркомати для важкої та леткої промисловости (Наркомважпром і Наркомлегпром). Наркомважпром був союзного підпорядкування, а з 1934 р. комісаріят легкої промисловости також перетворено на загальносоюзний. Рівночасно в Україні та інших союзних республіках засновано окремі комісаріяти місцевої промисловости.

В тому часі значно зростає скількість об'єднань. В осені 1932 р. нараховуємо в СССР 78 об'єднань замість 32 в червні 1931 р. Постановою СНК СССР з 3. 10. 1932 р. більшість об'єднань ліквідовано, переміняючи їх в трести. У відношенню до більших одиниць промисловости запроваджено двостепенну систему управління: главк — підприємство. І так в 1934 році главкам комісаріяту важкої промисловости підпорядковано біля 150 заводів і комбінатів, в тому числі і більшість великих заводів важкої індустрії України. Крім того ряд заво-

дів було підпорядковано безпосередньо наркому. Прикладом може служити Краматорський завод машинобудування в Україні. Для всіх інших заводів обов'язувала тристепенна система управління: главк - трест - підприємство, що замінила попередню: головне управління наркомату — об'єднання - трест - підприємство.

Таким чином, в порівнянні до етапу з-перед 1929 р., більшу частину промислових підприємств України вилучено з-під контролі республіканських органів та підпорядковано безпосередньо центральному апаратові управління в Москві. Все ж таки така надмірна централізація не завжди давала потрібні економічні результати. Політична система сталінізму не допускала можливостей відкритого спротиву господарських кіл, бо всякі явища такого спротиву фізично ліквідовано ще в зародку.

З другого боку зустрічаємо в повідомленнях партії та уряду деякі ознаки нездорових рис тодішньої адміністрації, що, очевидно, не виходили поза рамки офіційної інтерпретації. Характеристична в тому відношенні постанова СНК СССР і ЦК ВКП(б) з 3. 4. 1933 р. про роботу вугільної промисловости Донбасу, де осуджувалось функціональну, панівну тоді, систему управління, що творила в Донбасі величезний бюрократичний апарат, даючи неґативні економічні наслідки. Рекомендувались зміни, зокрема перехід на територіяльну систему управління, що може краще вивчити місцеві умови. Отже, вже в тому часі зустрічаємо перші спроби децентралізації управління промисловости з орієнтацією на місцеві умови.

З другого боку треба відзначити, що навіть більш помітне збільшення автономії в органах управління української промисловости [8]) ледве чи могло б мати серйозніше значення, якщо візьмемо до уваги обставину, що рівночасно в

інших ділянках народнього господарства постійно збільшувано централізацію, безпосередньо підпорядковуючи ряд господарських ділянок директивам центрального господарського апарату. Більше значення в роботі промисловости мала, як знаємо, відома фінансова реформа 1930-31 рр., що її основним змістом був перехід з комерційного (векслевого) до прямого банкового кредитування. Таким чином підприємствам відібрано дотеперішню хай і не дуже велику автономію в справах кредитових операцій і всю фінансову господарку централізовано в єдиній банковій системі з особливим уповноваженням переводити всі розподільчі функції фінансовими засобами серед підприємств та їх організаційних надбудов.

У банковій системі СССР виникає ряд спеціялізованих банків (Промбанк, Сільськогосподарський банк, Торгбанк і т. д.) згідно з декретом ЦИК і СНК СССР з 5. 5. 1932 року з завданням переводити всі фінансові операції в народньому господарстві, зокрема фінансувати капіталовкладення в промисловість, та контролювати всі фінансові надходження. Всі ці спеціялізовані банки є тісно пов'язані з системою Держбанку та йому фактично підпорядковані з завданням виконувати такі чи інші його директивні доручення.

Наприклад, Промбанк розподілює одержані з Держбанку бюджетні асиґнації для фінансування окремих промислових об'єктів. Через центральну банкову систему проходять фінансові засоби, одержані з амортизаційних відчислень, зиски пром. підприємств і т. д. Все короткотривале і довгореченцеве кредитування промисловости переводиться за безпосередньою участю советської центральної банкової системи, при чому всі кредитові операції посередньо чи безпосередньо пов'язані з диспози-

ціями Держбанку СССР. Республіканські органи не мають жодних можливостей вмішуватись в зарядження союзних керівних органів, бо згідно з настановами сов. фінансової політики:

«Філії Держбанку і банків довготермінового фінансування (Промбанк і ін.), що перебувають на терені союзної республіки, не підлягають міністерству фінансів цієї республіки, а діють на підставі заряджень відповідних вище поставлених відомчих органів» 9).

На терені України під сучасну пору немає жодної центральної банкової установи, а тільки філіяли центральних банків в Москві. Також і саме міністерство фінансів в Україні є скоріше експозитурою союзного міністерства, як складовою частиною республіканського уряду. Ми не знаємо точно які обов'язки республіканських міністерств перед пленумом ради міністрів республіки, одначе вони напевно не переходять меж інформаційного звітування, бо згідно з советською фінансовою системою:

«Взаємини між вище поставленими і нижче поставленими фінансовими та кредитовими органами полягають у підлеглості і підпорядкуванню нижчих вищим» 10).

В 1934 році розділено комісаріят постачання харчів на два наркомати: комісаріят внутрішньої торгівлі як об'єднаний (за пізнішою термінологією союзно - республіканський) та харчової промисловости союзного підпорядкування.

У висліді всіх тих заходів помітно зменшується роля республіканських органів у безпосередньому керівництві українською промисловістю. Не тільки зменшується скількість республіканських наркоматів, але і новостворені т. зв. об'єднані наркомати (з 1936 року перемінені в союзно-республіканські) фактично мають дуже мало спільного з республіканськими органами управління та входять до РНК

УССР скоріше на певних репрезентативних правах, як особливо уповноважені чи територіяльні представництва відносного наркомату в Москві. Фактично немає чіткого розмежування в компетенціях союзного і республіканського урядів щодо союзно-республіканських комісаріятів, чи згідно з післявоєнною термінологією — міністерств [11]). Можна тільки зазначити, що 51 стаття конституції УССР стверджує, що:

«Союзно - республіканські міністерства Української РСР кермують дорученою їм галуззю державного управління Української РСР, підпорядковуючись так Раді Міністрів Української РСР, як і відповідному союзно - республіканському міністерству СССР» 12).

В статті 77 конституції СССР маємо дальше уточнення:

«Союзно - республіканські міністерства кермують дорученою їм галуззю державного управління, як правило, через одноіменні міністерства союзних республік і управляють безпосередньо лиш певною ограниченою скількістю підприємств, що їх список затвердить Президія Верховної Ради СРСР.» [13])

Отже, загально кажучи, в відповідному міністерстві в Москві, союзно - республіканський міністер, настановлений державними чинниками СССР, кермує назначеною ділянкою промисловости через наставленого ним міністра в даній республіці, який йому і урядові республіки безпосередньо звітує за свою працю. Питання — від кого більш залежний цей союзно - республіканський міністер: чи від Москви, чи від республіканського уряду. На це питання офіційні совєтські документи не дають жодної відповіді.

Догадуємось одначе, що на практиці, у зв'язку з реальним укладом відносин між двома урядами союзним та республіканським, союзно - республіканське міністерство було майже повністю залежне від Москви, московсько-

го центрального уряду, вже не говорячи про те, що в разі потреби законодавчі чинники СССР (Верховна Рада) могли перенести кожне промислове підприємство з-під юрисдикції місцевого органу у безпосередню підлеглість союзно-республіканського міністерства в Москві. Отже, за своєю суттю союзно-республіканські міністерства не набагато різняться від союзних міністерств, хіба, що в даному випадку республіканські органи мають певний вгляд у відповідну ділянку господарського життя, не маючи одначе змоги децидуюче впливати на її такий чи інший розвиток.

Для 1933 року маємо такі дані про організаційну структуру української промисловости:

	Кількість підприєм.	Перес. річ. кільк. роб.	Гурт. продукція в млн. крб.
Союз. пром.	2704	911,5	5295,0
Респ. пром.	734	77,9	576,8
Місц. пром.	3948	121,9	870,4
Промкоопер.	6149	159,8	505,3
Пром. гром. організацій	1078	19,0	92,5
Підсобна промисл.	29194	117,5	257,9
Разом:	43869	1407,9	7838,8 [14]

Перше, що кидається у вічі при порівнянню з 1927/28 р. — це приблизно та сама питома вага місцевої промисловости, що дає біля 11 % виробництва усієї промисловости України. Більші зміни занотовуємо натомість у величині республіканської промисловости. Питома вага промисловости республіканського підпорядкування в 1933 р. дає всього 8 % загального виробництва, відповідна частка в 1927/28 р. — 35 %.

Зробимо ще деякі коректури. Слід дорахувати підприємства промкооперації та промисловість громадських організацій і підсобну промисловість. Якщо навіть додамо туди ще й місцеву промисловість, то всі разом промислові галузі несоюзного підпорядкування даватимуть біля 2534,8 млн. крб. гуртової промислової продукції, або 32 %. Отже все ж таки менше як в 1927/28 р., у зв'язку з переходом значної частини підприємств в Україні в союзне відання.

Ми вже згадували попередньо, що з кінцем першої п'ятирічки, в совєтській промисловості була панівною чотиристепенна система управління т. зв. функціоналка, що спричинила значне роздріблення органів управління на цілий ряд окремих автономних секторів. Щоб частинно змінити існуючий стан, постановами XVII з'їзду ВКП(б) цю систему замінено принципом безпосереднього керівництва, де директор заводу безпосередньо відповідав перед керівними органами за всю роботу підприємства. І так, після ліквідації згаданих раніше «об'єднань», до 1936 р. існує вже тільки тристепенна система управління з тим, що, як ми зазначали, ряд підприємств безпосередньо підпорядковано главкам, або і безпосередньо наркоматам. У зв'язку з прийняттям т. зв. сталінської конституції, в 1936 році не зайшли фактично жодні засадничі зміни у розподілі компетенцій між управліннями союзної та республіканської промисловости, що давало б будь-які можливості більш автономних прав для республіканських державних органів. Навпаки. Централізація управління промисловости у парі з більшим зосередженням екзекутивної влади у руках союзних органів управління послідовно провадиться далі. Зовнішнім проявом тих тенденцій можна вважати постійне збільшення скількости союзно-республіканських наркома-

тів з рівночасним зменшенням апарату республіканського управління.

Правда, на базі союзних творяться також деякі союзно-республіканські наркомати (харчової, легкої, лісової промисловости) та це фактично не зміняє суттєво положення, бо, як ми вже зазначували, керівництво тими союзно - республіканськими наркоматами стисло контролюється центральним апаратом та перебуває в безпосередній залежності від диспозиційного осередку в Москві.

З кінцем 1937 р. створено при РНК Економічну Раду з завданням виносити зобов'язуючі постанови для союзних та союзно-республіканських наркоматів. Створення цієї нової установи ще більш посилило наявний до того часу централізм совєтського адміністраційного апарату, даючи можливість новопосталій інституції безпосередньо вмішуватись в роботу республіканських органів управління та виносити такі чи інші нормативні для їх діяльности постанови. Щоб не цитувати окремих постанов органів управління сов. промисловости, що постійно затіснюють цей централізм, обмежимось тут до короткого перегляду схеми розподілу наркоматів за відомствами.

З важніших наркоматів, що були пов'язані з промисловістю в Україні, назвемо для 1939 року такі:

а) загальносоюзні — авіяційної промисловости, суднобудівельної промисловости, паливної промисловости, електроенерґії і електропромисловости, чорної металюрґії, кольорової металюрґії, хемічної промисловости, промисловости будівельних матеріялів, великого, середнього і загального машинобудування, заготівлі;

б) союзно-республіканські — харчової промисловости, рибної промисловости, м'ясної і

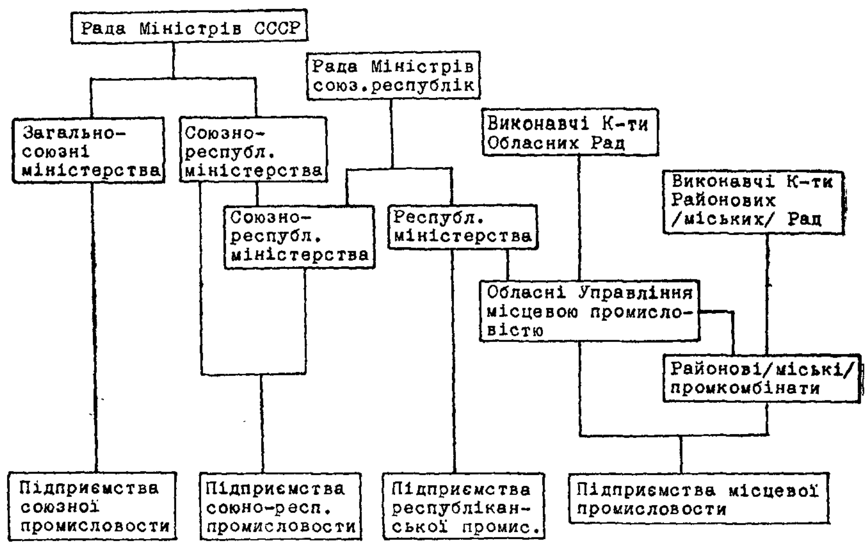
молочної промисловости, текстильної промисловости, лісової промисловости.

До республіканських наркоматів належали: місцева промисловість та промисловість комунального господарства.

Як бачимо з наведеного, то в порівнянні зі станом з 1927/28 року заходять великі зміни. Без змін в союзному підпорядкуванню залишились такі наркомати: авіяційної промисловости, суднобудівельної, паливної, електропромисловости, чорної та кольорової металюрґії та умовно машинобудівництва, бо — як пригадуємо — сільсько - господарське машинобудівництво було в 1927 році в республіканському віданні. З інших, тепер загальносоюзних наркоматів, в республіканському віданню були: хемічна промисловість, промисловість будівельних матеріялів. З тепер союзно-республіканських в тільки республіканському віданні були: рибна промисловість, м'ясна і молочна промисловість, текстильна промисловість, лісова промисловість.

Тільки в одному випадку зроблено вийняток — для цукрової промисловости. В 1939 році цукрова промисловість належить вже до союзно-республіканських наркоматів, коли раніше (1927 р.) перебувала в союзному підпорядкуванні. Звичайно, ми не можемо зробити точної паралелі між тими двома роками, хоч би з уваги на те, що за той час не тільки організаційна структура постійно змінялась, але і значно роздріблено управління, створюючи постійно все більше число наркоматів. Одначе навіть і на підставі такого нескладного порівняння, що його ми тут навели, можна зробити висновок про постійне зменшення ваги республіканських наркоматів чи то в бік новостворених союзно-республіканських органів управління, чи просто по лінії передання цілого ряду про-

СХЕМА УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВІСТЮ ПРИ ВІДОМЧІЙ СИСТЕМІ

мислових галузів з республіканського в союзне відання.

4. 50-ті роки і децентралізаційні тенденції

Значні зміни в структуру советського апарату управління промисловости приносять 50-ті роки. Паралельно з певними тенденціями у напрямі децентралізації органів управління промисловістю, відмічаємо рівночасно закріплення більших прав за республіканськими урядами, зокрема у відношенні до оперативної роботи. Всі ці процеси, що в 1955 і 56 рр. проходили в адміністраційних органах народнього господарства, були безперечно тісно зв'язані з політичною ситуацією внутрі СССР та посталінськими перемінами, про що ми тут говорити не можемо. У всякому випадку, робота органів управління советської промисловости проходить тепер у значно змінених політичних умовах, що позначається деякою ліберальністю у взаємовідносинах між окремими частинами адміністраційного апарату. Господарські органи управління користуються в своїй роботі більшою автономією у порівнянні з попереднім етапом, зокрема якщо говорити про контролю прикріпленого до промисловости партійного апарату.

При обговоренні змін слід розрізнити два етапи у розвитку того процесу: а) до 1957 р. і б) після 1957 р., значить — після проголошення відомих тез Хрущова про реорганізацію управління советської промисловости. Для першого етапу основне питання — це справа насвітлення взаємовідносин між адміністраційними органами союзної і республіканської промисловости, тоді як в другому основну ролю відограють вже раднаргоспи (ради нар. госп. економічних адміністраційних районів) і тут

більшого значення набирає проблема не так розмежування організаційно - адміністраційного порядку — як скоріше сама природа тих змін та їх оцінка з позицій оперативно-економічного та політичного керівництва.

Переходячи до розгляду першого етапу, слід зразу зазначити, що його не можна розглядати як виключно підготовчі чи безпосередні кроки для переведення реформи Хрущова. Це, на нашу думку, скоріше шукання відповіді на існуючий стан, що витворився у повоєнні роки, стан надмірної централізації промислового управління і плянування, який приносив значні економічні втрати — на які на довшу мету не могли дозволити собі навіть урядові та партійні круги советських апаратчиків. Крім того названі два етапи різняться між собою і структурно. Тоді як до 1957 р. різними заходами значно підсилено права міністерств (республіканських але також і союзних), то в 1957 р. ці міністерства (за малими вийнятками) ліквідовано рядом з недавно наданими їм новими правами.

Розглядаючи перший етап, етап до 1957 р., окрему увагу хочемо присвятити тодішньому положенню союзної і республіканської промисловости, що на сьогодні, у зв'язку з дальшими змінами, має вже тільки історичне значення.

«Так, наприклад, — як зазначується в підручнику для советської промисловости — союзним міністерствам надано право розподіляти і перерозподіляти устаткування між діючими підприємствами і будовами, затверджувати річні пляни введення в дію і ремонту невстановленого устаткування, перерозподіляти амортизаційні відрахування, призначені на капітальний ремонт підприємств, при умові забезпечення ремонтних робіт по об'єктах, що включаються в народньогосподарський плян, змінювати строки здачі в монтаж імпортного устаткування при умові забезпечення введення в дію виробничих потужностей в установлені пляном строки і т. д.

«Міністрам надано право перерозподіляти між підприємствами, трестами і головними управліннями надлишок оборотних засобів по місячних і квартальних балянсах, використовувати тимчасово вільні оборотні засоби одних підприємств і організацій для інших на строк не більше 3 місяців з обов'язковим поверненням їх підприємству або організації, з яких вилучено оборотні засоби, і т. д.» 15)

Отже, закріплення певних нових прав за керівництвом пром. підприємствами відноситься в першу чергу до їх оперативної роботи та диктоване виключно економічними моментами. Крім того все сказане відноситься до союзних органів управління. Республіканські міністерства та місцеві органи управління визначались у тому відношенні значно меншою автономією. Спробуємо і тут відмітити деякі цікавіші розпорядки. І так, цікавим прикладом автономії республіканських органів управління даного етапу можна вважати право використання для своїх цілей біля 50 % (в деяких випадках тільки 25 %) продукції підприємств загальносоюзного та союзно - республіканського підпорядкування, що вироблена поверх квартального пляну. Тут розходиться про використання лишків, які можуть виникнути при умовах перевиконання продукційних плянових завдань. Не важко догадатись, що внутрішньою спонукою таких заряджень була потреба добитись кращих результатів в продукційності окремих промислових галузів союзного значення та запевнити їм допомогу республіканських органів 16).

Ще до відбуття XX з'їзду КПСС, зустрічаємось з виразними познаками децентралізаційного процесу в управлінні промисловістю. Варто згадати, наприклад, що ще до часу скликання згаданого з'їзду, загальносоюзні міністерства чорної металюрґії, кам'яновугільної промисловости передано в Україні в склад со-

юзно - республіканських міністерств. Подібні явища відбулись і по інших республіках. В Казахстанській ССР створено міністерство кольорової металюрґії та будівництва металюрґійної і хемічної промисловости, в Азербайджанській — союзно - республіканське міністерство нафтової промисловости, в Латвійській — міністерства паперової та деревообробної промисловости. В Україні крім вище згаданих міністерств кам'яновугільної та металюрґійної промисловости до категорії союзно - республіканських міністерств віднесено промисловість будівельних матеріялів. Про ці зміни в Україні своєчасно згадував орган КП(б)У «Комуніст України», мовляв:

«Багато підприємств вугільної, лісової, нафтової, металюрґійної, м'ясної, молочної, легкої, текстильної і харчової промисловости, промисловости будівельних матеріялів, автомобільного транспорту і зв'язку передано з союзного підпорядкування в республіканське» [17]).

Цей крок пояснюється постановами XX з'їзду КПСС, який мовляв:

«Користуючись ленінськими принципами національної політики поставив питання (мова про XX з'їзд — Б. В.) про дальше посилення ролі і ініціятиви союзних республік у керуванні господарським і культурним будівництвом» [18]).

Які були причини такого кроку? Офіційну інтерпретацію подає Булґанін на пленумі ЦК (липень 1955 р.), зводячи всю справу до надмірної бюрократизації апарату управління, говорить таке:

«У нас в руководстве промышленностью сложилась чрезмерная централизация, которая не приносит пользы делу... С одной стороны она мешает наладить оперативное и конкретное руководство предприятия, а с другой — принижает ответственность республиканских, хозяйственных, партийных и советских организаций за работу в управлении» [19]).

Питання надмірної централізації заторкнув, як відомо, і Хрущов у своїй звітній допо-

віді на XX з'їзді, говорячи про надмірне віддалення керівних апаратів поодиноких промислових галузів від осідку відповідних індустрій, що зовсім зайво скупчені в Москві та Ленінґраді. За рекомендацією з'їзду, слід наблизити керівництво промисловости до місця осідку поодиноких промислових галузів, щоб повністю використати ініціятиву місцевих чинників, які краще орієнтуються в льокальних можливостях. Ходить тут передовсім про краще переведення оперативно - технічних процесів керівництва, бо плянування продукційної програми і далі, очевидно, стисло централізовано. Все ж таки цікаво приглянутись до тих новонабутих компетенцій місцевих, в першу чергу республіканських органів [20]).

Про це виразно говорить одна з резолюцій XX з'їзду КПСС:

«Съезд полностью одобряет принятые Центральным Комитетом КПСС меры по расширению прав республиканских органов в хозяйственном и культурном строительстве. Сохраняя за союзными министерствами общее руководство, определение плановых заданий, контроль за их выполнение, снабжение оборудованием, финансирование капитальных вложений, необходимо в то же время осуществить дальнейшее расширение прав республиканских министерств в **повседневном** (підкреслення наше — В. Б.) управлении предприятиями. Это будет способствовать еще большему развертыванию творческой инициативы на местах, дальнейшему укреплению союзных республик, упрочению дружбы народов нашей страны» [21]).

З наведеного бачимо, що всі важніші ділянки як плянування, фінансування, постачання устаткування і вкінці загальне керівництво — далі залишились в руках союзних органів, крайовим республіканським органам відпускається тільки більше прав в технічних справах керівництва льокального маштабу, що також і давало певні вигоди центральному апаратові. Про ті речі виразно пише В. Пінаєв:

«Дальнейшее расширение прав и компетенции республиканских органов в руководстве хозяйством в то же время способствует улучшению работы центрального государственного аппарата, представляет ему возможность уделить больше внимания вопросам развития важнейших отраслей народного хозяйства и из увязке между собой, наиболее рациональному размещению производительных сил, улучшению организации материально-технического снабжения, развитию новой техники и внедрению передового опыта» 22).

З наведеною інтерпретацією суті тієї децентралізації можна погодитись з тим, що треба ще додати, що не тільки визначення плянових виробничих завдань належить до виключної компетенції союзних органів, але ті самі союзні органи були «зобов'язані», як дослівно стверджується в органі Держпляну ССCP 23), нести у всіх справах потрібну допомогу окремим міністерствам республіканської промисловости, що, очевидно, слід розуміти як їх обов'язок виконувати певну контролю, що у зв'язку з деякою автономією республіканських органів мусить в майбутньому бути ще більш затісненою.

Коротко перечислимо ще нові ділянки, що їх віддано в завідування республіканських органів. Одна з важніших — це право переводити в порозумінню з міністерством фінансів ССCP на господарський розрахунок обласні, крайові та міські управління (відділи) промисловости з тим, що розходи на їх удержання мали покриватися за рахунок повної (комерційної) собівартости продукції, що її випускають згадані підприємства. В дальшому, республіканські міністерства користувались правом рішати про використання внутрішніх ресурсів підприємства на покриття недостач в оборотових фондах згідно з переведеним річним балянсом у підприємствах союзного і союзно - республіканського підпорядкування. Крім того одер-

жано дозвіл переводити певні перегрупування в технічному обладнанні підприємств означених промислових галузів (перегрупування допустимі тільки внутрі одної галузі, значить — серед підприємств споріднених виробничих профілів), що, між іншим, повинно значно збільшити використання місцевої ініціятиви для кращого оперативного керівництва на місцях.

В тій площині, для здобуття відповідного ефекту, в деякій мірі розширено також права директорів промислових підприємств. Тодішній голова Держпляну СССР, Сабуров, згадує навіть про потребу «передачі радам міністрів союзних республік більш широких функцій для контролі над розвитком всього господарства, що розміщене на території даної республіки, незалежно від підпорядкування підприємств» [24]).

Певний статистичний матеріял може ілюструвати тенденції цієї нової економічної політики, яку фактично започатковано ще в 1953 році.

Структура промислової продукції СССР, 1950-1955

(у відсотках до підсумку)

	1950	1951	1952
Вся промисловість	100	100	100
Пром. союзн. підпор.	67	68	70
пром. респ. і місц. підпор.	33	32	30
	1953	**1954**	**1955**
Вся промисловість	100	100	100
Пром. союзн. підпор.	69	57	53
Пром. респ. і місц. підпор.	31	43	47

[25])

Для самої України структура промислової продукції за формами підпорядкування підприємств виглядає так:

Структура продукції промисловости УССР за формами підпорядкованности підприємств 1950-1955

(у відсотках до випуску гурт. продукції)

	1950	1951	1952
Вся промисловість	100	100	100
Союзн. підпор.	65	65	66
Республ. обл. і район. підпорядкування	35	35	34
	1953	**1954**	**1955**
Вся промисловість	100	100	100
Союзн. підпор.	64	33	33
Республ. обл. і район. підпорядкування	36	67	67

[26])

Роблячи порівняння з двох наведених таблиць, можна зробити висновок, що процес передачі промислових підприємств в руки республіканських органів управління проходив в Україні значно швидше як в цілому СССР, що можна також пояснити приявністю значної кількости кваліфікованого адміністраційного персоналу, що до того часу працював в українських клітинах союзних міністерств. Такого апарату інші неросійські республіки у більшості випадків не мали, а якщо і розпоряджали певною кількістю фахівців (зокрема в азійських республіках), то складався він у значній мірі з російського елементу, висланого на місця з Москви.

З другого боку віднотовуємо інше цікаве явище. Якщо порівняємо подібний процес в самій Російській СФСР, то побачимо, що і тут, не зважаючи на приявність висококваліфікованих кадрів промислової адміністрації, відсоток підприємств переданих з союзного в республіканське підпорядкування буде значно нижчий як в Україні чи навіть по цілому СССР.

Структура продукції промисловости РСФСР за формами підпорядкування підприємств у відсотках (1950-1956)

	1950	1951	1952	1953
Вся промисл.	100	100	100	100
Союзного підпорядкування	76	76	76	76
Республ. обл., і район. підпор.	24	24	24	24

	1954	1955	1956
Вся промисловість	100	100	100
Союзного підпорядкування	67	61	47
Республ., обл. і район. підпор.	33	39	53

[27])

На перший погляд, таке явище не зовсім зрозуміле. Бо якщо прийняти тут офіційно подавану причину передання більшости підприємств з союзного в республіканське підпорядкування, що полягає в наближенню керівництва промисловістю до виробництва, то тут названий принцип в такій самій мірі заторкує російську як і неросійські республіки; тим більше, що значна частина промислових підприємств РСФСР розміщена поза Уралом, значить — у значній віддалі від осідку адміністраційного апарату в Москві. Таким чином можна здогадуватись, що тут мусіли відограти ролю і певні моменти чисто політичної натури, що кидають деяке світло на позакулісові лаштунки в проведенні цієї економічної політики. Не маємо, на жаль, жодних документальних даних, що дозволяли б робити такі чи інші висновки. Можна тільки здогадуватись, що передача такої великої кількости промислових підприємств в республіканське підпорядкування мусіла прийти як наслідок певних вимог з боку самих же неросійських республік та їх

політичного апарату. З другого боку, немає найменших сумнівів, що ті вимоги для їх зовнішнього оправдання були уарґументовані певчими економічними моментами, сприємливими для всесоюзного центру в Москві.

Згідно з пляном на 1956 р., питома вага підприємств республіканського та місцевого підпорядкування ще збільшується, даючи для окремих республік такі показники: Україна — 70%, Білорусія — 71%, Естонія — 74%, Латвія — 78%, Узбецька ССР — 79%, Азербайджанська ССР — 81%, Таджицька ССР — 92%. Процес передачі підприємств з союзного в республіканське підпорядкування остаточно леґалізовано постановами XX з'їзду КПСС та згідно з постановою з 10. травня 1956 р. («О передаче предприятий ряда отраслей народного хозяйства в ведение союзных республик и проведении связанных с этим организационных мероприятий») вирішено передати в підпорядкування республіканських органів цілий ряд промислових галузів, як наприклад, промисловість харчових продуктів, м'ясних та молочних виробів, рибну і текстильну промисловості, промисловість будівельних матеріялів, деревообробну, паперову і ін. [28])

Всього протягом першого півріччя 1956 р., додатково до раніше переданих підприємств (11 тисяч по кінець 1955 р.) передано в республіканське підпорядкування дальших 3,5 тис. підприємств. Важливе значення для збільшення автономних прав республік в господарській ділянці має декрет РНК СССР з 4. травня 1955 року — «Об изменении порядка планирования и финансирования хозяйства союзных республик», в якому закріплено за республіканськими органами право вирішного голосу в питаннях асортименту промислового виробництва в підприємствах республіканського підпорядку-

вання, як також надано республіканським органам право вгляду в титульні списки капітального будівництва для промислових об'єктів республіканського значення [29]. Також значно розширено можливості республіканських органів в справі мобілізації додаткових фондів (фінансових і матеріяльних ресурсів) для підприємств, що перебувають у їх віданні.

Роблячи підсумок першого етапу децентралізації управління советською промисловістю, можна відзначити такі важливіші законодатні постанови, що мали безпосереднє відношення до того процесу:

1) Організація республіканських міністерств для важливіших галузів промислового виробництва та передання великої кількости промислових підприємств з союзного в республіканське підпорядкування [30]. З тим в Україні безпосередньо зв'язане утворення ряду нових республіканських міністерств, як наприклад — чорної металюрґії, вугільної промисловости, промисловостей лісової, нафтової, харчової, легкої, текстильної, паперової, зв'язку і т. д. [31].

2) Збільшення прав республік у відношенні до бюджетових надходжень — закон з 3. травня 1956 [32].

3) Збільшення прав республік у ділянці роздрібленої торгівлі, що має посереднє відношення до питання промислових заготівель сирівців і півфабрикатів — закон з 6. листопада 1956 р. [33].

4) Постанови XX з'їзду КПСС та зв'язане з цим законодавство.

Так, коротко кажучи, представляються децентралізаційні тенденції в управлінні промисловости повоєнних років, перепроваджувані зокрема в 1953-1956 рр. Всі ті заходи тодішньої советської економічної політики мають на

сьогодні вже тільки історичне значення, бо започатковані Хрущовим в 1957 р. реформи прибирають більш виразні форми та спрямування. З другого боку, кидають вони одначе досить цікаве світло на саму реформу Хрущова, що започаткували новий етап в розвитку советської промисловости і тим самим в сучасному становищі українського промислового виробництва.

5. Реорганізація органів управління советської промисловости в 1957 р.

Проголошення 30. березня 1957 р. відомих тез Хрущова про «Дальше удосконалення організації управління промисловістю і будівництвом» започатковує новий етап в управлінні советською промисловістю і матиме, як можна сподіватись, в майбутньому далекойдуче значення для становища української промисловости та господарських взаємовідносин між Україною і Росією. Як пригадуємо, дві події випереджують цей радикальний крок советського уряду і КПСС, які, між іншим, досить добре насвітлюють політичний клімат самих реформ. На увазі маємо грудневий (1956) та лютневий (1957) пленуми ЦК КПСС.

Коли грудневий пленум ЦК КПСС фактично значно підсилює централізаційні тенденції КПСС у відношенні до управління советською економікою [34]), то вже черговий пленум, з лютого 1957., йде в розріз з попередніми рішеннями і підготовляє ґрунт для дальшої децентралізації. З важливіших постанов того пленуму, що до них пізніше нав'язують тези Хрущова, можна підкеслити такі моменти [35])

1) Одним з найбільших недоліків в дотеперішній роботі промисловости являється неґативний вплив відомчих перегородок, які штуч-

но відділюють одну промислову галузь від другої.

2) Існуючий стан виник у висліді незадовільної роботи союзних міністерств, що своєю структурою і вузьким підходом унеможливлюють реалізацію доцільної спеціялізації і кооперування між поодинокими промисловими виробництвами й галузями.

3) Рядом з численними міністерствами існують ще більш численні спеціялізовані промислові аґенції, що тільки гальмують дальший розвиток промислового виробництва і збільшують і так великий до того часу бюрократичний апарат управління.

4) У зв'язку з численними недоліками дотеперішньої організаційної структури управління промисловістю рекомендується основно реорганізувати ці органи у напрямі ліквідації дотеперішніх відомчих перегородок з усіми з того стану випливаючими наслідками.

«Як підкеслив пленум у своєму рішенні, — пишеться в «Комуністі України», — організаційна структура управління промисловістю і будівництвом повинна базуватись на поєднанні централізованого державного керівництва з підвищенням ролі місцевих господарських, партійних і профспілкових органів у керуванні господарством. При цьому керування промисловістю і будівництвом слід організувати по основних економічних районах, що наблизить господарське керівництво до виробництва, до промислових підприємств та будов, зробить його конкретнішим та оперативнішим» [36]).

Попри загальникові завваги, що їх для ілюстрації ми навели вгорі, совєтські економісти видвигають цілий ряд конкретних недоліків, що їх дискутується на сторінках тодішньої совєтської преси. Найкращим прикладом у тому відношенні буде критика паралелізму роботи більшости збутових організацій в СССР.

«Ведомственная система управления отрицательно сказывалась также на организации материально-технического снабжения предприятий и строек. Сеть

снабженских организаций являлась громоздкой и дорогостоящей. Эта система порождала многочисленные параллельно действующие сбытовые конторы. В Москве, например, насчитывалось около 400, в Ленинграде — 123, в Харьковской области — 74, в Новосибирской — 76 снабженческих различных министерств и ведомств. Всего в народном хозяйстве СССР насчитывалось свыше 5700 снабженческих организаций различных министерств и ведомств». [37].

Подібних голосів можна наводити більше. Як це ми зазначували попередньо, основною причиною нестійкости тодішньої економічної політики було, як можна здогадуватись, непевне положення в нутрі самого «колективного керівництва» КПСС, що — між іншим — приневолило Хрущова дати свої тези на «всенароднє обговорення», скріпляючи таким чином авторитетність пізніших рішень.

На вступі своїх тез [38]) Хрущов заявляє, що промисловість СССР в повоєнні роки досягнула високого рівня розвитку, що викликало тенденцію для все більшої і ширшої спеціялізації підприємств. В зв'язку з цим створено ряд нових галузевих міністерств і відомств, що кермують роботою б. 200 тис. пром. підприємств та 100 тис. будов, які розміщені на широкому просторі. В нових умовах важко теперішньому управлінню справлятись з завданнями конкретного та оперативного керівництва; тому треба знайти нові форми, що відповідали б сучасному етапові в розвитку советської промисловости.

«Интересы дальнейшего развития народного хозяйства — говорить далі Хрущов — требуют совершенствования организационных форм управления во всех звеньях промышленности и строительства. В связи с этим возникает необходимость отказаться от некоторых устаревших организационных форм руководства промышленностью с тем, чтобы не идти по линии дальнейшего дробления технического, экономического и административного управления, а перейти к более гибким формам управления народным

хозяйством, при которых полнее учитывались бы особенности области, края, республики» [39]).

Для підкріплення тієї пропозиції наводить Хрущов цілий ряд недоліків дотеперішньої системи, що з них деякі можуть бути і цікаві для насвітлення взаємовідносин між республіканською і всесоюзною промисловостями. І так, між іншим, у тезах говориться про те, що дотеперішній відомчий централізм, що на ньому побудована система союзних міністерств, спричинював ослаблення нормальних зв'язків між окремими галузями промислового виробництва розміщеними в тому самому районі. При вузьковідомчому підході центрального апарату далеко не повністю використовувались можливості оперативно рішати господарські питання на місцях чи більш раціонально розподіляти існуючі матеріяльні, трудові і фінансові резерви та переводити заходи для конкретної і скорішої ліквідації недостач, що виникають при реалізації плянових завдань.

Серед конкретних прикладів недостач та численних недоліків наводиться існуючу ситуацію у виробничій кооперації (що носить внутрішньовідомчий характер та рідко переходить межі даного міністерства) та зв'язане з цим явище зустрічних перевозок [40]), нераціональне використання спеціялістів, що перебувають в адміністраційному осередку далеко від виробництва, незадовільну організацію матеріяльно-технічного забезпечення підприємств та збутової сітки, бюрократизацію самого адміністраційного апарату, тощо.

У зв'язку з існуючими недоліками — тези Хрущова пропонують ґрунтовну реорганізацію адміністраційних органів управління промисловістю у напрямі далекойдучої їх децентралізації, заміняючи дотеперішні центральні органи (союзні міністерства) територіяльними

адміністраційними одиницями (ради народнього господарства окремих адміністраційних економічних районів, або коротше раднаргоспи). Згідно з проголошеними тезами територіяльний принцип в управлінні совєтською промисловістю має бути побудований на таких теоретичних основах: [41])

1) У зв'язку з створенням раднаргоспів, що мають виконувати функції територіяльного керівництва промисловістю, відпадає потреба дальшого існування союзних міністерств, що повинні ліквідуватись.

2) Раднаргоспи утворюються на базі існуючих досі політично - адміністраційних одиниць, вчислюючи при тому рівень господарського розвитку окремих районів.

3) Ради народнього господарства области, краю і республіки являють собою основне звено управління промисловістю і будівництвом на даній території і їх завданням — безпосередньо кермувати роботою підпорядкованих їм господарських об'єднань, заводів і підприємств. Рівночасно, у питаннях економічного плянування, капіталовкладень та деяких аспектів фінансової діяльности, раднаргоспи підпорядковуються паралельно двом інституціям — урядові даної республіки і урядові СССР.

4) До компетенцій раднаргоспів входитимуть справи зв'язані з розпрацюванням і реалізацією перспективних і біжучих плянів виробництва, розпрацювання плянів кооперації і спеціялізації підлеглих підприємств, заготівля промислових сирівців і півфабрикатів внутрі даного економічного району і поза ним, як також випрацювання плянів матеріяльно-технічного забезпечення.

5) У зв'язку з ліквідацією союзних міністерств слід переглянути дотеперішній поділ промисловости за формами підпорядкування і

в майбутньому слід задержати тільки дві форми — промисловість союзно-республіканського і місцевого підпорядкування. У відання раднаргоспів слід передати промислові підприємства, комбінати, трести та інші господарські об'єднання, як також контори і організації матеріяльно-технічного забезпечення і збуту, що до того часу входили в склад союзних і союзно-республіканських міністерств. Частину підприємств, що входили в склад республіканської промисловости, слід передати в підпорядкування місцевих рад народнього господарства.

6) При раднаргоспах слід створити техніч-но-економічні ради, що в їх склад входитимуть спеціялісти окремих ділянок, партійні працівники, представники профспілок, наукових і дослідчих інституцій, тощо. Їх завдання — опрацьовувати загальні питання розвитку промисловости даного району та розглядати актуальні технічні та економічні питання, що відносяться до виконання промислового пляну, збільшення продукційності праці, собівартости промислового виробництва та покращання якісних показників продукції. У зв'язку з цим до складу раднаргоспів перейде більшість проектних та наукових інституцій, що займались тією роботою в системі міністерств.

7) Оперативна робота промислового керівництва повинна концентруватись в підлеглих раднаргоспам комбінатах, трестах і інших господарських об'єднаннях, що повинні бути побудованні за галузевим принципом.

8) Дальше розширення прав республік та підвищення їх ролі в управлінні промисловістю зумовляється вже самим фактом передачі цілого ряду підприємств у відання раднаргоспів, розміщених на території даної республіки. У зв'язку з цим постануть кращі можливості вирішувати на місцях окремі оперативні

завдання, підготовляти і використовувати місцеві кадри спеціялістів та забезпечити місцеве населення в потрібні йому промислові товари.

Окрему увагу звертає Хрущов на можливість поширення в новій ситуації т. зв. «місницьких» тенденцій, що можуть бути зв'язані з евентуальними стремліннями окремих районів до господарської автаркії.

«Выявление и борьба этих вредных местнических тенденций, идущих вразрез с общегосударственными интересами — говорить Хрущов — должны быть постоянно в поле зрения партийных, хозяйственных, советских и профсоюзных органов. В борьбе с подобными явлениями необходимо, кроме средств политического руководства, в полной мере использовать такие мощные рычаги в руках государства, как единое народнохозяйственное планирование, централизованные финансы и общегосударственная статистика. Госплан обязан тщательно изучать экономическую целесообразность намечаемых районами капитальных вложений и пресекать всякие попытки использовать средства в ущерб общегосударственным интересам для создания замкнутого хозяйства по отдельных районах» [42]).

Як і можна було сподіватись, радикальні проєкти Хрущова зустрінулись з значною опозицією з боку деяких господарських кіл. Цікаво відзначити, що деякі опозиційні голоси походили з самої верхівки совєтського господарського апарату, та так чи інакше опрокидуючи потребу децентралізації органів управління, користувались при тому досить цікавими арґументами. Наприклад, І. Р. Бардін [43]), відомий російський металюрґіст, тодішний заступник президента Всесоюзної Академії Наук та до речі один з найбільших прихильників перенесення совєтської індустрії поза межі Уралу, гостро протестував проти децентралізації металюрґійної промисловости в СССР, наводячи в своє оправдання існуючу ситуацію в американській металюрґії.

Бардін, іґноруючи правну структуру та

зовсім інші умови праці американської індустрії (ходить тут адже про «капіталістичний устрій»), наводить приклад, що такі великі металюрґійні корпорації як United States Steel чи Bethlehem Steel мають свої низові клітини по цілій території ЗДА, що зовсім не перешкоджає їх централі в управлінню. Виходячи з великодержавницьких російських інтересів, згаданий автор обороняє існуючі союзні міністерства, хоч згоден уступити деякі з їх дотеперішніх компетенцій... всесоюзному Держплянові.

Менш прямолінійно обороняє позиції дотеперішнього централізму Ґлебовський, дотеперішній голова Уралмашзаводу, скромно заявляючи, що не вся система дотеперішнього управління промисловістю потребує реформ, а тільки деякі функції варто б більш «уточнити». Згаданий автор пропонує певну «перехідну» стадію в реорганізації — в якій мали б бути задержані союзні міністерства (їх число пропонує автор зменшити) з рівночасно поширеними компетенціями ближче неозначених «економічних районів» [44].

Незважаючи на безсумнівний спротив великої кількости апаратчиків, дотеперішніх провідних людей з всесоюзних міністерств, VII сесія Верховної Ради СССР з травня 1957 р., а згодом і IV сесія Верховної Ради УССР (31. травня 1957 р.) приймають закон про «дальше удосконалення організації управління промисловістю і будівництвом», де у великій мірі затверджуються обговорювані нами попередньо тези Хрущова, створивши на території СССР 105 економічних районів, з чого на РСФСР припадає 70, Українську ССР — 11, Казахську ССР — 9, Узбецьку — 4, а на решту республік — по одному економічному району.

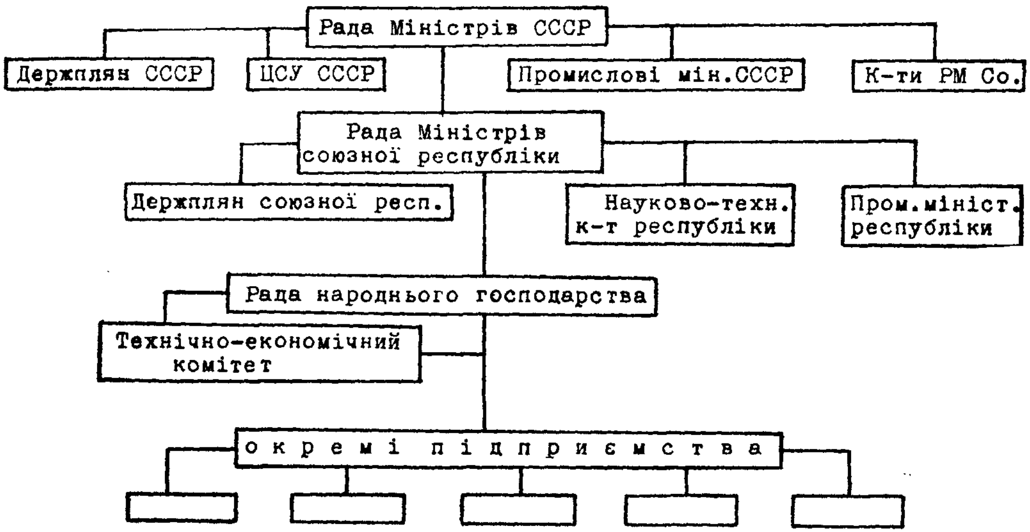
Згідно з наведеним розпорядженням Верховної Ради СССР, зліквідовано слідуючі со-

юзні міністерства: автомобільної промисловости, машинового, станкового і інструментального будівництва, конструкцій і дорожного машинобудівництва, конструкцій нафтової промисловости, тракторного і сільсько-господарського машинобудівництва, транспортових конструкцій, важкого машинобудівництва та електричної промисловости [45]. Зліквідовано також слідуючі союзно - республіканські міністерства: паперової, деревообробної, легкої, лісової, нафтової, м'ясної, молочної, рибної, харчової, будівельної, вугільної промисловостей, міністерства технічного устаткування для вугільної, хемічної та металюрґійної промислостей, міністерства чорної та кольорової металюрґії, будівельної промисловости та міністерства сільсько - господарських і комунальних робіт.

Тимчасово задержано (згідно з станом на кінець 1957 р.) слідуючі загальносоюзні міністерства: авіяційної промисловости, радіотехнічної пром., хемічної пром., середнього і транспортного машинобудівництва та корабле - будівельну промисловість. Крім того об'єднано міністерство оборонної промисловости й загального машинобудівництва та електростанцій [46].

Перевівши згадану реформу, советський уряд відмовляється від дотеперішньої відомчої системи управління промисловістю і будівництвом, а нові органи управління народнього господарства в окремих адміністраційних економічних районах «дадуть можливість найбільш повно використати місцеві природні ресурси економічних адміністративних районів, поліпшити спеціялізацію і кооперування промисловости, піднести на вищий рівень технічний проґрес і використання внутрішніх резервів виробництва» [47].

Схема управління союзно-республ.промисловістю і будівництвом

Від дати прийняття закону вся советська промисловість поділяється на дві основні групи — на союзно - республіканську промисловість, що безпосередньо підлягає раднаргоспам і далі раді міністрів даної республіки, і місцеву, — що підпорядкована безпосередньо обласним і місцевим Радам депутатів. Найвищим органом управління всією промисловістю СССР є Рада Міністрів СССР, яка при допомозі рад міністрів союзних республік кермує економічною політикою країни. Крім того централізоване керівництво советською промисловістю реалізується також за допомогою Держпляну та центральних фінансових інституцій, що, починаючи з 1957 р., значно збільшують свої дотеперішні компетенції.

Рада народнього господарства економічно - адміністраційного району утворюється радою міністрів даної союзної республіки у складі предсідника (голови), заступника і членів ради. Предсідники раднаргоспів за пропозицією ради міністрів союзної республіки та після затвердження верховної ради союзної республіки, можуть назначатись міністрами та входити у склад уряду, в раду міністрів даної союзної республіки.

Організаційна структура раднаргоспів виявляє трьохстепенну побудову (схему управління) внутрі даного економічного району: промислове підприємство (комбінат), галузеве об'єднання (трест) і рада народнього господарства адм.-економічного району (раднаргосп) — як надрядний адміністраційний чинник. Безпосереднє господарське керівництво як і економічно - технічне керівництво даною промисловою галузею находиться в руках господарських об'єднань, що організуються окремо для кожної промислової галузі в даному економічному районі. Ці галузеві об'єднання від-

повідають за оперативне керівництво виробництвом.

Рада нар. господарства адм.-економічного району у рамках своїх компетенцій [49]) ухвалених статутом раднаргоспу (затвердженого 27-го вересня 1957) видає розпорядки і постанови на основі ухвалених законів СССР і союзних республік. Цікаво відзначити, що всі постанови і розпорядки раднаргоспу можуть бути відмінені або анульовані відповідним розпорядженням ради міністрів союзної республіки і також Рада Міністрів СССР має право припиняти в чинності всі розпорядки раднаргоспів [50]).

Таким чином функції раднаргоспів в адміністраційних питаннях можна тільки умовно визнати автономними, поскільки всі розпорядки раднаргоспів можуть припинятись в дії урядом СССР. У таких важливих питаннях як капіталовкладення і фінансові справи, раднаргоспи мають дуже обмежені права і про ці речі говоритимемо докладніше в дальших розділах, присвячених цим питанням [51]). З другого боку раднаргоспи несуть повну відповідальність за виконання виробничих плянів (виготовлених Держпляном), кермуючи роботою галузевих об'єднань. Підсумовуючи сказане можна ствердити, що основною функцією раднаргоспів являється адміністраційно - оперативне керівництво промислових підприємств і їх об'єднань і тут схематично можна визначити такі завдання:

а) реалізація технічно - виробничого керівництва над підлеглими господарськими одиницями;

б) виготовлення і реалізація біжучих виробничих плянів в-ва;

в) організація матеріяльно - технічного забезпечення і збуту.

Досить широкі компетенції мають раднар-

госпи у справі підвищення технічного рівня виробництва, включно з підготовою проєктів стандартів для списку виготовлених промислових товарів, в питаннях оплати праці робітництва та адміністраційного і технічного персоналу, в заходах над підвищенням працевидайности й рентабельности підприємств. Раднаргоспам також прислуговують консультативні функції при усталені гуртових цін на промислові товари.

Таким чином, у відрізненні від попередніх союзних промислових міністерств, раднаргоспи є радше органами більш комплексного характеру, що в дечому нагадують колишній ВСНХ в 20-их рр.

6. Нові органи управління української промисловости

Згідно з рішенням VII сесії Верховної Ради СССР, четверта сесія Верховної Ради УССР прийняла 31. травня 1957 р. закон «Про дальше удосконалення організації управління промисловістю і будівництвом в Українській РСР». На території України утворено одинадцять економічно - адміністраційних районів і від того часу вся українська промисловість за формами підпорядкування поділяється на дві групи: а) союзно - республіканська промисловість, що перебуває у віданні раднаргоспів УССР, та б) місцева промисловість — підпорядкована місцевим Радам депутатів згл. обласним Виконавчим Комітетам.

В першу чергу цікавить нас персональний склад управління українських раднаргоспів. На жаль не маємо на сьогоднішній день даних про те, наскільки бувший апарат союзних міністерств включився у склад раднаргоспів, бо советська преса не подає жодних детальних

інформацій у тому відношенні. Можемо тільки догадуватись, що значна скількість бувших працівників союзних та союзно - республіканських міністерств перейшла на працю в раднаргоспи та в республіканський Держплян з уваги хоча б на недостачу висококваліфікованого персоналу, що його має не тільки Україна, але ще в більшій мірі і всі інші республіки у зв'язку з дотеперішніми настановами совєтської економічної політики. З другого боку треба відмітити цікаве явище, що на керівних позиціях, на постах предсідників раднаргоспів, заанґажовано у більшості випадків місцевих людей. Згідно з найновішими даними та справа представляється так: [52])

Персональний склад управління раднаргоспами Української ССР

Раднаргосп Вінницький: предсідник В. В. Япаскурт — заступник міністра харчевої промисловости УССР;

Дніпропетровський: Н. А. Тіхонов — заступник міністра металюрґійної промисловости СССР;

Київський: П. Я. Лисняк — заступник міністра тракторо - будівництва і сільсько - господарських машин СССР (1955), член Верховної Ради СССР;

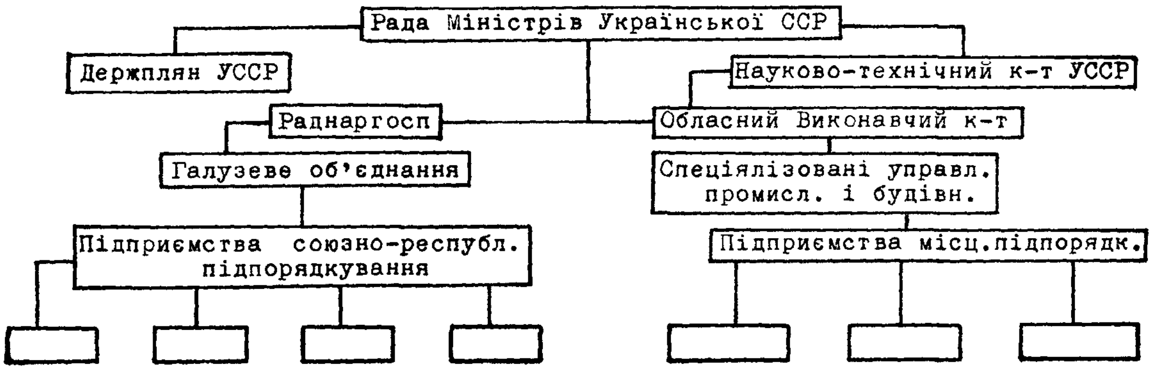
Запорізький: Ю. І. Івановський — заступник міністра будов металюрґійної і хемічної промисловости СССР (1956);

Львівський: І. П. Івонін — керівник комбінату «Ворошиловградвуголь» (1953);

Луганський: А. С. Кузьмич — міністер вугільної промисловости УССР, член ЦК КП УССР, член Верховної Ради СССР;

Одеський: П. В. Рудницький — міністер харчової промисловости УССР (1955), член Верховної Ради УССР;

Органи управління промисловістю і будівництвом Української ССР

Сталінський: І. І. Дядик — секретар Обласного Комітету КП УССР (1957), Кандидат ЦК КП УССР, член Верховної Ради УССР;

Станиславівський А. П. Єременко — заступник предсідника Ради Міністрів УССР (1953), член Верховної Ради УССР;

Харківський: М. А. Соболь — директор Харківського заводу транспортового машинобудування, член ЦК КП УССР;

Херсонський: І. С. Прибильський — член Верховної Ради СССР.

З наведеного списка можемо бачити, що на загальне число одинадцять районів — сім районів перебувають під керівництвом місцевих людей.

На основі офіційних даних з 1957 р., у відання раднаргоспів України передано 2752 промислових підприємств з загальним обсягом гуртової продукції на суму 140 мільярдів крб [53]. В тому самому часі передано у відання місцевих органів управління дрібніші заводи республіканської промисловости з загальним виробництвом в 32 мільярди крб. [54].

Загально кажучи, компетенції раднаргоспів України в нічому не різняться від таких же компетенцій раднаргоспів інших республік. Поскільки ми ці речі обговорювали попередньо обмежимось тут до подання загальної схеми управління промисловістю УССР.

Із збільшенням адміністраційних компетенцій органів української республіканської промисловости можна було сподіватись, що українські чинники ледве чи захочуть толерувати повністю всі ті штучно створені союзними міністерствами бар'єри, що тільки гальмували промисловий розвиток України, надаючи йому однобічного характеру. З другого боку, ця умовна автономія республіканських органів в ніякому випадку не дозволяє заступати еко-

номічні інтереси України як певної господарської цілости, бо це, як ми зазначували попередньо, ішло б всупереч з теперішніми настановами совєтської економічної політики. З тих причин республіканські чинники пробують перевести санацію покищо в поодиноких секторах українського промислового виробництва, використовуючи тільки ці можливості, що їм дає принцип територіяльного управління в оперативній роботі.

І так, наприклад, зустрічаємо спроби республіканських органів санувати дотеперішній стан у питанні широко розбудованих кооперативних зв'язків української промисловости, що в більшості випадків своїм географічним резщепленням унеможливлюють переводити на території України замкнений цикл промислового виробництва, узалежнюючи роботу українських підприємств від своєчасних достав промислових деталів з-поза української території. У зв'язку з цим, хочуть того кремлівські чинники чи ні, переведення районування совєтської промисловости поставило на порядок дня переоцінку промислового кооперування і тим самим виразні прагнення до певної господарської автаркії цих господарських районів, які, очевидно, мають до того певні природні дані.

Питання виробничого кооперування належало продовж довгих років до найбільш болючих місць української економіки. Цікаві у тому відношенні думки Ф. Хілюка [55]), що саме присвячені питанням управління української промисловости у зв'язку з потребами реорганізути дотеперішній стан промислової кооперації. Автор ставить декілька основних завдань перед органами управління українською промисловістю. З важніших думок автора можна відзначити такі вимоги:

а) Критичне обслідування дотеперішніх

промислових виробничих зв'язків української промисловости в аспекті їх економічної доцільности.

б) Виготовлення нового пляну технічно-матеріяльного забезпечення українського промислового виробництва з узглядненням частинної ліквідації цих кооперативних зв'язків, що сягають поза границі України і заміна їх краще розбудованою кооперацією серед самих українських заводів.

в) Ліквідація нераціональних, зокрема зустрічних перевозок.

г) Завдання поліпшити дотеперішнє географічне розміщення української промисловости та побудова нових промислових заводів в тих районах, де їх присутність значно скоротила б довіз промислових товарів з віддалених районів та імпорти з-поза границь України.

Рівночасно з начеркненням плянових завдань для української економіки названа стаття приносить і ряд не менш цікавих матеріялів про сучасне становище українського господарства та його недоліки саме в площині виробничого кооперування. Згідно з наведеними даними Хілюка, Україна щорічно вивозить в РСФСР, Білорусію, Прибалтику, Сер. Азію і Закавказзя мільйони тонн вугілля, руди, чорних металів, машин, збіжжя, цукру і ін. продуктів. Імпортує нафтові продукти, мінеральні добрива, металеві вироби, машини та предмети першої потреби. Не подаючи балянсових вирахувань того «товарообміну», подає автор все ж таки деякі критичні завваги з того приводу, що вносять багато нового світла в питання сучасного стану української економіки та її експлуатації союзними органами.

Тоннаж перевозів з України (всі види транспорту) виносив в 1956 р. 27 % загальної величини перевозів по СССР, отже, був значно

вищий як питома вага України в національному доході СССР, що за приблизними обрахунками в цьому році не перейшла границі 19-21 відсотків. На основі даних найновішого статистичного збірника про народнє господарство України основні показники залізничого транспорту загального користування по УССР дають такі величини:

Роки	Експлуатаційна довжина залізниць в км.
1913	15610
1928	14030
1940	20102
1955	20388

Роки	Відправ. вантажів	Прибуло ван.
1913	61,7	54,8
1928	54,0	47,4
1940	200,0	166,6
1955	347,5	311,9 [56]

З наведеної таблиці бачимо, що завантаження українських залізниць з кожним роком значно збільшується, тоді як побудова нових залізничих ліній постійно відстає. Очевидно Україна постійно виказує в балянсі тоннажу активну позицію, яка останніми роками все ж таки трохи зменшилась. З другого боку, наведений вгорі високий коефіцієнт перевозів тоннажу слід пояснити у великій мірі також і економічно мало виправданими (зустрічними) перевозками, які за обчисленнями Хілюка дають в 1955 р. астрономічну цифру — 6,7 мільярдів тонно-кілометрів. Для окремих категорій одержимо за той самий рік таку картину: лісові товари 1,4 мільярда тонно-кілометрів, вугілля 812 млн. т-к, чорні металі 612 млн. т-к, цукровий буряк 830 млн. т-к. Для виконання тих нераціональних перевозок затруднено 400 тисяч вагонів та зужито 515 тис. тонн вугілля.

Основними причинами такої навіть на совєтські відносини невеселої картини уважає автор неполадки в міжзаводському кооперуванні, погане географічне розміщення української промисловости, недоліки виробничого плянування та вкінці — недостачі в координації окремих видів транспорту. Про відсутність в Україні цілого ряду промислового виробництва, що було б зовсім задовільно забезпечене місцевою сировиною, автор не згадує. Відомою ще з промови Хрущова на XX з'їзді «відомчістю» пояснюється в Україні неполадки у виробничому коопєруванні між окремими підприємствами України та на дальшому ступені між українськими і неукраїнськими промисловими одиницями. Прикладів у тому відношенню совєтська преса зараз наводить дуже багато і їх годі всіх тут перечислити. Для ілюстрації наведемо тільки декілька цікавіших.

Відомий Харківський з-д тракторного будівництва спроваджував з російських підприємств Кемеровської области ремонтні устаткування та сталеві відливи з Сталінґраду, хоча такі ж товари можна було спроваджувати з сусідніх українських підприємств, зокрема сталеві відливки з Краматорського з-ду. Львівський автобусний з-д одержує продукційні деталі з Мінського, Уляновського та Горківського з-дів, а Львівський з-д сільсько-господарських машин спроваджує цинковані плити з Свердловської области, цинкові труби з Челябінська, швелер і листову стальну бляху з Нижнього Таґіла, а дротові устаткування аж з Башкірії. Тим часом всі згадані товари виробляються в українських заводах в Дніпропетровську, Одесі і на Донбасі. Подібних прикладів можна наводити дуже багато і до цієї справи ми ще повернемося з іншої нагоди.

Іншою ділянкою недомагань в становищі

української промисловости була, як пригадуємо, структура советських збутових органів з їх надмірною централізацією. В тому напрямі на сторінках советської преси велись доволі оживлені дискусії.

У цікавій статті заступника голови Вінницького раднаргоспу читаємо, що фактично збутові органи центральних інституцій чомусь не реорганізовано. Як приклад, наводить автор існуючу ситуацію, що створилась біля Головметалзбуту, який перед реорганізацією був частиною відповідного союзного міністерства, а тепер працює в незміненому особовому складі в рамках Держпляну УССР. М. Карповцеві незрозуміло, чому збут промислових товарів не належить до компетенцій районів - продуцентів металю як Дніпропетровське, Запоріжжя, Сталіно і Луганське [57] .

Подібна ситуація існує і в Головлісозбуті (бувша секція союзного міністерства лісової промисловости), що також в незміненому вигляді належить до відповідної секції Держпляну, замість бути в складі Станиславівського району, де — як відомо — виробляється біля 70 % лісоматеріялів республіки. Автор рекомендує закріпити за раднаргоспами компетенції в улаштуванню власних збутових органів, що тільки повинні координувати свої функції з центральними інституціями.

Гострій критиці піддається тепер також питання дотеперішнього географічного розміщення української промисловости з особливими вимогами присвятити більше уваги промисловому розвитку Львівсько-Волинського басейну, що до того часу занедбувався, бо більшість капіталовкладень ішла на рахунок Донбасу [58].

Використовуючи реорганізацію управління промисловістю, ставлять українські підсо-

ветські чинники правда ще досить несмілі але вимоги — перевести частинну централізацію важливіших господарських секторів, що, до речі, було переведено ще в 20-х рр. «Завдання дальшого розвитку продуктивних сил нашої республіки — зазначує „Комуніст України" — вимагають розв'язання багатьох проблем і зокрема проблеми впорядкування геоло-розвідувальних робіт на території України. Відомо, що на території УССР до останнього часу працювало більш як 200 геолого-розвідувальних партій 48 союзних і союзно - республіканських міністерств. Часто одні геологічні організації дублювали роботу інших організацій, витрачаючи марно великі державні кошти... Тим то саме тепер, коли відбувається реорганізація управління промисловістю, треба подумати про створення єдиної геологічної служби Української ССР, яка об'єднала б всі геологічні організації ліквідовуваних міністерств.» [59)]

Подібно висловлюється офіціоз КП УССР і про дотеперішні напрямні в розвитку енерґетичного господарства України. «Численність організацій різних міністерств і відомств, що досі займались питанням енерґетики, відсутність у республіці єдиного координаційного центра — приводили до розпорошення грошових, трудових і матеріяльно-технічних ресурсів у цій важливій галузі, породжуючи безліч малорентабільних, дрібних електростанцій. Відомо, що у результаті відомчого підходу до електропостачання в Україні, поряд з великими енерґосистемами, існує більш як 14 тисяч дрібних електростанцій, затрати палива на яких у 3-4 рази, а собівартість у 10-15 раз більші, ніж у сучасних районних електростанціях. Ці факти свідчать про те, що нинішня форма управління енерґетикою пережила себе й потребує дальшого удосконалення відповідно до

умов економічних районів, вимагає підвищення ролі централізованого плянового начала у маштабі республіки» [60].

У зв'язку з такими і подібними вимогами республіканських органів, у центральній та республіканській пресі появляється щораз то більше перестороґ про існуючу небезпеку від зростання «місницьких тенденцій» в окремих економічних районах. Про ці справи ми вже говорили загально в попередньому підрозділі. Хочемо тут тільки зазначити, що якщо б ми хотіли тільки процитувати окремі відгуки на ту тему з сторінок української советської преси, то тільки їх перерахування забрало б нам добрих декілька сторінок [61]. Тільки для ілюстрації існуючого стану можемо коротко згадати про декілька більш маркантних виступів.

Згідно з інформаціями «Радянської України» [62] Дніпропетровський раднаргосп, не зважаючи на «виразні інструкції партії і уряду», занедбав справи міжрайонного кооперування і самовільно підвищив величину капіталовкладень у будови другорядного (місцевого) значення. Подібна ситуація існує і в інших українських раднаргоспах, як Київському [63], Харківському [64], Одеському [65] та Сталінському [66].

Можна здогадуватись, що створене ще в листопаді 1957 р. [67] Міністерство Державного Контролю не конче вив'язується з своїх завдань і тому невиключено, що в близькому майбутньому це тіло буде примушене ще раз реорганізуватись.

Наведений матеріял в цьому розділі дозволяє нам зробити такі загальні висновки:

1) В СССР практично реалізовано принцип єдности політичного та господарського керівництва, при чому державні органи управління советською промисловістю явно підпорядковані політичним вимогам КПСС та його цен-

рального апарату. Поскільки КП Української ССР являється тільки обласною організацією КПСС без жодних автономних прав, то таке становище посередньо впливає і на взаємовідносини між керівними органами української та російської промисловости. Таким чином, централістичні напрямні совєтської економічної політики здійснюються за безпосередньою допомогою адміністраційного апарату управління цілої совєтської промисловости, що її організаційна побудова повністю відповідає її основним принципам та вимогам.

2) При здійснюванні своїх програмових завдань, совєтська економічна політика уважає українську промисловість та цілий господарський простір України невід'ємною та інтеґральною частиною цілого господарського комплексу, що носить назву народнє господарство СССР з усіма консеквенціями, що випливають з цього стану. Їх короткий перелік такий:

а) Діючі на сьогоднішній день територіяльні органи управління українською промисловістю (раднаргоспи) виконують свої функції не з точки зору українських господарських інтересів як певної органічної й історичної категорії, але діють в інтересах цілого СССР та його диспозиційного осередку, що находиться поза межами України (ЦК КПСС, Верховна Рада СССР, Рада Міністрів СССР).

б) Республіканські органи управління українською промисловістю характеризуються відсутністю повної екзекутивної сили, поскільки організаційна структура раднаргоспів та їх статутарні зобов'язання не дозволяють їм децидуюче впливати на майбутній обсяг та профіль промислового виробництва в Україні і тим самим займатись такими вітальними питаннями для розвитку промисловости в будь-якій країні як, наприклад, питання повного

перспективного плянування (в виробничому та географічному аспектах), визначення величини капіталовкладень в українську промисловість, розподіл доходів з української промисловости, її фінансування, тощо.

3) Зокрема слід визнати, що колоніяльні вияви советської промислової політики, відбираючи від українських республіканських чинників можливості провадити власну підметну економічну політику, унаявнюються також у вимогах виразного і в багатьох випадках штучного розмежування функцій між апаратами управління та плянування промислового виробництва. Поодинокі раднаргоспи, як територіяльні органи управління українською промисловістю, що виконують хай і умовно певні автономні функції в оперативному керівництві промисловими галузями, не мають повних можливостей впливати пляновими заходами на дальший розвиток зазначених промислових галузів, не говорячи вже про потреби цілісного збалянсування структури промислового виробництва України.

4) Окреме питання — це справа насичення адміністраційного апарату управління українською промисловістю російським керівним та службовим персоналом, що не відповідає загальному відсотку величини російської меншини в Україні та в особливий спосіб підтверджує національні риси економічного колоніялізму в Україні.

1) «Економіка промисловості СРСР». Київ. 1957, стор. 43.

2) Там же, стор. 47.

3) О. Юрченко: «Держ. статус УСРР і характер її держ. зв'язків з РСФСР від листопада 1918 до грудня 1922 р.». «Розбудова Держави» ч. 20/1957, стор. 39-47.

Продовження статті в чергових випусках журналу.

4) Рівночасно на відтинку госп. плянування «Совет Раб. и Крест. Обороны» замінено на «Совет Труда и Обороны» (СТО), та для допомоги СТО створено декретом з 22. 2. 21 р. Держлян.

5) Організаційне оформлення трестів переведено декретами: вел. промисловість з 10. 4. 23 та місцева 17. 4. 1923.

6) Всі статистичні дані беремо з наведеного офіційного джерела «Контрольні цифри розвитку української промисловости в 1928/29 р.», відсоткові обчислення зроблені нами. У всіх випадках подана гуртова пром. продукція в незм. цінах 1926/27 без акцизу.

7) Цей високий відсоток творять трести союзного підпорядкування, що переважають в той час в паливній, гірничодобувній, машинобудівельній, металюрґійній і ін. галузях важкої індустрії України. Цікаво тут відзначити, що для 20-их рр. в деяких ділянках пром. в-ва в Україні витворюються трохи інші відносини як по інших республіках. І так, наприклад, машинобудівельна промисловість була переважно в союзному підпорядкуванні. В Україні загальне машб. та суднобудівн. союзного підпорядкування (ПМТ, УПП, Донвугілля), але сільсько-господарське машинобудівництво перебувало у віданню республіканських органів (УТСМ).

8) В даному випадку Советам не ходило про збільшення навіть техн. автономії, а скорше на основі госп. дійсности в Донбасі перевести критику т. зв. «функціоналки».

Згідно з теперішньою оцінкою офіційних совєтських публікацій «функціоналкою» називали таку систему управління, «при якій мало місце дроблення функцій керівництва. В заводоуправліннях, у трестах і в наркоматах існували численні відділи, кожний з з яких здійснював вузькофункціональне керівництво. Так, наприклад, виробничий плян з його якісними показниками підприємства одержували від пляново - економічного управління тарифи і норми — від тарифно-економічного відділу управління економіки праці, пляни матеріяльного постачання — від управління постачання. В результаті такої системи послаблювалось єдине керівництво підприємствами. Розпорядження багатьох функціональних управлінь вносили різнобій в управління виробництвом, породжували безвідповідальність і знеосібку. Управлінський апарат розбухав. Конкретне оперативне керівництво підмінювалось канцелярсько-бюрократичним.» («Економіка промисловости СРСР», цит. пр. стор. 50.

9) «Финансы и кредит в СССР», Москва, 1953. Цитуємо за К. Кононенком: «Банки в СССР у колоніяльному гнобленні», «Сучасна Україна» ч. 17/1956.

10) Там же.

11) Наркомати перейменовано на міністерства рішенням Верховної Ради СССР з березня 1946 р.

12) «Конституция УССР», Изд. Верховного Совета УССР, 1954, стор. 15.

13) «Конституция СССР», Госиздат., Москва 1951., стор. 18.

14) Євген Ґловінський: «Фінанси УССР», Варшава 1938., стор. 176.

15) «Економіка промисловости СРСР», цит. пр. стор. 51.

16) Там же.

17) «Комуніст України», ч. 4/56.

18) Там же, стор. 11.

19) Н. А. Булганин: «Доклад на пленуме ЦК КПСС от 4. VII. 55 — О задачах по дальнейшему подъему промышленности, техническому прогрессу и улучшению орг. производства».

20) Характерно, що ряд союзно-республіканських міністерств створено з осідком не в Києві, а в Дніпропетровську і Сталіно, що має свою окрему політичну вимову.

21) «Плановое Хозяйство», ч. 4/56, стор. 55.

22) В. Пинаев: «Вопросы планирования хозяйства союзных республик», «Плановое Хозяйство», ч. 4/56, стор. 55.

23) Там же, стор. 57.

24) М. С. Сабуров: «Речь на XX съезде КПСС».

25) «Народное хозяйство СССР». Статистический сборник, Москва, 1956, стор. 41.

26) «Народне господарство Української РСР». Статистичний збірник. Київ, 1957, стор. 21.

27) «Народное хозяйство РСФСР». Статистический сборник. Москва, 1957, стор. 63.

28) Дані за журналом «Плановое хозяйство», ч. 4, 1956 р.

29) Нові капітальні будови союзно-республіканського підпорядкування могли даватись також під розгляд республіканським органам, але тільки у випадках, коли сума капіталовкладань не переходить 50 млн. крб.

30) «Правда» з 7. лютого 1957.

31) «Радянська Україна». Київ, 1957, стор. 69.

32) Про ті речі обширніше говорено на попередніх сторінках цього розділу.

33) «Партийная жизнь», ч. 24, 1956, стор. 42-43.

34) Про ці речі докладніше в розділі про Держплян СССР.

35) Перегляд тих справ в журналі «Советская Россия» з 16. 11. 1957.

36) «Комуніст України». Передова, ч. 3, 1957, стор. 4.

37) А. Н. Ефимов. «Перестройка управления промышленностью и строительством СССР». Москва, 1957, стор. 24.

38) На тому місці користуємось виданням: Н. С. Хрущев. «О дальнейшем совершенствовании организации управления промышленностью и строительством». Госполитиздат, 1957.

39) Там же, стор. 15.

40) Зустрічні перевозки належать до одного з найбільш неґативних явищ сов. економіки і про ті речі ми ще неоднократно будемо згадувати при різних нагодах. Саме явище аналізуватимемо в розділі про собівартість пром. продукції в СССР.

41) Н. С. Хрущев, цит. пр., стор. 24-30.

42) Там же, стор. 45.

43) «Известия», з 11. травня 1957.

44) «Правда», з 4. травня 1957.

45) «Промышленно-экономическая газета» з 13. 5. 1957.

46) А. Н. Ефимов, цит. пр., стор. 42.

47) «Промисловість Радянської України за 40 років, 1917-57». Київ 1957, стор. 319.

48) А. Н. Ефимов, цит. пр., стор. 46.

49) Загальні компетенції раднаргоспів обговорив Хрущов в своїх тезах, що доповнюється згаданим вгорі статутом раднаргоспів і «положенням» про Економічну Комісію Ради Національностей Верховної Ради СССР. Пор. «Известия» з 2. грудня 1957.

50) А. Н. Ефимов, цит. пр., стор. 51.

51) Раднаргоспи мають право перерозподіляти прибутки і оборотові фонди між окремими промисловими галузями району, як також утворювати необхідні фінансові резерви.

52) «Ost Probleme», ч. 18/1958, стор. 628.

53) «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 320.

54) Там же. До цієї категорії увійшли переважно дрібніші хлібозаводи, броварні, та деякі одиниці швальної, кондиторської, мукомольної, макаронної та ін. галузів.

55) Ф. Хилюк. «Перестройка управления промыш-

ленностью и вопросы кооперирования производства. Украинская ССР». «Плановое хозяйство», ч. 9/1957.

56) «Народне господарство Української РСР». Статистичний збірник, Київ 1957, стор. 376.

57) «Робітнича газета» з 24. квітня 1958.

58) Питанню географічного розміщення української промисловости та політиці капіталовкладень присвячуємо окремий розділ.

59) «Комуніст України», ч. 5. 1957, стор. 6.

60) Там же, стор. 7.

61) Становище української підсовєтської преси подаватимемо в тій справі також і при обговоренні інших ділянок, як капіталовкладення, фінанси і т. д.

62) «Радянська Україна» з 1. листопада 1958.

63) «Радянська Україна» з 11. січня 1958.

64) Там же.

65) «Радянська Україна» з 22. травня 1958.

66) Певний перелік відосередніх тенденцій раднаргоспів України дає Б. Чайківський в статті «Промисловість України унезалежнюється», «Сучасна Україна» ч. 26. з 15. грудня 1957.

67) Як відомо, декретом з 31. грудня 1957 р. ліквідовано дотеперішнє міністерство державного контролю та замінено його новим тілом (Комісія радянського контролю Ради Міністрів УССР), що має трохи ширші компетенції, і можна сподіватись — деякі нові повновласті для боротьби з обговорюваними численними проявами «місницьких» тенденцій серед українських раднаргоспів.

III. АПАРАТ СОВЄТСЬКОГО ПЛЯНУВАННЯ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ У СВІТЛІ ЗАКРІПЛЕННЯ КОЛОНІЯЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТИ

1. Створення Держпляну СССР і перші етапи його роботи

Економічне плянування в СССР нерозривно зв'язане з самою природою совєтської економіки. Удержавлення совєтською владою промислу, торгівлі, транспорту, а згодом і колективізація сільського господарства надають виразно суверенного характеру плянувальним заходам совєтської влади, яка є не тільки власником всіх галузів народнього господарства в СССР, але і являється рівночасно центральним диспозиційним осередком господарського плянування. Реалізація промислової політики в СССР переводиться двома шляхами, що себе функціонально доповнюють. На увазі маємо адміністраційні та плянувальні органи совєтської промисловости.

Адміністраційні питання ми обговорювали в першому розділі, тепер свою увагу присвячуватимемо проблемі совєтського господарського плянування, що подібно як і всі інші совєтські державні пляни має директивний характер. Значить, господарський плян, після його затвердження державними органами, стає законом для кожного союзного чи республіканськ-

кого міністерства, раднаргоспів, органів управління поодиноких промислових галузів, чи окремого промислового підприємства. В основному розрізняємо два головних види советського господарського плянування. Це перспективне плянування, що має за завдання визначити основний профіль промислового виробництва на довший протяг часу, та біжуче плянування, що, являючись похідною функцією попереднього, визначається значно коротшими періодами часу — і тут розрізняємо річні, квартальні, чи місячні пляни.

Об'єктивно треба ствердити, що вже в самих початках советської влади, державні чинники звертають належну увагу на питання реорганізації а згодом і плянування промислового виробництва. Уже в квітні 1918 р., Ленін ставить на порядок дня справу реорганізації промисловости Росії в рамках певного організаційного пляну, куди «повинно входити раціональне розміщення промисловости, орієнтуючись на близькість сирівців і можливостей якнайменшої витрати праці при переході з обрібки сирівцю до всіх дальших етапів виробництва, включно з одержанням готового промислового фабрикату» [1].

Першим етапом у розвитку советської плянової економіки можна уважати плян «ГОЭЛРО» (Государственная Комиссия по Электрификации России), що, являючись пляном електрифікації, розраховуваним на 10 - 15 років, був прийнятий на VIII Всеросійському З'їзді Советів (29. грудня 1920 р.) як орієнтаційний плян господарського розвитку країни [2].

22. лютого 1921 р. советський уряд виніс рішення про створення при Раді Праці і Оборони (СТО — Совет Труда и Обороны) Державної Плянувальної Комісії (Ґосплан або в

українській термінології Держплян), доручаючи тому новому органові зайнятись справами випрацювання і координації загального господарського пляну розвитку народнього господарства, що до того часу розпрацьовувався різними плянувальними аґенціями по наркоматах. У висліді цих заходів, опрацьовано для 1922 і 23 рр. з рамени Держпляну і при співучасті наркоматів «річні пляни» виробництва для деяких галузів промисловости (металюрґійна, текстильна, цукрова, тощо), а згодом для чергових років (1923-24 — 1928-29) опрацьовано вже з рамени Держпляну т. зв. «контрольні цифри», що — правда — не мали ще характеру загальнозобов'язуючого пляну, а радше служили як напрямні розвитку народнього господарства СССР.

Для характеристики певної ліберальности у відношеннях того етапу можна б вказати на обставину, що тодішній советський український уряд не уважав за потрібне прийняти цілістю всесоюзні контрольні цифри як зобов'язуючі напрямні для розвитку української економіки і з того приводу в початках 20-их років велась на сторінках советської преси навіть цікава дискусія між українськими і загальносоюзними органами. Треба погодитись з С. Ю. Процюком, який, характеризуючи тодішні відносини, робить оправданий висновок, мовляв:

... «у тому початковому періоді, Держплян намічував швидше загальні, інспіровані владою, сказати б, теоретичні пляни, тим часом як дійсне плянування переводилось відповідними наркоматами, а також деякими іншими установами того часу, як наприклад, Економічною Радою при Раднаркомі УССР (перемінену пізніше на Економічне Управління УССР), Інститутом Коньюнктури при наркоматі фінансів, Українською Торговельною Палатою, що діяли тоді більш - менш самостійно згідно з інтересами України, та були може і більш незалежними від тиску згори (Москва) як Держплян УССР» [3]).

Зрештою, додамо, також і Держплян УССР, як автономна установа союзної інституції, користувався в 20-их рр. певними правами і його робота не конче мусіла покриватись з настановами Доржпляну СССР [4]. Не треба забувати, що певний вплив на відносно ліберальну політику Держпляну СССР у відношенні до республіканських органів виявляли тодішні органи управління промисловістю як і також загальний політичний клімат НЕП-у.

Таким чином, в початках функції центрального плянувального апарату в СССР були радше дорадчої натури, без значнішої екзекутивної сили. На сторінках советської преси того часу ведеться широка дискусія про компетенції новоствореної інституції, прикладом може у тому відношенні послужити полеміка Троцького з Леніном. Перший пропонував надати Держплянові повну екзекутивну силу, Ленін заступав думку, що Держплян повинен виконувати тільки контрольні функції з дорадчим голосом в оперативних справах [5]. Дальший господарський розвиток в СССР у великій мірі потвердив тези Троцького, хоча в початках, з уваги на авторитет Леніна, екзекутивні функції збережено в руках органів управління советською промисловістю (Рада Праці і Оборони, а згодом — промислові наркомати).

Не зважаючи на такі чи інші теоретичні дискусії, апарат Держпляну швидко розбудовується, значно зростає і його персонал (1921 р. — 40 осіб, 1923 р. — 300 осіб). В перших роках існування, Держплян поділявся на шість секцій, а саме: аґрикультури, промисловости, транспорту, електрифікації, торгівлі і постачання та десять окремих комісій, кожна прикріплена до відповідного народнього комісаріяту. Започаткування советського п'ятирічного

плянування в значній мірі спричинилось до посилення централістичних позицій всесоюзного Держпляну, як найбільш авторитетного органу для перспективного плянування [6]).

2. Реорганізація Держпляну СССР і зміцнення його організаційної структури

Постановою Раднаркому СССР з 15. квітня 1935 р. переведено реорганізацію Держпляну СССР та значно скріплено оперативні позиції того на той час вже центрального плянувального органу. На основі згаданої реформи, робота Держпляну поділялась на два основні сектори: а) галузеве плянування для окремих секторів-ділянок народнього господарства СССР, в тому біля 120 важніших галузів промислу та б) координація всіх окремих плянів в єдиний зведений плян при допомозі фінансово-розрахункових часткових плянів.

Подібна реорганізація, за зразками всесоюзної інституції, наступила і в республіканських держплянах. Як зазначує цитований нами раніше автор:

«Різні детально випрацьовані напрямні та директиви виявлялись не дуже влучними і успішними. Після закінчення 2. п'ятирічки, вийшли на верх грубі диспропорції між ростом окремих ділянок промисловости, їх викриття привело до ще одної реорганізації Держпляну, якою ще більше централізовано працю цієї установи. Основною ціллю нової реформи було ще більше скріплення контролі над виконанням пляну. З того часу датується проголошування результатів виконання квартальних плянів у пресі. З того ж самого часу підупадає помітно роля Держпляну України як самостійної установи, бо реформою з 1938 р. Держплян СССР визначає по республіках та областях своїх уповноважених для контролі виконання пляну (іменованих і відкликуваних Раднаркомом СССР), які відповідають не перед республіканською Пляновою Комісією, але вже тільки перед Держпляном СССР. Держплян України та Плянові Комісії при облвиконкомах та міськкомах України мусять

стисло дотримуватись інструкцій Держпляну в Москві, як в галузі методів плянування так і в галузі контролі виконання пляну» [7]).

Зміцнення централізації в роботі Держпляну СССР реформами з 1935. та 1938 рр. та рядом з тим послаблення та повна залежність республіканських плянових органів — поставило перед всесоюзним осередком вимогу значно уточнити свої компетенції. В постанові Ради Народніх Комісарів з лютого 1938 р. читаємо:

«Главнейшей задачей ГПК является обеспечение в плане народного хозяйства СССР правильных соотношений в развитии различных отраслей и необходимых мероприятий по недопущению диспропорций в народном хозяйстве. На ГПК возлагается задача увязки в плане народного хозяйства СССР работы смежных отраслей социалистического производства добывающей и обрабатывающей промышленности, сельского хозяйства и индустрии, транспорта и народного хозяйства, увязки роста производства и роста потребления, финансирования производства и его материального обеспечения, осуществления правильного размещения предприятий исходя из необходимости ликвидации дальних и встречных перевозок, приближения предприятий к источникам сырья и к районам потребления их продукции» [8]).

Дальші зміни в структурі совєтських плянувальних органів (1939-1941) не внесли вже істотних змін в дотеперішню ситуацію і йшли радше по лінії поширення компетенції союзного Держпляну, включаючи в обсяг його роботи також і ряд нових ділянок (технологія виробництва, видайність праці і т. п.). Підпорядкування в тому часі ЦУНХУ (Центр. Управление Народно-Хозяйственного Учета) органам Держпляну також значно збільшило тенденцію централізувати всю плянувальну та контрольну роботу в руках згаданої інституції [9]).

В загальному, сама схема процедури формування господарського пляну органами Держпляну СССР виглядала в довоєнних роках так:

а) Складення перспективного пляну для цілого народнього господарства СССР на певний протяг часу — звичайно на п'ять років [10]);

б) Виготовлення провізоричного пляну та його розсилка для консультації всесоюзним міністерствам та відповідним партійним органам;

в) Виготовлення окремих плянів в галузевому перерізі (для окремих ділянок народнього господарства згідно з їх відомчим підпорядкуванням) та висилка його низовим клітинам (республіканські органи, господарські територіяльні об'єднання та окремі більші підприємства;

г) Продискутування окремих плянів на місцях з завданням провести відповідні корективи згідно з територіяльними вимогами;

ґ) Виготовлення остаточного варіянту з більшим чи меншим узглядненням пропозицій низових клітин;

д) Затвердження пляну партійними органами та Верховною Радою СССР, а пізніше верховними радами союзних республік;

е) Розсилка затвердженого і зобов'язуючого пляну (що має правосильну законність) низовим клітинам до виконання з обов'язком квартального звітування.

Деякі зміни наступили також в самому апараті управління Держпляном СССР. До 1938 р., на чолі Держпляну стояв президент та 70 членів Президії, що були у деяких відношеннях колеґіяльним тілом. У зв'язку з згаданим збільшенням централістичних тенденцій, в 1938 р. Президію Держпляну СССР зменшено до 11 осіб, яка згідно з новими положеннями безпосередньо відповідала за свою роботу перед Радою Народніх Комісарів з тим, що голова президії автоматично входив у склад РНК. Деякі зміни переведено і в структурі ор-

Схема органів управління Держпляну СССР (1946 р.)

Президент

Президія Держпляну СССР

Координаційні Відділи:

- Перспективні пляни
- Загальні екон. пляни
- Постачання сирівцю (балянси)
- Нові конструкції
- Фінанси
- Пром. Виробництво
- Кошти і ціни в-ва
- Технологічний В-діл
- Праця
- Адміністрація територіяльного розміщення промисловості

Спеціялізовані Від.:

- Паливна промисловість
- Хемічна "
- Будівельна
- Лісова
- Легка
- Комунального б-ва
- Внутр. Торгівлі
- Зовн. Торгівлі
- Машиновудівельна пром.
- Металюрґійна пром.
- Харчева
- Транспорт
- Сільське-госп.

Адміністраційні Від.:

- Інспекторат для республіканських і обласних Держпланів
- Бюро інновацій
- Секретаріят
- Персональний Відділ
- Економічна і технічна Інспекція
- Видавничий Відділ

ганів Держпляну. Число відділів синтетичного плянування [11]) зменшено до чотирьох (загального плянування, капіталовкладань, фінансів та територіяльного розподілу), збільшено натомість до 26 число секцій для окремих промислових галузів. Така структура Держпляну СССР задержалась і для початку 40-их рр.

На основі наведеного матеріялу можна легко ствердити, що робота Держпляну СССР проходила в першу чергу в аспекті т. зв. галузевого плянування. Пляни виготовлялись для цілих галузів совєтської промисловости без належного узглядненння місцевих потреб окремих республік чи районів. Держплян СССР консультувався в першу чергу з відповідними органами всесоюзних комісаріятів чи пізніше міністерств, а вже пізніше подавав свої міркування під розгляд республіканським органам (держплянам республік та республіканським міністерствам). Таким чином українські республіканські органи не мали майже жодного ділового відношення до більшости справ, зв'язаних з роботою Держпляну СССР і тому вже навіть на XIX з'їзді компартії роблено закиди Держплянові, — мовляв — «значення місцевих, в даному випадку українських, себто республіканських, обласних та міських плянових комісій так занепало в 1948-1952 рр., що Держплян в Москві, як центральна плянова установа в СССР, не вважав за відповідне нав'язати належний контакт з ними, а замість того співпрацював з всесоюзними міністерствами. Такий спосіб праці дав дуже погані наслідки, навіть для галузевого нерайонного плянування. Тому, починаючи з 1953 р., запропоновано підняти знову значення т. зв. місцевих плянових органів і то не тільки в ділянці місцевої промисловости, але також серед підприємств підпорядкованих всес. міністерствам. Крім того,

вперше від 20-их рр., висловлено знову вимогу плянувати не тільки сухо, за галузями промисловости (вертикальне плянування), але і також для економічних районів і областей»[12]).

3. Децентралізація в роботі плянувальних органів СССР

У зв'язку з започаткуванням певних тенденцій у напрямі більшої децентралізації в роботі органів управління совєтською промисловістю — на сторінках органу Держпляну СССР, «Плановое Хозяйство», зустрічаємо ряд критичних голосів, що відносяться до теперішнього стану з рівночасними вимогами збільшити компетенції союзних республік у питаннях, зв'язаних з плянуванням розвитку промисловости та інших ділянок совєтської економіки. І так, наприклад, у статті Пінаєва[13]) зустрічаємось з досить цікавою характеристикою існуючого стану. До цієї пори держпляни республік були так зайняті підготовлюванням річних плянів та виконанням директив біжучого плянування, що фактично не мали часу і можливостей зайнятись розпрацюванням перспективних плянів, зглядно брати консультативну участь в роботі Держпляну СССР. Автор пропонує змінити існуючий стан та привернути республіканським органам їх давніші компетенції.

Найбільш критичних голосів щодо роботи Держпляну СССР зустрічаємо після XX з'їзду КПСС. У зв'язку з тим, що цей процес був безпосередньо зв'язаний з тодішньою політичною ситуацією внутрі СССР (розвінчання «культу особи», боротьба за впливи в нутрі «колективного керівництва», тощо), тому не визначався він стабільною лінією, а радше виявляв повну пливкість форм, що нерідко собі суперечили,

підкреслюючи в певних моментах централізаційні чи децентралізаційні тенденції. В розділі про органи управління совєтською промисловістю згадуємо, що ще в 1955 р. переведено реорганізацію Держпляну СССР, розбиваючи його на дві секції.

Тоді створено Державну Комісію Ради Міністрів СССР для перспективного плянування народнього господарства (Держплян СССР) та Державну Комісію для біжучого плянування (Держекономкомісію СССР). Рішення XX з'їзду КПСС перевели основну ревізію дотеперішнього стану, започатковуючи цілком новий етап в розвитку совєтської економіки. Постанови грудневого (1956) та лютневого (1957) пленумів ЦК КПСС кидають більш світла на тенденції того нового розвитку, виявляючи рівночасно наявність досить сильної боротьби в нутрі колективного керівництва за розуміння і рамки того нового процесу. Наприклад, грудневий пленум сильно розкритикував роботу згадуваної вище Держекономкомісії СССР, і у зв'язку з тим переведено значну реорганізацію того органу [14]).

Дотеперішній голова Держекономкомісії Сабуров мусів уступити, а на його місце прийшов член Президії ЦК КПСС Первухін, якому до помочі додано таких впливових людей як Косиґін, Малишев, Кухаренко, Хрунічев, Мацкевич та Бенедиктов. В рішеннях названого пленуму багато говориться про нові широкі компетенції Держекономкомісії, що в дечому нагадують бувше СТО (Совет Труда и Обороны), що існував з 1920. по 1937 р. Тим самим рішення грудневого пленуму значно скріплюють централістичні тенденції, йдучи таким чином в розріз з більшістю постанов XX з'їзду КПСС. Всього через два місяці відбувається черговий (лютневий) пленум, що в тому відно-

шенні приносить вже зовсім інші рішення, підготовляючи ґрунт до проголошення відомих тез Хрущова з 30. березня 1957 р. [15])

Тези Хрущова надають велику вагу питанню збільшення компетенцій Держпляну СССР, що у зв'язку з запроєктованою реорганізацією органів управління совєтської промисловости повинен перебрати на себе нові функції у напрямі значного затіснення контролі над виробничими процесами територіяльно децентралізованої промисловости. Згідно з цими новими настановами совєтської економічної політики Держплян СССР повинен стати «науковим пляново - економічним» органом совєтської економіки. На базі вивчення актуальних потреб народнього господарства Держплян СССР зобов'язаний розпрацьовувати необхідні балянси для ув'язки економічного розвитку всіх галузів сов. промисловости, присвячуючи окрему увагу справі вивчення комплексного розвитку економіки окремих районів і областей, використовуючи наявні льокальні матеріяльні ресурси в інтересах цілого господарства СССР.

В тезах далі говориться про необхідність систематичної побудови перспективних плянів на довші періоди, що повинно стати основною доменою роботи Доржпляну в найближчих роках. Держплян не повинен вмішуватись в адміністраційно - оперативні роботи органів управління, натомість «його обов'язком являється вивчення важніших питань господарського розвитку районів, визначення напрямку і темпів пляного розвитку країни та установлення необхідних пропорцій в розвитку окремих галузів народнього господарства союзних республік і економічних адміністраційних районів» [16]).

«Рядом з тим, — говориться в тезах, — на Держплян СССР слід накласти певні функції,

які обезпечували б проведення єдиної централізованої політики в розвитку важніших галузів промисловости, що належали до того часу до компетенцій союзних міністерств. До того треба віднести в першу чергу питання раціонального розміщення підприємств та контролю за покращення економічних показників того розвитку. При тому, мабуть, необхідно наділити Держплян певними правами для оперативних рішень, що зв'язані з координацією роботи раднаргоспів при виконуванні ними народньо - господарських плянів» [17]).

Взаємовідносини між Держпляном СССР та республіканськими плянувальними органами чітко вказують на повну залежність республіканського державного апарату від всесоюзного диспозиційного осередку і тому відповідні постанови процитуємо тут в оригіналі.

«Госплан СССР должен заниматься сводным планированием на основе планов, разработанных совнархозами и госпланами республик. Как перспективные, так и текущие планы необходимо составлять на основе учета всех возможностей каждого экономического административного района. При составлении сводных планов Госплан изучает и учитывает, насколько правильно составлены местные планы, какой они дают эффект для данного района и насколько они соответствуют интересам развития народного хозяйства страны в целом с тем, чтобы не допускать диспропорции, чтобы обеспечить равномерное развитие всех отраслей народного хозяйства, взаимно увязывать планы развития хозяйства экономических административных районов. **Анализуя планы, составленные экономическими административными районами, Госплан должен пресекать проявления автаркии, местничества с тем, чтобы интересы данного района не противопоставлялись общегосударственным интересам.** Госплан, изучая представленные планы экономических административных районов, должен вносить коррективы в планы совнархозов, исходя из интересов развития народного хозяйства, правильного размещения производительных сил, соблюдения пропорций в развитии отдельных отраслей промышленности, осуществления в широких масштабах специа-

лизации и кооперирования, проведения комплексной механизации и автоматизации производства, внедрения новейших достижений науки и техники» [18]).

У зв,язку з новим положенням, Держекономкомісію, про яку стільки говорилось на грудневому пленумі, ліквідується. Існуючу досі Держтехніку (Державну Комісію для Технологічних Справ) замінюється новим органом — Державним Інженерно - Технічним Комітетом, що безпосередньо відповідальний за технологічні процеси промислового виробництва. Для скріплення позицій Держпляну СССР переводиться також значна реорганізація персонального складу президії. Розпорядком Верховної Ради СССР з 24. травня 1957 р., назначено Косиґіна, Хрунічева, Зотова і Строкіна заступниками голови Держпляну, а Засядка, Новоселова і Хлямова — керівниками поодиноких відділів [19]).

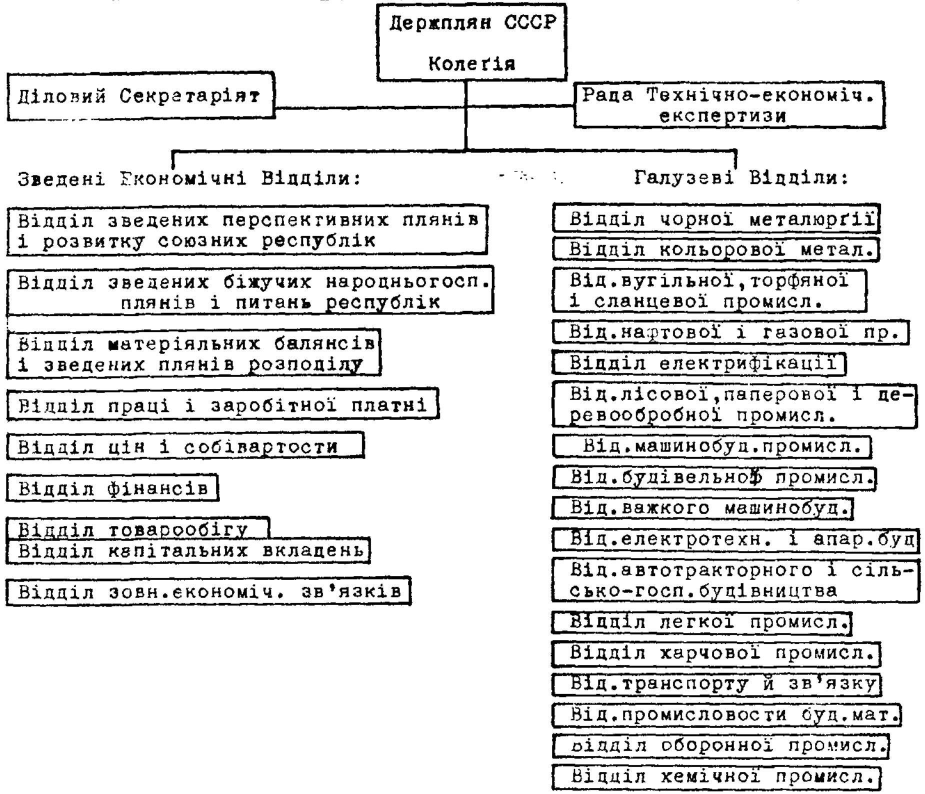
На основі постанов Верховної Ради СССР з травня 1957 р., організаційна структура Держпляну СССР має три основні організаційні ланки (гл. «Організаційна структура Держпляну СССР», стор. 121).

З інших галузевих відділів, що не є безпосередньо зв'язані з промисловим виробництвом, слід ще назвати відділ для сільського господарства, радгоспів і заготівлі, відділ геології та відділ культури і охорони здоров'я. В пізнішому часі створено ще окремі відділи для спеціялізації і коперування, відділ рибного господарства та головне управління для дослідно-наукових інститутів і проєктних організацій [20]).

4. Історичний перегляд районування народнього господарства України і оцінка сучасного стану.

У висліді рішень четвертої сесії Верховної Ради, в Україні створено 11 економічних адмі-

Організаційна структура Держпляну СССР (1951 р.)

ністраційних районів. Відповідні зміни внесено також в конституцію (Основний Закон) УССР, що узгляднюють нові перетворення в системі органів державного управління [21]. Заки приступимо до докладнішого з'ясування значення нової схеми районування для народнього господарства України, зокрема для становища української промисловости, варто коротко приглянутись самій природі совєтського економічного районування та зробити короткий перегляд того питання в поодиноких етапах історичного розвитку совєтської економічної політики.

Питання розподілу України на ряд окремих економічних районів не нове. Економічна районізація України з уваги на відмінність природних умов в окремих областях, чи з другого боку, у зв'язку з досить сильною концентрацією промислового виробництва в окремих групах областей, розроблялась вже давно і має на сьогодні вже досить багату літературу. Спроби районування України, що їх проводжено в дореволюційних часах, мають для нас сьогодні менше значення. Скажемо тільки, що ті різні схеми районування народнього господарства України були переводжені з точки погляду російської імперіяльної економіки і Україна, як певна окремішня господарська одиниця, в тих проєктах не існувала [22]

Першою спробою розподілу Російської імперії на райони є схема К. Арсєньєва (1848), базована на історично-географічних елементах. Далі можемо відзначити проєкти сільсько-господарського районування А. Єрмолова (1879) і промислового районування Менделєєва (1893), що не мали більшого практичного значення. Досить широкою популярністю користувався проєкт загально - економічного районування П. Семенова [23], де Україну виділялось в три

окремі економічні округи: південнозахідню (Правобережжя), Малоросійську (Лівобережжя) і Новоросійську (Степ).

Може найбільше детальне розпрацювання районів Російської імперії знаходимо в Скворцова [24]). За його схемою европейська частина імперії ділиться на 34 р-ни, в тому територію України охоплюють повністю п'ять р-ів: південно - західній чернозем, український центрально - чорноземний, новоросійський степовий, кримський гірський, донецький гірничо - промисловий. Крім того два р-ни тільки частинно охоплюють українську територію: пінсько - поліський і білорусько - український лісостеповий.

Всі вгорі вичислені спроби районування треба віднести до категорії природно-історичного районування — їх основою є фізично-географічні прикмети. До другої категорії слід зачислити всі ці спроби районування, що визначаються крім природно - історичних прикмет ще й деякими чисто економічними елементами. До тієї групи належить схема Ріхтера (1898), що розділяється на дві різні системи: а) губерніяльне районування (за одиницю р-ну береться губернія) — 16 р-нів і б) повітове районування 24 р-нів.

За першою схемою територія України розподіляється на два р-ни: малоросійський і новоросійський [25]). Вони перетинають територію України в напрямі зі заходу на схід. Границя між ними йде через південне Поділля в напрямі Бахмуту, додержуючись губерніяльних меж. Волинь не входить до жодного з вичислених р-ів і прикріпляється до Західнього р-ну, а Чернігівщина до Центрального хліборобського р-у.

При повітовій схемі районування — абстрагуючи від незначного пересунення границь

на південь — одержуємо приблизно ту саму картину.

Окремо стоїть схема районування проф. Челінцева [26]). У названого автора, поняття району це певна стадія еволюції господарських процесів і тому, не утотожнюючись з попередніми статичними означеннями, виявляє виразну динамічну структуру. Автор ділить европейську частину Російської імперії на чорноземну і нечорноземну полоси. При тому у схемі з 1910 р. Україна розподіляється між 4-ма р-ми, але з того тільки два охоплюють українську територію в цілості [27]).

Чергова спроба проф. П. И. Лященка, що може ще найбільше базується на виключно економічних елементах, уважає основою районізації дві смуги европейської частини Російської імперії: продукційно - висилаючу і споживчо-одержуючу [28]). В кожній з тих смуг поодинокі райони творяться в залежності від положенння до ринку, до якого відмічається тяжіння хлібних продуктів. Тим самим завдання районізації у інтерпретації того автора має виразну специфіку: виявнити р-ни хлібної торгівлі. Україна в схемі Лященка творить два р-ни: південно-західний і малоросійський.

На основі праці Лященка, другий автор Баскін робить спробу оформлювати районування на підставі віддалі кожного району від ринку збуту. Всі ці спроби, які сьогодні мають тільки історичне значення, виходили з основного заложення, мовляв — Російська імперія творить природну економічну одиницю і тим самим районування української території трактувалось одним із завдань в загальній схемі та переводилось з точки погляду російської економіки.

Дещо інший характер мали спроби економічного районування, переведені вже після ре-

волюції. В деяких схемах економічного районування України відмічаємо нову тенденцію — перевести районізацію народнього господарства України з точки українських економічних інтересів, трактуючи територію України як певну економічну цілість [29]).

Праця проф. Фоміна, хоч належить вже до тієї нової категорії, ще найтісніше зв'язана з довоєнними проєктами [30]). Районування переведено за загальними смугами, які творяться в залежності від ґрунтів, якими визначується дана смуга. Поодинокі смуги подають характер експлуатації природних багатств та рівночасно вміщують в собі певну кількість промислово-торговельних осередків, які узалежнені від існуючих економічних умов. Крім тих «господарських» смуг існують ще смуги азонального характеру, незалежні від існуючого рослинного і тваринного світу.

Базою для обліку промисловости й торгівлі послужили для Фоміна викази про промислове оподаткування. Вантажні товарообороти були вичислені на основі статистичних даних про залізничі і водні перевози.

Три смуги, які охоплюють Україну, не зовсім точно покриваються з адміністраційними границями. До українських смуг належить: а) полуднево - гірничо - промислова, б) полуднево - хліборобсько - торговельна, в) полуднево - західня хліборобська і промислова. Не вдаючись в детальний розгляд того поділу, хочемо зазначити, що проєкт районування проф. Фоміна бере за основу дві категорії прикмет: а) природно - історичного характеру, б) економічного характеру. Автор більше уваги присвячує економічним елементам, тому в його праці маємо детальну економічну характеристику-опис кожної смуги, при тому автор старається пода-

ти точну характеристику кожного з районів, вказуючи на його специфіку.

Як це ми вже зазначили з нагоди розгляду окремих етапів у розвитку Держпляну, першою конкретною спробою типово советського плянування був плян ГОЭЛРО, що розподіляв територію СССР на вісім окремих районів: Північний, Центрально-Промисловий, Приволзький, Південний (в його склад входила Україна), Урал, Кавказький, Туркестанський і Західньо-Сибірський. Рівночасно з тим, перші спроби плянування Держпляну розпочались в 1921-23 рр. та, базуючись в основному на пляні ГОЭЛРО, присвячували свою увагу в першу чергу питанням перспективного розвитку советської економіки.

В 1921 р. Держплян опрацював проект сітки економічних районів (для европейської частини 12 районів і для азійської 9), що його одначе в практиці не зреалізовано. Цікавою також була робота окремої комісії ВЦВК (листопад 1921. по лютий 1922 р.), очолюваної М. І. Калініним, що зробила перші спроби дати марксистське обґрунтування теоретичній основі економічного районування. Згідно з тодішніми теоретичними напрямними, клясифікація економічних районів повинна базуватись на слідуючих моментах:

а) зафіксування економічних районів, що протягом певного історичного розвитку вже зложились та творять окремі економічні комплекси, прикладом — центрально - промисловий та південний райони;

б) накреслення нових економічних районів, що повинні оформитись впродовж дальшого господарського розвитку країни (азійські райони).

У висліді тих заходів, створена в 1921 р. окрема підкомісія Держпляну під проводом

проф. Александрова поставила собі за завдання опрацювати протягом найближчих років методологію та теоретичні матеріяльні балянси для цього районування. Як результат цієї роботи, говорячи про українське народне господарство, опрацьовано проєкт розподілу України на два окремі економічні райони. З того приводу вив'язалась навіть досить цікава дискусія між українськими і російськими економістами. Ці справи варто на тому місці коротко пригадати.

Проф. Александров в своїй праці про теоретичні основи районування подає такі причини, що — мовляв — повинні лягти в основу розбиття України на два окремі економічні райони:

«Украина разделена на две части: 1) Южную горнопромышленную область и 2) Юго-Западную Украину. Эти две области экономически разнятся между собой, в то время, как в первой развиты в высшей степени каменноугольная и металлургическая промышленность и сравнительно слабо — земледелие, во второй земледелие занимает первенствующее место, а из промышленных отраслей господствует сахарная промышленность, винокурение и другие виды переработки питательных веществ...

«Технически обе области между собой также резко разнятся: в то время, как Юго-Запад населен по преимуществу украинцами, Юг включает в себя представителей всех главнейших народностей России: здесь наряду с довольно значительным процентом украинцев живет много великороссов, греков, болгар, немцев, евреев, татар и других национальностей, которых сплотила воедино живая индустриальная деятельность.» 31)

В 20-х рр., советські органи старались розрізнити економічне та адміністраційне районування. Економічне районування входило в компетенції в першу чергу всесоюзних органів, тоді коли певні реформи в адміністраційному розподілі проєктували органи окремих республік. При тому одначе треба зазначити, що так

представлений двоподіл і розмежування компетенцій всесоюзних та республіканських органів буде дуже схематичний, бо на практиці це розмежування не буде таке гостре. Для прикладу, саме в Україні, при переведенні адміністраційної реорганізації, заторкнено і розроблено питання економічного районування [32]. Секція районування при Держпляні УССР проробила в тому відношенні велику роботу.

Які були принципи районування, що їх придержувався тоді Держплян СССР? [33]

«Виділення економічного району — говориться в одній офіційній совєтській публікації — який претендує на самостійне існування в характері суспільного господарського організму комбінованої продукційної сукупности, може бути переведено виключно лише після уважного попереднього вивчення усіх факторів господарського життя: природно-історичних ресурсів, густоти і розподілу людности, існуючих промислових і господарських вартостей, технічних і транспортових умов і господарських осередків району... Визначуючим моментом при виділенні кожного економічного району мусить бути перспективний плян його господарського відродження з прийняттям до уваги нових форм використання енерґії (електрифікація) і транспортного зв'язку (надмаґістралі)... За підставу для виділення району має бути покладено виробничий принцип: кожний район мусить уявляти комбіновану виробничу сукупність, бути самостійним господарським організмом, що працює з іншими районами на підставі доцільного поділу праці і живого співробітництва... Першим етапом у виділенні економічного району є визначення основної спеціялізації району, на підставі якої визначується приблизні межі району, що мусить мати в своїх межах найбільшу скількість ресурсів, необхідних для обраної спеціялізації»... [34]

Проти такого формулювання виступив український економіст М. Гуревич, опрокидуючи не тільки зазначену клясифікацію попередніх спроб районування (уважаючи її механічною і кабінетною), але й висловлюючи цілий ряд критичних завваг щодо енерґетичної методи районування (розроблену проф. Александро-

вим) [35], що, як відомо, користувалась широкою популярністю в кругах всесоюзного Держпляну. Енерґетична метода за опінією українського автора придатна тільки до тих районів, де переважає промислове виробництво. Зокрема в хліборобських областях вона не матиме великого значення.

Це відноситься в першу чергу до степової частини України. В загальному [36] Гуревич обстоював вимогу — можливо якнайбільшого звуження перспективних елементів в районовому плянуванні, натомість рекомендував базуватись в першу чергу на реальних елементах, на даних природних економічних умовах, які існують в кожному районі. Іншими словами — недоцільно за допомогою якоїсь однієї «універсальної» методи переводити економічне районування на великій території, де існують різноманітні економічні умовини. Отже доцільність вибору даного способу районування мусить бути пристосована до реальних обставин, а не творити зайві абстракції з такими ж абстрактними методами.

Всі ті теоретичні міркування послужили авторові для дуже конкретної мети — розправитись з проєктом Держпляну СССР, що ділив територію України на два штучно сконструйовані економічні райони: полуднево-західній і полуднево - гірничо - промисловий [37]. Гуревич уважає територію України природною цілістю, єдиним національно - економічним районом. Виходячи з марксистських заложень, український автор заступає думку, що господарський поділ України на дві економічні області спричиниться до послаблення виконности українського уряду, а згодом приведе і до його ліквідації, що матиме небажані політичні наслідки.

Запроєктований всесоюзними органами двоподіл вважає Гуревич грубим і зовсім схе-

матичним. Ні південно - західній, ні південний гірничопромисловий райони не є однородними областями з однаковими економічними прикметами. Крім розвиненої промисловости, у південному гірничо - промисловому районі заступлене також і хліборобство. Саме у сільсько-господарському відношенні органічний зв'язок тих двох районів є безсумнівний, бо вони себе взаємно доповнюють. Для керівництва гірничо-добувною промисловістю не потрібно творити штучного району, що зумовлений ніби то проєктами майбутньої електрифікації.

Гуревич виразно підкреслює, що керівництво українською гірничою промисловістю мусить переводитись з української території. Подібно висловлюється і відомий тодішній голова Держпляну України й довголітній член українського совєтського уряду (1919-29) Г. Гринько. В передмові до українського збірника Гринько заявляє таке:

> «Не може бути в жодному випадкові ця ідея (поділ на райони) взята в чистому вигляді. При всій зовнішній економічній доцільності вона ніде не зустрічає стільки труднощів і не викликає таких суперечностей з цілою сукупністю відносин, що склались в процесі революції, як на Україні». [38])

Виступаючи проти роз'єднання між західньою (переважно с. г.) і східньою (промисловою) частинами українського господарського організму, що означало б ліквідацію самостійности української республіки, Гринько заявляє, що в Україні:

> «Стисло економічний і продукційний погляд натикається на непереборні політичні труднощі. В економічному районуванні й адміністративному поділі Україну треба брати як ціле. Але тоді неминучим є перегляд багатьох преміс і самої методології районування». [39])

Зовсім виразно уточнив позиції українських економістів Михайло Волобуєв [40]). Покли-

куючись на деякі критичні завваги Рикова про штучність випрацьованих плянів районування СССР, що мало уваги присвячують потребам окремих республік і районів, Волобуєв окрему увагу звертає на Україну. Згідно з його твердженням, СССР з погляду внутрішньої характеристики не творить економіки одної країни. Після революції, українська економіка перестала бути «додатком» до російської економічної системи і стала економікою рівноправною і рівнорядною. Тим самим Україна сьогодні творить народньо - господарське ціле. Пропоновані проєкти районування Держпляну СССР ці обставини повністю іґнорують і тому неґативно впливають на майбутній розвиток українського народнього господарства. Крім того, становища України не можна порівняти з становищами інших союзних республік. Про це заявляє Волобуєв дослівно таке:

«Щодо більшости наших республік, мова йдо про те, що їх терен менший за край (область), або що їхні кордони не спадаються з кордонами Держпляну, поділяється на два пляни: її терен більший за один край (область). Принципи народньо-господарської єдности України гостро протирічать такому розриву її терену». 41)

Як відомо, при кінці 20-х рр. спротив українських економічних кругів зламано, а з запровадженням совєтських п'ятирічок позиції всесоюзного Держпляну вже так сильно зміцнюються, що роля Держпляну України зводиться фактично до позицій обласної виконавчої організації всесоюзного органу. В часі першої і другої п'ятирічок економічну районізацію СССР розбудовано на принципі узгіднення економічних районів з політично-адміністраційним поділом СССР. І так плян першої п'ятирічки зложено в розрізі 24 економічних районів, а плян другої п'ятирічки обіймав вже 32 економічні райони. В третій п'ятирічці переведено

основну реорганізацію економічного районування та, спричиняючи процес дроблення економічних районів, створено нову сітку великих господарських одиниць, які обіймали вже декілька республік та були побудовані на принципі спеціялізації більших економічних комплексів.

В тому часі створено 13 основних районів, які задержались аж до 1957 р., значить до часу переведення теперішньої реорганізації органів управління советською промисловістю. Згідно з тодішньою схемою, територія СССР розбивалась на такі господарські райони: Центральний, Північний, Північно - Західній, Південний (в тому і Україна), Поволжжя, Північно - Кавказький, Закавказький, Урал, Середня Азія і Казахстан, Західньо - Сибірський, Східньо-Сибірський і Далекий Схід [42]). Існуючий стан, у зв'язку з виникненням децентралізаційних тенденцій у 50-их рр., викликав досить цікаву дискусію на сторінках советської преси з численними пропозиціями досить радикальних змін в дотеперішній системі советського районування [43]).

Досить цікавим у тому відношенні був виступ співробітника Держекономкомісії Аламгієва, де автор інформує про підготовчі праці Держпляну у напрямі реорганізації дотеперішньої сітки економічних районів, в яких була б узгляднена проблема перспективного плянування на довшу мету, що нею обіцяв ближчим часом зайнятись Держплян СССР. Названий автор [44]) заступає думку, що дотеперішня схема советського районування фактично перестаріла, бо базується ще на продукційних відносинах довоєнного періоду, тобто не бере до уваги всіх тих змін в советській економіці, що зайшли за останніх 17 років.

«Розподіл території на основні економічні райони

— зазначує автор — має за завдання виявити і розрізнити всі існуючі, або перебуваючі в стані оформлення великі продукційні територіяльні комплекси, що являються важнішими звенами переведеного в всесоюзному маштабі територіяльного суспільного поділу праці, які зможуть розвинути в себе питомі їм основні види продукції. Економічне районування дає можливості правильно плянувати розміщення всіх галузів виробництва, переводити їх раціональний облік в межах даної території та з найкращим економічним ефектом використовувати їх природні й господарські ресурси». [45])

У визначенні окремих економічних районів, говорить Алампієв, що служили як територіяльні звена єдиного народнього господарства та були учасниками розподілу праці у всесоюзному маштабі [46]), виходилось з заложення, що кожний самостійний район в СССР мусить сповняти дві вимоги: 1) Спеціялізація у всесоюзному маштабі у ділянці промислового виробництва, що в даному економічному районі має найкращі природні умови для свого розвитку; 2) «Економічна закінченість» району, значить — стремління до гармонійного промислового розвитку в нутрі даного економічного комплексу, що дозволяло б, між іншим, зменшити наявні до того часу нераціональні перевози сирівцю та півфабрикатів і зв'язаних з цим коштами транспорту. Як відомо з практики сталінських п'ятирічок, саме «економічна закінченість» району була на практиці підпорядкована вимогам спеціялізації даного району та тим функціям, що їх він мусів виконувати в програмових завданнях великопростірної советської економіки.

Згідно з сьогоднішніми проєктами названі два принципи в сучасній роботі Держпляну слід більш модифікувати та узгіднити з вимогами та рівнем сучасного господарського розвитку СССР, що знаходиться зараз у вищій стадії і тим самим ставить перед плянувальни-

ми советськими органами нові і складніші вимоги. Поперше — не всяка спеціялізація економічного району являється доцільною, а тільки спеціялізація у таких ділянках виробництва, які дійсно дають певний вклад у профіль продукційної програми **цілого СССР.** У зв'язку з виникненням нових промислових районів на Сході СССР **зміняються докорінно дотеперішні співвідношення між окремими районами.** Тому слід більш уваги виявити до справи комплексного розвитку економічного району, зокрема у площині скріплення пропорційности виробництва для окремих наявних в ньому промислових та сільськогосподарських секторів. З другого боку, створенням високовольтової сітки передач електроенерґії, що охоплює величезні географічні простори, значно ущільнюється співробітництво окремих районів. Нові перспективи творить теж загосподарювання атомної енерґії, що в майбутньому частинно змінить профіль використання місцевих ресурсів палива, що також з уваги на нововідкриті запаси залізної руди творить нові можливості для виникнення окремих металюрґійних баз більш льокального характеру.

У зв'язку з наведеним, границі економічних районів не конечно мусять покриватись з адміністраційним поділом (який, до речі, за опінією Алампієва, перестарілий і значно відстав від економічного розвитку СССР), зокрема границі економічних районів не мусять відповідати границям союзних республік. Чи границі союзних республік теж треба «модифікувати» згадний автор не говорить... Натомість Алампієв подає три можливості, як практичну розв'язку, для узгіднення границь економічних районів з границями союзних республік.

1) Границі економічного району покриваються з границями республіки. Передумова —

названа республіка мусить розпоряджати достаточним економічним потенціялом та творити певний економічний комплекс. (Білоруська ССР, Казахська ССР, як приклади).

2) Економічний район більший за республіку і вміщає в своїх межах декілька менших союзних республік, що мають обмежені господарські ресурси і невелику численність населення та можуть виявити взаємну тісну госп. співпрацю. (Республіки Закавказзя, Сер. Азії, Прибалтики.)

3) Деякі республіки настільки великі своїм населенням, територією і економічними потужностями, що їх слід розвити на ряд окремих районів. Це зокрема відноситься до РСФСР та України.

З наведеного можемо бачити, зокрема якщо візьмемо до уваги думки Аламnієва, що переведення нової реорганізації економічно-адміністраційних районів в СССР пішло радше по лінії дроблення дотогочасної схеми з тим, що головні теоретичні настанови плянувальних органів СССР у великій мірі покриваються з попередніми принципами совєтської економічної політики. Не треба також забувати і того деталю, що сучасний плян районування України був опрацьований всесоюзним Держпляном без ніякої або з зовсім мінімальною участю Держпляну УССР, який в тому часі (значить до 1957 р.) не мав фактично жодного відношення до перспективного плянування.

Коротка характеристика 11-ти новостворених економічно - адміністраційних районів України така:

Економічні адміністраційні райони
Української ССР
за даними на 1957 р. 47)

Назва районів:	Територія в тис. кв.км.	Населення в мілн. чол.	Кількість підприємств	Кількість робітників в тис.	Гуртова продукція в млрд. крб.
Сталінський	26,5	3,9	2027	557,1	32,0 48)
Ворошиловгр-ий	26,7	2,2	1105	300,9	13,4
Дніпропетров-ий	32,0	2,47	1127	241,1	17,0
Запорізький	27,0	1,39	818	112,5	9,2
Київський	135,1	8,5	4036	368,6	17,7
Вінницький	47,7	3,77	1432	84,4	5,0
Харківський	84,7	5,6	2926	372,9	20,5
Одеський	33,1	1,9	1268	104,8	6,8
Херсонський	77,6	2,9	2095	146,7	7,7
Львівський	66,3	4,1	1803	118,5	5,3
Станиславський	44,3	3,6	1649	143,6	5,5

Іншими словами, в Україні на кінець 1957 року працювало біля двадцяти тисяч промислових підприємств цензової промисловости, що затрудняли біля 2,5 мільйона робітників. У відання раднаргоспів України передано 2752 промислових підприємств з таким їх географічним розміщенням: райони — Сталінський 513, Харківський 316, Київський 438, Дніпропетровський 146, Ворошиловградський 325, Запорізький 77, Херсонський 192, Одеський 154, Станиславський 226, Львівський 201, Вінницький 164 [49]. Згідно з наведеною попередньою таблицею гуртова пром. продукція переданих раднаргоспам підприємств оцінювалась в 140 мільярдів крб. Крім того дрібніші одиниці перебувають у місцевому підпорядкуванні і всього у відання місцевих органів передано в тому часі підприємств з загальним виробництвом пром. продукції в 32 млрд. крб. [50].

При цій нагоді варто ще відмітити одну цікаву деталь. Згідно з офіційно проголошеними заявами в советській літературі —

> «Кожний з економічних районів республіки характеризується своїми особливостями, що випливають з природно-географічних умов, рівня, характеру і структури промисловости і сільського господарства району, з його економічних зв'язків, які історично склались в наслідок розвитку і соціялістичного розміщення продуктивних сил, і, нарешті, з потреб максимально наблизити і поліпшити оперативне керівництво промисловими підприємствами і будовами.» [51]

Нам здається, що створення 11 економічних районів України зумовлювалось тільки одним з вичислених вгорі чинників. Було воно зумовлене в першу чергу загальною тенденцією децентралізувати адміністраційне управління і тому сьогоднішній економічно-адміністраційний поділ народнього господарства України не зовсім відповідає теоретичним вимогам районування, що було б обосноване тільки на

економічних принципах. Про це можемо навіть перечитати в тій же совєтській економічній літературі, бо навіть згідно з совєтською схемою [52]) в Україні можна теоретично виділити тільки п'ять основних економічних районів: а) Донецько - Придніпровий (теперішні райони Сталінський, Ворошиловградський, Дніпропетровський і Запорізький), б) Центральний (Київський і Вінницький), в) Причорноморський (Одеський і Херсонський), г) Північно-Східній (Харківський) та ґ) Західній (Львівський і Станиславівський).

Не зважаючи на наведені теоретичні недомагання нового районування України, що ґрунтувались в першу чергу на оперативних вимогах нових органів управління української промисловости, практичний аспект роботи, чи точніше — нова позиція Держпляну України, дозволяє сподіватись, що у тому відношенні можуть згодом прийти певні зміни, корисні для народнього господарства України. На увазі маємо тут практичну роботу Держпляну в нових умовинах та переведену до того часу українськими господарниками критику існуючого стану на сторінках совєтської української преси.

5. Нові перспективи для українського Держпляну та перші висліди переведеної критики дотогочасних методів плянування розвитку українського народнього господарства

Не маємо змоги тут розглядати всі ті численні голоси совєтської преси, що в такій чи іншій мірі обговорюють питання реорганізації Держпляну та вносять нові деталі в перспективи роботи плянувальних органів совєтської економіки. Нас цікавить в першу чергу ширше питання — наскільки ця нова реорганізація Держпляну СССР та до деякої міри збільшені

компетенції республіканських Держплянів вплинули на сучасне становище української промисловости?

Відповісти на поставлене питання нелегко, бо сьогодні в СССР ще немає поважнішої літератури на цю тему. Все ж таки, на основі доступної літератури можна піднести ряд моментів, що посередньо, більш чи менш формально, впливають на тимчасово ще пливкі зміни в становищі української промисловости, поскільки український Держплян має тепер більший вгляд в її роботу.

Слід відмітити, що наколи в минулому Держплян СССР спирався в своїй роботі в першу чергу на плянові розрахунки, предложені йому союзними міністерствами та їх клітинами (до яких, очевидно, Держплян України не мав навіть жодного формального відношення), то тепер такі розрахунки, пропозиції щодо плянувальних величин промислової продукції, виготовляє республіканський держплян, а посередньо ради народнього господарства екон. адміністраційних районів України. У зв'язку з тим поважно змінився зміст роботи Держпляну України, який, як треба здогадуватись, повинен переводити плянувальні роботи у відношенні до цілого комплексу народнього господарства республіки, а не займатись тільки плянами розвитку місцевої промисловости чи інших побічних ділянок комунального господарства [53]) як це було до того часу.

Теоретично кажучи, завдання сьогоднішнього союзного Держпляну СССР мало б лежати з одного боку в площині науково-дослідної роботи (теорія і методологія плянування), а з другого боку союзний Держплян повинен перебрати на себе функції координації та контролі над роботою республіканських держплянів. На ділі, в теперішній вже більш як три-

річній практиці, ситуація є трохи інакша. На сторінках совєтської періодики, як і в окремих брошурах [54]), совєтські автори пробують насвітлити питання нових компетенцій Держпляну СССР, що у багатьох випадках навіть не покриваються з основними положеннями відомих тез Хрущова, що ми їх обговорювали попередньо.

«В связи с ликвидацией ряда министерств — зазначує цитований вже нами раніше Єфімов — Госплан СССР призван обеспечить, более чем когда бы то не было ранее, правильное развитие каждой отрасли народного хозяйства, каждого вида производства внутри этой отрасли. Возьмем, к примеру, цветную металлургию. Если в прошлом развитием этой отрасли занималось специализированное министерство, то теперь весь круг вопросов, связанных с осуществлением единой централизованной политики данной отрасли, возложен на Госплан СССР. Опираясь на Госпланы союзных республик и совнархозы, Госплан СССР будет определять общий объем производства цветных металлов, структуру производства по видам металлов, т. е. сколько должно быть произведено меди, алюминия, свинца и т. д., решать принципиальные вопросы размещения предприятий отрасли по союзным республикам и экономическим районам страны, устанавливать главные линии технического прогресса цветной металлургии» [55]).

Таким чином, у зв'язку з ліквідацією союзних міністерств, Держплян СССР перебирає значну частину їх попередніх функцій, зокрема до його виключних компетенцій належить галузеве плянування промисловости в СССР. При допомозі галузевого плянування Держплян СССР виконує контролю над роботою республіканських плянувальних органів, бо як зазначено в цитованого автора —

«Отраслевые отделы дают исходные проектировки по каждой отрасли народного хозяйства. Именно на них возлагается проведение единой централизованной политики в развитии важнейших отраслей промышленности, составление текущих и перспективных планов и решение вопросов рационального раз-

мещения предприятий, правильного направления технического развития той или иной отрасли промышленности, контроль за улучшением экономических показателей ее работы» [56]).

При цій нагоді треба підкреслити також різниці, що існували в компетенціях бувших плянувальних відділів союзних міністерств та в галузевих відділах тодішнього Держпляну. В минулому галузеві відділи Держпляну СССР були побудовані за організаційною схемою існуючих тоді союзних міністерств, які, як відомо, не репрезентували цілости даної промислової галузі [57]). Таким чином відповідний відділ Держпляну міг тільки проєктувати цю частину промислової продукції, що входила в компетенції відповідного союзного міністерства. Завдання теперішніх галузевих відділів держплянів куди ширші. У зв'язку з ліквідацією відомчого принципу в управлінні совєтською промисловістю, галузеві відділи Держпляну СССР контролюють сьогодні цілість продукції даної промислової галузі, що у великій мірі є економічно виправданою настановою, бо в теперішній структурі Держпляну значно зменшилось дроблення і дублювання плянувальних робіт. У тому відношенні теперішня реорганізація Держпляну це значний крок вперед у боротьбі з зростаючою бюрократизацією совєтського промислового апарату.

Сказане можна зілюструвати таким прикладом. Згідно з новим положенням про роботу Держпляну СССР, Рада Міністрів СССР затверджує в цілому по СССР і в розрізі окремих республік загальні темпи зростання промислової продукції у відсотках до попереднього року. В тому загальному пляні затверджується також темпи зростання засобів продукції виробництва (група «А») та засобів споживання (група «Б»), що подаються у відсотковому

відношенні. Крім того, для всіх важніших промислових позицій подаються також показники в грошовому численні.

Натомість вже в натуральному виразі подається продукція тільки для 800 найважніших промислових виробів, залишаючи дальше детальне розпрацювання підрядним органам. Слід тут пригадати, що раніше союзний Держплян подавав більшість промислових виробів (в останні роки повний список промислового виробництва в СССР нараховував біля 10 000 позицій) з зв'язаними з тим неточностями (відовими «виправлюваннями» плянів), а то і прямими фальшуваннями висоти промислового виробництва з уваги на можливі недовиконання намічених плянів, за що, як відомо, відповідальні господарники могли бути притягнені і до судової відповідальности.

Отже, сьогоднішня система обліку промислової продукції являється кроком вперед в порівнянні з попереднім етапом, хоча рівночасно значно ущільнює контрольні функції Держпляну СССР та фактично унеможливлює будь-які більш-менш самостійні галузеві плянування республіканських органів. При тій новій постановці республіканські держпляни зобов'язані доставляти союзному органові тільки відповідні матеріяли щодо галузевого плянування, останнє залишається виключною компетенцією централі.

Тоді як галузеве плянування залишається виключною компетенцією союзного Держпляну СССР, при територіяльному плянуванні можна вже говорити про деякі поважніші зміни, що за певних передумов можуть виявитись корисними для українського народнього господарства. Згідно з переведеною реформою, настанови сучасної советської промислової політики в деякій мірі нагадують ситуацію в 20-их

роках, коли то господарське плянування переводилось рівнобіжно в галузевому і територіяльному аспектах.

В сьогоднішній ситуації значно розвантажився величезний адміністраційний апарат управління советською промисловістю в Москві, відновляються рівночасно деякі відібрані раніше права республіканських органів. До завдань республіканського держпляну належить тепер справа розпрацювання територіяльних плянів промислового розвитку, при чому Держплян України може в своїй роботі узгляднювати вже більш самостійно потреби цілісного господарського комплексу української економіки та пред'являти свої зауваги у тому відношенні безпосередньо Держплянові СССР. Згідно з новими настановами, територіяльні пляни опрацьовуються «на місцях», це значить в окремих районових та обласних плянувальних комісіях, передаються згодом республіканському органові для координації і певних уточнень і тільки в кінцевій фазі передаються Держплянові СССР, де предложені територіяльні пляни узгіднюються з випрацьованим галузевим плянуванням і «в едином народнохозяйственном плане эти два начала территориального планирования взаимно увязываются, исходя из необходимости сочетания интересов развития отдельной отрасли и хозяйственного комплекса внутри района, с учетом как местных, так и общегосударственных интересов». 58)

Не сумніваємось, що саме в зв'язку з вимогами зберігати в плянуванні «загальнодержавні» інтереси — територіяльне плянування перебуває тепер на другорядному місці, а узгіднення цих двох наведених вгорі принципів галузевого і територіяльного плянування мусить відбуватись за рахунок пристосування те-

риторіяльних вимог до визначених союзним Держпляном плянових завдань галузевого плянування. Про це зрештою виразно говорять цитовані раніше матеріяли, що відносяться до контрольних функцій галузевого плянування.

Багато ускладнень в теперішній роботі Держпляну виникає у зв'язку з сьогоднішньою політикою капіталовкладень, що також повинна брати до уваги два наведені вгорі принципи совєтського промислового плянування.

«Изучая экономическую целесообразность намечаемых районами капитальных вложений, Госплан СССР призван пресекать всякие попытки использовать средства в ущерб общегосударственным интересам для создания замкнутого хозяйства в отдельных районах, обязан противодействовать всякого рода местническим тенденциям развития экономики района» [59]).

Саме питанню місницьких тенденцій, які то — мовляв — дають себе відчувати в СССР у зв'язку з проведеною реорганізацією, присвячується в совєтській пресі досить багато місця. Про ці речі ми вже писали при іншій нагоді. Тут хочемо тільки відмітити, що крім цілого ряду заходів совєтського центрального апарату, як наприклад — створення згадуваних раніше органів контролі, також і совєтське законодавство у значній мірі сприяє затісненню контролі над роботою республіканських органів шляхом ухвалення окремих законодатних актів, що наявно вказують на поважні тріщини в теперішньому стані.

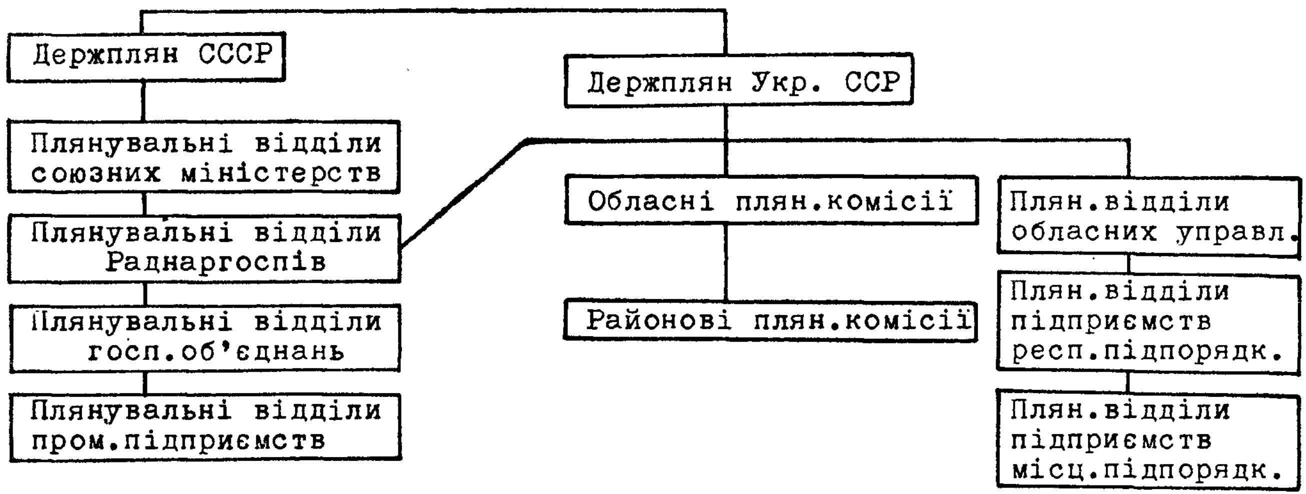
Для ілюстрації можна навести розпорядження Президії Верховної Ради з 24. квітня 1958 р., за яким уважається грубим порушенням державної дисципліни факт недовиконання плянів постачання промислової продукції одним районом другому, зокрема якщо розходиться про продукцію для «союзних потреб». У

випадку порушення цієї постанови передбачуються різні дисциплінарні заходи, включно з матеріяльною і карною відповідальністю. Крапку над і ставить заява Б. Тафурова, який уважає, що вияви місницьких тенденцій є нічим іншим як «один з актів національної обмежености», бо — як заявляє згаданий автор — місництво може бути «надуманим перебільшенням цієї чи тієї республіки, що породжує утриманські вимоги особливих пільг і більших вкладів з всесоюзного бюджету до республіканських господарств» [60]).

Поширенням місницьких тенденцій можна також (згідно з теперішньою советською інтерпретацією) уважати вимоги азійських республік збільшити на власній території розбудову текстильної промисловости [61]) чи, скажімо, жалі голови Білоруського раднаргоспу про те, що заводи Дніпропетровського району не виконують плянових замовлень, воліючи вживати виготовлену продукцію на власні потреби [62]). Цікаво все ж таки відмітити, що не зважаючи на різні заходи центрального апарату, економічні райони України постепенно звільняються з імпортів деяких видів промислового виробництва, що до того часу довозилось з неукраїнських економічних районів. Згідно з інформаціями тодішнього голови Держпляну України Сеніна, починаючи з 1959 р., плянується зовсім припинити завіз півфабрикатів чорних металів, звільняючи народне господарство України від дотогочасних високих транспортових коштів [62]).

Виникає природно одне важливе питання: які можливості має сьогодні Держплян України у справі самостійно вирішувати проектований профіль промислового виробництва в Україні? Частинну відповідь на поставлене питання повинна дати теперішня структура рес-

Схема плянувальних органів територіяльної організації управління промисловістю і будівництвом

публіканських та союзних плянувальних органів.

Держплян України може самостійно вирішувати тільки ці питання, що безпосередньо зв'язані з місцевою промисловістю. Робота промислових підприємств республіканського підпорядкування також (посередньо) підчинена Держплянові СССР, що має посередні та безпосередні контакти не тільки з плянувальними відділами раднаргоспів, але також і з господарськими об'єднаннями (тресті, комбінати тощо), що, як відомо, завідують окремими галузями промисловости й побудовані на галузевому принципі. Представлення формальної сторінки взаємовідносин в ніякому випадку не розкриває ще фактичного стану. На увазі маємо тут теоретичні постанови у справі збільшення компетенцій республіканських держплянів та практичну реалізацію цих постанов.

Згідно з теоретичними положеннями, зведені пляни для територіяльного плянування випрацьовуються в Держпляні СССР (у відділах для зведеного плянування) та повинні також рівнобіжно розпрацьовуватись у відділах для зведеного плянування по союзних республіках. До часу писання цієї праці, відділи для перспективного зведеного плянування існують покищо тільки при Держпляні СССР. З того приводу зустрічаємо ряд цікавих заяв на сторінках офіціозу КП УССР «Комуніст України», де з нагоди обговорювання питання дальшого покращання ефектовности роботи нових органів управління українські республіканські чинники звертають увагу на факт, що ще до сьогодні при Держпляні УССР не створено відділу для перспективного плянування.

Цього важливого і вимовного ствердження у жодній мірі не виправдують більш формалістичні заяви — мовляв — економіка України

являється інтеґральною та невід'ємною частиною цілого народнього господарства СССР і тому цілий ряд проблем, спеціяльно таке важливе питання для України як питання спеціялізації і кооперування українського промислового виробництва, слід розв'язувати у всесоюзному маштабі, в тісному «порозумінні» з Держпляном СССР. Не зміняє існуючого факту і таке «виправдання», мовляв, працівники Держпляну України не мають ще відповідного досвіду для випрацювання плянів для цілої республіки, будучи змушеними до того часу працювати у вузьких рамках відомств та галузевого плянування.

Пригадуємо, що такі кадри українських пляновиків-економістів були ще в 20-их рр., коли то советська економіка робила тільки перші кроки у вдосконаленню свого плянувального апарату. Отже, фактом залишається, що сьогодні немає при Держпляні України відділу перспективного плянування, що опрацьовував би перспективні пляни для цілого українського господарського комплексу, такі пляни (для України) розпрацьовуються натомість тільки в галузевому розрізі.

«Без перспективних плянів комплексного розвитку цілої економіки України — говориться в «Комуністі України» — є дуже важко, в кінцевій аналізі, плянувати розвиток кожної окремої секції» [64].

Не менш важливою справою є зладження т. зв. матеріяльних балянсів також і для біжучого плянування української промисловости. На жаль, про будьякі конкретніші компетенції Держпляну України в цій справі покищо нічого не відомо.

Реасумуючи сказане, можна сміло ствердити, що Держплян СССР є остаточною інстанцією для координації та відповідної переоцінки предложених йому територіяльних плянів,

що, очевидно, вирішує також і питання згадуваних «місницьких» тенденцій. При тому не слід також забувати, що надрядні позиції союзного Держпляну не вичерпуються справою кількісного і якісного плянування об'єму промислової продукції та конструкцією матеріяльних балянсів для промислового виробництва. Куди важливіші компетенції має союзний Держплян у таких вітальних секторах для розвитку господарства як **питання трудових резерв** (плянування і розподіл робітничих кадрів, видайність праці, вплив технічних і технологічних засобів на якість та скількість робітничих кадрів, тощо) формування собівартости та ціни на промислові продукти (за допомогою синтетичних показників) тощо [65]).

Зокрема важливою справою являється питання центральних заготівель та плянування матеріяльно-технічного забезпечення. Останніми часами на сторінках української преси зустрічаємо критичні голоси в тій справі. Розходиться в першу чергу про те, що при раднаргоспах існують окремі відділи матеріяльно-технічного постачання, що не мають в республіканському маштабі своєї надбудови, тобто одержують директиви безпосередньо з центральних організацій в Москві. Українські республіканські чинники намагаються змінити існуючий стан, пропонуючи створення республіканського координаційного осередку [66]).

Особливе місце при розбудові промислового потенціялу України займає питання капіталовкладень, що продовж довгих років советської влади в Україні, зокрема з часу запровадження сталінських п'ятирічок, розв'язувалось в аспекті всесоюзних потреб, нерідко нехтуючи питомими потребами української економіки. На жаль, у тому відношенні не зайшли в Держпляні СССР жодні зміни. І так плянуван-

ня капіталовкладень в українську промисловість переводиться тепер як і раніше строго централізовано, при чому всесоюзні інституції кермуються тут в першу чергу показниками галузевого плянування. В цій справі нововипрацювані напрямні не залишають жодного сумніву.

«Отраслевое распределение капиталовложений по союзным республикам является необходимым потому, что оно обеспечивает достижение пропорциональности единого народнохозяйственного плана. Перераспределение капиталовложений между отраслями хозяйства внутри республики может вызвать серьезные диспропорции в развитии народного хозяйства и потому недопустимо» [68]).

Іншими словами, Держплян СССР має у питанню капіталовкладень зовсім свобідну руку, не потребуючи консультуватись з відповідними республіканськими органами [69]), які, як бачимо, також не мають права перерозподілювати признані республіці капіталовкладення.

Реасумуючи сказане в тому розділі, на основі наведених матеріялів, можна ствердити, що нова реформа органів управління советською промисловістю і рядом з тим збільшені компетенції союзного та республіканських держплянів не внесли суттєвих змін в дотеперішне становище української промисловости. Коли з одного боку Держплян України одержав формально значні компетенції в питанню розпрацювання перспективних плянів (зокрема в такій важливій ділянці як розміщення промисловости, плянування об'єму продукції, тощо), то в практиці не всі теоретичні вимоги реалізуються.

Більш-менш автономна позиція Держпляну України значно послаблюється не тільки згаданою надто повільною реалізацією теоретичних вимог [70]), але ще й тим фактом, що в

структурі українського господарського апарату ще і далі задержано цілий ряд установ та інституцій, що безпосередньо підпорядковані Держплянові СССР (підприємства незліквідованих союзних міністерств, ряд збутових органів, аґенції матеріяльно - технічного постачання тощо). З другого боку, задержання централізованої системи капіталовкладень та фінансування української промисловости [71] перекреслює фактично будь-які «автономні стремління» плянувального апарату республіканського уряду [72].

Таким чином, нове становище українського Держпляну треба розглядати радше в аспекті збільшення його оперативно - технічних компетенцій (як виконавчого органу всесоюзних чинників) з тим, що диспозиційний осередок залишається і далі в Москві та може при допомозі союзного Держпляну довільно зміняти профіль промислового виробництва України. На нашу думку, децидуюче значення для з'ясування значення нової реформи має справа практичної реалізації господарських плянів в аспекті потреб народнього господарства України, чи точніше продукційна програма української промисловости найновішого етапу.

1) В. И. Ленин: «Сочинения», т. 27, стор. 288.

2) Цікаво відзначити, що згідно з пляном ГОЭЛРО, в Центральному Пром. Р-ні заплянoвано побудову 6 парових електростанцій з загальною потужністю 330 тис. квт/год., а в Україні чотирьох парових та одної гідро-електростанції з потужністю 560 квт/год. (А. И. Гладков: «От плана ГОЭЛРО к плану шестой пятилетки», Москва 1956, стор. 71), бо без відбудови української промисловости будь-яке пром. в-во в Росії було тоді неможливим.

3) С. Ю. Процюк: «Принципи плянового господарства в СССР та їх здійснення в Україні». «Український Збірник», кн. І. Мюнхен 1954, стор. 96.

4) Позиції Держпляну України в 20-х рр. з'ясовані у праці автора: «Економічний колоніялізм в Україні», Париж 1958, стор. 84-107, тому тих справ тут не заторкуємо.

5) Докладніше про це в праці: Pollock, F. «Die Planwirtschaftlichen Versuche in der Sowietunion, 1917-1927.

6) Перший зведений річний плян з рамени цієї інституції виготовлено аж в 1931 р., значить — на третьому році п'ятирічки. В тому часі він покривав біля 50 пром. ділянок, тоді як плян ГОЭЛРО координував роботу тільки 15 госп. галузів.

7) С. Ю. Процюк, цит. пр., стор. 96-97.

8) «Правда» з 2. лютого 1938.

9) Періодично виготовлювані квартальні пляни в довоєнних часах пересічно показували біля 30.000 назв, що становили окремі позиції для промислового плянування. Див.: «Словарь справочник по социально-экономической статистике», Москва 1954, стор. 516.

10) Питання совєтських п'ятирічок обговорюємо окремо в черговому розділі.

11) Синтетичне плянування запроваджено вперше в 1935 р. Тоді створено 5 відділів. Їх завданням було випрацювати відповідні внутрішні балянси для пропромислового виробництва та перевести координацію окремих галузевих плянів в-ва внутрі самого Держпляну. Не треба забувати, що продовж дальших років значно розбудовано й поліпшено методу матеріяльних балянсів. Совєтські плянувальні органи багато уваги присвячують також питанню внутрішньо-галузевих пропорцій.

Поняттям внутрішньо-ґалузевих пропорцій визначуємо матеріяльні співвідношення між спорідненими видами пром. в-ва в окремій галузі. Напр.: установлення певних пропорцій у в-ві залізної руди, чавуну, прокату, сталі, що служить для визначення профілю чорної металюрґії. Міжгалузеві пропорції це визначення продукційних співвідношень між окремими галузями пром. в-ва, що для наладнання продукційних процесів мусять перебувати у функціональному зв'язку. Прикладом для таких міжгалузевих пропорцій може послужити утворення співвідношення між бажаною висотою кам. вугільної промисловости та металюрґією, металюрґією — машинобудівництвом, тощо.

12) С. Ю. Процюк, цит, пр., стор. 104-105.

13) В. Пинаев: «Вопросы планирования хозяйства

союзных республик». «Плановое Хозяйство», ч. 4, 1956.

14) Вістки про реорганізацію Держекономкомісії СССР приносить «Правда» з 25. грудня 1956 р.

15) На тому місці користуємось повним текстом «тез», що вийшли окремою брошурою — «О дальнейшем совершенствовании организации управления промышленностью и строительством. Тезисы тов. Н. С. Хрущева». Госполитиздат, 1957.

16) Там же, стор. 33.

17) Там же, стор. 34.

18) Там же, стор. 34-35.

19) «Известия» з 25. травня 1957.

20) А. Н. Ефимов, цит. пр., стор. 87.

21) А. П. Таранов: «Історія конституції Української Радянської Соціялістичної Республіки». Київ 1957, стор. 164-165.

22) Про ті речі у Б. Карповича: «К методологии районирования», Москва, Госиздат, 1921.

23) «Живописная Россия», що появлялась щомісячними випусками. Перший випуск в 1879 р.

24) Проф. А. И. Скворцов: «Хозяйственные районы Европейской России». Вып. І. СПБ 1914.

25) Уживаних термінів з зрозумілих причин не українізуємо.

26) А. Н. Челинцев: «Сельско-хозяйственная география России». Берлін 1923.

27) Розгляд і критика двох схем проф. Челінцева (друга схема опублікована в 1918 р.) робить проф. Студенський в праці: «Очерки сельско-хозяйственной экономики», Москва 1925.

28) Проф. П. И. Лященко: «Хлебная торговля на внутренних рынках Европейской России».

29) Не заторкуємо на тому місці спроб природно-історичної районізації України акад. Тутковського, Лічкова, Висоцького, проф. С. Рудницького і ін. Коротко обговорюємо тільки ті схеми, що виразну перевагу давали економічному елементові.

30) Проф. П. И. Фомин: «Украина. Экономическая характеристика». Харків 1924. Автор використовує матеріяли, видані рос. міністерством торгівлі і промисловости «Торговля и промышленность Эвропейской России по районам».

31) И. Г. Александров: «Экономическое районирование России», стаття в збірній праці «Вопросы экономического районирования». Москва 1957, стор. 79.

32) «УССР: Государственная общеплановая комиссия. Центральное Стат. Управление. Материалы по районированию Украины. Низовое районирование на 1. 1. 24.» Харків 1924.

33) «Районирование СССР 1917-1925». Вид. План. Хоз. 1926, стор. 42.

34) Як зазначує В. Садовський («Районізація України», Подєбради 1931, стор. 11): «Держплян РСФСР в своєму докладі ІІІ-тій сесії ВЦІК в 1921 р. поділив всі способи районування на три великі групи: 1) Роботи по стисло-статистичному районуванню, районування по однорідності, 2) роботи, що базуються на районуванню по осередках, на підрахункові економічного тяжіння і 3) роботи по зв'язках, по зручності комунікації».

Багатий матеріял у тому відношенні дає також нова праця — «Вопросы экономического районирования СССР». «Сборник материалов и статей, 1917-1929 гг.», Москва, 1957, де передруковано цілий ряд матеріялів за 1917-1929 рр.

35) «Государственное Днепровское строительство. Материалы до проекта проф. И. Г. Александрова», Москва 1925.

36) Про ці речі докладніше: «УССР. Госплан. Материалы по районированию Украины». цит. пр.

37) Гостру критику совєтської економічної районізації перепровадив проф. С. Рудницький у статті: «Декілька заміток до справи районізації України», «Літературно-Науковий Вістник» кн. 3-4, 5. і 6. 1924 р.

38) Цит. матеріяли українського Держпляну, стор. 8. Передмова до збірника.

39) Там же, стор. 11.

40) Михайло Волобуєв:: «До проблеми української економіки». «Більшовик України», ч. 2-3, 1928.

41) Там же. Не слід забувати, що совєтські чинники ще в самих початках творення СССР носились з думкою виділити Донбас в окрему «союзну» республіку.

42) Не маючи змоги докладніше розглянути цієї теми, відсилаємо читача до багатої літератури, що обговорює це питання, м. ін. Р. С. Лившиц: «Очерки по разм. промышленности СССР». Москва, 1954.

43) До таких голосів слід зарахувати статтю В. М. Костельникова («Комунист», ч. 18 з серпня 1955), що пропонував створення 19 нових економічних районів.

44) П. Алампиев: «О сетке экономических районов СССР». «Плановое Хозяйство» ч. 6. 1956, стор. 25-37.

45) Там же, стор. 25.

46) Як бачимо з наведеного, також погляди Алампієва виходять з зовсім іншого заложення як думки Введенського, Гринька, Волобуєва, Гуревича і інших українських економістів 20-их рр., що вважали еко-

номічну спеціялізацію України (у всесоюзному маштабі) постільки корисною, поскільки вона зможе впливати на підвищення економічної продуктивности українського народнього господарства, що історично оформилось як самостійна економічна одиниця.

47) Статистична таблиця побудована на основі даних з двох праць: «Промисловість України за 40 років», Київ, 1957, стор. 230, і «Украинская ССР. Часть вторая, экономические административные районы» Москва, 1958, стор. 11. Всі дані відносяться до великої цензової промисловости.

48) Дані про гуртову промислову продукцію в окремих районах відносяться тільки до 2752 підприємств, що були передані у відання раднаргоспів. Тим самим поміщені дані про кількість підприємств і робітників та дані про гуртову пром. продукцію не є співзвучними.

49) «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 320.

50) Там же.

51) «Радянська Україна», цит. пр., стор. 70.

52) «Украинская ССР», цит. пр., стор. 14.

53) А. Н. Ефимов, цит. пр. стор. 77.

54) В часі писання цієї роботи, в СССР не появилось ще жодної поважнішої праці на ту тему.

55) Ефимов, цит. пр. стор. 77-78.

56) Там же, стор. 78.

57) І так, наприклад, хемічна промисловість була підчинена декільком міністерствам. Подібна ситуація була і в машинобудівельній промисловості та цілому ряді інших промислових галузей.

58) А. Н. Ефимов, цит. пр., стор. 80.

59) Ефимов, цит. пр., стор. 80.

60) «Коммунист» з лютого 1958 р., цитуємо за О. Юрченком, стаття «Трохи підсумків», «Мета» ч. 5/1958, стор. 9.

61) Alic Nove: «The Soviet industial reorganization». «Problems of Communism», 6; 19-26. Nov. - Dec. 1957.

62) «Комуніст України» ч. 5., за травень 1958 р.

64) «Комуніст України» з березня 1958. Цитуємо за Digest of the Soviet Ukrainian Press. V. II, No 7, p. 6.

65) Найновіші матеріяли в тому питанні приносить нова праця Л. М. Володарського: «Статистика промышленности и вопросы планирования», Москва, 1958.

66) «Комуніст України» з травня 1958 р., ст. 11-12.

68) Ефимов, цит. пр., стор. 91.

69) Теоретично — списки нових капітальних бу-

дов, що не перевищують вартости 50 тис. крб., затверджуються Радами Міністрів союзних республік (Ефимов, цит. пр., стор. 92) та раднаргоспами. Очевидно, що таке «затвердження» приходить у висліді рекомендацій всесоюзних органів. Всі інші більші будови затверджуються безпосередньо всесоюзними органами.

70) Як повідомляє «Комуніст України» з березня 1958 р., Держплян України не мав ще в січні ц. р. затверджених плянів господарського розвитку для 1958 року.

71) Питанню капіталовкладень та фінансів присвячено окремий розділ. Тут ці справи обговорюємо тільки на марґінесі, у зв'язку з питанням нових компетенцій плянувальних органів.

72) Деякі американські автори все ж таки сподіваються, що у зв'язку з переведеною реформою автаркійні тенденції республік значно збільшаться та можуть прибрати навіть небажані Москві вияви. Гл.: «The Nationalities. Russia 5 years after Stalin». «New Lea-

IV. ПРОДУКЦІЙНА ПРОГРАМА ТА ВИРОБНИЧИЙ ПРОФІЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТИ

1. Становище української промисловости в рамках економіки царської Росії

Розглянувши структуру органів управління та плянування української промисловости в двох попередніх розділах, спробуємо подати аналізу матеріяльних вартостей українського промислового виробництва. На вступі хочемо зазначити, що згідно з основними положеннями совєтської промислової політики — продукційна програма промисловости це вихідна частина промислового пляну. На базі згори установленої продукційної програми вирішуються розміри капіталовкладень, матеріяльного, технічного та енерґетичного забезпечення промислового виробництва, а далі й питання про забезпечення робітничими кадрами, фінансовими засобами і внутрішнє збалянсування окремих виробничих галузів.

Продукційна програма встановляє картину майбутньої структури промисловости, до її компетенцій входить вимога визначити об'єм продукції, темпи її росту, визначення реченця виконання промислового пляну, як також з'ясування асортименту, номенклятури та якісних показників продукції. Важливою частиною продукційної програми являється її обосну-

вання, значить визначення економічних потреб у випуску окремих видів продукції та їх географічне розміщення.

В цьому розділі аналізуватимемо тільки питання структури українського промислового виробництва та його матеріяльні показники. Окрему увагу звертаємо на питому вагу українського промислового виробництва в загальному обсязі промислової продукції СССР, характеризуючи темпи зростання поодиноких галузів виробництва в окремих етапах совєтської промислової політики. У вступному підрозділі коротко з'ясуємо становище української промисловости в дореволюційних часах, що до деякої міри повинно допомогти читачеві зрозуміти вихідні позиції совєтської економічної політики у відношенні до України та її промислового виробництва.

Не зважаючи на численні твердження совєтської економічної літератури, мовляв, — економічна політика СССР виразно спричинилась до значно швидших темпів промислового розвитку господарсько - відсталих територій неросійських народів у порівнянні до основних промислових осередків Росії, таке твердження можна тільки умовно застосувати до господарського становища України. Не враховуючи виразно однобічного розвитку української промисловости дореволюційного періоду, що був зумовлений господарськими інтересами імперіяльного центру [1]), народнє господарство України, зокрема українська важка промисловість, займає високо активну позицію в загальному господарському балянсі Російської імперії. І хоча, як відомо, в Україні дореволюційного періоду переважало сільсько - господарське виробництво, то все ж таки питома вага промислового виробництва у загальному виробничому балянсі країни виносила 48,2%, тоді

як для цілої Російської імперії подібний показник давав всього 42,1% [2]). В тому часі промисловість України у таких важливих ділянках як видобуток вугілля, залізної руди, виплавка чавуну і сталі, виробництво прокату та продукція харчової промисловости, зокрема виробництво цукру, займала перше місце в Російській імперії.

В-во деяких пром. галузів України і їх питома вага у в-ві Російської імперії в 1913 р.

В-во цук.

Галузі: (продукти)	Один. виміру:	Рос. імп. (в суч. меж.)	Україна (в суч. меж.)	Питома вага України у %%
Кам'яне вугілля	млн. тонн	29,1	22,8	78,3
Електр. енерґія	млн.клв./год.	2039	543,4	26,6
Залізна руда	млн.тонн	9,2	6,9	75,0
Чавун	" "	4,2	2,9	69,0
Сталь	" "	4,3	2,4	55,8
Прокат	" "	3,6	2,1	58,3
Металообр. і маш.буд. промисловість	млн.крб.	1446	239	16,5
В тому тільки маш. буд. промисл.	" "	919	128	13,9
В-во цукру	млн.тонн	1,4	1,1	78,6

[3])

У цілому ряді промислових галузів, російська індустрія давала значно менше продукції у порівнянні до України. Для прикладу можна навести деякі статистичні дані, що ілюструватимуть порівняння промислової продукції в Росії і Україні. Не треба також забувати, що якщо розходиться про територію властивої Росії, то наведені нижче показники будуть ще значно меншими, бо до уваги беремо промислове виробництво російської території в межах сучасної РСФСР, що, як відомо, охоплює також території неросійських народів, зокрема на сході.

Обсяг в-ва деяких важливіших видів пром. продукції в Росії і Україні в 1913 р.

Галузі	Одиниця вим.	Росія (в суч. меж. РСФСР)	Пром. в-во Росії у %% до в-ва України
В-ток вугілля	млн.тонн	6,0	26%
В-во електроенерґії	млрд.квт/год.	1,3	240%
В-ток залізн. руди	млн.тонн	2,3	33%
Виплавка чавуну	"	1,3	44%
" сталі	"	1,8	75%
В-во прокату	"	1,4	66%
В-во цукру	тис.тонн	245	22%

[4])

На основі наведеного статистичного порівняння можна зробити висновок, що в ключевих промислових позиціях (за вийнятком в-ва електроенерґії) Україна значно випереджувала Росію, маючи всі природні умови для дальшого розвитку повного циклу промислового виробництва. Не зважаючи на те, ці природні умови української промисловости не зовсім

використовувались царською економічною політикою і промислове в-во України не тільки мало однобічний характер, але також Україна доставляла промисловим осередкам Росії найнижчого ґатунку півфабрикати, що зокрема видно з статистичного порівняння для двох країн виробництва чорної металюрґії.

У висліді існуючої господарської ситуації, цілий ряд господарських галузів Росії, зокрема російська обробна промисловість, були залежними від українських достав. Наведену опінію можна ілюструвати численними прикладами. Основа російської економіки — паливний балянс Російської імперії — був у вирішній мірі залежний від довозу донецького вугілля. Не враховуючи споживання вугілля залізницями, одержимо таку картину для цілої Російської імперії:

Паливний балянс Російської імперії в 1912 р.

Райони-консументи	А. вугілля (тис. тонн)			
	Дон. вуг.	Поль. вуг.	Ін. р-ни	Імпорт.
Балт. і Північно-захід. губераії	272,0	64,0	4,8	3723,2
Польща	56,0	3934,4	...	1688,6
Центр. Росія і Поволзьк. р-н	2268,8	30,4	75,2	30,4
Урал	30,4	...	398,2	8,0
Україна і Дон	8963,2	142,4	3,2	152,0
Кавказ	248,0	...	32,0	...
Всього	11838,4	4171,2	513,6	5602,2

5)

З наведеного бачимо, що за винятком Уралу і Польщі (які мали власні запаси вугілля) та Петербурзького району, що користався протекційними тарифами, спроваджуючи закордонне вугілля, донецьке вугілля довози-

лось до всіх інших районів, зокрема домінантну ролю відогравало в паливному балянсі російського Центрального Промислового Району [6]. Ще більшою була роля Донбасу в постачанні вугілля залізницям. В 1913 р. консумція донецького вугілля на залізницях Російської імперії виносила 4,1 млн. тонн, в тому залізниці України споживали 2,4 млн. тонн [7].

Більш докладні дані про вивіз Донецького вугілля в інші райони імперії подає В. С. Клупт, враховуючи в своїх статистичних обчисленнях також споживання українського вугілля залізницями.

Розподіл вивезеного вугілля з Донбасу по районах Російської імперії (в млн. тонн)

Роки	Всього видобуто	Всього вивезено в млн. тонн	в %%
1910	16,7	12,9	76,0
1913	25,3	19,6	78,0

Розподіл вивезеного вугілля по районах

Україна	Північ	Півд. Схід	Кавказ і Закавказзя
66,0	21,8	10,4	1,8
63,8	23,3	9,9	3,1

[8]

Як бачимо, то за останні передвоєнні роки вивіз донецького вугілля за кордони України значно збільшився, зокрема в Північний район, відносно зменшилось також споживання донецького вугілля в Україні та в Північно-Східньому районі. В 1914 д., наприклад, Північний район споживає вже 31,7% вивезеного з Донбасу вугілля, частка самої України та Криму зменшується до 55,4% [9].

Подібна ситуація існувала також у залізнорудній промисловості України. Українська залізна руда вивозилась залізницею в Польщу (до речі, Польща споживала більше української руди як власної) та морським шляхом, головно через Миколаїв, в Німеччину, Англію, Голляндію та інші країни.

Розподіл криворізької руди по групам споживачів (в млн. тонн)

Роки	з-ди випл. чав. південь	з-ди випл. чав. інші рос. р-ни	з-ди переріб. півфабр.	експ. за границю	Всього
1911-13	4,5	1,19	0,02	0,66	6,37

10)

Зовсім інакше було становище в українській машинобудівельній промисловості, що своєю структурою добре ілюструвала однобічний характер розвитку української важкої індустрії з її виразною орієнтацією на виріб пром. сирівців та півфабрикатів. Як відомо, металообробна та машинобудівельна промисловість розвинулась в Україні на базі кам'яно-вугільної та металюрґійної пром. галузів і в 1913 р. на території України нараховувалось 450 одиниць металообробної і машинобудівельної промисловости, в яких працювало 57 тис. робітників, враховуючи тут майстерні та ремонтні підприємства [11]. Гуртова пром. продукція всіх металообробних та машинобудівельних підприємств виносила в 1913 р. б. 239 млн.карб. (в цінах 1926/27), в тому машинобудівельна промисловість — 128 млн.крб. [12]. Питома вага металообробної і машинобудівельної промисловости (у випуску гурт. продукції великої промисловости) становила в загальній структурі фабрично - заводської промислово-

сти України в 1912 р. 10,4%, в тому машинобудування — 6% [13]).

Іншими словами, у порівнянні до вугільно-добувної, залізорудної та металюрґійної пром. галузів, машинобудування не було задовільно розвинене і в загальних підрахунках українська металообробна промисловість давала б. 16% виробництва Російської імперії, а частка машинобудівельної промисловости була ще значно меншою [14]).

Порівнально ще найкраще була заступлена в Україні галузь сільсько-господарського машинобудівництва, що видно з такого статистичного порівняння.

Великі і середні з-ди с.г. машинобудування в 1912 р.

	Скількість підпр. абс.	Скількість підпр. в %%	Ск. робітн. абс.	Ск. робітн. в %%	Вироблено продукції в тис. зол. крб. абс.	Вироблено продукції в тис. зол. крб. в %%
Україна	138	47	16808	59	23534	55
Росія	156	53	12168	41	19070	45

[15])

Якщо взяти до уваги продукцію всіх заводів с. г. машинобудування (включаючи також і дрібніші одиниці, зокрема майстерні і ремонтні підприємства), то в цілій Російській імперії в 1912 р. нараховувалось їх 826, з чого на Україну припадає 177 підприємств (21,4%) з продукцією в 27,8 млн.крб. або 53% (52,9 млн. крб. для цілої Російської імперії) в-ва Російської імперії [16]).

Друге місце за вартістю продукції займало в Україні транспортне машинобудування, що давало біля 40% випуску паровозів Російської імперії [17]). Всі інші ділянки машинобудівельної промисловости України були дуже слабо

розвинені, зокрема верстатобудівництво. В 1913 році вироблено в Україні 65 металорізальних верстатів в порівнянні до 1754 р. в цілій Рос. імперії, в тому на території РСФСР — 1419 [18]. Не можна при тому забувати, що саме верстатобудування являється провідною галузею машинобудівельної промисловости, обслуговуючи машинобудівельні заводи токарними, свердильними, шліфувальними, фризерними та ін. верстатами. Таким чином українська промисловість у ще більшій мірі як російська промисловість (в загальному ця ділянка була слабо розвинена в цілій імперії) була залежна від заграничного імпорту машиноустаткування. Також і інші види машинобудування, зокрема середнє машинобудування, виробництво прецизної апаратури, устаткування для харчової, легкої та ін. промислових галузів — були майже відсутні в Україні, що можна найкраще ілюструвати відносинами в розподілі устаткування легкої промисловости України за джерелами надходження.

Розподіл устаткування легкої промисловости України за джерелами надходження в процентах

Групи підприємств	Знаряддя російського в-ва	Знаряддя чужоземн. в-ва
На підприємствах по обробці вовни	34,4	65,6
На підприємствах по обробці коноплі, льону і джуту	37,9	62,1
На підпр. по обр. міш. матеріялів і волокнистих речовин, вкл. швацьку промисловість	29,0	71,0 [19]

Підсумовуючи наведений матеріял у відношенні до машинобудівної промисловости

України, можна зробити висновок, що в Україні в дореволюційному періоді було розвинене тільки важке машинобудівництво, що природно тяготіє до районів сировини та деякі види транспортного машинобудування. Натомість, за вийнятком с.-г. машинобудування, зовсім не розвинено тих галузів машинобудівництва, що орієнтуються на райони використання машин.

Передреволюційне становище української промисловости значно ускладнювалось з уваги на наявність поважних закордонних капіталовкладень в народнє господарство України. Перед початком першої світової війни, в Україні працювало біля 83 чужинецьких компаній з капіталом б. 413,8 млн. крб., що становило 36% загальної суми чужинецьких капіталовкладень в Російській імперії [20]. Згідно з совєтськими підрахунками, чужинецький капітал контролював в Україні 67% виплавки чавуну, 70% видобутку вугілля, 58% видобутку залізної руди і т. д. [21]

Не маючи змоги входити ближче в ці справи [22], зазначимо тільки, що високі чужинецькі капіталовкладення у важку промисловість України мали свої корисні як також і некорисні наслідки для народнього господарства України. Переводились вони в першу чергу з метою витягнути з важкої індустрії України можливо якнайвищі зиски, які у великій мірі реалізувались поза кордонами України і з яких народнє господарство мало мінімальні користі. Не були зацікавлені також чужоземні капіталовкладчики питанням гармонійного розвитку народнього господарства, концентруючи свою увагу на молодій українській важкій індустрії, що з уваги на розвиток монополій [23] давало їм вигідне фінансове становище. Таким чином фінансовий чужоземний капітал експлуатував народнє господарство України за подібними

зразками, як це діялось і по інших країнах, що мали високі чужоземні капіталовкладення.

З другого боку таке положення мало і певні користі в аспекті російсько-українських взаємовідносин, бо — як зазначає Волобуєв — «для чужинного капіталу не мали безпосереднього значення централістичні великодержавні прагнення російського капіталізму. Він відсунув цей капіталізм на друге місце, включивши український терен до своєї системи експлуатації».[24]

До того часу розглядали ми тільки положення важкої промисловости України, бо в тій ділянці українська промислова продукція, за винятком електроенерґетичної та деяких галузів машинобудівної промисловости, значно випереджувала в перечисленні на одиницю населення російську промислову продукцію, хоч така висока питома вага українського промислового потенціялу не обов'язково спричинювалась до кращого становища українського народнього господарства як цілости. Крім харчевої промисловости, що враховуючи дрібні форми виробництва, давала біля 41,5% вартости всієї продукції України[25] та в деяких галузях, зокрема у виробництві цукру, займала перше місце в імперії, — цілий ряд галузів української легкої промисловости був дуже слабо розвинений, не задовольняючи в жодному вивипадку місцевих потреб населення. Цілий ряд промислових виробів спроваджувалось в Україну з-за кордону, як і також з російського та польського промислових осередків.

Низький рівень розвитку української легкої промисловости мав свої глибші історичні причини. В наслідок заходів царського уряду легку промисловість України з кінцем XVIII століття майже зовсім припинено в її дальшому розвитку, а деякі галузі, як наприклад тек-

стильну промисловість, доведено до майже цілковитого упадку, створюючи таким чином в Україні догідні ринки для збуту російських промислових виробів.[26]) До речі, про ці справи досить вичерпно писали українські економісти в 20-их рр., натомість в найновішій економічній літературі колоніяльний характер заходів царської економічної політики у відношенню до легкої промисловости України майже цілковито промовчується.[27])

Це деталь досить характеристична для сучасного стану української економічної науки під Советами і для підтвердження нашої опінії досить буде зацитувати думки провідних підсоветських українських економістів. І так, М. Волобуєв писав в 20-их рр. з приводу некорисної структури української промисловости таке:

«В економічному житті України після реформних часів можемо відзначити дальший розвиток і зміцнення пануючого становища московської обрібної промисловости. З того приводу проф. Яворський правдиво зазначує: «Само собою розуміється, що така перевага російської легкої фабрично-заводської промисловости над українською, не зважаючи на ріст останньої в умовах краєвого господарства, безумовно віддавала український ринок в руки російського промислового капіталу, що міг постійно продовжувати свою колоніяльну політику в Україні, яку і так вже систематично вів з XVIII ст. російський торговий капітал. Найбільш разючим фактом було те, що бавовняна промисловість в Україні була цілком нерозвинена, не зважаючи на те, що до чорноморських пристаней привозили так багато бавовни, що її відсіль перевожено залізницями до Росії, та те, що Україна рік річно стільки вивозила вовни за свої межі, в першу чергу до Росії, спроваджуючи за те за дорогі гроші вовняну матерію з Росії і Польщі» [28]).

Зовсім інакше пише про ті речі сучасний український економіст Горелік, вияснюючи однобічний характер розвитку народнього господарства України обережними загальниками. З

приводу відсталости легкої промисловости України автор пише таке:

«На Украине отрасли легкой промышленности находились на еще более низком уровне развития. Это объясняется целым рядом исторических причин. Несмотря на то, что Украина принадлежала к числу экономических районов со средним уровнем капиталистического развития, хозяйство ее носило однобокий характер... Однобокий характер развития экономики Украины находил свое выражение и в большинстве отраслей легкой промышленности. Низкий уровень их развития был обусловлен и тем, что промышленно-торговому капиталу **было выгоднее** (підкреслення наші — В. Б.) перерабатывать ряд видов сельскохозяйственного сырья на предприятиях центрально-промышленного района России, а также экспортировать их в другие страны» [29]).

Однією з найстарших галузів української легкої промисловости було виробництво шкіри, що виказувало певні фабрично-заводські форми виробництва вже з початком XIX ст. Не зважаючи на достаточну скількість домашнього сирівцю (б. 25-30% ресурсів цілої Російської імперії), промислове виробництво шкіряної галузі значно відставало, даючи в 1880 р. — 7,8% , 1908 — 9,3% та в 1912 — 9,7% загального виробництва Російської імперії. Таке становище (розрив між заготівлями шкіряної сировини та промисловим виробництвом) було спричинене вимушеними експортами сирівцю за границю та в російські промислові осередки, як і також пояснювалось недостачею в Україні заводів первинної перерібки, які заготовляли б якісний сидівець та півфабрикати.[30])

Згідно з даними для 1912 р., на долю шкіряного в-ва припадало 97,2% всієї скількости робітників і 97,6% всього обсягу продукції. Натомість взуттєвих фабрик було всього дві з річним випуском продукції на 35 тис. крб.[31]), що давало б. 70-80 тис. пар шкіряного взуття річно.

Ще гіршою була ситуація в інших галу-

зях легкої промисловости України. Наприклад, текстильна промисловість була найбільш відсталою галуззю пром. виробництва в Україні, даючи в 1913 р. всього 0,9% виробництва Російської імперії. Бавовняна промисловість, найслабше розвинена в Україні галузь текстильної промисловости, нараховувала всього декілька невеличких ситценабивних і фарбувально-обробних підприємств [32]), бавовно-прядильного в-ва не було зовсім. Трохи кращим було положення вовняної промисловости, але й тут промислове виробництво не стояло в жодній пропорції до наявного в Україні сирівцю.

Кільканадцять вовно - мийних та фарбувальних підприємств з дуже слабкою базою для виробництва тканин розподілялись в окремих районах України так (стан 1908 р.): Чернігівська губ. — 8 підприємств з 4260 робітниками, Подільська — 26 підпр. з 681 роб., Харківська — 2 підпр. з 56 роб., Київська — 4 підпр. з 155 роб., Волинська — 4 підпр. з 281 роб., Катеринославська — 1 підпр. з 73 роб. та Херсонська 3 підпр. з 149 роб. [33]). Як відомо, у висліді існуючого стану Україна була змушена основне запотребування в текстильні товари покривати довозом з російських та польських текстильних осередків. За обрахунками Коберського на 471 млн. крб. загального довозу України в 1909-11 рр. аж 208 млн. крб. припадало на текстильні товари. В 1913 р. довіз текстильних товарів за джерелами надходження давав такі величини у відсотковому відношенні:

Довіз текстильних виробів в Україну

	Бавовняних	Вовняних	Льняних
Московський р-н	72%	25%	93%
Польський р-н	28%	75%	3% [34])

Порівняльно ще найкращим було становище в конопляно - джутовій промисловості, що концентрувалась головно в Чернігівщині (12 підприємств з 929 робітниками), а далі була заступлена також на Харківщині (3 підпр. з 461 роб.) та Херсонщині (4 підпр. з 229 роб.). Крім того в Харкові працювала одна джутова фабрика, а в Одесі — джутова фабрика та канатний з-д. [35]). Не зважаючи на те, що конопляно-джутова промисловість давала понад 25% виробництва (у грошовому численні) всієї легкої промисловости України (зокрема джутова пром. давала б. 20% в-ва Російської імперії в названій галузі), значну частину конопляного клоччя вивозилось з України в промислові осередки Росії і навіть закордон. В 1913 р. загальна площа посівів конопель виносила в Україні 127 тис. десятин, в тому 45 тис. дес. в Чернігівській губернії, яка давала 91,3 % загальноукраїнського вивозу конопляного клоччя [36]).

Роблячи підсумки наведеного матеріялу, можна ствердити, що легка промисловість під впливом існуючих умов належала до найбільш занедбаних ділянок промислового виробництва України і на неї припадало тільки 2,6% від всього обсягу в-ва цензової промисловости України і менш як 2% від усієї кількости робітників [37]). Диспропорційний розвиток і так слабо розвинених окремих галузів відзеркалює структура легкої промисловости України за станом на 1913 р.

Галузева структура цензової легкої промисловости України в 1913 р.

(в процентах до підсумку)

Галузі промисл.	Питома вага у всій легк. пром.	
	за кількістю робітників	за гуртовою продукцією
Вовномийна	6,1	9,5
Бавовняна	20,2	17,9
В-во вовн. тканин	16,2	8,6
Конопле-джутова	36,8	25,7
Швацька	3,7	2,4
Шкіряна	15,2	35,7
Взуттєва	0,5	0,1
Інші галузі	1,3	0,1 [38]

Виробляючи переважно півфабрикати і то в незначних кількостях, легка промисловість України не могла в ніякому разі задовольнити потреб місцевого ринку. Крім значного імпорту товарів з інших районів Російської імперії та закордону, значну кількість взуття, одягу, трикотажних виробів, ґалянтерії і т. п. вироблялось в Україні в невеличких підприємствах, що їх тільки умовно можна віднести до категорії в-ва фабрично-заводського типу, в кустарному виробництві та в домашніх промислах. Кількість працівників, затруднених у дрібних формах виробництва, значно перевищувала кількість робітників у великій промисловості, що можна бачити з такого порівняння.

Співвідношення кількости працівників, зайнятих у великій і дрібній легкій промисловості України (1910-12 рр.) (тис. чол.)

Групи галузів	Вел. промисл.	Дрібна промисл.		
		Разом	в тому числі:	
			кустарі	реміснн.
Обробка волокн. реч. (текстиль. вир-во)	8,86	156,78	154,9	1,88

Обробка шкіри, **включ.**				
взуттєве вир-во	1,7	73,69	63,9	9,79
Виготовл. одягу	0,4	47,00	33,2	13,90

39)

На основі поміщеної вгорі таблиці можна зробити висновок, що відсоток дрібних форм виробництва в ділянці легкої промисловости був в Україні дуже високий, що очевидно пояснюється відсутністю належної кількости фабрично - заводського в-ва. Зовсім природно, що в Росії з уваги на наявність розвиненої текстильної промисловости співвідношення між великими й дрібними формами в-ва було зовсім інше.

Характеризуючи загальний профіль промислового виробництва в Україні, можна поробити декілька цікавих висновків при порівнянні галузевої структури української та російської промисловости. Понад 43% всієї продукції промисловости України в 1912 р. давала гірничодобувна промисловість, на другому місці була харчова промисловість (36%), а на третьому металообробна (10,4%). Співвідношення окремих промислових галузів видно з статистичного порівняння внутрішньої структури українського промислового виробництва.

Структура промисловости України в 1912 р.

Галузі	у відсотках до підсумку		
	за числ. підпр.	за кільк. робітн.	за гуртов. продукцією
Видобуток і обробіток мінеральних речовин	11,2	6,7	2,0
Гірнича і гірничо-заводська пром.	4,7	48,7	43,9
в тому числі:			
кам'яновугільна	-	28,5	11,1
залізноруд. і марганц.	-	4,0	1,7
Чорна металюрґія	-	15,3	30,7
Металообробка (разом з машинобудуванням)	11,8	10,1	10,4
Обробка дерева	8,1	2,1	2,1

Хемічна промисл.	3,0	1,0	1,8
Харчова "	51,7	27,9	36,2
в тому цукрова	-	20,6	16,1
Шкіряна промисл.	1,3	0,4	1,1
Текстильна "	1,6	1,3	1,5
Паперова "	1,8	0,9	0,6
Поліграф. "	4,7	0,8	0,3
Інша "	0,1	0,1	0,1
Вся промисловість	100,0	100,0	100,0

40)

Зовсім інші співвідношення існують в той час в російській промисловості. Тоді як в Україні, в галузях обробної промисловости, панівне місце займала харчова промисловість — в Росії, чи точніше в Російській імперії [41] перше місце займала текстильна промисловість. У тому відношенні цікаві статистичні дані обчислення дає праця Сухова і деякими даними тієї роботи хочемо тут скористатись. Згаданий автор розподіляє промислове виробництво України і Російської імперії на 14 груп, визначуючи питому вагу кожної промислової ділянки в загальному обсязі виробництва. На тому місці наводимо його дані для п'тьох вибраних груп обробної промисловости, що наочно доказують різку відсталість України у виробництві повного циклу промислової продукції.

Подані групи обіймають такі галузі пром. виробництва: І. обробка волокнуватих матерій; II. виробництво паперу та поліграфічна промисловість; III. деревообробна промисловість; IV. харчово-смакова промисловість; V. хемічна промисловість.

Промислове в-во деяких галузів України і Рос. імперії в 1914 р.

Групи в-ва	Число підпр.	у %% до підсумку	кількість робітн.	у %% до підсумку
I.				
Україна	98	2,8	12909	3,9
Рос. імперія	1596	11,4	736809	37,6

II.				
Україна	268	7,7	13083	3,9
Рос. імперія	1257	8,9	92172	4,7
III.				
Україна	368	10,6	13415	4,0
Рос. імперія	1960	14,0	106273	5,4
IV.				
Україна	1628	47,0	170388	51,3
Рос. імперія	4227	30,2	330879	16,9
V.				
Україна	71	2,1	9047	2,7
Рос. імперія	440	3,1	76767	3,9

[42]

Наведені дані цікаво доповнюють представлені попередньо співідношення в профілю структури українського промислового виробництва (поміщена попередньо таблиця), існуючі різниці в показниках двох таблиць треба пояснити тим, що Сухов подає дані для виробництва цілої промисловости України (включаючи і дрібні форми в-ва), що до деякої міри підносить відсоток, зокрема для харчової промисловости.

Не зважаючи на такий однобічний розвиток української промисловости, значну кількість промислового виробництва вивозилось з України закордон як і також в інші райони Російської імперії. При розгляді важніших промислових галузів ми наводили певні дані щодо вивозу даних пром. товарів за кордони української території. На тому місці хочемо поробити деякі балянсові підрахунки, користуючись даними відомих дослідників торговельного балянсу України.

Згідно з обчисленнями М. Шрага, що базовані на статистичних даних А. Копорського, торговельні зносини з іншими районами б. Російської імперії надавали Україні високо активну позицію [43].

Балянс торговельних зносин України з іншими районами Російської імперії в довоєнні часи.

(в млн. дов. крб.)

	Вивіз	Довіз	Лишок	Недобір
Продукти с. госп.	76,4	40,5	35,9	
" ліс. госп.	2.6	42,8		40,2
" промисл.	437,9	217,8	220,1	
Інш. пр., невраховані в наведен. категор.	2,2	43,6		51,4
	519,1	344,7	164,4	[44])

Дуже значною була участь України в загальному експорті Російської імперії. Коберський твердить, що Україна в 1913 р. давала понад 1/2 експорту збіжжя, 7/10 цукру, 9/10 залізної руди, б. 3/10 вивозу яєць — узгляднюючи тут тільки безпосередній експорт через українські митниці та не враховуючи транзитного експорту через інші райони Російської імперії [45]), що дало підставу проф. Сухову твердити, що українська частка в загальному експорті Російської імперії виносила в 1913 р. 27%, а в рр. 1909-11 навіть 32%, отже майже третину (450 млн. крб.) вартости всього експорту Російської імперії за кордон [46]). Нижче наводимо деякі важніші обчислення відомих економістів, що ілюструють циферним матеріялом існуючий стан.

На основі обчислень проф. Кривченка [47]) торговельний балянс України в рр. 1909-11 (пересічно за рік) давав такі величини:

Вивіз нетто з України через кордони Російської імперії

Групи товарів	Увесь вивіз		Вивіз через кордони Російської імперії	
	в %%	в тис. крб.	в %%	в т. крб.
Продукти с.г.	50,1	398.560	84,4	311.102
Пр. скотар.	7,1	56.389	7,3	26.909

Пр. с.г. пром.	27,8	221.720	6,0	22.321
Ліс. продукти	0,6	48,270	1,3	4.827
Руди	1,6	12.462	1,0	3.423
Металі і вир.	11,3	90.092	-	-
Інші	1,5	10.761	-	-
	100.0	794.811	100.0	368.592

Довіз нетто на Україну через кордони Російської імперії

Групи товарів	Увесь довіз		Довіз через кордони Російської імперії	
	в %%	в тис. крб.	в %%	в т. крб.
Дерево і дер. в-би	3,6	16.883	0.01	16
Мануфактура	39,0	188.639	0,7	780
Нафтові продукти і деякі руди	7,2	33.519	2,4	2835
Маш. і мет. в-би	7,5	34.573	28,0	29260
Риба	6,0	29.264	5,3	5570
Шкіра і шк. в-би	6,7	31.330	3,2	3408
Спіртні напит.	5,5	26.010	2,7	2900
Ґалянтерія	5,9	28.080	4,0	4160
Хемічні пр-кти	1,6	7.476	7,1	7476
Колон. товари	7,2	32.703	25,6	26961
Інші	9,7	43.233	21,0	22866
	100,0	471702	100,0	106232

З наведеного бачимо, що у загальному вивозі України через кордони Російської імперії поважну позицію (27,8% усього вивозу) займають продукти сільсько-господарської промисловости, що становлять рівночасно 6,0% в вивозі України за кордон. Цікаво відмітити, що у вивозі продуктів с.г. промисловости України в інші райони Російської імперії на суму 199.389 тис. крб. це становитиме 46,8% всього вивозу України в інші райони імперії. Продукти металюрґійної промисловости та незначна скількість фабрикатів, що вивозились за кордони України, займають своєю питомою вагою всьо-

го 11,3%, ще меншу величину одержуємо для вивозу руд. В доповнення до наведених даних подаємо ще цифри вивозу і довозу України в названих категоріях у відношенні до інших районів Російської імперії.

Вивіз нетто з України за роки 1909 - 11 в інші райони Російської імперії

Групи товарів	тис. крб.	у %% до підсумку
Продукти с. г.	87.458	20,5
Продукти скотарства	29.480	6,9
Продукти с. г. пром.	199.389	46,8
Лісові продукти	-	-
Руди	9.039	2,1
Метали й вир. з них	90.092	21,1
Інші	10.761	2,6
	426.219	100,0

Довіз нетто в Україну за роки 1909-11 з інших районів Російської імперії

Групи товарів	тис. крб.	у %% до підсумку
Дерево і дер. в-би	16.867	4,6
Мануфактура	187.859	51,4
Нафта і деякі руди	30.684	8,3
Машини і мет. в-би	5.313	1,5
Риба	23.694	6,5
Шкіра і шк. в-би	27.992	7,4
Спиртні напитки	23.110	6,3
Ґалянтерія	23.920	6,6
Хемічні продукти	2	-
Колоніяльні товари	5.742	1,6
Інші	20.357	5,8
	365.470	100,0 [48]

Поданий матеріял повинен дати читачеві досить докладний образ торговельних взаємовідносин з іншими частинами Російської імперії, що ілюструє також тодішнє становище Ук-

раїни в загальному торговельному балянсі Російської імперії. Крім Кривченка, питанням торговельного балянсу займались і інші дослідники, та їх дані не завжди покриваються з наведеним статистичним матеріялом.

Цитований раніше Копорський, подає для 1913 р. загальну суму вивозу (нетто) України в 744,5 млн. крб., враховуючи тут також торговельний оборот з іншими частинами Російської імперії. Довіз (нетто) згідно з його обрахунками виносить в цьому році 331,3 млн. крб., що дає активне сальдо Україні в 413,2 млн. крб. [49]) Ще вище сальдо в торговельному балянсі України дають обрахунки М. І. Галицького [50]), де надвишка вивозу при торговельному обороті з іншими районами Російської імперії дає 138,5 млн. крб., з іншими країнами — 389,5, що разом виносить 528,0 млн. крб. Як бачимо, обрахунки Кривченка дають ще найнижче сальдо (319 млн. крб., а коли виключити товарооборот з іншими частинами Російської імперії — 262 млн. крб.), що одначе достаточно підтверджує високо активну позицію України в господарській системі тод. Російської імперії та рівночасно служить посереднім доказом на переведення Росією господарської експлуатації України [51]).

Цікаво відзначити, що Україна в своїх торговельних зносинах з закордоном виступала в першу чергу як експортер сільськогосподарських продуктів і тільки на другому місці був вивіз промислових сирівців. Натомість у зносинах з іншими частинами Російської імперії с.г. продукти займали не більше як $^1/_4$ загального експорту, а решта припадала на цукор, продукти гірничої промисловости, с.г. машини та деякі інші півфабрикати української промисловости.

Совєтська економічна література не запе-

речує факту, що народне господарство України, не зважаючи на свій однобічний розвиток, давало великі користі економіці цілої Російської імперії, хоч в новіших сов. публікаціях факт господарської експлуатації України, що переводився російською метрополією щораз то більше промовчується. Заходить питання — які зміни наступили в продукційній програмі та виробничому профілю української промисловости в совєтський період і наскільки виправдували б вони корисніше становище української промисловости в порівнянні до попереднього етапу? Які якісні зміни наступили в структурі українського промислового виробництва у порівнянні до промисловости, розміщеної в інших частинах СССР? І вкінці — яка питома вага української промисловости в загальному промисловому виробництві СССР, наскільки існуючі зміни у цьому питанні заторкують українські господарські інтереси?

Відповісти на всі подані питання в обличчі замовчування совєтською статистикою деяких важливих показників внутрішньо - структурних відносин промислового в-ва — ледве чи буде можливо. Все ж таки ми можемо розглянути питання продукційної програми українського промислового виробництва та його питомої ваги в окремих ділянках загальносоюзної промисловости, порівняти темпи промислового розвитку України з такими ж розвитковими напрямними для цілого СССР і тоді матимемо можливість поставити питання про баланс зисків і втрат українського народнього господарства в підсовєтському етапі. Порівняння його до господарських процесів дореволюційного періоду дасть можливість читачеві поробити деякі висновки, що не промовлятимуть в користь совєтської економіки.

2. Воєнні знищення і відбудова української промисловости (1917 — 1925 рр.)

Події першої світової війни, а згодом визвольна боротьба неросійських народів не могли не вплинути на тодішнє становище економіки, спричинюючись до значного занепаду цілости народнього господарства. Зокрема в дуже короткому часі припинився розвиток більшости галузів промислового виробництва [52]. Найбільшого занепаду зазнала велика промисловість, що у порівнянні до дрібних форм виробництва за загальним показником усієї пром. продукції дає такі величини:

Гуртова промислова продукція великої промисловости на території теп. СССР в рр. 1913-1921/22. [53]

Роки	в млн. передв. крб.	у %% до 1913 р.
1913	6391	100,0
1917	4780	74,8
1918	2160	33,8
1920	818	12,8
1921/22	1435	22,5

Гуртова промислова продукція дрібної промисловости на території СССР в рр. 1913-21/22 [54]

Роки	в млн. передв. крб.	у %% до 1913 р.
1913	2040	100,0
1917	1600	78,4
1918	1500	73,5
1920	900	44,1
1921/22	1000	53,9

Гуртова промислова продукція усієї промисловости на території СССР в рр. 1913-21/22 [55]

Роки	в млн. передв. крб.	в %% до 1913 р.
1913	8431	100,0
1917	6380	75,7

1918	3660	43,4
1920	1718	20,4
1921/22	2535	30,1

У порівнянні з 1913 р., продукція окремих промислових галузів в 1920 р. давала такі величини у відсотках: залізна руда — 1,6%, виплавка сталі — 4,0%, виплавка чавуну — 2,4%, текстильні бавовняні в-би — 5%, продукція цукру — 5,8% і т. п. [56] За приблизними обрахунками виробництво товарів першої потреби в переліці на одиницю населення виносило в б. Російській імперії в 1912 р. 18,2 зол. крб., а в 1920 р. вже тільки 2,4 крб. В 1912 р. продано населенню товарів першої потреби на суму 2099 млн. зол. крб., а в 1920 р. тільки на суму 262 млн. зол. крб. [57].

Як відомо, воєнні події з окремою гостротою проходили в тому часі саме на території України. У зв'язку з тим, народнє господарство України зазнало значно більших зруйнувань як це мало місце навіть в окремих російських пром. осередках, враховуючи тут також і становище російського центрального промислового району. Зокрема складна ситуація створилась у виробництві товарів першої потреби. Українська легка промисловість, являючись до війни найбільш відсталою ділянкою українського промислового виробництва, у ніякому випадку не могла покрити господарських потреб місцевого населення. З другого боку майже зовсім припинився доплив текстильних товарів з російського та польського промислових осередків, що до того часу постачали український ринок відповідними товарами [58].

До того треба ще додати існуючий значний розрив між промисловим виробництвом та продукцією сільського господарства, що значно розхитав основи господарського життя країни

та був одною з причин відкритого терору совєтської влади у відношенні до селянства. Не треба при тому забувати, що згаданий терор «совєтського міста» відносився в першу чергу до українського селянства, що мусіло це місто прогодувати і тим самим запровадження відомої совєтської «продразверстки» вдарило в першу чергу по життєвих інтересах українського села. Терористичні інтенції «продразверстки» задовільно характеризують навіть самі совєтські джерела, де заявляється, що — мовляв — «осуществляя политику продразверстки, советская власть вынуждена была собирать в деревне не только излишки хлеба, но и часто необходимые для крестьян продовольственные фонды» [59].

Протикомуністичні настрої швидко поширювались серед українського селянства і «к середине 1919 г. крестьянство целиком у всех своих слоях было против соввласти, а это означало переход политической гегемонии в деревне к кулакам» — заявляє П. Кубанін, відомий совєтський дослідник Махнівщини в Україні [60]. За обрахунками цього автора в 1920 р. запотребування українського міста виносило 180 млн. пудів зерна. Згідно з совєтським пляном [61] «продразверстка» повинна була дати 160 млн. пудів, незаможним селянам оставлялось 20 млн. пудів. Фактично, за даними тодішнього наркомпрода України, Владімірова, зібрано всього 9,7 млн. пудів, бо селянство ставило гострий спротив продразверстці і крім того не було заінтересоване в поширенні сільсько-господарського виробництва, поскільки за продані с. г. продукти не можна було одрежати майже жодних промислових виробів, бо гроші зовсім стратили вартість [62].

За скромними підрахунками ціла Україна потребувала б. 300 млн. аршинів мануфактур-

них виробів. Одержано в тому часі з Російської СФСР б. 23 млн. арш., з того 16 млн. номінально призначено селянству, а фактично розділювано їх між різних сільських «активістів», комнезами, тощо. З інших важливіших позицій можемо згадати, наприклад, запотребування на залізо та залізні вироби, що у приблизних підрахунках виносило б. 3,6 млн. пудів. На українське село відпущено всього 420 тис. пудів, значить покрито на 14% запотребування. Увесь лишок очевидно вивезено в Росію. Запотребування на шкіряне взуття виносило 3,6 млн. пар, розділено всього 180 тис. пар. Подані величини установлені самими совєтськими нормами і їх подає Кубанін. Їх вартість можна об'єктивно оцінити, коли порівняємо їх хоча б навіть з кількістю дорослого населення України в тому часі.

Цікаве свідчення про тодішню експлуатацію України сов. владою дає нам також стан в цукровій промисловості. Знову ж згідно з обчисленнями самих совєтських економістів, запотребування на цукор в Україні виносило: українське с.-г. населення — 5,7 млн. пудів, міське населення — 3,4 млн. пудів. В Україні випродуковано в тому часі б. 4 млн. пудів, значить, не покрито запотребування власного населення [63]). Не зважаючи на те, в Україні залишено всього 1,3 млн. пудів, а 2,7 млн. пудів вивезено в Російську СФСР.

У підсумках, замість давати власний коментар, можна навіть погодитись з совєтським автором, що «таким образом деревня ничего не получала от города из продуктов городской промышленности и продразверстка могла проводиться не путем обмена, а исключительно путем насильственного отбирания излишков продуктов» [64]).

Ми свідомо трохи обширніше зупинились

над питанням забезпечення українського населення в період воєнного комунізму, бо наведений матеріял не тільки ілюструє тодішнє господарське положення країни, але і вказує на деякі політичні консеквенції, що можуть постати в однобічно розвиненому народньому господарстві, в господарстві, що спрямоване на виробництво с.-г. продуктів, сирівців та півфабрикатів. Саме це й мало місце в Україні. Недостача в Україні власного виробництва легкої промисловости катастрофально відбилась на тодішньому госп. становищі країни і була одною з причин катастрофи 1921 р.

Не інакшим було становище української важкої індустрії. Наприклад, в Донбасі видобуток кам'яного вугілля в 1920 р. зменшився в порівнянні з 1913 р. в 5,6 разів з тим, що кількість робітників за той час зменшилась всього на 32 %. Такий стан кам'яновугільної промисловости Донбасу приневолив совєтську владу значно скоротити (в абсолютних числах) вивіз українського вугілля в російські промислові осередки, так що в 1918 р. вивезено з Донбасу 5,7 млн. тонн, в 1919 р. 3,2 млн. тонн, а в 1920 р. тільки 3,0 млн. тонн [65].

Кам'яновугільна промисловість Донбасу в 1913-20 рр.

Роки	видобуто млн. тонн	Вивезено в %% до видобутку	Добуто в % до 1913 р.
1913	25,3	78	100,0
1918	8,8	65	34,8
1919	5,3	60	21,0
1920	4,5	66	17,9 [66]

Подібна ситуація була також у металюрґійній промисловості України, де з діючих до 1913 р. 22 великих заводів, у 1920 р. працювало і то тільки частинно 9 [67]. Устаткування металюрґійних заводів було на 35-40% зовсім не-

придатним, а їх продукція дуже незначною. Чавуну витоплювано в Україні в 1920 р. в 200 разів менше як в 1913 р. і в 140 разів менше в порівнянні до 1917 р. Сталі (у порівнянню до до двох наведених років) в 58 і 38 разів менше і прокату в 55 і 29 разів менше [68].

Металюрґійна промисловість України в 1918-1920 рр.

	Виплавка чавуну тис. тонн	%% до 1913 р.	Випл. сталі т. тон	%% до 1913 р.	В-во прокату т. тонн	%% 1913 р.
1918	293,5	9,5	204,1	7,5	154,6	6,7
1919	27,7	0,9	105,0	3,8	85,3	3,7
1920	14,9	0,5	47,0	1,7	41,9	1,8

[69]

Цікаво відзначити, що в тому часі російські промислові осередки дають релятивно більші величини. У витоплюванні чавуну Центральний і Північний р-ни дають у процентах до 1913 р.: в 1916 — 81,4%, 1918 — 26,9%, 1919 — 13,5%, 1920 — 9%. Урал за ті ж роки дає: 82,5%, 28,1%, 6,5%, 9%. З наведеного порівняння бачимо, що українська металюрґійна промисловість зазнала у воєнні роки значно більших руйнувань у порівнянні з російською, даючи в 1920 р. б. 4,2% в-ва з 1912 р. Подібна ситуація була також в інших ділянках пром. в-ва України.

Таким чином доба т. зв. воєнного комунізму, з його тотальною контролею усього господарського життя і трудовою повинністю, наголошуючи передовсім потребу політичного закріплення совєтської влади на окупованій території — привела до поважної господарської кризи. Голод серед населення почав прибирати загрозливих виглядів, зокрема весною 1921 р. Зовсім невипадково Кронштадське повстання в березні 1921 р. проходило під гаслом «совєти без комуністів». Подібні гасла зрештою вису-

вались і в Україні, де постійні селянські повстання охоплювали значну частину території.

Також і в нутрі самої комуністичної партії помічаються сильні розходження, спричинені не тільки невдачами пройденого етапу, але і також різними поглядами на майбутній розвиток. Не маємо змоги в рамках цієї праці займатись розглядом тих цікавих справ, згадаємо тільки про три головніші течії тодішньої опозиції, що мали певне значення для оформлення пізніших відносин і в господарському житті.

Поважна група, очолювана Троцьким (тоді ще безсумнівним наслідником Леніна) домагалась удержавлення профсоюзів та видвигала потребу якнайшвидшої індустріялізації країни. Знову ж т. зв. трудова опозиція (Медведєв, Шляпніков, Коллонтай) вимагала негайної передачі контролі народнього господарства в руки «Всеросійського з'їзду трудових продуцентів», намагаючись тим самим послабити позиції партії в керуванні господарським життям. Третьою поважною течією була група т. зв. демократичного централізму, що обстоювала свободу фракцій та домагалась значної лібералізації відносин в роботі партійного апарату. У боротьбі за майбутнє обличчя профспілок та їх відношення до керівництва господарським життям почався 10-й з'їзд РКП(б) в березні 1921 р., від якого датуємо початок НЕП [70]).

До важніших рішень з'їзду належить передовсім постанова про ліквідацію «продразверстки» та заміну її «продподатком». Далі впроваждено ринкову торгівлю, головно для т. зв. лишків сільського господарства та улегшено розвиток кооперації. У декреті з 24. травня 1921 р. читаємо, що «право обмена, покупки и сбыта разпространяется также и на изделия и предметы кустарей и мелкой промышленно-

сти» [71]. Тим самим уможливлено приватну ініціятиву і в промисловій ділянці.

Дальші уточнення в тому напрямі принесла десята всеросійська конференція РКП(б), де у виступі Леніна багато уваги присвячено ролі торгівлі, як проміжного звена між промисловістю і сільським господарством [72]. Значну увагу присвячено також розвиткові важкої індустрії [73].

У скорому часі советський уряд був примушений іти й на дальші уступки. Приватна ініціятива та приватний капітал охоплюють щораз то більше господарських ділянок, включаючи в обсяг своєї діяльности також дрібне промислове виробництво. Швидко розвивається приватна торгівля, що в даних умовах означало задержання за советською владою тільки т. зв. командних висот господарського життя, як важка промисловість, закордонна торгівля, фінанси, тощо. Основну увагу присвячується питанню відбудови сільського господарства, що повинно послужити базою для дальшої розбудови промисловости. Залежність промислового розвитку від наявного стану сільського господарства підкреслено зокрема на 12. з'їзді РКП(б), що відбувся в Москві з 17. по 25. квітня 1923 р. В резолюції з'їзду читаємо:

«Возрождение государственной промышленности при общей хозяйственной структуре нашей страны будет по необходимости находиться в теснейшей зависимости от развития сельского хозяйства, необходимые оборотные средства должны образоваться в сельском хозяйстве в качестве избытка сельскохозяйственных продуктов над потреблением деревни, прежде чем промышленность сможет сделать решительный шаг вперед». [74]

Допускаючи розвиток приватної ініціятиви, советська влада уважала період НЕП-у переходовим етапом, що дозволить більше сконсолідувати свої сили на господарському від-

тинку. В офіційній інтерпретації партійної лінії це оцінювалось так:

«Доведеться допустити приватну торгівлю і дозволити приватним промисловцям відкривати дрібні підприємства. Але не треба цього боятись. Ленін вважав, що деяка свобода товарообміну створить господарську заінтересованість у селянина, підвищить продуктивність його праці і приведе до швидкого піднесення сільського господарства, що на цій основі буде відбудовуватися державна промисловість і витіснятися приватний капітал, що нагромадивши сили і засоби, можна створити могутню індустрію — економічну основу соціялізму, і потім перейти в рішучий наступ, щоб знищити залишки капіталізму в країні». [75]

З впровадженням НЕП-у починається відбудова совєтської промисловости, що впливає також корисно і на становище українського промислового виробництва. В загальному, відбудова совєтської промисловости за рр. 1920 - 1925 проходить досить швидкими темпами.

Продукція великої (цензової) промисловости в СССР за роки 1921 - 1925

в млн. крб. ціни 1926/27 р.

	1921	1922	1923	1924	1925
Вся промисловість	1925	2512	3829	4469	7436
в тому:					
засоби виробництва	814	1090	1785	1959	3121
засоби споживання	1111	1422	2044	2510	4315

[76]

Поміщені дані цитуємо за Байковим і як зазначує сам автор, не є вони докладні. Все ж таки дають вони певну уяву про розвиток промисловости у наведені роки та дають можливість зробити порівняння тодішнього промислового в-ва з передвоєнним станом [77]. З наведеного можна також зробити висновок, що в цьому першому етапі НЕП-у, легка промисловість (як і взагалі група пром. в-ва, що виробляє засоби споживання) зростає швидше у порівнянні до важкої індустрії. За перших п'ять

років НЕП-у продукція засобів споживання збільшується в 5,9 разів, а продукція засобів в-ва (важка індустрія) тільки в 5 разів.

Значно збільшилась за цей період також і продукція основних галузів української промисловости.

Продукція цензової промисловости в Україні за рр. 1922/23 — 1925/26

	1922-23	1923-24	1924-25	1925-26
Діючі підприємства	1801	2272	2508	2875
Середнє за рік число робітників (в тис.)	252,0	322,1	356,1	515,8
Гуртова прод. (млн. черв. крб.)	573,7	875,4	1231,0	2047,0

[78])

У Донбасі видобуто в 1920/21 р. 4,7 млн. тонн вугілля, в 1922/23 — 8,1 млн. тонн, а в 1925/26 — 19,6 млн. тонн, або 77,5 % довоєнної величини [79]). Значно повільнішими темпами відбудовувалась чорна металюрґія України, що в окремих галузях давала такі величини:

Продукція чорної металюрґії України в рр. 1921/22 — 1924/25 (в тис. тонн)

	1921-22	1922-23	1923-24	1924-25
Чавун	79	115	371	880
Сталь	132	208	389	861
Прокат	101	181	284	616

[80])

Відбудова залізнорудної промисловости України, що її започатковано фактично тільки в 1922 р., дає такі показники: 1922/23 — 169 тис. тонн, 1923/24 — 437 тис. тонн і 1924/25 — 1259 тис. тонн [81]).

Попередньо відзначено, що в першому етапі НЕП-у легка промисловість розвиваєть-

ся в СССР швидше у порівнянні до важкої індустрії. Ця тенденція була також наявна і в Україні, що можна проілюструвати цілим рядом прикладів. Цензова шкіряна промисловість України випустила в 1913 р. 21,3 тис. вел. шкір, та скоротивши свою продукцію в 1920 р. до 8,3 тис. шкір, дає вже в 1921 р. — 19,3 тис. вел. шкір, в 1922 р. — 30,9 вел. шкір, або майже в 1,5 разів більше як до війни. Вся цензова шкіряна промисловість України перевищила в 1924/25 р. довоєнну продукцію на 45,8 % [82].

Інші галузі легкої промисловости України також перевищили в тому році довоєнну продукцію. Текстильна на 23,8 %, скляна промисловість збільшила свою продукцію в 4 рази, як також перевищили довоєнну продукцію більшість галузів харчової промисловости [83].

Одиноким вийнятком у тому відношенні була українська цукрова промисловість, де за відбудівний період не досягнено довоєнного рівня.

Відбудова цукрової промисловости в Україні в 1921/22 — 1925/26 рр.

	Діючі цукр. заводи	Посівна площа цукр. буряка в тис. га	Продукція цукру-піску в тис. центн.
1916/17	213	414	9989
1921/22	87	168	439
1922/23	94	138	1719
1923/24	101	224	3141
1925/26	138	452	8330

[84]

Цікаво порівняти у відсотковому відношенні темпи зростання промислової продукції в Україні і по СССР. Як це ми вже відзначували раніше, внаслідок воєнних подій, українська промисловість зазнала більших руйнувань

у порівнянні до російської та промисловости, зосередженої в інших частинах СССР. Наприклад, українська промисловість (на увазі маємо тут тільки цензову промисловість) дає в в 1921/22 р. всього 12 % виробництва з 1912 р., в той час коли цензова промисловість СССР виробляє в тому році 28 % в-ва з 1912 р. В 1922/23 р. українська промисловість дає у порівнянні до 1912 р. — 23 %, промисловість СССР — 37 % [85]).

З уваги на вийняткове значення українського промислового виробництва для усієї економіки СССР — темпи відбудови української промисловости значно вищі як по цілому СССР. Темпи зростання промислового виробництва для України і СССР у порівнянні з попереднім роком дають такі показники (на увазі маємо в-во цензової промисловости): 1922/23 — Україна 52 %, СССР 30,7 %, 1923/24 — Україна 52,5 % і СССР 29,5 %, 1925/26 — Україна 66,3 % і СССР 47,2 % [86]).

Деякий вплив на приспішений розвиток відбудови промислового в-ва, зокрема легкої промисловости, мала участь приватного капіталу в господарському житті України та СССР. Як відомо, не зважаючи на численні заходи, большевикам так і не вдалось притягнути у значнішій мірі чужинецькі капіталовкладення. В 1925/26 р. відсоток концесійних підприємств давав ледве 0,4 % промислової продукції СССР, себто був зовсім незначною величиною.

Далеко краще представлялась справа участи приватного домашнього капіталу в роботі совєтської промисловости. Декретом з 5. липня 1921 р. надано право аренди на дрібніші промислові підприємства кооперативам та приватним особам. До передачі (по СССР) призначено 7449 підприємств, а вже до кінця 1923 р. названий континґент виповнено на 76,5 %. З переда-

них підприємств 37 % належало кооперативам, а 52 % приватним особам [87]). Приглядаючись статистичному облікові приватних підприємств в 1924/25 р., можна ствердити, що було їх в 3,5 разів більше у порівнянні до державних та кооперативних підприємств, одначе визначались вони дуже дрібними виробничими формами. З тієї причини загальний оборот державних промислових підприємств був 6,4 разів, а кооперативних в 3,9 разів більший від приватного сектора.

Також і в Україні до приватного сектора належали здебільшого дрібніші одиниці і в середньому в Україні на одно державне підприємство припадало в 1925/26 р. — 353 робітників та 1,3 млн. крб. гуртової пром. продукції, тоді як на приватне підприємство припадало тільки 19 робітників та 234 тис. крб. гуртової продукції [88]). В загальному питома вага приватних підприємств давала в Україні такі величини:

Питома вага приватної промисловости України в порівнянні до кооперативного та державного сектора

(у відсотках до підсумку)

	Держ.	Коол.	Прив.
	промисловості		
Скільк. підприємств			
1923/24	60,8	14,6	24,6
1925/26	57,1	22,0	20,9
Скільк. робітників			
1923/24	94,6	2,7	2,7
1925/26	93,6	4,6	1,8
Гуртова продукція			
1923/24	86,8	5,4	7,8
1925/26	86,4	7,9	5,7

[89])

Порівняльно ще найбільше були заступлені приватні підприємства в деяких галузях харчової промисловости, даючи, наприклад, у млинарській промисловості 35 % випуску гуртової продукції усієї української промисловости в 1924 р. Приватний сектор (по гуртовій продукції) виносить в пивоварній промисловості України в тому ж році 28 %, в трикотажній — 30 %, махорковій — 20 % і т. д. [90])

Воєнні події та зв'язана з тим доба т. зв. воєнного комунізму дуже неґативно відбилась на тодішньому стані української промисловости. З наведеного матеріялу ми бачили, що воєнні руйнування, що їх зазнала українська промисловість, були значно більшими як по інших теренах СССР і не зважаючи на значно швидші темпи відбудови як по цілому СССР — українська промисловість в 1925 р. ще не досягнула в цілому довоєнного рівня. Починаючи з 1926 р., НЕП в Україні проходила вже в інших змінених обставинах. Рівночасно з збільшенням промислового виробництва в народньому господарстві СССР вичуваються нові процеси, що підготовляють ґрунт до відомих п'ятирічних плянувань советської економіки. Господарство України вступає в новий етап свого розвитку, підпорядковуючись щораз то більше централізаційним вимогам диспозиційного осередку в Москві.

3. Другий етап Нової Економічної Політики та готування до централізованих п'ятирічних плянувань

(1926 — 1928 рр.)

XIII з'їзд РКП(б), в травні 1924 р., виносить перші постанови у справі обмеження приватної ініціятиви. Внаслідок швидкого розвитку приватного сектора народнього господарства в СССР, зокрема у зв'язку з поширенням приватної торгівлі, виникає досить складна ситуація для советської влади.

«Установлением НЭП — говориться в резолюціях з'їзду — был допущен к участию на рынке и в производстве частный капитал, но, как и можно было предвидеть, частный капитал устремился не на производство (так как 9/10 всей промышленности в настоящее время остается в руках государства), а в торговлю, и, благодаря слабости распространения органов кооперации и госторговли, частному торговцу в значительной мере удалось захватить рынок в свои руки, в особенности в деревне. Таким образом, развитие социалистического хозяйства и непосредственной смычке государственной промышленности с крестьянским хозяйством ставится прямая угроза в виде еще не развитого рынка, но уже в большинстве захваченного частной торговлей» [91]).

І саме другий етап НЕП-у, задержуючи в собі ще цілий ряд попередніх ліберальних елементів, проходить вже в кліматі нових політичних вимог. Вирішується в першу чергу постепенно витиснути приватну ініціятиву в торгівлі та інших ділянках господарського життя, про що виразно говорять вже резолюції чергового XIV з'їзду ВКП(б) з грудня 1925 р. [92]). Тому цей з'їзд відмічає, що не зважаючи на безсумнівне збільшення промислової продукції, де в більшості випадків вже досягнено довоєнного рівня, то все ж таки —

«Одновременно развиваются, однако, и особые противоречия этого роста и специфические опасности

и трудности, этим ростом определяемые. Сюда относятся: абсолютный рост частного капитала при относительном падении его роли, в особенности частного торгового капитала» [93]).

Тому основною директивою ЦК являється конечність боротьби з приватним сектором шляхом

«обеспечения победы социалистических хозяйственных форм над частным капиталом, укрепление монополии внешней торговли, рост социалистической госпромышленности и вовлечение под ее руководством и при помощи кооперации все большей массы крестьянских хозяйств в русло социалистического строительства» [94]).

У висліді цих заходів значно зміняється соціяльно-економічна структура окремих секторів також і в українській промисловості.

Співвідношення між трьома соціяльно-економічними секторами в українській великій промисловості.

(Гуртова продукція у відсотках до підсумку)

	1925/26	1928/29
Державні пром. підприємства	86,4	89,9
Кооперативні пром. підприєм.	7,9	9,7
Приватні пром. підприєм.	5,7	0,4 [95])

Не треба при тому забувати, що крім великої цензової промисловости, в Україні в часах НЕП-у були досить широко розвинені форми дрібного та кустарного промислового виробництва, даючи біля 1/4 всієї промислової продукції цензової промисловости. Існуючий стан можна ілюструвати деяким статистичним матеріялом.

На 781,7 тис. робітників, зайнятих в дрібній та кустарній промисловості, — біля 86,3% працювало на приватних підприємствах. Гуртова промислова продукція дрібної і кустарної промисловости виносила 801,8 млн. крб., з того

на державні і кооперативні підприємства припадало всього 37,4%, а на приватні 62,6% [96]). Таким чином в гуртовій промисловій продукції великої цензової і дрібної промисловости взятих разом — припадало в 1928 р. на долю державних і кооперативних підприємств 88%. Поданий відсоток, що відноситься до української промисловости, був значно вищим як по цілому СССР, де в 1928 р. соціялістичний сектор промисловости давав 82,4 %, в тому державна промисловість 69,4 %, кооперативна 13,0 %, а приватний сектор — 17,6 % [97]).

З наведеного статистичного порівняння можна зробити висновок, що боротьба з приватними пром. підприємствами в Україні провадилась значно гостріше як по інших частинах території СССР, поскільки приватні підприємства були в початках НЕП заступлені в Україні краще як по цілому СССР, а в 1928 р. стало їх (у відсотковому порівнянні до подібних тенденцій для цілого СССР) значно менше.

Починаючи з 1926 р. темпи зростання совєтської промисловости значно збільшуються, що згідно з офіційною совєтською інтерпретацією [98]) дає таку картину:

Зростання фізичного об'єму гуртової продукції промисловости СССР за 1913-1929 рр.

(у відсотках до 1913 р.)

Роки	Вся промисловість	Вел. промисловість
1913	100	100
1925	73	75
1926	98	108
1927	111	122
1928	132	152
1929	158	190 [99])

Як пригадуємо з попереднього підрозділу, відбудова промисловости України хоча й від-

бувалась швидшими темпами як по цілому СС-СР, все ж таки з уваги на більше зруйнування у воєнні роки — українська промисловість значно пізніше досягнула довоєнного рівня у порівнянні до російських промислових осередків. Цілий ряд важливих галузів важкої промисловости України ще в 1925/26 р. значно відставали від довоєнного рівня, даючи в цьому році у порівнянні до 1913 р. такі величини: кам'яне вугілля — 76,1 %, чавун — 58,1 %, сталь — 65,9 %, прокат — 62,5 %, кокс — 59,1 %, залізна руда — 37,6 % [100]). У противагу до цього, легка промисловість України, в якій у значній мірі був заступлений також приватний капітал, до 1926 р. повністю досягнула довоєнного рівня.

У зв'язку з наведеними тенденціями в розвитку української промисловости, нові напрямні совєтської економічної політики, що підкреслювали, як відомо, провідну ролю важкої індустрії як матеріяльної основи соціялістичної промисловости, вирішно тут вплинули на дальший розвиток структури українського промислового виробництва. Це в першу чергу видно з процесу реконструкції основних виробничих фондів української промисловости. Основні виробничі фонди великої промисловости України за час від 1. жовтня 1925 р. до 1. жовтня 1929 р. збільшились на 58,6 % (з 1476,4 млн. крб. до 2341,6 млн. крб.), в тому на групу «А» припадає 67,35 %, а на групу «Б» 32,65 % [101]). Збільшується також питома вага української промисловости у загальному промисловому виробництві СССР, даючи для окремих років (на 1. жовтня кожного року) такі показники: 1926 — 24,6 %, 1927 — 25,1 % і 1928 — 25,15 % [102]).

Зростання промислової продукції України з підкресленням ролі в-ва засобів виробни-

цтва можна прослідити, приглядаючись статистичним величинам зростання групи «А» і «Б» у промисловому виробництві країни.

Зростання гуртової продукції великої промисловости України за 1925/26 — 1928/29 рр.

	1912	1925/26	1928/29
В млрд. крб.			
Вся вел. промисловість	1,9	2,0	3,5
в тому —			
група «А»	1,0	1,0	2,0
група «Б»	0,9	1,0	1,5
В % до продукції усієї промисл.			
група «А»	52,6	50,0	56,7
група «Б»	47,4	50,0	43,3 [103]

З наведеного бачимо, що велика промисловість України збільшилась за обговорюваний період на 85 %, в тому одначе продукція засобів в-ва в два рази та продукція засобів споживання на 66 %. Трохи інше співвідношення між групами «А» і «Б» промислового виробництва виказує ціла промисловість СССР. Коли в Україні засоби виробництва (група «А») дають для 1928 р. 53,1 % усієї промислової продукції, то для СССР подібний показник у названій категорії виноситиме для того самого року 39,5% і навпаки, виробництво засобів споживання (група «Б») в Україні дає 46,9 %, а в СССР 60,5 % всього промислового в-ва [104]).

У зв'язку з наголошенням потреби швидко розбудувати важку промисловість, змінилась відповідно також і галузева структура української промисловости, що на 1929 р. дає вже інші співвідношення у порівнянні з попереднім етапом.

Галузева структура українського пром. виробництва в 1913 і 1928/29 рр. у відсотках до підсумку

Пром. галузі:	1913	1928/29
Кам'яновугільна	10,5	9,6
Металюрґійна	19,9	13,3
Металообробна і машинобудування	12,3	19,2
Хемічна	1,6	2,5
Харчова	47,6	38,3
Шкіряна	0,7	2,9
Швацька, трикотажна, взуттева	-	5,9
Інші	7,4	8,3 [105]

Отже, не зважаючи на деякі пересунення в галузевій структурі промислового виробництва України, що відбулись здебільшого за рахунок збільшення питомої ваги машинобудівельної та інших галузів важкої промисловости, харчова промисловість і далі займає перше місце в структурі пром. в-ва України, з тим, що також до деякої міри зросла легка промисловість. Поскільки також і в галузевій структурі самої легкої промисловости України зайшли за означений період поважні зміни, варто тим справам ближче приглянутись.

Зміни в галузевій структурі великої легкої промисловости України за випуском гуртової продукції у відсотках до підсумку

Пром. галузі	1913	1927/28
Текстильна	61,8	27,7
в тому:		
трикотажна	-	7,5
коноплево-джутова	25,7	10,0
вовняна (без шерстемийної)	8,6	7,2

Шкір.-взуттєва і **хутрова**	35,8	47,8
в тому:		
шкіряна	35,7	32,9
взуттєва	0,1	14,6
хутрова	-	0,1
Швацька	2,4	24,5 [106])

Немає найменшого сумніву, що політичний клімат НЕП додатньо причинився до загальної відбудови українського промислового виробництва та його розширення в окремих промислових ділянках, що до того часу були більш чи менше занедбані. У деякій мірі це треба також завдячувати приватній ініціятиві, зокрема якщо розходиться про відбудову дрібніших форм легкої промисловости. З другого боку, скріплення політичного режиму та його посилена боротьба проти приватних підприємств значно утруднювали гармонійний розвиток українського промислового виробництва.

Пояснити це явище можна також і цією обставиною, що в тому часі важка промисловість Донбасу являлась основною базою для дальшого промислового розвитку СССР. З цих причин розвиток української важкої індустрії для совєтських чинників становив важливу вимогу дня, в той час коли легка промисловість була у значній мірі розвинена в російських промислових осередках. У світлі наведених міркувань можна було сподіватись, що українська промисловість, зокрема важка індустрія, будуть розвиватись швидшими темпами в порівнянні до цілого промислового розвитку СССР. Цікаво у тому відношенні порівняти офіційні совєтські статистичні дані про промисловий розвиток України, Російської СФСР та цілого СССР.

Зростання гуртової продукції в СССР, РСФСР та УССР в 1928 р. у порівнянні до 1913 р. (у відсотках)

	Уся промисловість	Вел. промисловість
СССР	132	152
РСФСР	139	157
УССР	119	141 [107])

З наведеного бачимо, що незважаючи на першочергові потреби відбудувати якнайшвидше українську промисловість, темпи відбудови російської промисловости є значно вищі, Україна натомість виявляє нижчі показники навіть від середнього промислового приросту по СССР. Відставання промислового розвитку України наявне в першу чергу в цілому ряді галузів важкої індустрії.

Зокрема значно відставав розвиток металюрґійної та вугільної галузів української промисловости, що згодом відзначено в постановах пленуму ЦК КП(б) з листопада 1929 р., мовляв, «пленум считает необходимым отметить, как особенно тревожный, розрыв между выработкой старых и проходкой новых шахт и некоторое отставание в реконструкции действующих и в строительстве новых металлургических заводов» [108]). Ще більш відставала залізнорудна промисловість, «которая в то время не обеспечивала потребности черной металлургии и тормозила наращивание темпов роста производства металла» [109]).

Видобуток кам'яного вугілля та залізної руди і виробництво важніших галузів металюрґійної промисловости України в 1913, 1925/26 і 1928/29 рр.

(в млн. тонн)

	1913	1925/26	1928/29
Кам'яне вугілля	22,8	17,9	27,2

Залізна руда	6,4	3,5	5,1
Сталь	2,4	1,5	2,7
Прокат	2,06	1,3	2,3
Чавун	2,88	1,7	2,2 [110]

Тоді коли відставання деяких галузів металюрґійної промисловости та залізнорудної промисловости було у великій мірі спричинене загальною господарською ситуацією в цілому СССР, то цього не можна сказати про українську кам'яновугільну промисловість. Якщо загальний приріст у порівнянні з 1913 роком виносить для цілого СССР в 1928 р. — 122 %, то в Україні, в найбільшому кам'яновугільному басейні СССР — в Донбасі, він виносить всього 109 %.

Значно кращою була ситуація в машинобудівельній промисловості України, що збільшила свою продукцію в 1928/29 р. в порівнянні до 1925/26 р. в 2,5 разів (з 167,6 млн. крб. до 416,3 млн. крб.) [111]. Зокрема за чотири названі роки зросло в-во сільсько-господарського машинобудування на 185 %, 57,0 млн. крб. до 140,4 млн. крб. [112].

Вже ми раніше відмітили, що в цьому другому періоді НЕП українська легка промисловість розвивається досить швидкими темпами, значно перевищуючи довоєнний рівень.

Гуртова продукція легкої промисловости України в 1913 і 1927/28 рр. в цінах 1926/27 р.

Галузі пром. (в млн. крб.)	1913	1927/28
Текстильна	34,62	69,2
в тому:		
коноплево-джутова	14,3	25,4
трикотажна	-	18,6
Шкір.-взуттєв. і хутрова	20,09	119,4

в тому:		
шкіряна	20,0	82,3
взуттєва	0,09	36,2
Швацька	1,33	61,1
Разом лег. пром.	56,4	249,7 [113])

Таким чином, з 1913 р. легка промисловість України збільшує своє виробництво в 4,5 разів з тим, що найбільше зростання запримічуємо в швацькій промисловості, що збільшує своє виробництво згідно з совєтськими даними в 47 разів. Очевидно, так представлені статистичні порівняння вимагають деякого пояснення. На увазі треба мати тут збільшення тільки т. зв. фабричного виробництва. Як відомо, в 1913 р. (згідно з даними, представленими нами в першому підрозділі) фабричне в-во в цілому ряді галузів легкої промисловости України було майже відсутне. Відноситься це в першу чергу до швацької, взуттєвої і трикотажної промисловости.

З тих причин подане вгорі статистичне порівняння дає картину зростання тільки для фабричних форм пром. в-ва і не охоплює всього пром. в-ва України. З другого боку, легка промисловість України все ж таки в часі НЕП виказує безперечні тенденції до швидкого зростання. Наведені статистичні дані цю тенденцію тільки значно переяскравлюють. Не можна сумніватись в тому, що українські економічні кола, маючи в часі НЕП порівняльно більш свободи для власних рішень, старались у міру можливостей зменшити наявну залежність українського народнього господарства від довозів російського текстилю та інших продуктів легкої промисловости. У зв'язку з тим значно розвинено також і дрібніші форми промислового в-ва, що працювали на місцевій сировині та у великій мірі користувались приватним капіталом.

У зв'язку з наростанням та відбудовою основних виробничих фондів української промисловости, відбувається у народньому господарстві України значна акумуляція капіталу, що у більшій мірі спрямовується на українські потреби у порівнянні хоча б до етапу «воєнного комунізму» (тоді фактично ввесь капітал «проїдався»), чи пізніше з моментом запровадження сталінських п'ятирічок. Українські підсовєтські економічні установи, маючи сумний досвід з попередніх часів та дуже добре розуміючи вагу і значення збалянсованого промислового в-ва [114]), намагаються розбудувати в першу чергу найбільш відсталі галузі української промисловости, природно спрямовуючи свою увагу у сторону легкої промисловости, що — як відомо — й була саме цією найбільш занедбаною ділянкою в українському господарському житті.

Швидке зростання української легкої промисловости (очевидно тільки в релятивному змислі, бо в абсолютних розмірах вона не давала і не могла за такий короткий час дати відповідної скількости в-ва, що заспокоїло б повністю місцеві потреби) можна ілюструвати статистичним порівнянням.

За час від 1922/23 до 1927/28 рр. шкіряні заводи СССР збільшили в-во шкіри більш як в 4 рази, за той же час заводи України збільшили тільки в-во жорстких шкіртоварів в 8,6 разів та хрому в 10 разів [115]).

Не треба, очевидно, забувати, що ці високі темпи промислового зростання можна також частинно пояснити тією обставиною, що легка промисловість України була більш зруйнована в порівнянні до російської. Рівночасно з збільшенням шкіряної продукції зростає також виробництво взуттєвої промисловости. З 1921/22 до 1927/28 рр. трестовані взуттєві фабрики Ук-

раїни збільшили свою продукцію в п'ять разів, з 226 тис. пар до 1120 тис. пар шк. взуття [116]. Ще більшими темпами зростав випуск взуття якщо взяти до уваги цілість цієї виробничої галузі, значить — включити крім державних також і приватні підприємства.

Продукція взуттєвої промисловости УССР в рр. 1921/22 — 1927/28

(в тис. пар)

Роки	Уся промислов.	Держ. пром.	Питома вага держ. пром. в заг. вип. в %%
1921/22	391,6	226	57,8
1925/26	1408,4	626	44,4
1926/27	1779,8	808	45,4
1927/28	2928,6	1120	38,2 [117]

Подібна ситуація була також і в інших, менш розвинених, галузях. Українська швацька промисловість дає в 1922/23 р. виробітку на 2,6 млн. дов. крб., а в 1926/27 р. — 11,6 млн. крб., тобто зростає в 4,5 разів [118]. З 1922/23 по 1927/28 рр. збільшується в 10 разів виробництво цензової трикотажної промисловости, хоча, очевидно, ці дві галузі тільки починали в той час розбудовуватись і не могли ще покрити навіть елементарних запотребувань українського населення.

Згідно з даними Держпляну УССР, на першого жовтня 1929 р. питома вага нових і реконструйованих підприємств по всій промисловості України виносила всього 25,5%, одначе для цілого ряду галузів легкої промисловости ми одержуємо значно вищі показники від пересічного по УССР. Питома вага нових і реконструйованих підприємств в шкіряній промисловості

виносила 87,7%, взуттєвій — 73,6%, швацькій — 55,0% і трикотажній — 75,3% [119]).

Незважаючи на це, питома вага легкої промисловости України у загальному виробництві цієї галузі в СССР була ще дуже низькою. Це можна проілюструвати цілим рядом прикладів. І так, продукція цензової промисловости СССР по виробництві шкіряного взуття виносила для 1927/28 р. — 23562 тис. пар [120]). Україна, як зазначено в статистичній таблиці наведеній вгорі, давала в тому році продукції 2928 тис. пар, або б. 12%. Подані дані відносяться тільки до цензової промисловості.

Якщо візьмемо всю продукцію цієї галузі, значить включимо сюди виробництво дрібних форм взуттєвої промисловости, то в СССР вироблялось в 1928 р. — 58,0 млн. пар [121]), а в Україні 12,7 млн. пар або понад 20% всесоюзного виробництва [122]). Наведений приклад свідчить про те, що запотребування українського населення покривалось у великій мірі продукцією дрібних форм в-ва, включаючи тут також ремісниче та кустарне в-во. У зв'язку з запровадженням п'ятирічних плянувань, дрібніші форми в-ва майже поголовно ліквідовано, і — як побачимо далі — частка України у в-ві деяких галузів легкої промисловости помітно обнижується в порівнянні до часів НЕП.

Не маємо, на жаль, даних про виробництво дрібних форм у текстильній промисловості для 1928 р. Відомо тільки, що в цьому році цензова промисловість України випустила б. 2,0 млн. м. бавовняних та 1,9 млн. м. вовняних та напіввовняних тканин [123]). В тому часі, в СССР випущено 2678 млн. м. бавовняних тканин та 86,8 вовняних [124]). Український відсоток у відношенні до бавовняних тканин не дає навіть одного процента, у випуску вовняних тканин — біля 2%. У виробництві шкіртоварів та сирівцю

український відсоток виносив 25-30% всесоюзного виробництва.

Швидко розвивається у другій половині НЕП також українська харчова промисловість. У першу чергу значно поліпшилась ситуація в цукровій промисловості. За час від 1925 по 1929 рр. введено в дію 23 раніше нечинні заводи та побудовано два нові. Продукція цукру-піску за той час збільшилась з 883 тис. до 1047 тис. тонн, даючи в 1928 р. майже 80% всесоюзної продукції [125]). В деякій мірі збільшилось також виробництво і в інших галузях української харчової промисловости.

Виробництво харчової промисловости УССР в 1913 і 1927/28 рр. в млн. крб., в цінах 1926/27

Назва галузів	1913	1927/28
Вся харч. пром.	927	1107
в тому:		
цукрова	520	524
мукомельно-круп'яна	173	-
м'ясна	2	40
молочна	-	1
хлібопекарна	2	28
кондитерська	27	27
консервна	6	8
спиртова	59	28
тютюново-махорочна	33	48 [126])

Роблячи підсумки загального розвитку української промисловости в другій половині НЕП, слід відзначити, що за вийнятком цукрової та декількох інших галузів легкої і харчової промисловости, найважливішу ролю у промисловому потенціялі СССР відогравала і далі українська важка промисловість. Її роля стане ще більш видною, коли обрахуємо питому вагу важніших галузів української важкої промис-

ловости в загальному промисловому виробництві СССР [127]).

Найбільш відсталою у тому відношенні являється галузь кам'яновугільної промисловости, що дає в 1928 р. 69,9% видобутку кам'яного вугілля в СССР (24,8 млн. тонн) у порівнянні до 78,2% (22,7 млн. тонн) в 1913 р. Трохи краща ситуація в українській залізнорудній промисловості, що, не зважаючи на значне відставання від довоєнного рівня (1913 — 6,8 млн. тонн), дає в 1928 р. 78% (4,7 млн. тонн) загальносоюзного видобутку у порівнянні до 75% в 1913 р. Тільки невеликі зміни у тому відношенні наступили в українській металюрґійній промисловості.

У витопі чавуну дає Україна в 1928 р. 70% всесоюзної продукції (2,4 млн. тонн) у порівнянні до 68,6% (2,9 млн. тонн) в 1913 р. У виплавці сталі відсоток України становить у вищеподаному році 56% (2,4 млн. тонн) у порівнянні до 56,7% (2,4 млн. тонн) в 1913 р. та у виробництві прокату для 1928 р. маємо 60% (2,0 млн. тонн) всесоюзного в-ва у порівнянні до 58% (2,0 млн. тонн) в 1913 р. З інших галузів — металообробна промисловість дає в 1927/28 р. 392 млн. крб. в-ва або 19,8% всесоюзної продукції та в-во електроенерґії в Україні виносить в тому році 1244 млн. клв./год. або 24,8% всесоюзної продукції електроенерґії.

4. Перший п'ятирічний плян розвитку советської промисловости

(1929 — 1932)

Доволі швидкий розвиток советської промисловости в другій половині НЕП, зокрема в 1927/28 р., відбудова сільсько - господарської продукції до довоєнного рівня, як і також досить корисне становище на внутрішньому рин-

ку — могли б вказувати на певну стабілізацію відносин в господарському житті СССР. Так одначе не сталось. Згідно з тодішніми офіційними інтерпретаціями, — «успішний розвиток народнього господарства ставив питання про дальші перспективи побудови соціялізму в країні Рад» [128]). Під тими дальшими перспективами розумілось бажання совєтської влади перевести гострий курс на швидку індустріялізацію країни. Згідно з директивами совєтської промислової політики, засоби для такої індустріялізації мали б приходити з трьох джерел: а) акумуляція капіталу в державній промисловості, б) використання доходів з інших ділянок господарства шляхом відповідних бюджетових операцій, в) використання заощаджень населення.

Таким чином, індустріялізація совєтської економіки мала відбуватись за рахунок внутрішніх резерв народнього господарства, де немаловажну ролю відогравало сільське господарство, що разом з іншими господарськими галузями мало дати совєтській індустрії потрібні засоби для переведення намічених проєктів. Про ці речі виразно говорить одна з резолюцій пленуму ЦК ВКП(б) з 1927 р., в якій, аналізуючи тогочасні взаємовідносини між селом і містом, пропонується велику обережність, бо

«неправильно исходить из требования максимальной перекачки средств из сферы крестьянского хозяйства в сферу индустрии, ибо это требование означает не только политический разрыв с крестьянством, но и подрыв сырьевой базы самой индустрии, подрыв ее внутреннего рынка, подрыв экспорта и нарушение равновесия всей народнохозяйственной системы. С другой стороны, неправильно было бы отказываться от привлечения стредств деревни к строительству индустрии; это в настоящее время означало бы замедление темпа развития и нарушение равновесия в ущерб индустриализации страны» [129]).

Наведені, як бачимо, тільки загальникові постанови дозволяли на досить широку інтерпретацію і в дійсності дальша практика показала, що шляхи, якими проводилась індустріялізація, були далекі від затримання певного балянсу в розвитку цілого народнього господарства. Говорячи, наприклад, про сільське господарство, що послужило головною базою для одержання потрібних засобів на швидкий розвиток совєтської індустрії, не треба забувати, що саме це сільське господарство виявляло в 1927. і 1928 рр. певну стаґнацію у своєму дальшому розвитку і пізніше переведена насильна колективізація мала на меті розв'язати руки совєтській владі у цьому питанні та приспішити процес упромисловлення. Для ілюстрації тодішніх відносин можна ще додати, що саме в тому часі дуже різко відчувалась диспропорція в цінах на продукти сільського господарства та промислового виробництва (явище відомих ринкових ножиць).

Таким чином переведення совєтської індустріялізації виправдувалось не так тодішнім станом народнього господарства в СССР та його природними можливостями, як в першу чергу — виразною директивою партійного апарату, що кермувалась більш політичним підложжям. У резолюціях на звітну доповідь уряду Української ССР говорилось:

«З особливим задоволенням відзначаючи перехід до періоду реконструкції господарства, X з'їзд Рад України доручає урядові непохитно проводити курс на індустріялізацію країни і в перспективних плянах робіт забезпечити поширення провідної ролі промисловости в усьому господарстві УРСР» [130]. Совєтська економічна наука в тому періоді досить швидко розробляє цілий ряд теоретичних питань, що відносяться до упромисловлення країни. Сер-

цевиною цієї ідеологічної надбудови являється питання важкої індустрії як матеріяльної бази комуністичної системи, що повинна розвиватись, можна б сказати, позачерговим порядком, на основі відповідно спрепарованої промислової політики. Немаючи змоги на цьому місці розглядати докладніше це питання, що має дуже багату літературу совєтського і несовєтського походження, відмітимо тут тільки декілька найбільш маркантних моментів цієї економічної доктрини. Її, в основному, можна звести до п'яти важніших постулятів:

а) Важка промисловість, концентруючи в собі всі найновіші досягнення науки і техніки, вирішно спричиниться до піднесення продукційних сил соціялістичного господарства та дасть йому вирішні переваги над капіталістичною системою.

б) Зростання промисловости означає рівночасно зростання робітничих кадрів та збільшення питомої ваги робітничої кляси в суспільстві. Тому промисловість у своєму зростанні збільшить вихідну базу диктатури пролетаріяту.

в) Без машинової техніки неможливо створити більші продукційні форми в сільському господарстві. Тому зростання промисловости буде передумовою конечних змін у соціяльній структурі сільського господарства, уможливлюючи його перехід від дрібних виробничих форм на рейки соціяльно-колгоспні.

г) Велика машинобудівельна промисловість, поскільки вона виробляє сучасні засоби виробництва, обезпечить економічну і політичну незалежність країни.

ґ) Тільки велика промисловість здібна випродукувати відповідні засоби для оборони Совєтського Союзу, тому її розвиток є питанням оборонних можливостей СССР [131]).

Підкреслюючи таким чином вагу важкої промисловости для дальшого промислового розвитку СССР, приступлено до реалізації першого п'ятирічного пляну, що, як відомо з совєтської економічної літератури, переходив різні варіянти. Директиви для першого пляну були офіційно обговорювані на пленумі ЦК і ЦВК ВКП(б), що відбувся в жовтні 1927 р. [132] та згодом на XV з'їзді ВКП(б), 2. - 19. грудня 1927 р. [133]. В остаточному варіянті, п'ятирічний плян затверджено окремою резолюцією на XVI конференції ВКП(б), в квітні 1929 р. [134].

Згідно з пляном першої п'ятирічки, що була виконана за 4 роки і три місяці, продукція цензової промисловости в СССР збільшилась з 1927 р. (15,7 млн. крб. — ціни 1926/27) до 1932 року (34,3 млн. крб.) на 93,7% запляннованої величини [135]. В результаті, плян п'ятирічки у відношенні до продукції засобів виробництва (група «А») перевиконано на 10%, натомість плян продукції засобів споживання (група «Б») недовиконано на 15% [136].

Гуртова продукція цензової промисловости СССР в часі першої п'ятирічки (в млн. крб. в цінах 1926/27)

	1928	1932
Вся промисловість	15,7	34,3
в тому:		
Група «А»	7,0	18,0
Група «Б»	8,7	16,3
Група «А» в відсотках до усієї промисловости	44,3	52,5
Група «Б» в відсотках до усієї промисловости	55,7	47,5 [137]

У зв'язку з цим, значно підвищилась питома вага промислового виробництва у загальній продукції цілого народнього господарства

СССР, що, даючи в 1927/28 р. — 48 %, піднеслась в 1932 р. до 70 % [138]. Річний приріст промислової продукції виносив 21,5% (за пляном 31%), в тому для групи «А» — 27,2% [139].

Не зважаючи на незначне перевиконання пляну для усієї промисловости, цілий ряд промислових галузів в СССР значно відставав від заплянованих продукційних величин, зокрема це відноситься до цілого ряду галузів важкої індустрії та текстильної промисловости.

Недовиконання пляну в деяких важніших галузях промисловости СССР, в часі першої п'ятирічки

Галузі	Одиниця вим.	Плян	Викон.	в %%
Уся промисл.	млн. крб.	43,2	43,3	100,2
Вугіль	млн. тонн	75,0	64,0	85,3
Електроенерґ.	млрд. клв/год.	22,0	13,4	60,9
Чавун	млн. тонн	10,0	6,2	62,0
Бавовн. ткан.	млн. метр.	4700	2720	57,9

[140]

Представлений нами вгорі статистичний матеріял свідчить рівночасно про поважні труднощі, що їх мусіли мати совєтські господарські установи у такій важливій справі як питання збалянсування промислового виробництва. Як відомо, окремі промислові галузі себе взаємно доповнюють та недовиконання запроєктованих плянів в одній галузі мусіло рівночасно некорисно відбитись на ряді інших, що з даною галуззю функціонально зв'язані своїм виробничим профілем. Назвемо декілька прикладів у тому відношенні.

Знаємо, що металюрґійна і машинобудівельна промисловість себе взаємно доповнюють. Згідно з повідомленнями совєтської офіційної статистики, машинобудівельна промисловість зросла за час п'ятирічки майже в чотири рази (з 1,8 млрд. крб. в 1928 р. до 7,4 млрд.

крб. в 1932 р.) тоді як виробництво сталі збільшилось всього до 6 млн. тонн, в порівнянні до запроєктованих 10 млн. тонн [141]).

Якщо врахувати загальну продукцію трьох найважливіших галузів металюрґійної промисловости (чавун, прокат і сталь), то, беручи їх разом, одержимо 67,7% від заплянованої величини. Хемічна промисловість виконала свої плянові завдання на 73,5 % і т. д. [142]). Постає питання — яким чином совєтська машинобудівельна промисловість могла, значно перевиконавши плянові завдання, збільшити свій об'єм майже в чотири рази, тоді коли вичислені нами галузі металюрґійної промисловости своїх плянів не виконали, отже — як могли вони задовільно постачати пром. сирівець маш.-будівельній індустрії.

Відомо також, що продукція цензової харчової промисловости зросла з 1,5 млрд. крб. (1928 р.) до 3,5 млрд. крб. (1932 р.), незважаючи на добре відомий факт, що саме в тому часі цілий ряд основних сільсько-господарських галузів (зокрема зернове господарство, тваринництво і т. д.) давали в цьому ж 1932 р. багато менше продукції в порівнянні з 1928 р. Подібно також випуск шкіряного взуття на заводах цензової великої промисловости збільшився з 29,6 млн. пар в 1928 р. до 84,7 млн. пар в 1932 році, тоді як скількість пром. сирівцю навпаки — зменшилась в 1932 р. в порівнянні до 1927 р. [143]).

Подібних прикладів можна наводити дуже багато і всі вони доказують, що в совєтській статистиці далеко не все в порядку. Не маємо змоги цих справ тут розглядати, звернемо тільки увагу на декілька моментів, що зв'язані з калькуляціями т. зв. гуртової промислової продукції в незмінних цінах 1926/27 р. [144]). Цікаво було б знати, якими критеріями кермувались

советські пляновики при установлюванню цін на ряд пром. продуктів, зокрема на деякі вироби машинобудівельної промисловости, бо — як відомо — більшість цих виробів почато виробляти в СССР аж після 1926/27 р. Нам також невідомо чи в офіційних проголошеннях результатів першої п'ятирічки враховано також вироби ремісничого та кустарного виробництва, що давали в часі НЕП поважний відсоток в загальному обсязі промислової продукції в СССР.

Советська статистика майже не публікує інформацій у відношенні до дрібних форм промислового виробництва, на увазі маємо т. зв. не-цензову промисловість, хоча оригінальний плян передбачав збільшення усієї промисловости (значить — великої і дрібної промисловости взятих разом) з 18,3 млрд. крб. (1928 р.) до 43,2 млрд. крб. (1932 р.). Наскільки виконано намічені пляни у відношенні до дрібної промисловости — советська статистика не подає.

Запровадження п'ятирічних плянувань в СССР мало особливе значення для дальшого розвитку української промисловости. Заки перейдемо до аналізи виробничого пляну української промисловости в часи першої п'ятирічки, слід зробити спершу декілька вступних завваг. По-перше, українська промисловість, зокрема важка індустрія, представляла в той час особливу вартість для дальшої розбудови промислового потенціялу в цілому СССР, поскільки без дальшої розбудови Донбасу в той час не можна було й думати про якісь поважніші зрушення у пром. в-ві цілого СССР.

З другого боку, саме п'ятирічне плянування започатковує постепенну розбудову промислових осередків поза територією України, щоб звільнити народнє господарство СССР від дотеперішнього монопольного становища деяких галузів української важкої індустрії. Розбудо-

ва промислових осередків СССР, зокрема поза Уралом, субсидіювалась поважними бюджетовими дотаціями централізованого бюджету в СССР і саме фінансова господарка СССР цього періоду (що її аналізуватимемо в окремому розділі) попри всю свою елястичність, виявляла цілий ряд експлуатаційних ознак у відношенні до народнього господарства України, переводячи значну частину доходів української промисловости в користь нових будов поза українською територією.

Питання п'ятирічного плянування у відношенні до народного господарства України обговорювалось на X з'їзді КП(б)У, 20.-29. листопада 1927 р., де повністю схвалено відповідні постанови XV з'їзду ВКП(б), відмічаючи в окремій резолюції, що

«В п'ятирічному пляні УСРР необхідно забезпечити максимально можливий в даних умовах темп розвитку індустрії при неодмінній умові збільшення питомої ваги промисловости в усій продукції республіки. Особливу увагу треба звернути на відбудову, реконструкцію і розвиток металюрґії та важкого машинобудування, які відстають більше, ніж інші галузі виробництва» [145]).

Згодом плян першої п'ятирічки формально затверджено на 2. конференції КП(б)У, в квітні 1929 р. В доповіді про п'ятирічний перспективний плян розвитку народнього господарства України відмічено ряд актуальних завдань для української промисловости в найближчий час. В постановах конференції читаємо:

«Відповідно до директив XV і X з'їздів партії, п'ятирічний плян розвитку народнього господарства України спирається на розвиток важкої індустрії (вугілля, метал, руда, машинобудування, хемія), що базується на природних умовах України, та тій ролі важкої індустрії, яку вона відограє в усьому народньогосподарському розвитку СРСР.

«Другим важливим напрямом індустріяльної ча-

стини п'ятирічного пляну УСРР є проєктування нового промислового району — майже цілком району виробництва засобів виробництва — проєктування промислового комбінату, що створюється на енерґії Дніпрельстану (кваліфікований метал, алюміній, феросплави, хемічні продукти і т. п.).

«Третім напрямом промислового розвитку України є розвиток промисловости, яка переробляє сільськогосподарську сировину (цукрова, олійна, шкіряна, тютюнова, спиртова і т. п.), що випливає з тієї сировинної бази, яку створює сільське господарство України в районах найбільшої густоти населення — в районах Лісостепу і Правобережжя» [146]).

В постановах майже нічого не згадується про дальший розвиток найбільше відсталої галузі промислового виробництва України, а саме легкої промисловости, хоч в підсумках пройденого етапу стверджується її незадовільний стан. З цього приводу читаємо:

«Найважливіші труднощі процесу зростання, не ліквідовані до початку плянового періоду та належні до ліквідації протягом майбутнього п'ятиріччя на основі плянового керівництва всім процесом народньогосподарського життя і планового поєднання роботи окремих ланок радянської системи такі:

«1. Все ще далеко недостатній темп розвитку важкої індустрії, що викликає гострий дефіцит на метали, недостатнє виробництво потрібного для промисловости і сільського господарства устаткування і засобів виробництва, що все ще зберігає значну залежність Радянського Союзу від закордонного ввозу; все ще недостатнє обслуговання соціялістичною промисловістю потреб сільського господарства, що реконструюється.

«2. Надмірне відставання сільського господарства і особливо його зернової галузі від загального темпу народньогосподарського і насамперед промислового розвитку Радянського Союзу — це є основною причиною тих труднощів, що їх країна тепер переживає.

«3. Гострий товарний голод на промислові товари як для задоволення споживчого попиту широких робітничо - селянських мас, так і для виробничого попиту народнього господарства» [147]).

Згідно з наміченими плянами першої п'ятирічки, в Україні передбачено збільшити промислову продукцію на 168%, в тому збільшити

групу «А» пром. в-ва на 190% [148]). Пригляньмось спершу виробництву засобів виробництва в Україні в часі першої п'ятирічки. Згідно з тодішніми даними советської статистики [149]) для окремих галузів важкої індустрії України одержимо такі показники:

Зростання основних галузів важкої промисловости України за час першої п'ятирічки в порівнянні до 1927/28 р.

пром. виробництво:	1927/28	1932
В-во електроенергії в млн. клв/год.	1244	3158
Видобуток вугілля в млн. тонн	24,8	39,2
Видобуток зал. руди в млн. тонн	4,7	7,9
Виплавка чавуну в млн. тонн	2,4	3,9
Виплавка сталі в млн. тонн	2,4	3,1
Металообробна пром. в млн. крб.	392	1788 [150])

Таким чином, на основі наведених даних, виробництво в Україні збільшується (1932 р. у відсотках до 1927/28 р.) в окремих галузях так: в-во електроенергії — 254%, видобуток вугілля — 158%, видобуток залізної руди — 170%, виплавка чавуну — 166%, виплавка сталі — 130% і металообробна промисловість — 456%. Як зазначено раніше, подані нами вгорі дані не зовсім покриваються з даними теперішньої сов. статистики, а базовані на статистичних матеріялах 30-их рр. Ці розбіжності тільки частинно можна пояснити зміною границь України (прилучення Криму і Західніх Земель). У всякому випадку подаємо також і ці дані, порівнюючи

зростання окремих галузів пром. України до загальносоюзного розвитку.

Зростання промислової продукції СССР, РСФСР і УССР в першій п'ятирічці (1932 р. в %% до 1928 р.)

	СССР	РСФСР	УССР
Гуртова продукція усієї пром-сти	202	201	203
чавун	188	208	180
сталь	139	142	137
прокат	129	122	134
вугілля	181	225	158
електроенерґія	270	284	258
Металообробна і машинобудібельна	399	400	402 [151]

З наведеного бачимо, що незважаючи на цитовані нами раніше резолюції КП(б)У як і також відповідні постанови ВКП(б) [151] вугільна промисловість і чорна металюрґія далі відстають від загальносоюзних темпів розвитку (за вийнятком виробництва прокату), що можна ще краще бачити, якщо розглянемо середньорічний темп приросту промислової продукції України в названих галузях та порівняємо його до російських (по РСФСР) та загальносоюзних показників.

Середньорічний темп приросту промислової продукції СССР, РСФСР і УССР за першу п'ятирічку (1932 в %% до 1928)

	СССР	РСФСР	УССР
Гуртова продукція усієї промисловости	19,2	19,0	19,4
Машинобудування і металообробна пром.	41,3	-	41,6
Електроенерґія	28,2	29,8	26,7

Вугілля	16,0	22,5	12,2
Чавун	17,1	20,0	15,8
Сталь	8,7	9,2	8,2 [153]

В постановах КП(б)У, прийнятих на другій конференції [154] подано плянові завдання для найважливіших галузів важкої промисловости України. Наведені там дані дають нам можливість порівняти пляновані величини з фактичним виконанням пляну в часі першої п'ятирічки в Україні, що — очевидно — також підтвердить попередньо висловлене твердження про значне відставання української важкої індустрії у порівнянні до загальносоюзних темпів промислового зростання.

У першій п'ятирічці заплановано збільшити видобуток вугілля до 53 млн. тонн [155], плян виконано на 75% (для СССР — 85,3%). Виплавлювання чавуну заплановано піднести до 6,6 млн. тонн [156], плян виконано на 59% (по СССР на 62%). Видобуток залізної руди заплановано на 10-12 млн. тонн, плян виконано на 65% [157].

Не маємо, на жаль, даних про заплановані величини у відношенні до металообробної і машинобудівельної промисловости України, взятих разом — що дозволяло б нам зробити відповідне порівняння до загальносоюзної продукції. Відомо тільки, що в ділянці машинобудування заплановано продукції на 1250 млн. крб, в тому сільсько-господарське машинобудування — 338 млн. крб. [158]. Також і в хемічній промисловості (взятій разом) заплановано на кінець п'ятирічки піднести продукцію до 352 млн. крб. [159].

В одній з попередньо наведених статистичних таблиць, при порівнюванні зростання гуртової продукції всіх промислових галузів взятих разом, загальний відсоток промислового приросту давав для української промислово-

сти (1932 у відсотках до 1928 р.) 203%, тоді як для СССР подібний відсоток становив 202% [159a]). Здавалося б на перший погляд, що українська промисловість у цілому зростала більшими темпами від цілої промисловости СССР. З другого боку, в поданих нами поодиноких позиціях для важніших галузів української індустрії ми побачили зовсім протилежну картину, де за вийнятком машинобудівельної промисловости, всі інші галузі поважно підстають від загальносоюзних темпів приросту.

Ми не знаємо якими даними користувалась тут советська статистика при укладанні цього індексового показника, здається нам тільки, що у світлі наведеного матеріялу для окремих галузів він мало переконливий, що можна посередньо підтвердити ще і статистичним порівнянням зростання гуртової промислової продукції України в порівнянні до 1913 р., користуючись тут також найновішими даними советської статистики. Сподіваємось, що советські економісти, які певно читатимуть цю працю, допоможуть вияснити цю загадку, подаючи в рецензії детальні обчислення, що на них базовано згадані індексові показники.

Зростання гуртової промислової продукції в СССР, РСФСР та Українській ССР (1932 р. у %% до 1913 р.)

	СССР	РСФСР	УСРС
Уся промисловість	**267**	**278**	**242**
Вел. промисловість	352	**356**	**323** [160])

Наведені вгорі статистичні матеріяли дозволяють нам зробити висновок про поважне зменшення питомої ваги України в загальному обсязі промислової продукції СССР, що — очевидно — слід пояснити поважними капіталовкладеннями в східні райони СССР, що у ве-

ликій мірі переводились коштом народнього господарства України [161]. Розбудова нових промислових осередків в східніх районах СССР, що була започаткована в першій п'ятирічці, не вичерпує одначе цієї проблеми. На ділі, в СССР відбувається складний процес постепенного зменшення питомої ваги важкої індустрії України в користь промислових осередків також і в европейській частині РСФСР, що важко оправдати тільки економічними моментами. До діла маємо тут з першими наслідками переведення гострої централізації господарського плянування в СССР, що дає очевидні переваги Росії коштом постепенного гальмування розвитку української індустрії. Поставлене твердження постараємось підтвердити статистичним матеріялом.

Як відомо, російські промислові осередки, зокрема центральний промисловий район, відомі з високо розвиненої текстильної та інших галузів легкої промисловости, що їх недостачу так гостро дається відчувати на території України. Крім того, у деякій мірі в цих районах була розвинена і важка промисловість, зокрема машинобудування, що користувалась переважно доставами української металюрґійної та добувної (залізнорудної і в меншій мірі кам'яновугільної) промисловостей.

Відомо також, що згідно з настановами першої п'ятирічки, в СССР форсується розвиток продукції засобів виробництва (важкої індустрії), що згідно з ідеологією советської економічної доктрини являється базою для дальшої розбудови соціялізму в країні. Попередньо ми вже подавали заплановані темпи зростання для групи «А» і «Б» у першій п'ятирічці. Згідно з даними советської найновішої статистики продукція засобів виробництва збільшилась за першу п'ятирічку на 273%, тоді як продукція

засобів споживання на 156% [162]. Середньорічний приріст для СССР для групи «А» виносив для першої п'ятирічки 28,5% і для групи «Б» — 11,7% [163].

В результаті цього, як це ми вже зазначували в окремій табелі на початку цього підрозділу, питома вага групи «А» у відсотках до продукції усієї промисловости зросла з 44,3% (1928 р.) до 52,5% (1932 р.). В Україні вироблено гуртової продукції в мільйонах крб. (ціни 1926/27) в 1932 р. на 6,9 млрд. крб., в тому на засоби споживання припадає — 4,2 і на засоби споживання 2,7 млрд. крб. [164]. Таким чином, питома вага засобів виробництва в промисловості України виносила під кінець п'ятирічки 60,6% у порівнянні до 52,5% по СССР. Здавалося б отже, що зростання засобів виробництва відбувається в Україні швидшими темпами як по СССР. На ділі маємо тут зовсім протилежну тенденцію, бо названий відсоток виявляє тільки питому вагу засобів виробництва у загальному обсязі промислової продукції України, не вказує натомість на порівняння відносного приросту важкої промисловости України з таким же приростом хоча б РСФСР.

Згідно з поданими плянами першої п'ятирічки, питомий тягар України в гуртовій продукції СССР по групі виробництва засобів виробництва виносив в 1932/33 р. 25,2%, тоді коли в 1927/28 р. він виносив 27,5% [165]. Зовсім інша ситуація була натомість в російських промислових осередках, чого вимовний доказ дає наведене нами нижче статистичне порівняння.

Гуртова продукція групи «А» промислового виробництва в окремих районах СССР в першій п'ятирічці

	1927/28	1932/33
СССР	100	100
в тому райони:		
Ленінґрадський	10,3	9,8

Центральний Промисл.	17,3	20,0
Центральний Чорноземний	0,7	1,0
Урал	7,2	9,4
Україна	27,5	25,2 [166]

З наведеного бачимо, що коли питома вага російських промислових осередків збільшилась з 35,5% до 40,2%, значить зросла на 4,7%, то в той же час питома вага України зменшилась на 2,3%. Цю тенденцію можемо прослідити, розглядаючи виробництво окремих галузів важкої промисловости України та порівнюючи їх питому вагу в загальному промисловому виробництві СССР в 1927/28 і 1932 рр.

Питома вага продукції засобів виробництва промисловости УССР в загальному пром. в-ві СССР на кінець першої п'ятирічки

Продукція галузів промисловости:	1927/28	1932
Електроенерґія	24,8	23,3
Вуґілля	69,9	62,1
Залізна руда	76,2	65,6
Кокс	95,7	81,7
Чавун	71,9	63,5
Сталь	56,7	52,8
Металообробна пром.	19,8	19,0 [167]

Наведені статистичні матеріяли не вимагають окремого коментаря. Вони, спираючись на офіційних советських даних, тільки підтверджують тезу, що розбудова советської важкої індустрії вже в самих своїх початках була сильно зв'язана з рядом політичних моментів, які диктували советській владі швидко розбудовувати російські промислові осередки, сповільнюючи рівночасно розвиток української важкої індустрії.

Якщо таке було становище української важкої індустрії у висліді запроваджених п'ятирічних плянувань, то — з другого боку — треба також розглянути тодішнє становище

української легкої і харчової промисловости, яка у наслідок цитованих раніше постанов перебувала у підрядному становищі, поскільки совєтські чинники всю свою увагу концентрували на виробництві засобів виробництва.

В постановах X з'їзду КП(б)У у відношенню до легкої промисловости читаємо, що

«П'ятирічним пляном необхідно передбачити розгортання цілого ряду галузів легкої індустрії (переробна а також промисловість, що задовольняє потреби населення), **які в дореволюційний час економічно довели свою доцільність** (підкреслення наше. Б. В.) як цукрова, шкіряна, спиртова, махоркова і т. д. Реґулювання розвитку промисловости відповідно до економічних особливостей районів, особливо в галузі нового промислового виробництва, повинно провадитись з урахуванням інтересів не тільки всього господарства УСРР, але і СРСР в цілому» [168]).

В перекладі на звичайну мову це означало ніщо інше як задержання статус кво для української легкої промисловости, поскільки в минулому тільки російські промислові осередки довели «економічно» свою доцільність та і зрештою в п'ятирічці було передбачено їх дальшу розбудову. Така напрямна економічної політики переводилась очевидно в інтересах СССР як «цілости».

З приводу цього, на сторінках совєтської преси провадилась досить гостра дискусія, в якій представники України домагались розвитку легкої промисловости, що противорічило основним напрямним союзного Держпляну, який передбачував розвивати легку промисловість у старих російських промислових осередках з побудовою декількох нових одиниць в середньо-азійських республіках. Матеріяли з цього приводу ми вже наводили в одній з своїх попередніх праць [169]), тут тільки зробимо підсумки тієї дискусії. В офіційній публікації Держпляну УССР «Шляхи і темпи розвитку народного господарства УСРР» [170]), багато ува-

ги присвячувалось питанню дальшого розвитку української легкої промисловости та доказувалось потребу значно приспішити розвиток тієї найбільш занедбаної галузі української економіки. В. Садовський, коментуючи арґументи українських економістів, що заявлялись за необхідністю дальшого розвитку легкої промисловости в Україні, робить цікаві підсумки цієї дискусії. З приводу того читаємо таке:

«За необхідністю розвитку текстильної промисловости в Україні висовуються (українськими підсовєтськими економістами — Б. В.) такі арґументи. Розвиток текстильної промисловости являвся б корисним для зменшення аґрарного перенаселення України. Україна є одним з найбільших концентрованих ринків споживання виробів прядиво-джутової промисловости. Щодо імпортної сировини, яка потрібна для цієї галузі промисловости, то Україна лежить ближче ніж інші райони Союзу до місць знаходження цієї сировини. Щодо місцевої сировини для прядиво-джутової промисловости, то становище України тут не гірше, як інших районів Союзу. Збільшення виробництва грубого сукна в Україні зміцнить сировинну базу вовно-обробної промисловости. Щодо виробництва мануфактурних товарів, то економія в транспортових витратах може дати біля 8 % зменшення сучасної вартости мануфактурних товарів для споживача. Питання про забезпечення текстильної промисловости робочою силою розв'язується в Україні досить сприятливо з одного боку через те, що є підготовлені кадри, які працюють в прядиво-джутовій промисловості, а з другого боку через поширення в Україні кустарно-текстильних промислів» [171]).

У відповідь на домагання українських представників, Держплян СССР вправді погодився у принципі зменшити дотогочасну монополію центрального промислового району, прийнявши пляни деякої розбудови текстильної промисловости на Поволжжю та в республіках Середньої Азії, одначе в противагу до 24 фабрик текстильної промисловости, що їх побудову заплянованo закінчити протягом першої п'ятирічки в Центральному районі, в Ук-

раїні не передбачено жодних поважніших новобудов, якщо не враховувати будову (розпочату ще до п'ятирічки) малої бавовняної і панчішної фабрики в Полтаві та двох грубосуконних фабрик в Лубнах і Кременчузі [172]).

Таким чином питанню розбудови легкої промисловости в Україні присвячується з боку всесоюзних чинників дуже мало уваги, а збільшення продукції проєктується переводити в першу чергу за рахунок продукції дрібних підприємств, що їх плянується в деякій мірі реконструювати.

Про це виразно говориться в доповіді про п'ятирічний плян народнього господарства України, що була виголошена на XI Всеукраїнському з'їзді рад (7.-15. травня, 1929 р.). Там читаємо таке:

«Темпи поновлення основних капіталів легкої промисловости розвиваються більшою мірою за відбудовну добу і помітно відступають перед теперішніми темпами реконструкції основних капіталів важкої промисловости» [173]).

Ухвалюючи цілий ряд резолюцій у відношенні до окремих галузів важкої промисловости, в окремій резолюції виноситься також постанови, що заторкують перспективи розвитку легкої і харчової промисловости. В них ще раз наголошується вимоги українського Держпляну (там разом скріплені ще й авторитетом з'їзду), де між іншим говориться таке:

«Щоб повніше використати вільну робочу силу в перелюднених районах України і розвинути трудомісткі культури в сільському господарстві Правобережжя і лісостепної частини України, з'їзд ухвалює програму розвитку легкої промисловости України. Окремо з'їзд підкреслює потребу широко розгорнути промисловість щодо виробництва будівельних матеріялів, зокрема дахових, і потрібних для розвитку вогнетривалого сільського будівництва. З'їзд звертає увагу на потребу розвитку легкої промисловости таких великих центрів, як Одеса та Київ. Відповідно до тих настановлень, з'їзд ухвалює запроєктовану суму

вкладань в ці галузі розміром 674 млн. крб. і намічений приріст продукції легкої промисловости збільшити з 733 млн. крб. в 1927/28 р. до 1500 млн. крб. в 1932/33 р.; зокрема зріст продукції республіканської промисловости на 205%, місцевої на 240% і кустарної на 323%. Проєктовані пляни розвитку промисловости, що працює на сільськогосподарській сировині, з'їзд уважає за мінімальні (цукрова, спиртова, шкіряна, маслообробна, крохмально-паточна і ін.), за такі, що в оперативних плянах мають бути ще поширені. Зокрема з'їзд уважає за потрібне підвищити зріст цукрової промисловости, забезпечивши відповідний розвиток її сировинної бази» [174]).

Особливу увагу читача звертаємо на домагання українських чинників піднести продукцію кустарного виробництва української легкої промисловости аж на 323%, бо як побачимо далі, ця вимога всесоюзними органами була повністю зіґнорована, зрештою не помогли тут навіть офіційні постанови другої конференції КП(б)У, де **ще раз** читаємо про згадані домагання українських господарських кругів.

Ми навмисне так обширно навели автентичні голоси українських підсоветських чинників та їх домагання у справі розбудови української харчової та легкої промисловости, щоб об'єктивний читач мав змогу порівняти ці домагання з виконаними плянами та витягнути властиві висновки з умов, у які поставлено народнє господарство України в часі запровадження п'ятирічних плянувань.

В новій советській економічній літературі, що присвячена питанням історичного розвитку української легкої промисловости, зустрічаємо нарікання, мовляв, вже в початках першої п'ятирічки в Україні виявилась різка диспропорція між виробництвом півфабрикатів у легкій промисловості. Зокрема названу тенденцію особливо помічається в шкіряно-взуттєвій промисловості України. Цю диспропорцію виправдує, наприклад, Горелік так, що в той час в

шкіряній промисловості України централізоване трестування було доволі високе, коли — з другого боку — значно нижчі показники цього процесу відмічаємо у взуттєвій, трикотажній і швацькій промислових галузях.

Для підтвердження своєї тези автор пригадує, що в 1927/28 р. питома вага державних підприємств шкіряної промисловости виносила за скількістю підприємств — 33%, по основних фондах — 87% і у випуску продукції — 98%, в той час коли у взуттєвій промисловості відповідні показники даватимуть 20%, 72% і 62% [175].

Автор робить тільки невеликий натяк на це, що саме з запровадженням п'ятирічного пляну — в Україні слідний процес «укрупнення» виробничих форм, що виявлявся в першу чергу у способі реконструкції старших підприємств легкої промисловости, як наприклад — Київської першої і восьмої, Одеської другої та Вінницької взуттєвих фабрик, Харківської швацької фабрики ім. Тинякова, Одеської фабрики ім. Воровського та в ряді інших, що їх тут всіх перечислювати з уваги на ощадність місця не будемо.

В Україні будується і деяка кількість нових одиниць — «ґіґантів», в тому — Київська четверта і Харківська п'ята взуттєві фабрики (до другої війни давали 40% в-ва УССР), Київська швацька ф-ка ім. Ґоркого, що разом з фабрикою ім. Смирнова-Ласточкіна давали 13% виробництва швацької промисловости УССР, Київська трикотажна ф-ка ім. Р. Люксембурґ (25% в-ва УССР) та ряд інших великих підприємств, що мали частинно замінити дрібні форми в-ва, ліквідовані політикою союзного Держпляну в Україні [176]. Концентрація виробничих форм у легкій промисловості доходила до цього, що наприклад з кінцем 1932 р. швацька про-

мисловість у групі підприємств з скількістю робітників від 1000-5000 давала 75,6% гуртової продукції названої галузі, а трикотажна 71,3 відсотка [177].

Цей процес приніс великі шкоди для української легкої промисловости (зокрема у згаданій вгорі швацькій галузі) та відповідав наявним тоді тенденціям «ґіґантоманії» у важкій промисловості цілого СССР, що його тепер засуджує як невдачний сьогоднішня совєтська економічна література. В наслідок цієї політики, переведено ліквідацію більшости дрібніших підприємств, що в 1927/28 р. давали понад 52% усієї продукції легкої промисловости України [178]. У зв'язку з тим, починаючи з першої п'ятирічки, совєтська статистика подає залюбки тільки продукцію т. зв. великої промисловости України, що на кінець 1932 р. давала такі величини:

Випуск продукції великої легкої промисловости УССР в першій п'ятирічці, в млн. крб., ціни 1926/27

Роки	Всього	Шкіряна	Взуттєва	Швацька	Трикотажна	Текстильна	Скляна
1927/28	327	83	36	61	19	50	29
1932	1390	105	179	397	100	186	79

[179]

На перший погляд могло б здаватись, що легка промисловість України збільшила за час п'ятирічки свою продукцію майже в чотири рази. На ділі ситуація представлялась трохи інакше. Як пригадуємо з резолюцій XI Всеукраїнського з'їзду Рад, в Україні плянувався зріст республіканської промисловости на 205%, місцевої на 240% і кустарної на 323 %. В совєт-

ській статистиці для виконання пляну п'ятирічки подається тільки інформації у відношенні до великої промисловости, питання зростання дрібніших форм повністю замовчується. Можна припускати, що до великої промисловости належала більшість підприємств республіканської промисловости, які збільшили свою продукцію за означений період на 1.063 млн. крб., якщо вірити советській статистиці. У зв'язку з тим зробимо таке обчислення.

Згідно з пляном, предложеним на XI з'їзді Рад, республіканська промисловість повинна дати на кінець п'ятирічки 670 млн. крб. продукції (205% зростання), а дрібна промисловість (беремо пересічну з 240% для місцевої і 323% для кустарної, значить 282% зростання для дрібніших форм) повинна зрости за той час з 406 млн. крб. до 1144 млн. крб. Разом з республіканською (великою) промисловістю це дає на кінець п'ятирічки 1815 млн. крб.

Якщо названу суму порівняємо до поданих 1390 млн. крб., то це дасть не більше як 76%. Якщо тепер візьмемо до уваги факт, що в часі п'ятирічки, дрібніші форми виробництва майже поголовно зліквідовано у зв'язку зі згаданою раніше «ґіґантоманією», то наш відсоток (76% виконання пляну, запропонованого українськими підсоветськими чинниками) буде ближчий правди, як подані офіційною советською статистикою дані. Для підтвердження нашої опінії наведемо ще і інші факти.

Про те, що легка промисловість України працювала незадовільно в порівнянні з важкою індустрією, свідчить ще і той факт, що питома вага реконструйованих і нових підприємств по групі «А» пром. в-ва виносила на кінець п'ятирічки 33,7%, подібний показник для групи «Б» давав в тому часі тільки 26,7% [180]. Про здогадне обниження продукції легкої про-

мисловости може свідчити також і тодішнє положення тваринництва, що доставляло, наприклад, сирівець для шкіряної промисловости. За час першої п'ятирічки поголів'я рогатої худоби зменшилось на 42%, коней — 33%, свиней 63% [181]), а советська статистика подає збільшення випуску шкіряної пром. на 28%. Горелік, аналізуючи ці справи, тільки загальниково подає, мовляв,

«К концу пятилетки значительно сократилась переработка кож крупного рогатого скота вследствие сокращения внутренних ресурсов кожевенного сырья, а также уменьшения импортных контингентов (удельный вес импортного сырья в общем количестве переработки снизился за этот период с 34,3 до 7,3%) [182]).

Додамо до цього, що виробництво жорстких шкіртоварів виносило в 1927/28 р. 18,2 тис. тонн та знизилось в 1932 р до. 11,3 тис. тонн, а в порівнянні до 1929 р. (21,1 тис. тонн) майже на половину. Виробництво підошвних товарів зменшилось з 11,8 тис. тонн в 1927/28 р. до 1,1 тис. тонн в 1932 р., значить зменшилось більше як у 10 разів [183]).

Не краще було положення також в українській харчовій промисловості. Не багато у тому відношенні говорять офіційні советські статистичні дані, подані в грошовому численні.

Виробництво харчової промисловости УССР в першій п'ятирічци в млн. крб., в цінах 1926/27 р.

	1927/28	1932
Вся харчова пром.	1107	1533
в тому:		
мукомельно - круп'яна	-	236
цукрова	524	306
м'ясна	40	109
молочна	1	16
хлібопекарська	28	156
кондитерська	27	248

консервна	8	29
спиртова	28	47
тютюново-махоркова	48	54 [184])

Згідно з наведеними статистичними даними, харчова промисловість на кінець п'ятирічки випустила продукції тільки на 426 млн. крб. більше, враховуючи тут і дані по мукомельно-круп'яній промисловості, що в 1927/28 р. не враховується зовсім. Цікаво звернути увагу на цілий ряд т. зв. нових галузів, як м'ясна, молочна і хлібопекарська, що в 1927/28 р. були майже зовсім не розвинені, чи точніше — виявляли дрібні виробничі форми і тому їх мабуть в цензову промисловість не враховано. Саме вони дають фактичний приріст продукції, якщо не враховувати тут кондитерської промисловости, що за той час таки дійсно трохи розвинулась з уваги на побудовані в Україні нові підприємства тієї галузі. Дуже занепала натомість найважніша галузь харчової промисловости, а саме — цукрова промисловість, що скоротила свою продукцію з 1041 тис. тонн цукру-піску (1928 р.) до 558 тис. тонн в 1932 році [185]). Цікаво відзначити, що в той самий час цукрова промисловість Російської СФСР збільшає свою продукцію з 235 до 260 тис. тонн цукру піску [186]).

У висліді наведених заходів советської централізаційної економічної політики, значно обнижується питома вага України у промисловому виробництві СССР. Це можна найкраще простежити, аналізуючи величини промислової продукції т. зв. великої (цензової) промисловости СССР і УССР. Якщо в 1927 р. українська промисловість давала 25,1% загальносоюзного промислового виробництва [187]), то в 1932 р., значить на кінець першої п'ятирічки, — питома вага великої промисловости України

дає вже тільки 20,1 % виробництва великої промисловости СССР [188]).

Таким чином, підсумовуючи наведений матеріял у цьому підрозділі, можна зробити декілька висновків, що характеризуватимуть становище української промисловости після переведення п'ятирічного пляну. По-перше, згідно з офіційно проголошенним советським статистичним матеріялом, плян першої п'ятирічки був значно більш недовиконаний у відношенні до народнього господарства України, зокрема української промисловости, у порівнянні до осягнутих продукційних величин по всьому СССР. Статистичні дані для советської промисловости виразно вказують на те, що промисловість російських індустріяльних осередків розвивалась у значно кращих умовах у порівнянні до української промисловости, що треба віднести у заслугу напрямним централізованої советської економічної політики, що названі осередки у значній мірі протеґувала. Також і започаткування переорієнтації советської промисловости обличчям на схід та розбудова на східніх землях численних нових промислових осередків значно спричинюється до обниження дотеперішньої питомої ваги України у пром. в-ві СССР.

По-друге, напрямні советської економічної політики у відношенні до України не забезпечують гармонійного розвитку окремих галузів промислового виробництва. Названа тенденція виявляється зокрема у відношенні до легкої промисловости України, що й далі перебуває у підрядному становищі, у ніякому разі не забезпечуючи актуальних потреб українського населення на промислові вироби першої потреби. Рівночасно у галузевій структурі промислового виробництва важкої індустрії України відчувається значний розрив у продукції окре-

мих видів в-ва (кам'яновугільна і металюрґійна галузі), що у своїх наслідках приносить некорисні економічні консеквенції для всього народнього господарства України.

Вкінці треба також виразно підкреслити, що українські підсовєтські господарські установи, як і також до деякої міри тодішній державний і партійний апарат України, добре розуміли потребу збалянсованого промислового виробництва та в своїх резолюціях, частину яких ми попередньо наводили, виразно домагались повного промислового розвитку України, для чого Україна мала достатню природну базу (відповідні запаси кам'яного вугілля, руд, сільськогосподарської сировини тощо), як і також достаточну кількість внутрішніх промислових резерв та робітничих кадрів. Ці домагання українських чинників не були задоволені і — навпаки — у висліді дискусії, що провадилась між українськими і російськими економістами, ще більш обмежено автономні права українських господарських інституцій, а значну частину українських економістів знищено фізичним політичним терором поліційного апарату.

Це дає підставу поставити у заключенні висновок, що у відношенні до України та її господарських потреб, совєтський центральний апарат кермувався не тільки економічними, але й політичними моментами, що давали виразну перевагу російським промисловим осередкам над тодішнім становищем та розвитковими тенденціями промисловости України.

5. Друга і третя совєтські п'ятирічки (1933 — 1940)

В резолюціях XVII конференції ВКП(б), що відбулась у січні-лютому 1932 р., зроблено

підсумки першого п'ятирічного пляну в СССР та рівночасно винесено певні пропозиції щодо напрямних господарського розвитку Совєтського Союзу в другій п'ятирічці [189]). Цікаво відзначити, що у пропозиціях Держпляну СССР (які пізніше були предложені згаданій конференції) передбачалось збільшити гуртову продукцію промисловости СССР до 102,7 млрд. крб., в тому продукцію засобів виробництва до 48,4 млрд. крб. та продукцію засобів споживання до 54,3 млрд. крб. Середньорічний приріст промислового виробництва повинен був виносити 18,9% [190]).

Постанову про прийняття другого п'ятирічного пляну розвитку народнього господарства СССР затверджено на XVII з'їзді ВКП(б), який відбувся в січні-лютому 1934 р., значить — два роки після фактичного вступлення в дію п'ятирічки [191]). Згідно з наміченими плянами, основною вимогою п'ятирічки являлась потреба перевести повну технічну реконструкцію народнього господарства СССР, зокрема швидко розбудувати технічну базу промислового виробництва. Подібно як і в першій п'ятирічці, основну увагу звертається на розвиток важкої промисловости, зокрема машинобудування, накреслюється нові напрямні для розбудови енерґетичної бази промисловости, в окремій постанові обговорюється також дотеперішнє відставання чорної металюрґії.

Можна тут зауважити, що в остаточному сформулюванні завдань другої п'ятирічки значно зменшено попередні плянові завдання, предложені Держпляном. Згідно з прийнятими з'їздом постановами, пропонується збільшити об'єм усієї промисловости в 1937 р. тільки до 92,7 млрд. крб. в цінах 1926/27 р. з тим, що середньорічний приріст мав би виносити 16,5% [192]). Окрему увагу присвячується побудові Ура-

ло-Кузнецького комбінату, як другої вугільно-металюрґійної бази в СССР.

На побудову нових підприємств спрямовується у східніх районах б. половини капіталовкладень у важку промисловість я метою піднести питому вагу цих районів з кінцем 1937 р. до 1/3 продукції чавуну, більш як 1/3 кам'яного вугілля, 1/5 електроенерґії (рай. ст.), та ш. 1/10 в-а машинобудівельної промисловости СССР.[193]) Намічених плянів звичайно не виконано, але як побачимо далі, форсований розвиток східніх областей СССР приніс значні зміни в становищі української промисловости. В загальному пропонувалось збільшити продукцію засобів виробництва на 45,5 млрд. карб., а продукцію засобів споживання на 47,2 млрд. крб.[194]).

Проголошення вислідів другої п'ятирічки дає можливість поробити деякі порівняння для виконання пляну у більш важливих галузях промисловости. На основі офіційно проголошених даних одержуємо таку картину:

	1937 р. Згідно з пляном другої п'ятирічки	1937 р. Фактична продукція
Гуртова продукція усієї промисл. в млрд. крб. ціни 1926/27	92,7	95,5
В тому:		
Група «А»	45,5	55,2
Група «Б»	47,2	40,3
В окр. галуз. випродуковано в млн. тонн:		
Вугілля	152,5	128,0
Чавун	16,0	14,5
Сталь	17,0	17,7
Прокат	13,0	13,0
Металообр. в млрд. крб.	19,5	27,5 [195])

З наведеного бачимо, що не зважаючи на перевиконання плянових завдань для промисловости в цілому (2,8 млрд. крб.) та завдань для важкої індустрії (9,7 млрд. крб.), в цілому недовиконано плян для виробництва засобів споживання (група «Б») на 6,9 млрд. крб., значно недовиконано також пляни для кам'яновугільної промисловости та по виплавці чавуну.

Ці матеріяли дадуть можливість поробити деякі висновки і щодо тодішнього стану української промисловости. Як відомо, XII з'їзд КП(б)У, який відбувся 18-23 січня 1934 р., затвердив другий п'ятирічний плян розвитку народнього господарства України, прийнявши, до речі, повністю директиви всесоюзних органів [196]). З приводу цього в найновішій історії УССР пишеться, мовляв —

«Розвиток важкої промисловости, і насамперед машинобудування, створив сучасну технічну базу для завершення реконструкції всього народнього господарства. Машинобудування України значно збільшило випуск продукції, випереджуючи темпи розвитку всієї важкої промисловости України. Проте у ряді найважливіших галузів промисловости мало місце серйозне відставання. З'їзд вказав, що не зважаючи на зрослі можливості української металюрґії, темпи розвитку чорної металюрґії були незадовільні» [197]).

Незадовільними були вони тому, що згідно з наміченими директивами про реорганізацію советської промисловости обличчям на схід —

«Состояние во второй пятилетке новых опорных баз индустриализации на Урале, в Сибири, в Закавказье, Казахстане и Средней Азии основывалось на помощи старых промышленных центров СССР новым районам, на дальнейшем развитии промышленности центральных районов и Украины» [198]).

Немає найменшого сумніву, що промисловість України і далі зростає, що одначе не заперечує факту, що саме у великій мірі коштом господарських ресурсів України розбудовується промисловість у східніх районах. Таким чи-

ном, промисловість України розвивається далі штучно зменшеними темпами, що можна посвідчити рядом статистичних даних, взятих з советських офіційних публікацій. Про те говоритимемо далі. Хочемо тут тільки відмітити, що ці справи майже повністю промовчує західня економічна література про СССР. Майже цілковитим вийнятком у тому відношенні являється невеличка німецька праця, що появилась ще до другої світової війни, де з приводу обговорюваної нами советської промислової реорганізації можна читати таке:

«Verschiedenartig sind die Opfer, die die einzelnen Gebiete der UdSSR im Zuge der technischen Rekonstruktion der Raetewirtschaft gebraucht haben; verschiedenartig waren auch die Zuwendungen, die sie empfingen. Es ist sehr bezeichnend, dass in der Parteifuerung, als noch die Freiheit der innerparteilichen Aussprache bestand, ein heftiger Kampf um die Verteilung der Assignationen an die einzelnen Gebiete gefuert wurde. Eine Richtung setzte sich dafuer ein, die Wirtschaft der nationalen Gebiete zu neuem Leben zu erwecken: die Bolschewisten, so hiess es, muessten die Folgen der Politik der nationalen Unterdrueckung, die der Zarismus getrieben habe, beseitigen. Praktisch jedoch wurden die staatlichen Mittel zum groessten Teile in die zentralen — russischen — Gebieten verwendet und in den uebrigen Gebieten der UdSSSR nur soweit, als es mit den wirtschaftlichen Belangen Moskaus, des «Mittelpunktes der proletarischen Weltrevolution», vereinbar war.

«Die zurueckgebliebenen Gebiete des Nordens und des Ostens planmaessig wirtschaftlich anzugleichen, war nur iu beschraenktem Masse moeglich, schon deshalb, weil das riesige Mittel erfordert haette, die nicht vorhanden waren. Es musste daher bei unwesentlichen Zuwendungen bleiben. Nichtrussische Gebiete, die im Masstabe der Sowjetunion hochentwickelt sind, wie die Ukraine, erhielten ebenfalls nur soviel Investierungsmittel, wie es die Zentrale — Moskau — fuer notwendig hielt. Dafuer kann als ein Beispiel die Stellungnahme der Parteifuerung zum Donbas dienen, der im-

mer noch der Hauptlieferer von Mineralheizstoffen nicht nur fuer die Ukraine, sondern fuer die Sowjetunion insgesamt ist.

Das Zentrum war — vermutlich auch aus strategischen Ruecksichten — der Ansicht, es sei notwendig, neben dem Donbas in der gesamten Sowjetunion neue Steinkohlenfoerdergebiete zu schaffen. Infolgedessen beruecksichtig die Investition politik im Donbas lediglich die mengenmaessigen Ergebnisse der Foerderung, laesst aber deren Beschaffenheit ausser acht» [199]).

Зовсім зрозуміло, що про ці речі зовсім не згадується в совєтській економічній літературі в Україні — поскільки, як це відмічено раніше, українські економічні інституції майже поголовно поліквідовано, економічні журнали закрито, а будь-яка критика окремих потягнень центрального апарату уважалась звичайно «волобуївщиною», що, очевидно, потягало за собою відомі консеквенції, реалізовані совєтським поліційним апаратом.

У порівнянні до загальносоюзних темпів промислового зростання — важливіші галузі промислового виробництва України зростали значно повільніше. Це в першу чергу відноситься до більшости галузів української важкої індустрії, в тому і до таких ключевих позицій як металообробна промисловість, чорна металюрґія, залізно - рудна промисловість, кам'яновугільна промисловість та інші [200]). Правда, окремі статистичні дані вказують на абсолютне зростання продукційних величин також і в цьому етапі — одначе, повторюємо, темпи зростання тих галузів відстають від загальних темпів промислового зростання цілого СССР, що песередньо вказує на основну напрямну совєтської промислової політики, а саме постепенно зменшити залежність совєтської економічної системи від українського промислового потенціялу.

Це в першу чергу відноситься до роботи українського Донбасу, чи точніше кам'яновугільної та металюрґійної галузів української промисловости. В совєтській літературі опубліковано цілий ряд постанов, які безпосередньо стверджують незадовільний стан в Донбасі [201]). Між різними заввагами з того приводу можна прочитати і таке, мовляв »істотні зміни у техніці вудобутку вугілля не супроводились необхідними змінами в організації праці і виробництва», включаючи тут також і потребу «ліквідувати плинність робітничих кадрів шляхом організованого набору робочої сили і створення необхідних культурно побутових і виробничих умов для робітників шляхом упорядкування системи заробітньої платні і технічного нормування у вугільній промисловості» [202]).

Видобуток вугілля у Підмосковському басейні зріс за роки довоєнних п'ятирічок в 33 рази, в Кузбасі в 27 разів, на Уралі майже на 10 разів та на Далекому Сході в 18 разів [203]). В той час питома вага України постійно обнижується, даючи у відсотковому відношенні до видобутку кам'яного вугілля по інших басейнах все менші величини.

Видобуток кам'яного вугілля в окремих басейнах СССР (в тис. тонн та відсотках до підсумку)

	1913	1927/28	1932	1937
Донбас	25,288	27,330	44,900	76,650
в %%	87,2	77,6	69,8	60,3
Зах. Сибір	880	2,495	7,320	18,310
в %%	3,0	7,1	11,4	14,4
Казахстан	-	-	840	4,190
в %%	-	-	1,3	3,3
Підмосковський	300	1,185	2,850	7,740
в %%	1,0	3,2	4,4	6,1
Урал	1,217	1,195	3,110	8,080

в %%	4,2	3,4	4,9	6,4
Сх. Сибір	389	885	2,200	5,080
в %%	1,3	2,5	3,4	4,0
Далекий Схід	345	1,054	2,020	4,740
в %%	1,2	3,0	3,1	3,7
Центр. Азія	118	247	740	310
в %%	0,4	0,7	1,2	0,7
Кавказ	-	84	210	400
в %%	-	0,2	0,3	0,3
Інші райони	-	-	100	970
в %%	-	-	0,2	0,8

[204]

В той час в Україні працювало б. 400 шахт середньої величини з пересічним видобутком вугілля (в 1937 р.) — 261,5 тис. тонн [205]

Подібна ситуація існувала і в українській металюрґійній промисловості. За час другої п'ятирічки закінчено побудову 12 вел. доменних печей, збудовано 23 мартенів, в продукцію вступили великі металюрґійні заводи «Азовсталь», «Запоріжжясталь», великий металюрґійний завод в Кривому Розі та ряд других [206]. Розбудова металюрґійної промисловости на сході СССР значно зменшує питому вагу української промисловости.

Виробництво металюрґійної промисловости по окремих районах в СССР

в тис. тонн та відсотках до підсумку

	Чавун		Сталь	
	27/28	1937	27/28	1937
Південний район	2391	9171	2510	9255
в %%	73	63	59	53
Урал	695	2645	1006	3365
в %%	21	18	24	20
Сибір	10	1505	6	1639
в %%	-	10	-	9
Центр. р-он	186	1167	729	3126
в %%	6	8	17	18

	Прокат	
	27/28	1937
Південний район	2013	6909
в %%	59	53
Урал	860	2786
в %%	25	21
Сибір	4	1131
в %%	-	9
Центральний район	532	2170
в %	16	17 207)

В советській економічній літературі неоднократно підкреслюється потребу швидше розбудувати східні осередки важкої промисловости, які, мовляв, у тому відношенні повинні діставати постійну допомогу від старших економічних районів. З наведеного вгорі статистичного порівняння виразно бачимо, що советська економічна політика у тому відношенні мала подвійне обличчя. Наприклад, Центральний російський район постійно збільшує свою продукцію не тільки в абсолютних числах, але також і в питомій вазі. Рівночасно з тим, питома вага України постійно обнижується, не зважаючи на наявність всіх потрібних природних умов, що повинні тільки сприяти дальшій розбудові.

За час другої п'ятирічки значно погіршилось також становище української легкої промисловости. Цього не може замовчати советська економічна література та навіть деякі офіційні документи того часу. У резолюціях XII з'їзду КП(б)У читаємо таке:

«Тези ЦКВКП(б) про другу п'ятирічку ставлять перед КП(б)У величезні завдання у справі дальшого розвитку легкої і харчової промисловости. З'їзд зобов'язує партійні, комсомольські, господарські і професійні організації добитись виконання пляну підприємствами легкої і харчової промисловости, поліпшення якости роботи і забезпечення намічених пля-

нів капітального будівництва, враховуючи особливо при цьому потреби робітничих центрів. Найшкідливішим виявом опортунізму в теперішній час є погордливе нехтування легкої і харчової промисловости, робота якої має вирішальне значення для піднесення матеріяльного і культурного рівня широких робітничих і колгоспних мас» [208]).

Згідно з советськими офіційними даними, за час другої п'ятирічки (значить з 1932 по 1937 роки) випуск шкіряного взуття збільшився з 14,5 до 31,2 млн. пар, трикотажних виробів з 3,5 до 16,7 млн. шт. та виробництво швацької промисловости з 397 до 511 млн. крб. [209]). Наведені дані вміщають в собі виробництво промтоварів не тільки Нар. Комісаріяту Легкої Промисловости, але й дрібніші підприємства місцевої промисловости [210]). Найменше зростання помітне у шкіряній промисловості, яка у грошовому численні (ціни 1926/27) збільшує свою продукцію з 106 млн. крб. до 149 млн. крб. В 1932 р. випущено шкірзаводами України (за обрахунками Українського шкіртресту) 11,340 тонн жорстких шкіртоварів, а в 1937 р. всього 10,936 тонн. В 1932 р. випродуковано підошвних товарів — 1,168 тонн, в 1937 р. — 564 тонн [211]). Якщо порівняємо зростання продукції шк.-взуттєвої промисловости, подане в грошовому численні, з рівночасним зменшенням заготівель шкіряного сирівцю, — то зовсім оправдано може виринути питання про достовірність советських статистичних даних, які імовірно також і в других галузях легкої промисловости не виявляють дійсних величин промислової продукції.

Другим неґативним фактом у розвитку українського шкіряного виробництва була наявність різкої диспропорції між шкіряною і взуттєвою галузями.

«В то же время имевшее место сокращение заготовок кожевенного сырья, а вместе с ним и уменьше-

ние общего объема производства жестких кожевенных товаров, естественно, вызвало заструднение для нормального развития уже набранными темпами обувного производства» [212]).

Розв'язка існуючого недомагання ішла по лінії організації виробництва шкіряних замінників, що починаючи з другої п'ятирічки значно збільшують свою питому вагу у загальному в-ві шк. промисловости [213]). Подібні приклади можна приводити і з інших галузів. Щоб у деякій мірі закрити дійсний стан, совєтська статистика послуговується показниками у грошовому численні, які, очевидно, виявляють значне зростання української легкої промисловости в абсолютних розмірах.

Продукція легкої промисловости України в часі другої п'ятирічки в грошовому численні, ціни 1926/27

(млн. крб.)

	Шкіряна	Взуттєва	Швацька	Трикотажна
1932	106	179	397	100
1937	149	250	511	212 [214])

Неґативно впливала на розвиток легкої промисловости також надмірна концентрація в-ва, яку заведено під впливом практики у виробничих формах важкої індустрії. На ці речі ми вже звертали увагу при обговоренні першої п'ятирічки. Для ілюстрації існуючих відносин можна навести, що при кінці другої п'ятирічки б. 10% із кількости шкіряних заводів випускали б. 50% продукції цієї галузі, в шкіряно-взуттєвій — п'ять підприємств давало 85% продукції, Київська і Харківська трикотажні фабрики давали б. 65% продукції названої галузі [215]). Становище легкої промисловости дещо поліпшується, як це побачимо далі, в часі третьої п'ятирічки.

28. квітня 1937 р., Совєт Народніх Коміса-

рів прийняв постанову про виготовлення третього п'ятирічного пляну [216]), яку затверджено аж на XVIII з'їзді ВКП(б), 20. березня 1939 року [217]). У третій п'ятирічці передбачалось виробити гуртової промислової продукції на суму 184 млрд. крб. (ціни 1926/27, тобто збільшити виробництво на 92% у відношенні до 1937 р. (95,5 млрд. крб.) [218]). Середньорічний приріст промислової продукції мав виносити 14%, в тому для засобів виробництва — 15,7% та для засобів споживання — 11,5%. Пригадаймо, що річний приріст промислової продукції для всієї промисловости СССР виносив у першій п'ятирічці 21,6% та в другій 17,1% [219]).

Подібно як і в попередніх п'ятирічках, основну увагу присвячено розвитку машинобудування, яке за плянований період повинно було збільшити своє в-во в 2,3 разів [220]). Намічені продукційні величини плянувалось реалізувати шляхом далекойдучої реорганізації енерґетичного господарства, що до того часу помітно відставало, збільшуючи потужність електростанцій в 2,1 разів [221]). Рядом з тим запляновано значно збільшити видобуток вугілля у східніх басейнах СССР — на Далекому Сході в 2,7 разів, в Середній Азії в 4,4 разів, на Уралі в 3,1 разів, в підмосковському басейні в 3,7 разів — що значно випереджувало прийняті пляни для дальшого розвитку Донбасу [222]).

Цей плян швидкої індустріялізації східніх областей СССР виправдувався, згідно з офіційно прийнятими резолюціями ВКП(б), також і стратегічними міркуваннями, мовляв,

«в таких экономических очагах страны, как восточные районы, Урал и Поволжье, в третьей пятилетке создать предприятия-дублеры по ряду отраслей машиностроения, нефтепереработки и химии, чтобы устранить случайности в снабжении некоторыми промышленными продуктами с предприятий - уникумов» [223].

Виконання третього п'ятирічного пляну перервали воєнні події. Таким чином вихідним роком для аналізи передвоєнного розвитку можна уважати 1940 р., що і дозволить нам подати деякі висновки для тодішнього становища української промисловости та порівняти його до загального становища в цілому СССР. Спочатку подамо коротку характеристику довоєнного розвитку важніших галузів української промисловости.

На основі промислового перепису з 1938 р., в Україні в тому часі нараховувалось б. 11 тисяч пром. підприємств великої промисловости, в яких працювало 1,6 млн. робітників, та 115 тис. дрібних пром. підприємств з 344 тис. робітників. Дрібна промисловість виробляла б. 7,5% загального промислового виробництва республіки [224]).

Попередньо му вже згадували, що особливо в третій п'ятирічці присвячувалось значну увагу розбудові енерґетичних ресурсів народнього господарства СССР. Поскільки кам'яновугільна промисловість відогравала вийняткову ролю в енерґетичному господарстві України, советська влада, не зважаючи на приспішену розбудову кам'яновугільних басейнів на сході, була приневолена присвячувати також багато уваги і Донбасові. Таким чином, абстраґуючи від поважного обниження питомої ваги України у видобутку вугілля по СССР, в абсолютних цифрах видобуток вугілля в Україні постійно зростає.

Видобуток вугілля в Україні за роки довоєнних п'ятирічок (в тис. тонн)

Роки	Всього	Кам'ян. вуг.	Буре в.
1913	22,796	22,760	36
1928	24,832	24,832	-

1932	39,316	39,233	83
1937	69,072	68,789	283
1940	83,841	83,284	557 [225]

Постійно зростає також і вивіз вугілля з України в інші частини СССР, зокрема в Російську СФСР. Покористуємось у тому відношенні даними Хромова, що добре характеризують існуючу ситуацію.

Довіз кам'яного вугілля Донбасу в центральні області СССР в 1939 р.

(в тис. тонн)

Області	Всього довезено з Донбасу	В тому з української частини Донбасу
Московська	6594,5	5423,9
Воронізька	2175,2	1274,3
Курська	1524,6	1367,7
Орловська	1443,5	1351,0
Тульська	925,4	871,0
Івановська	804,4	387,7
Калінівська	747,6	697,6
Ґорківська	709,8	392,8
Ярославська	570,6	414,9
Рязанська	494,1	308,4
Тамбовська	...	567,8 [226]

Разом, у вичислені нами вгорі області, завезено з Донбасу 16,5 млн. тонн вугілля, в тому з української частини Донбасу 13,0 млн. тонн та з РСФСР 3,7 млн. тонн. Крім того, в тому самому році завезено з Донбасу в Ленінґрадську область 5 млн. тонн вугілля, в Білорусію — 1,2, Сталінґрадську — 1,8, Північний Кавказ — 1,3 та в Саратовську область — 1,0 млн. тонн вугілля. Якщо порівняємо подані величини з вивозом українського вугілля в передреволюційні часи, то виразно побачимо, що вивіз не тільки збільшився в абсолютних циф-

рах, але також і у відсотках до видобутку всього вугілля в Донбасі [227]).

Збільшення експорту українського вугілля в інші райони СССР старається советська влада рекомпенсувати розбудовою інших енерґетичних джерел, у першу чергу плянується ширше використати наявні в Україні гідроресурси. Як пригадуємо, в 1932 р. закінчено побудову найбільшої в той час в Европі Дніпровської гідроелектростанції, як також, за час довоєнних п'ятирічок, вибудовано в Україні ряд більших електростанцій, як наприклад, Штерівська (1926), Північно-Донецька, Київська, Криворізька, Дніпродзержинська, Зуївська (1932), Харківська і т. д. На їх основі створено дві енерґетичні системи (Донбаська і Придніпровська) та пізніше об'єднано їх лінією високовольтних передач у велику Південну енерґосистему, зв'язану з електростанціями Ростовської области.

Зростання потужностей електричних станцій і виробництва електричної енерґії в Україні в довоєнні роки

	1913	1928	1932	1937	1940
Потужність електростанцій, тис. квт.	200	464	1400	1999	2496
В-во електроенерґії млн. квт./год.	543	1261	3248	9451	12411

[228])

Відставання чорної металюрґії України, що було дуже помітне у часи першої п'ятирічки, до деякої міри подолано у пізнішому етапі шляхом спорудження і введення у дію ряду нових металюрґійних заводів.

Чисельність мартенівських і доменних печей в УССР в передвоєнні роки

	1913	1928	1940	
Кількість мартенів	64	82	135	
їх площа в кв. м.	1859	2179	4435	
кількість домен	32	30	49	
корисний обсяг печей в куб. м.	13432	13586	32565	[229])

Не зважаючи на кількісне зростання металюрґійного облаштування, темпи зростання кількости металюрґійних заводів у східніх областях СССР значно випереджують розвиток української металюрґії, хоч і тут можна завважити значний приріст (в абсолютних розмірах продукції) з рівночасним зменшенням питомої ваги України у загальносоюзному в-ві.

Динаміка виробництва чорної металюрґії УССР за довоєнні роки

	1913	1932	1937	1940	
В тис. тонн:					
Чавун	2892	4243	9216	9642	
Сталь	2442	3301	8738	8938	
Прокат	2086	2668	6468	6520	
Залізна руда	6868	8442	17185	20185	[230])

До деякої міри натомість покращало географічне розміщення металюрґійної промисловости України, зокрема значно зросла питома вага заводів у Придніпров'ї та б. Азовського моря.

Питома вага металюрґійних р-ів УССР в 1940 р.
(у відсотках до підсумку)

Райони	По випл. чавуну		По випл. сталі	
	1928	1940	1928	1940
З-ди в районі вут. Донбасу	54,6	45,7	47,3	38,9

Зд-и в р. руди Придніпров'я	37,7	41,3	41,9	46,4
З-ди в р. Азов. моря	7,7	13,0	10,8	14,7
Всього	100	100	100	100

[231])

Не маємо докладних даних щодо вивозу продуктів чорної металюрґії в інші райони СССР. Згідно з обрахунками Хромова, в 1938 р. вивезено з України 1055,9 тис. тонн переробленого чавуну, 405,9 тис. тонн ливарного чавуну. Рядового прокату вивезено 2415 тис. тонн та якісного прокату 624,4 тис. тонн [232]). Якщо зважити, що в 1938 р. випродуковано в Україні 9670 тис. тонн чавуну [233]), то — згідно з наведеними даними Хромова — понад 15% всього витопленого в Україні чавуну вивезено за її межі. Поскільки в 1938 р. в Україні випродуковано 6776 тис. тонн прокату, то якщо порівняємо названу величину з даними автора щодо вивозу, одержимо 48%, як показник вивезеного прокату у відношенні до продукції України [234]).

Наведені дані зовсім задовільно пояснюють причини постійної диспропорції між виробництвом чавуну, прокату і сталі в українській металюрґійній промисловості, поскільки такий непропорційно високий відсоток українських півфабрикатів вивозиться за межі України. Продукти української металюрґійної промисловости вивозиться головно в Центральний пром. район, де — як зазначує цитований автор — «дуже розвинене машинобудування, яке живилось переважно довізним (насамперед з України) металом. Значна частина продукції металюрґійної промисловости УССР ішла в області Европейської Півночі Сов. Союзу (насамперед Ленінґрад) Нижнього і Середнього Поволж'я, Закавказзя і західні області Союзу» [235]).

Подібно як і в цілому СССР, найшвидшими темпами розвивалась в Україні машинобудівельна промисловість. Вже в 1934 р. до ряду діючих заводів додано такі більші одиниці як Горлівський з-д гірничого устаткування, Харківські з-ди турбобудування і верстатобудування, Дніпропетровський з-д металюрґійного устаткування і ін. В 1936 р. завершено будову Новокраматорського з-ду важкого машинобудування. У роки третьої п'ятирічки в машинобудівельній промисловості України почалась більша диференціяція галузевої структури, створювались нові види машинобудування, переважно одаче в галузі важкого і частинно середнього машинобудування. Значно збільшилась також питома вага металообробної і машинобудівельної промисловости у загальному випуску усієї продукції української промисловости.

Продукція великої металообробної промисловости УССР у відсотках до всієї продукції вел. пром.

	1913	1927/28	1932	1937	1940
В цілому металообробка	11,2	13,7	25,8	29,2	30,3
в тому маш.-будування	6	9,8	21,6	23,9	24,8

[236])

Українська металообробна промисловість давала в 1937 р. 17% та в 1940 р. 16,6% всесоюзного виробництва, в тому сільськогосподарське машинобудування 45,4% та 48,8% [237]). До деякої міри збільшилось також виробництво хемічної промисловости, де в 1938 р. працювало 167 вел. підприємств [238]).

Довоєнна продукція української хемічної промисловости

Галузі в-ва	1927/28	1932	1937	
Коксова тис. тонн	3997	7328	14981	
Хемічна млн. крб. ціни 26/27	96	413	1141	[239]

Питома вага України у виробництві коксу становила в 1940 р. 74,5%, соди кальцинованої 81% та суперфосфату 40% всесоюзного виробництва [240].

Як згадано раніше, в часі третьої п'ятирічки до деякої міри поліпшується становище української легкої промисловости, що одначе значно переяскравлюється советськими офіційними даними, що залюбки подають продукцію легкої промисловости України у грошовому численні.

Довоєнна продукція великої легкої промисловости України (в млн. крб., в цінах 1926/27)

Роки	Всього	Шкіряна	Взуттєва	Швацька	Трикотажна	Текстильна	Скляна
1937	2641	149	250	511	212	297	219
1940	2836	189	332	773	262	575	230

[241]

Кращу картину дасть продукція легкої промисловости України в натуральному численні та порівняння питомої ваги окремих галузів у загальному випуску промислової продукції СССР. У 1940 р. вироблено бавовняних тканин в Україні на смішно малу суму — 13,8 млн. м. або 0,3% всесоюзної продукції [242]. Дещо кращий відсоток дає вовняна промисловість,

де вироблено в тому ж році 84,8 млн. м. тканин, або 10% всесоюзної продукції. Шкіряного взуття вироблено в Україні в 1940 р. — 40,7 млн. пар (19,3% продукції СССР), в трикотажно-панчішній галузі — панчішно-носочних виробів — 79,4 млн. пар (16,4% продукції СССР), трикотажної білизни — 30,3 млн. пар (24,4% продукції СССР) та верхнього трикотажу — 12,0 млн. пар (20,5% продукції СССР).

Українська шкіряна промисловість виробила в 1940 р. твердих шкіртоварів — 15,0 тис. тонн (21,4% продукції СССР) та верхніх шкіртоварів 831,8 млн. кв. дцм. (16,9% в-ва СССР).

З наведеного бачимо, що подібно як і в попередні роки, найнижчі показники дає текстильна промисловість, яка і далі залишається найбільш відсталою галуззю української легкої промисловости. Слід відзначити, що виробництво сирівців для текстильної промисловости дає в Україні значно вищий показник у порівнянні до готової продукції тієї ж галузі. В 1940 р. вироблено на заводах України 25,8 тис. тонн бавовни волокна (3,0% в-ва СССР), митої вовни — 11,2 тис. тонн (18,0% в-ва СССР) та бавовняної пряжі — 12,2 тис. тонн (1,9% продукції СССР) [243].

Іншими словами, також і в часі третьої п'ятирічки значну кількість промислового сирівцю для легкої промисловости Україна була змушена вивозити за свої межі з уваги на недостачу власного фабричного виробництва. Одною з причин того явища слід уважати майже цілковиту ліквідацію дрібних форм виробництва, які працювали на місцевій сировині. Цікаво у тому відношенні порівняти часи НЕП із станом в 1940 р.

Співвідношення великого і дрібного в-ва у галузях легкої промисловости України у відсотках за випуском продукції

	1926/27	1940
Текстильна — велика	64,7	95,8
дрібна	35,3	4,2
Трикотажна — велика	55,4	98,3
дрібна	44,6	1,7
Взуттєва — велика	11,9	80,0
дрібна	88,1	20,0
Швацька — велика	14,5	85,2
дрібна	85,5	14,8 [244]

Значні зміни наступили також і у галузевій структурі легкої промисловости України. В 1927/28 р. шкіряно-взуттєва промисловість займала перше місце у випуску гуртової продукції, а на другому місці була текстильна промисловість.

Зміни в галузевій структурі великої легкої промисловости України

(за випуском гуртової продукції у %% до підсумку)

Галузі:	1913	1927/28	1940
Текстильна	61,8	22,7	36,8
Шкіряно - взуттєва і хутрова	35,8	47,8	25,4
Швацька	2,4	24,5	37,8 [245]

У загальному, згідно з советськими повідомленнями, випуск гуртової продукції великої легкої промисловости України оцінювався (ціни 1926/27) в 1937 р. на 2641 млн. крб. та в 1940 р. — 2836 млн.крб., значить — збільшився заледве на 195 тис. крб. [246], що у жодному випадку не відповідає навіть темпам зростання легкої промисловости по СССР.

Трохи іншою була ситуація в українській харчовій промисловості, хоч і тут советські статистичні дані (у грошовому численні) надто переяскравлюють існуючі тенденції розвитку.

Виробництво харчової промисловости УССР

(в млн. крб., ціни 1926/27)

Назва галузів	1932	1937	1940
Вся харч. пром.	1533	3529	5480
в тому:			
мукомельно - круп'яна	236	720	1223
цукрова	306	846	665
м'ясна	109	321	592
молочна	16	109	221
хлібопекарська	156	370	898
кондитерська	248	343	361
консервна	29	63	105
спиртова	47	100	112
тютюн.-махорочна	54	103	222 [247]

Поважно змінилась галузева структура української харчової промисловости. Питома вага цукрової промисловости з 56,1% в 1913 р. знизилась до 12,2% в 1940 р. [248] Рівночасно підвищилась питома вага хлібопекарської, мукомельної, круп'яної, кондитерської, консервної та інших галузів, що сталось головно за рахунок побудови деяких нових заводів. Побудова нових заводів у деяких галузях харчової промисловости України дає одначе тільки частинну відповідь для обґрунтування тих пересунень. Не треба також забувати, що в 1913 р., як і в часі НЕП, значну частину продукції харчової промисловости давали дрібні форми в-ва, що їх тепер майже зовсім ліквідовано. Поскільки советська статистика залюбки порівнює тільки продукційні величини цензової, великої промисловости, то таким способом продукція

харчової промисловости в часах до запровадження п'ятирічок свідомо применшується. Цю тенденцію можна прослідити на прикладі такої промислової галузі, що вже в дореволюційних та непівських часах визначалась більшими формами виробництва.

Продукція і кількість заводів української цукрової промисловости в довоєнних часах

	В середньому 1909-14	1927/28	1932/33	1937/38
Кількість діючих з-дів	193	139	147	147
Перерібка буряків одним заводом в ц.	81,222	76,245	39,004	148,169
Вироблено цукру всіма заводами в тис. ц.	11,015	10,919	5,150	18,850

[249])

Отже бачимо, що цукрова промисломість України, у порівнянні з 1913 р., тільки з 1937/38 роком перевищила довоєнний рівень, з тим, що з часів запровадження п'ятирічок обнижується питома вага України в загальному виробництві СССР, даючи такі показники: 1913/14 — 82%, 1927/28 — 86%, 1932 — 68%, 1939 — 74% [250]). З інших галузів можна навести такі дані (подаємо продукцію для 1940 р. і в дужках частку України в в-ві СССР): кондиторські вироби 191,8 тис. тонн (24,3%, консерви у млн. умовних банок — 339,2 (30,5%), ковбасні і копчені вироби 66,8 тис. тонн (17,1%), макаронні вироби 79,4 тис. тонн (24,5%), тваринне масло — 33,3 тис. тонн (14,8%), спирт-сирець — 26,5 млн. дкл. (29,5%), виробництво м'яса — 299,3 тис. тонн (19,9%) [251]).

Обниження частки України у продукції усієї харчової промисловости СССР можемо бачити з такого порівняння:

Питома вага окремих районів у продукції харчової промисловости

	1908	1938
Україна	36,2	22,3
Центрально-чорноземні райони	7,8	5,9
Урал	4,4	4,7
Сибір і Далекий Схід	4,2	8,1
Казахстан і Середня Азія	0,6	5,7
Закавказз'я	1,2	4,1 [252]

За роки довоєнних п'ятирічок змінилась також питома вага харчової промисловости у загальному обсязі виробництва промислової продукції УССР. В 1912 р. питома вага харчової промисловости становила 41,5%, а в 1940 р. — 17,6%. В 1940 р. харчова промисловість займала за вартістю вироблюваної продукції друге місце, поступаючись тільки перед металообробною промисловістю [253].

Таким чином, у зв'язку з дальшим форсованим розвитком важкої індустрії, зміняється галузева структура промислового виробництва в Україні, що для 1940 р. дає таку картину:

Галузева структура великої промисловости УССР

(у відсотках до підсумку)

Галузі:	1913	1940
Кам'яновугільна	11,3	4,5
Металюрґійна	19,4	10,3
Металообробна (разом з машинобудуванням)	11,3	36,4
Хемічна	3,1	5,5
Електротехнічна	0,4	2,9
Будівельна	1,6	1,8
Легка	2,6	9,7

Харчова	43,5	17,6
Інші	6,8	11,3 [254])
Всього	100	100

Найбільшу питому вагу в обсязі промислового виробництва виказує, як бачимо, металообробна та машинобудівельна промисловість з рівночасним зниженням ролі харчової промисловости, яка у дореволюційних часах займала перше місце серед промислових галузів України.

В довоєнних п'ятирічках постійно зміняється також співвідношення між групою «А» (засоби продукції) та групою «Б» (засоби споживання) промислового виробництва. Питома вага засобів продукції постійно зростає, значно перевищивши подібні співвідношення у всій промисловості СССР.

Питома вага виробництва I. і II. підрозділів промисловости УССР (у відсотках)

Роки	Перший підрозділ (група «А»)	Другий Підроз. (група «Б»)
1913	51,7	48,3
1927/28	50,8	49,2
1932	58,4	41,6
1938	62,4	37,6 [255])

У 1940 р., засоби виробництва творять вже у загальному обсязі пром. продукції України б. 70%. Цікаво відзначити, що промисловість цілого СССР показує у тому відношенні зовсім іншу картину.

Питома вага виробництва групи «А» і «Б» у промисловості СССР (у відсотках)

Роки	Група «А»	Група «Б»
1913	33,3	66,7
1928	39,5	60,5

1932	53,4	46,6	
1937	57,8	42,2	
1940	61,2	38,8	256)

З наведеного бачимо, що питома вага засобів виробництва в Україні більша як по СССР. Це явище можна пояснити тільки цілеспрямованою політикою советських капіталовкладень, що не дозволяють на гармонійне збалянсування промислового виробництва в окремих галузях, форсуючи ці ділянки промислового виробництва України, які з точки бачення економічних інтересів цілого СССР приносять советській економіці особливі користі.

При розгляді попередніх етапів у розвитку української промисловости, ми старались подати питому вагу окремих галузів у загальному промисловому виробництві СССР. На тому місці спробуємо зробити деякі підсумки з раніше наведеного матеріялу. Згідно з советськими офіційними повідомленнями, питома вага промисловости України у всьому промисловому виробництві СССР виносила в 1940 р. б. 18%, значить — значно обнизилась у порівнянні до попередніх років [257]. Зробимо тепер деякі самостійні обчислення, користуючись виключно офіційними советськими даними. Для окремих років маємо такі дані для промислової продукції СССР у грошовому численні.

Гуртова промислова продукція СССР в цінах 1926/27

(млрд. крб.)

Роки		
1913	16,2	
1928	18,3	
1932	43,3	
1937	95,5	
1940	138,5	258)

Звертаємо увагу читача, що поміщена вгорі статистична таблиця подає продукцію усієї промисловости СССР, а не тільки великої промисловости. Поскільки совєтські джерела, що ними ми користувались, не подають промислової продукції усієї промисловости України, а дають тільки дані для великої української промисловости [259]), ми примушені для кращого порівняння навести подібні дані і для промисловости СССР, використовуючи тут працю проф. Прокоповича [260]).

Гуртова продукція великої промисловости СССР

(в цінах 1926/27)

Роки	млрд. крб.
1913	10,3
1927/28	13,9
1932	34,3
1937	90,2
1940	126,5 [261])

Українська совєтська література подає статистичні дані для гуртової продукції великої промисловости України, що для окремих років дають такі величини:

Гуртова продукція великої промисловости УССР

(в цінах 1926/27)

Роки	млн. крб.
1913	2,158
1932	6,927
1937	16,152
1940	22,360 [262])

Якщо зробимо порівняння двох наведених таблиць, то українська велика промисловість даватиме такі відсотки загального промислово-

го виробництва великої промисловости СССР: 1913 — 20,96 %, 1932 — 20,1 %, 1937 — 17,8 %, 1940 — 17,7%. Наші обчислення, базовані на офіційних советських даних, не покриваються з поданими раніше обрахунками Хромова (який вправді вичисляв питому вагу промисловости України, беручи до уваги також і дрібні форми виробництва) та іншими відсотковими показниками, які ми своєчасно наводили в попередніх підрозділах.

Можуть бути різні причини цього явища. По-перше, як треба здогадуватись, советська економічна література подає у тому відношенню тільки неточні підрахунки, які не завжди відзеркалюватимуть існуючі тенденції. По-друге, для цієї ж советської статистики зовсім невигідно визнати факт — мовляв — питома вага української промисловости постійно обнижується у загальному промисловому виробництві усього СССР, зокрема якщо порівняти промислову продукцію України дореволюційних часів чи навіть у часі НЕП. Подаючи правдиві цифри, ця сама советська статистика мусіла б посередньо дати українському населенню досить небезпечний арґумент, мовляв, значні промислові ресурси України не використовуються повністю для розбудови українського промислового потенціялу, а навпаки — певна частина прибутків з української промисловости відходить на розбудову промислових осередків поза межами України. Про це промовисто говорять наведені вгорі обчислення, бо тільки чинники позаекономічної натури можуть впливати на зниження питомої ваги української промисловости у промисловому виробництві цілого СССР.

При нормальних умовах розвитку, як це відомо кожному економістові, наявна акумуляція капіталу в українській промисловості по-

винна б згаданий відсоток постійно підвищувати, поскільки вихідна база української промисловости (значить стан в 1913 р.) давала всі економічні передумови для дальшого пропорційного розвитку бодай наявних в Україні промислових галузів. Усім відомо, що для розбудови промислових осередків на території РСФСР, та й поза нею, у значній мірі притягається, як це побачимо у розділі присвяченому фінансам, прибутки з української промисловости, зменшуючи штучно таким чином наявні темпи росту української індустрії. Зовсім зрозуміло, що з тих причин мусить зменшитись також і питома вага ключевих галузів української промисловости у промисловому в-ві всього СССР.

Питома вага окремих галузів промислової продукції УССР у загальному виробництві промисловости СССР в 1940 р.

Показники	Відсоток до загальносоюзного підсумку
Виплавка чавуну	64,7
Виплавка сталі	48,8
Видобуток вугілля	50,5
Випалювання коксу	74,5
Видобуток залізної руди	67,5
Вироблення електроенергії	25,7
Продукція металооброб. пром.	19,6 *)
Виробництво цементу	21,5
Виробництво цукру	73,4
Виробництво соди	81,0

Пригадуємо, що в 1913 р. український від-

*) Як бачимо з наведеного, у відношенні до металообробної пром. поміщені раніше дані Хромова (16,61 всесоюзного в-ва) не покриваються з найновішими даними сов. статистики. Таких прикладів можна зустріти багато більше.

соток для витоплювання чавуну виносив 68,6%, сталі — 56,7%, у виробництві прокату чорних металів — 58,1%, виробництві електроенерґії — 26,6%, видобутку вугілля — 78,2% і т. д.

Цікаво відзначити, що навіть офіційні советські індексові показники промислового зростання виразно показують підрядне становище української промисловости, що розвивається значно повільнішими темпами у порівнянні до всього СССР. Абстрагуючи від такої чи іншкої вірогідности подібних показників, хочемо їх тут також навести для підкреслення тільки самої тенденції у спрямуванню советської промислової політики.

Зростання гуртової продукції усієї промисловости УССР, РСФСР і СССР (у відсотках до 1913 р.)

Роки	УССР	РСФСР	СССР
1913	100	100	100
1928	119	139	132
1932	242	278	267
1937	538	614	588
1940	730	891	763 [264]

Як бачимо з наведеного, найвищий приріст має російська республіка, що значно випереджує темпи приросту по СССР. Україна виказує менший приріст від середнього по СССР. Поскільки ми наводили продукцію великої промисловости УССР і СССР, варто буде для порівняння помістити індексові показники тільки для великої промисловости.

Зростання гуртової продукції великої промисловости УССР, РСФСР і СССР (у відсотках до 1913 р.)

Роки	УССР	РСФСР	СССР
1913	100	100	100

1928	**141**	**157**	**152**	
1932	**323**	**356**	**352**	
1937	**752**	**830**	**816**	
1940	**998**	**1197**	**1172**	**[265])**

Наведений статистичний матеріял повністю потверджує наші попередні висновки про відсталість розвитку української промисловости у порівнянні з промисловим розвитком інших частин СССР, зокрема російської республіки, достатньо характеризуючи існуючі відносини у пром. в-ві України перед вибухом другої світової війни.

6. Друга світова війна і зруйнування української промисловости
(1941 — 1945)

Не зважаючи на постійні запевнювання советської влади про бойову готовість советської промисловости, воєнні події застали Советський Союз зовсім неприготованим, а воєнна перебудова советської промисловости відбувалась у незвичайно складних умовах, зумовлених безперервним відступом советських військ.

Рішенням Президії Верховної Ради СССР з 30. червня 1941 р. покликано до життя Державний Комітет Оборони [266]) з завданням мобілізувати продукційні засоби народнього господарства для швидкої розбудови воєнної промисловости. Швидке просування німецьких військ у глиб території СССР зумовило одначе евакуацію більшости промислових підприємств у східні райони і вже там плянується розбудовувати далі воєнну індустрію. Протягом 1941-42 рр. німецькі війська зайняли всю територію України та ряд західних районів СССР, де до війни проживало б. 88 млн. населення (40% на-

селення СССР) та вироблювано біля 32% усієї гуртової промислової продукції СССР. Зокрема зайняті німцями території давали до війни 60,8% видобутку вугілля, 63,8% залізної руди та 64,7% виробництва чавуну [267]).

Гуртова промислова продукція СССР у военні роки

(у млрд. крб., ціни 1926/27)

Роки	Територія СССР свобідна від німецької окупації	Територія СССР часово окупована німцями	Разом
1940	92,8	45,7	138,5
1942	94,8	...	94,8
1943	108,5	2,7	110,9
1944	114,3	8,3	122,6
1945	113,5	13,5	127,0 [268])

Немає найменшого сумніву, що період до половини 1942 р. слід уважати найбільше трагічним для народнього господарства СССР. Не зважаючи на запевнювання совєтських економістів, що чужоземна допомога становила всього 4% у порівнянні до продукції власної промисловости [269]), то все ж таки цифри взяті з совєтського торговельного балянсу в ці критичні роки говорять щось зовсім протилежне. І так, довіз в СССР дає такі величини: (в млрд. крб.) 1940 — 1446, 1942 — 2756, 1943 — 8460. Рівночасно значно зменшується вивіз товарів з СССР: 1940 — 1412, 1942 — 399 і 1943 — 373. За

1941 р. совєтська статистика не подає жодних величин [270].

Згадний нами раніше державний Комітет Оборони (очолюваний Сталіном) поспішно виготовляє директиви для перебудови народнього господарства СССР на воєнні рейки. З важніших завдань Комітету можна вичислити такі:

1. Провести мобілізацію продукційних сил совєтського промислу, робітничих та технічно-господарських кадрів, спрямовуючи їх для воєнних цілей. Рівночасно переводиться евакуація промислового устаткування в східні райони, де слід перевести ряд заводів на виключно воєнну продукцію, скорочуючи продукцію для цивільних цілей.

2. Мобілізація матеріяльного забезпечення для потреб сов. армії, в першу чергу засобами сільського господарства. Евакуація живого і мертвого інвентаря колгоспів і радгоспів на схід, збільшення виробничих норм трудоднів та запровадження трудової дисципліаи.

3. Мобілізація і реорганізація транспорту для воєнних цілей.

4. Побудова приспішеним порядком ряду нових промислових заводів воєнної продукції у східніх районах з рівночасною дальшою розбудовою важкої промисловости.

5. Забезпечення харчами працівників промислу, міст та заведення карткової системи на харчі і промислові вироби.

6. Мобілізація робітничих кадрів. Перекваліфікація промислових робітників та призив нових робітничих кадрів, в тому також жінок та неповнолітніх.

7. Частинна реорганізація організаційно-адміністраційної структури органів управління державної промисловости та створення ряду нових наркоматів, в тому наркомати танкової

пром., мінометної тощо. Створення органів контролі для військової продукції та частинна реорганізація плянувальних органів в цьому секторі.

Для реалізації наведених вгорі постанов прийнято «мобілізаційний народньо - господарський плян на 3-тій квартал 1941 р.». У відрізненні до прийнятого раніше (тепер вже незобов'язуючого) п'ятирічного пляну, цей новий плян передбачає піднести воєнну продукцію на 26%, зменшується також об'єм капіталовкладень, а запаси згромадженого металу передаються до диспозиції воєнної промисловости. Одначе основним завданням цього квартального пляну було перевести швидку евакуацію промислових підприємств та промислового устаткування в безпечніші східні райони. Це відноситься у першу чергу до території України, де евакуація промислового устаткування переводилась з Правобережжя у липні та серпні, а з Лівобережжя з серпня до жовтня 1941 р. І так, з України вивезено значну частину мобільного устаткування чорної металюрґії, зокрема в Магнітогорськ, Кузнецьк, Челябінськ, Свердловськ, Златоуст та інші металюрґійні райони СССР [271]).

Евакована також деяку частину устаткування машинобудівельної промисловости України. Наприклад, Харківський тракторний завод, один з найбільших в СССР, евакована в Алтайський край та створено на його базі Рубцовський тракторний з-д. На Урал евакована Харківський завод транспортного машинобудування, в інші райони вивезено устаткування таких більших промислових одиниць як Новокраматорський з-д, Харківський електротехнічний та турбінний з-ди та ряд інших. Через море евакувався з Одеси великий станкобудівельний завод ім. Жовтневої Революції та ряд

інших промислових підприємств. Деяку частину промислового устаткування з більших машинобудівельних заводів вивезено також з Запоріжжя, Ворошиловграду, Маріюполя та інших осередків.

Іншою була ситуація у вугільній промисловості, що її устаткування, у більшості випадків, не було придатним для транспорту. Майже тотально знищено в Донбасі шахтні улаштування, затоплюючи самі шахти. Переводили це совєтські військові частини перед своїм відступом, хоч у теперішній совєтській економічній літературі це звичайно приписується німцям. Згідно з офіційними даними, в Донбасі повністю зруйновано 44% шахтних стовбурів, 92% копрів, 95,5% надшахтних споруд, 96% машинних будівель, 95% насосів головних водовідливів і т. п. [272]).

Подібно зруйновано також устаткування залізнорудної промисловости. Зрештою, говорячи навіть про машинобудівельну промисловість, то з України (головно з Лівобережжя) большевики встигли вивезти тільки незначну частину устаткування, решту зруйновано на місці. У підсумках, за обрахунками совєтської статистики, в Україні зруйновано 16.150 промислових підприємств, де до війни працювало 2,3 млн. робітників [273]).

Совєтська література не наводить детальних даних для окремих районів. Не багато говориться також і про Україну, як господарську цілість. Говорячи тільки про т. зв. Південь СССР, подається, що нанесені металюрґійній промисловості страти оцінювалось (у біжучих цінах) на суму 10 млрд. крб., в тому зруйновано 28 металюрґійних заводів, 9 трубних з-дів, 28 коксо-хемічних з-дів, 28 підприємств залізнорудної промисловости і т. п. [274]).

Беручи до уваги всю окуповану частину

СССР, то внаслідок воєнних подій перестало працювати: 61 доменних печей, 225 мартенів, 174 прокатів та 131 коксових батерій. Не зважаючи на різні загальникові ствердження, совєтська література, приписуючи, як ми вже казали, ці руйнування німецьким військам, не може повністю промовчати цього факту, що

«Особенную сложность представляла эвакуация заводов черной металлургии, значительная часть которых не обладает мобильностью; часть оборудования, из-за чрезвычайно больших габаритов и большего веса, не транспортабельна. Поэтому не все оборудования можно было вивезти, к тому же в очень короткий срок. Невозможно было эвакуировать и заводские здания, различное сложное энергетическое и другое хозяйство заводов; все то приводилось в негодность. Доменные и мартеновские печи останавливались, расплавленная масса застывала в них, и тем самым виводились из строя» [276]).

Великі були втрати також української легкої та харчової промисловости. Їх оцінюють совєтські економісти сумою 1,7 млрд. крб., в тому 439,5 млн. крб. за рахунок руйнування устаткування та 692,2 млн. крб. вартости сирівців та матеріялу, що їх забрали німці [276]). Провідний совєтський економіст Вознесенський, пізніше знищений Сталіном, подає, що після відступу совєтських військ на території України залишилось всього 17% довоєнної скільќости підприємств [277]).

В цілому СССР зруйновано 31.850 більших промислових підприємств; загальні втрати всього народнього господарства СССР (згідно з даними совєтської статистики) обраховуються на суму 679 млрд. крб. в довоєнних цінах [277а]). Втрати народнього господарства України виносять 285 млрд. крб. (в цінах 1941 р.) або майже 42% всіх втрат Совєтського Союзу [277б]).

Наведені статистичні дані зовсім задовільно ілюструють факт, що воєнні знищення української промисловости, як і інших галузів

народнього господарства, були безприкладними в історії розвитку української економіки. Можна б було сподіватись, що советська економічна політика, добре здаючи собі справу з ваги та значення української промисловости для господарства цілого СССР, приложить всіх зусиль щоб народне господарство України відбудувати в якнайскорішому часі. Вже мінімальною, у тому відношенні, була б вимога — відбудувати господарство України бодай тими темпами, що їх застосовувалось у інших частинах СССР, зокрема ж в частинах РСФСР, що були тимчасово окуповані німцями.

Так не сталось. Відбудова української промисловости проходила значно повільнішими темпами у порівнянні до відбудови по інших частинах СССР [278]). Восені 1943 р. советські війська увійшли в Донбас та до кінця цього року в 9-ти зайнятих областях України встановлено 2.376 промислових підприємств, або 24,5% із скількости діючих підприємств в 1940 р. [279]). З кінцем жовтня 1944 р. вся територія України була знову зайнята советськими військами. Цілий ряд постанов советської влади подають напрямні та визначують порядок для відбудови народнього господарства [280]). На їх основі стає ясно, що започатковані военними подіями зміни в географічному розміщенні советської промисловости будуть ще більш підсилюватись. Вдаряє це в першу чергу по господарських інтересах України, як найбільш зруйнованої частини СССР. Пляни відбудови промисловости недовиконуються. Згідно з наміченими плянами, територія окупована німцями повинна була дати б. 25,7% промислової продукції СССР (в 1940 р. — 32%), фактичне виконання пляну обнизило заплянований відсоток до 21%. В 1945 р. советська промисловість випродукувала (в цінах 1926/27) гуртової продукції на су-

му 127млрд. крб., в тому засоби продукції давали 95,4 млрд. крб. [281]). Територія часово окупована німцями дала всього 13,5 млрд. крб. гуртової промислової продукції, що було дуже незначною величиною в порівнянні з станом в 1940 р. (45,7 млрд. крб.) [282]).

Хрущов, тодішній секретар КП(б)У, у своїй звітній доповіді подає деякі інформації про стан відбудови української промисловости [283]). Цікаво у зв'язку з тим відмітити, що не зважаючи на значну вартість вивезеного з України промислового устаткування, про що свого часу широко писала совєтська преса, тільки незначну частину вивезеного майна повернено в Україну [284]). Протягом 1943 р. в Україну ввезено 4,5 тис. станків і іншого машинного устаткування машинобудівельної промисловости, 6 тис. автомобілів, 7 турбін, б. 30 тис. прокату різних видів і т. п. 18. липня 1944 р. Державний Комітет Оборони видає спеціяльну постанову про дальші напрямні у відбудові Донбасу [285]). За два роки встановлено і введено в дію 123 великих шахт (з 306, що діяли в 1940 р.) та 506 дрібніших шахт. Середньодобова продукція відбудованих шахт досягнула 36% довоєнного рівня [286]). Протягом цих перших двох років переважна частина капіталовкладень ішла на ремонт зруйнованого устаткування і так, наприклад, за два роки вложено в промисловість Донбасу б. 2,5 млрд. крб., що уможливило випомпувати з затоплених шахт б. 300 млн. куб. м. води, зремонтувати 300 підйомних машин, 200 копрів, 300 вентиляторів і т. п. [287]).

Трохи пізніше розпочато відбудову металюрґійної промисловости України, бо тільки в 1945 р. фактично приступлено до відбудови таках гігантів цієї галузі як «Азовсталь», «Запоріжжясталь», Макіївського і Криворізького заводів та ряду інших. На першого жовтня 1945

року «было введено в действие по доменному производсту 23%, по мартеновскому — 23%, по прокатному — 29,5%, по железнорудным шахтам — 34% и по марганцевым шахтам — 56% мощностей по сравнению с действовавшими в 1940 г.» [288]).

У залізнорудній промисловості в Кривому Розі працювало в 1944 р. — 11 шахт, та в два роки пізніше — 40 шахт, тоді як в Нікопольському марґанцевому басейні працюючі заводи дають вже 56% довоєнних виробничих потужностей [289]).

В 1944 р. розпочато відбудову також машинобудівельної промисловости України, в тому також і таких більших одиниць як Новокраматорський завод, Ворошиловградський і Харківський транспортного машинобудування та ряд інших. До кінця 1945 р. встановлено б. 44% довоєнних виробничих потужностей, відбудувавши частинно 93 більших одиниць цієї галузі [290]). За той самий час встановлено б. 30% виробничих потужностей легкої промисловости України, в тому шкіряної — 40%, взуттєвої — 10%, трикотажної — 30%, швацької — 27%. В 1945 р. працювало також вже біля половини цукрових заводів України [291]).

Важніші галузі важкої промисловости України дають в 1945 р. такі величини (в дужках продукція в 1940 р.): чавун — 1.647 тис. тонн (9.642), сталь — 1.374 (8.939), прокат чорних металів — 1.005 (6.520), залізна руда — 3.818 (20.185), кокс — 3.134 (15.711), вугілля — 30.262 (83.841) в-во електроенерґії — 3.150 млн. квт. год. (12.411), тракторів — 0,5 тис. шт. (10,4) [292]).

Українська легка промисловість дала такі показники в 1945 р. (в дужках продукція відповідних галузів в 1940 р.): вовняних тканин — 430 тис. м. (11.965), бавовняних тканин — 2.078 (13.793), жорстких шкіротоварів — 2.200 тонн

(15.042), шкіряного взуття — 3.764 тис. пар (40.764) [293]. Найважливіша галузь української харчової промисловости, цукрова промисловість, дала в 1945 р. 329 тис. тонн цукру-піску у порівнянні з 1.580 тис. тоннами в 1940 р. [294].

З наведеного статистичного матеріялу бачимо, що в 1945 р. українська промисловість дає тільки незначну частину довоєнної продукції, що слід пояснити вийнятково великими зруйнуваннями, що їх зазнала українська промисловість у воєнні роки. Другою причиною цього стану слід уважати те, що значну частину евакованого з України майна задержано в східніх районах. Трохи інша ситуація була в російських промислових осередках. Для підтвердження наших міркувань наведемо деякі величини з промислової продукції двох найважливіших російських осередків, Москви і Ленінґраду.

Як відомо, промисловість Москви в 1941 р. була у значній мірі евакована на схід. Повністю еваковано біля 210 великих промислових підприємств та у висліді цього промислова продукція Москви зменшилась з 1.930 млн. крб. в січні 1941 р. до 621 млн. крб. в 1942 р. [295]. В липні 1942 р. промислова продукція Москви виносить вже 945 млн. крб., а в грудні цього року — 1.307 млн. крб. В грудні слідуючого, 1943 р., промислова продукція Москви виносить 1.542 млн. крб., а з кінцем 1944 р. значно перевищує рівень 1940 р. [296]. Другий промисловий осередок, Ленінґрад, не зважаючи на евакуацію 92 великих промислових підприємств та довгомісячний постійний артилерійський обстріл німцями, випродукував в 1942 р. 1,4 млрд. крб. гуртової продукції, 1943 — 2,5 та в 1944 — 3,6 млрд. крб. [297]. У два названі райони, як зазначає Вознесенський, негайно після

закінчення фронтових дій повернено більшість евакованих промислових підприємств.

Відставання темпів відбудови української промисловости слідне навіть з порівняння совєтських офіційних показників зростання промислової продукції для окремих років, що ними користувались ми також і в попередніх підрозділах.

Зростання гуртової промислової продукції СССР, РСФСР і УССР усієї і великої промисловости за 1949 і 1945 рр.

у відсотках до 1940 р.

	СССР		РСФСР		УССР	
	уся пром.	вел. пром.	уся пром.	вел. пром.	уся пром.	вел. пром.
1913	100	100	100	100	100	100
1940	852	1172	891	1197	730	998
1945	782	1085	946	1281	191	249

298)

З наведеного бачимо, що промисловість російської республіки в 1945 р. перевищила довоєнний рівень, тоді як українська промисловість ледве досягнула одної четвертої довоєнного виробництва. Темпи відбудови української промисловости також значно нижчі від середніх по СССР. Цю тенденцію можна додатково підтвердити, беручи до уваги індексові показники промислового зростання, базовані на 1940 р.

Зростання усієї промисловости СССР, РСФСР ї УССР в 1945 р. у відсотках до 1940 р.

	СССР	РСФСР	УССР
1940	100	100	100
1945	92	106	26

299)

Іншими словами, коли промисловість СССР (у випуску гуртової продукції) виносила 92% довоєнного рівня, то подібний показник для України даватиме всього 26%. Так виглядала ситуація в українській промисловості напередодні прийняття четвертого п'ятирічного пляну, що своїм основним завданням поставив вимогу якнайшвидше відбудувати знищену воєнними діями промисловість СССР та в деяких ділянках і значно перейти довоєнний рівень.

7. Відбудова української промисловости (1946 — 1950)

У березні 1946 р., Верховна Рада СССР приймає закон про «п'ятирічний плян відбудови і розвитку народнього господарства СССР на 1946-50 рр.» Головним завданням четвертої п'ятирічки — відбудувати довоєнний рівень промисловости СССР та в деяких ділянках значно перевищити його. В постановах про четвертий п'ятирічний плян читаємо таке:

> «Успешно начав еще в ходе отечественной войны восстановление разрушенного хозяйства районов, подвергавшихся оккупации, Советский Союз в послевоенный период продолжает восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства на основе государственных перспективных планов, определяющих и направляющих хозяйственную жизнь СССР» [300]).

Виринає дуже конкретне питання: як саме виглядали ці перспективні пляни відбудови народнього господарства зруйнованих районів, зокрема України?

В попередньому підрозділі, присвяченому воєнним знищенням народнього господарства в часі війни, виявлено на основі офіційних совєтських повідомлень, що втрати народнього господарства України виносили 40% загальних втрат усього народнього господарства СССР,

тоді як продукція українського народнього господарства в 1940 р. не перевищувала навіть 20% загальносоюзної величини. Рівночасно з тим підкреслюємо, що темпи відбудови народнього господарства України були значно повільнішими у порівнянні до відбудови інших районів СССР, зокрема РСФСР. Поскільки, згідно з деклярaтивними заявами четвертого п'ятирічного пляну, основні зусилля повинні були йти на відбудову воєнних знищень, — варто тут приглянутись окремим даним совєтської статистики, що подає конкретний цифровий матеріял у відношенні до відбудови окремих районів.

Згідно з наміченим пляном четвертої п'ятирічки, в 1950 р. народнє господарство СССР повинно було випродукувати гуртової промислової продукції на суму 205 млрд. крб. (в цінах 1926/27) у порівнянні до 138,5 млрд. крб. в 1940 р., або — збільшити об'єм промислової продукції на 48% [301]. У зв'язку з тим, протягом 1946-1950 рр. вложено в народнє господарство 338,7 млрд. крб. капіталовкладень [302], а з цієї величини в народнє господарство РСФСР вложено 212,4 млрд. крб., або б. 63% всесоюзної величини капіталовкладень. [303].

Дані про заплановану величину продукції для важливіших галузів російської промисловости дають досить виразну картину протекційности совєтської промислової політики у відношенні до російських промислових осередків.

Гуртова промислова продукція важливіших галузів промисловости РСФСР в 1940 і 1950 рр.

Пром. вироби:	1940	1950 (плян)	1950 (викон.)
чавун, млрд. тонн	5,3	9,5	10,0

сталь, ' '	9,3	16,0	18,5
вугілля ' '	72,8	141,9	160,2
електроенерґія			
млрд. кв/год	30,8	57,2	63,4
металорізальні станки, тис. шт.	39,5	28,5	49,5
трактори, тис. шт.	21,2	82,0	86,1
шкір. взуття, млн. шт.	141,3	156,3	136,3
бавовн. ткан., млн. м.	3707	4185	3537
вовн. ткан., млн. м.	102	129	132
цукор, тис. тонн	359	463	429 [304]

З наведеної таблиці виразно бачимо значне збільшення промислові продукції у ключевих галузях російської важкої промисловости у порівнянні до 1940 р. та значне перевиконання намічених плянових завдань в 1950 р. Як відомо, тільки західні області РСФСР були окуповані коротший або довший період. В ці райони спрямовано 34,6 млрд. крб. капіталовкладань [305], що уможливило не тільки повністю відбудувати знищені промислові підприємства, але також збудувати низку нових. І так, наприклад, з 13 доменних печей з виробничою потужністю 3,3 млн. тонн чавуну, агрегатів для виплавки сталі з виробничою потужністю 6,8 млн. тонн сталі, 35 прокатних станів з виробничою потужністю 4,6 млн. тонн готового прокату та вугільних шахт з виробничою потужністю 79,8 млн. тонн вугілля, що їх запляновано збудувати в часі п'ятирічки на території РСФСР — в районах, що були окуповані німцями, запляновано збудувати: 6 доменних печей з 1,0 млн. тонн виробн. потужн., агрегатів на 1,4 млн. тонн сталі, прокатних станів на 0,5 млн. тонн прокату та вугільних шахт на 29,0 млн. тонн вугілля [306]. Розходиться отже про будову нових промислових об'єктів на російській території, в тому в також бувших

окупованих німцями районах, чого, як побачимо далі, не можна буде сказати про територію України.

Українська промисловість відбудовується значно повільніше і тут зовсім інша ситуація. Розмір капіталовкладень в Українську ССР з майже тотально зруйнованим господарством виносив в четвертій п'ятирічці 65,1 млрд. крб., значить в три рази менше в порівнянні до РСФСР або 19% всіх капіталовкладень по СССР. Пригадуємо ще раз, що зруйнування, що їх понесло народнє господарство України, виносило б. 40% всесоюзної величини. У зв'язку з тим інакше представляються в Україні запляновані темпи промислової відбудови в окремих галузях.

Гуртова промислова продукція важніших галузів української промисловости в 1940 і 1950 рр.

Пром. вироби:	1940	1950 (плян)	1950 (викон.)
чавун, млн. тонн	9,6	9,7	9,2
сталь, ' '	8,9	8,8	8,3
вугілля ' '	83,8	86,1	78,0
кокс ' '	15,7	15,5	15,0
електроенерґія млрд. кв/год	12,4	13,7	14,7
металорізні верстати тис. шт.	11,7	5,9	10,5
трактори, тис. шт.	10,4	25,0	22,6
м'ясо, тис. тонн	299,3	245,0	308,5
тваринне масло, т. тонн	33,3	40,0	60,7 [307]

Іншими словами — цілий ряд найважливіших галузів української важкої індустрії не виконав плянових завдань. В порівнянні до 1940 р., виплавлювання чавуну в 1950 р. становить всього 95%, сталі — 93%, видобуток ву-

гілля — 93%, випалювання коксу — 96%. Тільки декілька галузів перейшло рівень 1940 р., між ними виробництво прокату (106%), видобуток залізної руди — (106%), виробництво машинобудівельної промисловости — (144%), враховуючи тут також і металообробну, в-во електроенерґії (119%) [308].

Відставання української важкої промисловости цікаве ще й тому, що навіть в українській легкій промисловості, найбільш відсталій ділянці промислового виробництва України, маємо відносно кращі показники. Прикладом може служити українська бавовняна промисловість, що в 1950 р. виробила 149% довоєнного виробітку [309]. Показники деяких ділянок харчової промисловости ми навели в поміщеній вгорі таблиці. Існуючий стан тим більше цікавий, що також в завданнях четвертої п'ятирічки постійно наголошуються потреби швидшої відбудови важкої індустрії, що — очевидно — повинно б відноситись також і до української важкої промисловости.

Не зважаючи одначе на окремі корисніші показники, ситуація в українській легкій промисловості не була задовільною. З загального об'єму капіталовкладень в народнє господарство України всього 5469 млн. крб. призначено в промисловість республіканського підпорядкування, що мала випродукувати в 1950 р. продукції на суму 9,2 млрд. крб. [310] Незадовільний стан в легкій промисловості був не тільки в Україні, але і по цілому СССР. З приводу цього Рада Міністрів СССР видає окрему постанову, датовану 23. грудня 1946 р., де між іншим читаємо:

«Совет Министров СССР считает работу министерств текстильной и легкой промышленности по расширению производства товаров широкого потребления неудовлетворительной. Указанные министерства не использовали всех средств и возможностей

для обеспечения выработки товаров широкого потребления и ускорения ввода в действие неработавшего оборудования» [311]).

Якщо цілий ряд галузів легкої промисловости СССР виявляв незадовільний стан, то ще гірша ситуація була в українській легкій промисловості, яка постійно відстає від загальносоюзних темпів розвитку. В попередньому підрозділі ми говорили про матеріяльні втрати народнього господарства України в часі війни, які обраховуються советськими економістами на суму 285 млрд. крб. З тієї суми на українську промисловість припадає 43,8 млрд. крб. [312]), в тому втрати тільки української легкої промисловости виносять 284 млн. крб. (зруйнування фабрик) та 165,4 млн. крб. (зруйнування промислового устаткування) [313]). Збитки, що їх зазнала українська легка промисловість у зв'язку з значною втратою вже заготовлених сирівців та знищенням незакінченого в-ва, обраховується на суму 697,2 млн. крб. [314]). Рівночасно з тим, майже на 50% зменшилось поголів'я худоби. За підрахунками Гореліка, загальні втрати легкої промисловости України виносять 1679 млн. крб. [316].

Як зазначує цитований автор, середньорічний приріст продукції української легкої промисловости виносив до війни б. 200 млн. крб. (в цінах 1926/27). Таким чином, якщо б не перешкодили воєнні події, то легка промисловість України могла б випустити в три рази більше продукції в 1950 р. у порівнянні до заплянованої на той рік величини. Отже воєнні події задержали розвиток української легкої промисловости щонайменше на 10 років [316]). Цікаво також приглянутись поодиноким цифровим величинам в окремих галузях української легкої промисловости.

Динаміка випуску найголовніших виробів легкої промисловости УССР в 1940 і 1950 рр.

Пром. вироби:	1940	1950
Вовняні і напіввовн. ткан. в млн. м.	11,96	7,89
бавовняні, млн. м.	13,7	20,6
панчішно-шкарпеткові в-би в млн. пар	79,4	79,9
трикотажна білизна в млн. шт.	30,3	27,9
верхній трикотаж в млн. шт.	12,0	7,4
шкіряне взуття в млн. пар	40,7	28,7 [317]

З наведеного бачимо, що за вийнятком бавовняної промисловости, всі інші галузі і далі ще не досягнули довоєнного рівня. Цього не можна сказати про більшість галузів російської легкої промисловости. У зв'язку з традиційним відставанням легкої промисловости в Україні, такий стан ще більш обнижує питому вагу українського в-ва у загальносоюзній продукції та приневолює спроваджувати з російських осередків найконечніші речі, щоб хоча в малій частині покрити запотребування зубожілого населення України. Легка промисловість України дає при кінці четвертої п'ятирічки всього 2,2% загального промислового в-ва республіки. Зрештою, про підрядне становище легкої промисловости України наглядно свідчать постанови XVI з'їзду КП(б)У, в яких зобов'язано всі партійні організації «забезпечити першочергову і більш швидку відбудову та розвиток вугільної, металообробної, машинобудівельної та енерґетичної промисловости.., які мають вирішальне значення для розвитку всіх галузів народнього господарства і зміцнення

техніко-економічної незалежности нашої батьківщини» [318]).

Таким чином, за вийнятком деяких галузів харчової промисловости, темпи зростання більшости галузів української важкої і легкої промисловости були значно нижчими від загальносоюзних темпів, що виразно вказує на цілеспрямовані заходи советської промислової політики поставити українську промисловість у підрядне становище, забезпечивши рівночасно швидке упромисловлення російських та східніх промислових осередків, що, між іншим, має також свою виразну політичну вимову. Тоді як цілий ряд галузів українського промислового виробництва не тільки що не виконав своїх плянових завдань, але й не досягнув в 1950 році довоєнного рівня, ціла промисловість СССР досягнула довоєнного рівня вже при кінці 1948 р., випустивши в 1950 р. на 73% більше промислової продукції в порівнянні з 1940 р., в тому в-во засобів виробництва збільшилось більш як в два рази, а в-во засобів споживання на 23% [319]). У загальному плян п'ятирічки виконано за чотири роки і три місяці, перевищивши заплановані продукційні величини на 17%.

Гуртова промислова продукція СССР у важніших галузях промисловости в 1940 і 1950 рр.

Пром. вироби:	1940	1950 (плян)	1950 (виконано)
чавун, млн. тонн	14,9	19,5	19,2
сталь, млн. тонн	18,3	25,4	27,3
прокат, млн. тонн	13,1	17,8	20,9
вугілля, млн. тонн	165,9	250,0	261,1
електроенерґія млрд. клв.	48,3	82,0	91,2
металюрґ. обладнання			

тис. тонн	23,7	102,9	111,2
металорізні вестати			
тис. штук	58,4	74,0	70,6
трактори, тис. шт.	31,6	112,0	108,8
бавовн. ткан., млн. м.	3954	4686	5590
вовн. ткан., млн. м.	119,7	159,4	155,2
шкір. взуття, млн. пар	221,0	240,0	203,4
м'ясо, тис. тонн	1501	1300	1556
твар. масло, тис. тонн	226	275	336
цукор, тис. тонн	2151	2400	2523 [320])

З наведеної таблиці бачимо, що більшість галузів важкої промисловости СССР перевиконали плянові завдання. Це саме можемо сказати також про харчову та легку промислові галузі. Поскільки більшість промислових галузів України своїх плянових завдань не виконали, то зовсім зрозуміло, що питома вага промисловости України в загальному промисловому виробництві СССР значно обнизилась. Окремі промислові галузі України у відсотках до продукції цілого СССР дають при кінці 1950 р. такі величини: (в дужках питома вага України у відповідних промислових ділянках в 1940 р.) чавун — 47,8% (64,7%), сталь — 30,6% (48,8%), прокат — 33,2% (49,7%), залізна руда — 53,0% (67,6%), кокс — 54,2% (74,5%), вугілля — 29,9% (50,5%), електроенерґія — 16,1% (25,7%), металюрґійне устаткування — 38,4% (67,5%), трактори — 20,8% (33,0%), шкіряне взуття — 14,1% (19,3%), тваринне масло — 18,1% (14,8%), м'ясо — 19,8% (19,9%), цукор-пісок — 71,6% (73,5%) [321]).

З наведеного статистичного матеріялу слід витягнути деякі висновки. По-перше, четверта п'ятирічка у відношенні до народнього господарства України, зокрема української промисловости, не виконала своїх завдань. Тоді як промисловість СССР значно перейшла довоєнний

рівень, ряд ключевих ділянок української промисловости довоєнного рівня не досягнули, хоч згідно з повідомленням статистичних інституцій — гуртова продукція всієї промисловости УССР мала б перевищити в 1950 р. гуртову продукцію в 1940 р. на 15% [322]). Ми не знаємо, на якій основі збудовано наведений вгорі відсоток, можемо тільки ствердити, що на основі наведених попередньо статистичних даних виглядає він нам мало правдоподібним. Так чи інакше, українська промисловість у відбудовний період значно відстає від загальносоюзних темпів відбудови промисловости СССР, що достаточно підтверджено самими советськими статистичними показниками. У зв'язку з тим, значно обнижується питома вага українського промислового виробництва у загальному обсязі виробництва всієї промисловости СССР та саме в 1950 р. досягає найнижчих показників за протяг всього періоду перебування українського господарства в системі СССР.

По-друге, існуючий стан не спричинений виключно великими воєнними втратами українського народнього господарства. Доказ на нашу опінію подають знову ж наведені в цьому підрозділі статистичні показники промислового розвитку РСФСР, зокрема величини капіталовкладень, що були призначені в окремі райони СССР. В тому відношенні советська економічна політика виявляє яскраві протекціоністичні тенденції, стимулюючи швидкий розвиток і відбудову в першу чергу російських промислових осередків. Реорганізація советської промисловости обличчям на схід, з рівночасним скріпленням російських промислових осередків, стає в повоєнні роки доконаним фактом. В тому напрямі ідуть всі дальші спрямування советської економічної політики з завданням відтяжити залежність народнього господарства

СССР від українського промислового потенціялу, що слід пояснити в першу чергу міркуваннями політичної натури. Постепенно українська промисловість тратить своє попереднє значення для господарської розбудови СССР та переводиться на другорядні позиції.

8. П'ята п'ятирічка і розвиток української промисловости в 1950-их рр.

Прийнятий з 18-місячним запізненням щойно на XIX з'їзді КПСС, п'ятий п'ятирічний плян розвитку народнього господарства СССР [323]) передбачував у порівнянні до 1950 р. збільшити промислове виробництво СССР на 70%, в тому середньорічний приріст промислової продукції повинен був виносити для групи «А» — 13% та для групи «Б» — 11%. Основним завданням п'ятирічки, подібно як і в попередніх, являлась вимога далі розбудовувати важку промисловість СССР, зокрема машинобудування, з тим, що у висліді певних заходів Маленкова [324]) більшу увагу присвячувалось також питанню швидшого розвитку легкої та харчової промислових галузів.

XVII з'їзд КП(б)У, що відбувся у Києві 23.-27. вересня 1952 р., виніс окрему постанову про «директиви XIX з'їзду партії по п'ятому п'ятирічному пляну розвитку СССР на 1951-55 роки», в якій «запевняє Центральний Комітет ВКП(б), нашого дорогого вождя і учителя Йосифа Віссаріоновича Сталіна в тому, що партійна організація і всі трудящі Радянської України забезпечать успішне виконання і перевиконання п'ятого п'ятирічного пляну розвитку СРСР і тим самим внесуть слідний вклад у велику справу побудови комунізму в нашій країні» [235]).

Подібних загальникових запевнень наво-

диться в згаданій резолюції КП(б)У значно більше. Цікаво одначе, що цифрові дані про величини плянового розвитку української промисловости — відсутні, а посередня причина на це, як можна здогадуватись, стоїть певно у зв'язку з недовиконанням українською промисловістю завдань четвертої п'ятирічки [326].

Таким чином, не маємо змоги порівняти запляновані продукції української промисловости з фактично виконаними плянами, хоч з другого боку — висліди п'ятої п'ятирічки в Україні були безперечно кращими у порівнянні до попереднього етапу. Приглянемось спочатку загальній ситуації у промисловому розвитку цілого СССР.

Промислова продукція в СССР за 1951-55 роки збільшилась на 85%, перевищивши на 15% пляноване завдання, з тим, що виробництво засобів виробництва зросло на 91% (при пляні 80%) та виробництво предметів споживання на 75% (при пляні 65%) [327].

Гуртова продукція важніших промислових галузів СССР в п'ятій п'ятирічці

Пром. вироби:	1950 р	1955 р. (первісний плян)	1955 р. (зревідований плян)	1955 р. фактично виконано
чавун, млн. тонн	19,2	34,0	34,0	33,3
сталь, „ „	27,3	44,0	44,0	45,3
прокат, „ „	20,9	34,0	34,0	35,3
вугілля „ „	261,1	272,0	275,0	391,3
нафта „ „	37,9	70,0	70,0	70,8
електроенерґія млрд. клв/год	91,2	163,0	165,0	170,2

бавовн. тканин млн. м.	3899	6280	6267	5905
вовняних тканин млн. м.	155,2	240,0	271,0	252,3
шк. взуття, млн. п.	203,4	318,0	318,0	274,3
цукор, млн. тонн	2,5	4,5	4,8	3,4
масло тваринне тис. тонн	336	550	560	463
м'ясо, тис. тонн	1556	2400	2550	2524

[328])

З наведеного бачимо, що за вийнятком витоплювання чавуну, більшість галузів важкої промисловости СССР значно перевиконала плянові завдання. Найбільше зростання знову ж запримічується у машинобудівельній промисловості, що у порівнянні до 1950 р. збільшила свою продукцію в 2,2 разів. Цього не можна сказати про продукцію легкої та харчової промисловости, де виробничі пляни у значній мірі недовиконано, згідно зрештою з традиціями попередніх п'ятирічок. У зв'язку з тим, в 1955 р., питома вага засобів виробництва у всій гуртовій продукції промисловости СССР піднеслась до 70,6% [329]).

При цій нагоді хотіли б ми звернути увагу ще на одну справу. Як відомо, протягом більш як 20 років советська статистика користувалась індексом гуртової промислової продукції, що був побудований на цінах на промислові вироби з 1926/27 р. Ми вже раніше наводили деякі критичні міркування з того приводу і повторяти їх тут немає потреби. Починаючи з 1949 р., советські статистичні установи плянують впровадити новий індекс, базований на біжучих цінах відповідного року з тим одначе, що для 1950 р. задержано ще ціни 1926/27 р., щоб уможливити порівняння окремих років для цілої четвертої п'ятирічки. У п'ятій п'ятирічці натомість вводиться вже новий індекс,

базований на цінах з 1. січня 1952 р., що на його основі обраховується продукційні величини за п'ять років цієї п'ятирічки [330]). У зв'язку з цим статистичні показники у грошовому численні показують дуже сильне підвищення гуртової продукції для 1955 р., що, наприклад, у порівнянні з 1950 р. дасть для України аж 91% приросту [331]).

На протязі п'ятирічки, в Україні збудовано і введено в дію понад 500 великих промислових підприємств, в тому 142 вугільні шахти, 11 доменних печей [332]), 27 мартенівських печей, 21 прокатних і трубопрокатних станів, 8 машинобудівельних заводів та ряд більших електростанцій [333]). Порівняльно найшвидшими темпами розвивалась українська машинобудівельна промисловість, чорна і кольорова металюрґія, енерґетика й інші галузі важкої промисловости України. Говорячи про металюрґійну промисловість, в 1955 р. у порівнянні до 1950 р., витоплено в Україні чавуну більше на 81% (всесоюзний відсоток — 74%), сталі — 103% (по СССР — 66%), вироблено прокату — 96% (по СССР — 69%) [334]).

Не зважаючи на відносно швидші темпи приросту окремих галузів металюрґійної промисловости в Україні (що виправдується, очевидно, більшими знищеннями в часі війни), питома вага металюрґійної промисловости України в порівнянні до всесоюзного виробництва значно обнижується, що слід пояснити дальшою розбудовою металюрґійної промисловости в інших, зокрема східніх, районах СССР.

Зміни в питомій вазі союзних республік у продукції чавуну і сталі за час 1940 і 1955 рр.

	Витопл. чавуну		Витопл. сталі	
	1940 р.	1955 р.	1940 р.	1955 р.
СССР	**100**	100	100	100

РСФСР	35,3	48,8	50,8	59,2
УССР	64,7	49,9	48,8	37,4
Грузинська ССР	-	1,3	-	1,3

335)

Наприкінці п'ятої п'ятирічки, кам'яне вугілля займало головне місце (65%) у паливному балянсі СССР. Плянові завдання у видобутку вугілля виконано в СССР достроково — до першого вересня 1955 р., а в Донбасі — до першого жовтня 1955 р. В загальному видобуток вугілля збільшився за час п'ятирічки в Україні на 61% (в цілому СССР — на 87%). В часі п'ятирічки введено в дію 142 нових шахт потужністю 48935 тис. тонн річно, в тому дві вугільні гідрошахти та 3 нові шахти в Львівсько-Волинському басейні. В п'ятирічці розпочато освоєння Західнього Донбасу, району між старим Донбасом і Дніпром та Львівсько-Волинського вугільного басейну. У зв'язку з відставанням вугільної промисловости УССР від всесоюзних темпів розвитку — питома вага України у видобутку вугілля в СССР сильно обнижується.

Розміщення видобутку вугілля в окремих республіках в 1940 і 1955 рр.

(в млн. тонн і відсотках до підсумку)

	1940 р.		1955 р.	
	в млн. тонн	в %%	в млн. тонн	в %%
СССР	165,9	100,0	391,3	100,0
Російська СФСР	72,8	43,9	228,7	58,5
Українська ССР	83,8	50,5	126,0	32,2
Казахська ССР	7,0	4,2	28,0	7,1
Узбецька ССР	-	-	2,6	0,6
Грузинська ССР	0,6	0,4	2,7	0,7
Киргизька ССР	1,5	0,9	2,7	0,7

336)

Протягом п'ятирічних плянувань постійно відставало виробництво електроенерґії в Україні і з того приводу можна було чути часті нарікання республіканського уряду про недостачі електричного струму для української промисловости. В п'ятій п'ятирічці, енерґетична база українського народнього господарства дещо поширилась. Збудовано і здано в експлуатацію деяку кількість нових теплових і гідравлічних електростанцій, між ними також Каховську гідроелектростанцію та такі більші теплові електростанції, як Миронівська (потужністю 400 тис. квт/год, Слав'янська (200 тис. квт/год. У зв'язку з тим виробництво електроенерґії збільшилось за п'ятиріччя на 205% (по СССР — 187%). Проте, «не зважаючи на ці досягнення, — пишеться в підсумках п'ятої п'ятирічки, — в цілому рівень розвитку, технічний стан і експлуатація електростанцій України ще не відповідають сучасним вимогам» [337]). Зрештою про це найкраще свідчить факт, що в 1955 р. народнє господарство України одержало 1242,2 млн. квт/год електронерґії з-поза меж УССР, тоді як в 1940 р. цей імпорт виносив всього — 17,5 млн. квт/год [338])

Електричні станції України за галузевою ознакою розподілялись на районні, промислові, комунальні і сільські. Їх питома вага за потужністю і виробництвом електричної енерґії була така:

Карегорії електричних станцій в Україні в 1955 р.

(у відсотках до загального підсумку)

Категорії електр. станцій:	За потужн.	За виробленням електроенерґії
Районні	67,3	75,3
Промислові	23,9	20,5
Комунальні	4,2	3,3
Сільські	4,6	0,9 [339])

Як бачимо, в Україні районні електростанції дають всього 75,3% виробленої енерґії. Інші відносини наявні в енерґетичному господарстві РСФСР чи навіть цілому СССР [340]). Питома вага України в в-ві СССР понизилась з 25,7% в 1940 р. до 17,7% [341]).

З усіх галузів промисловости, що виробляють засоби виробництва, найвижчими темпами (подібно як і в попередніх роках) розвивалось машинобудування. Обсяг гуртової продукції машинобудівельної і металообробної промислових галузів збільшився за п'ятиріччя в Україні в 2,3 разів (в СССР — 2,2 разів), даючи в загальному понад 25% всієї продукції СССР. За час п'ятирічки збудовано в Україні декілька нових заводів та освоєно виробництво низки нових видів машин, в тому числі — металорізальних верстатів, гідравлічних і інших спеціяльних пресів, устаткування для електростанцій, металюрґійної, вугільної, харчової, легкої та інших галузів промисловости та сільського господарства. Помітне зростання продукції енерґомашинобудування, що поважніше почало розвиватись в Україні аж в повоєнні роки. Також новостворена галузь автомобільної промисловости випустила в 1955 р. 19,2 тис. вантажних автомобілів. Значно збільшилось за обговорюваний період також виробництво сільськогосподарських машин [342]).

Гірше було становище в легкій промисловості. Виробничий плян у цій ділянці виконано (по цілому СССР) всього на 70%. В Україні, в п'ятій п'ятирічці, досягнено рівня 1940 р. (вся легка промисловість СССР його досягла ще 1949 р.) та в деяких промислових ділянках його значно перевищено. Певний приріст продукції вказує в тому часі особливо текстильна промисловість, даючи в 1955 р. 49,2 млн. метрів бавовняних тканин, або в 2,5 разів більше в по-

рівнянні з 1950 р. Також в 1955 р. вступила до ладу перша черга Херсонського текстильного комбінату. Вовняна промисловість виробила в 1955 р. 13,9 млн. метрів тканин, або в 1,8 разів більше в порівнянні з 1950 р. Ще в більших розмірах зросло виробництво шовкових тканин, даючи при кінці п'ятирічки 14,1 млн. м., або в 11 разів більше в порівнянні з 1950 р. Майже в два рази збільшилось також виробництво трикотажної промисловости. Випуск шкіряного взуття в 1955 р. збільшився на 52% [343].

У 1955 р. нараховуємо в Україні 34.916 підприємств харчової промисловости, в тому 4036 великих. В часі п'ятирічки побудовано понад сто великих підприємств, серед них 11 цукроварень, 37 маслоробних сироварних і молочних заводів, 26 хлібозаводів і пекарень, 10 виноробних з-ів, 6 консервних з-ів та ряд інших [344]. Помітно зросло виробництво цукру - піску на 156 українських цукропісочних та 9 цукрорафінадних з-ах та давало на 34% більше продукції в порівнянні з 1950 р. Також збільшила свою продукцію м'ясна промисловість (на 62%), молочно-маслоробна (90%) та олійна (28%) [345]. В дечому також покращала галузева структура харчової промисловости України.

Галузева структура харчової промисловости УССР за 1955 р.

Галузі пром.	Кільк. підприємств.		Гурт. продук. в цінах на 1. 1. 1952.	
	абс.	в %%	абс.	в %%
М'ясна	1144	3,3	3209,0	7,7
Рибна	2170	6,2	1211,1	2,9
Плодоовочева	2281	6,5	865,1	2,0
Молокоппереб.	2697	7,7	2339,6	5,5
Олійна	479	1,4	1630,3	3,8

Марґаринова	5	0,01	1104,8	2,6
Муком.-круп.	19706	56,4	2047,9	4,9
Макаронна	43	0,1	771,6	1,8
Хлібопеч.	2464	7,1	9601,9	22,6
Цукрова	167	0,5	7168,5	16,8
Кондитерська	399	1,2	3101,6	7,3
Консервна	48	0,1	1479,1	3,5
Спиртова	135	0,4	2524,7	5,9
Горілчана	40	0,1	702,6	1,6
Винороба	1735	5,0	1966,7	4,6
Пивоварна	84	0,2	518,4	1,2
Тютюн.-махор.	22	0,06	636,2	1,5
Інші галузі	1297	3,73	1609,2	3,8
Вся харч. пром.	34916	100,0	42488,3	100,0

[346])

Галузева структура харчової промисловости вказує на сповільнений розвиток цукроварства в Україні, колись передової галузі української харчової ппромисловости, що — між іншим — дає в 1955 р. всього 70,9% продукції СССР в порівнянні з 73,0% в 1940 р.[347]).

Згідно з повідомленнями Статистичного Управління, гуртова промислова продукція України виносила в 1955 р. 99,5 млрд. крб. в цінах на 1. липня 1955 р. Не зважаючи одначе на абсолютний приріст промислової продукції у більшості галузів — Українська ССР (за винятком Азербайджанської ССР) виказує найнижчий релятивний приріст за останніх 15 років. Якщо візьмемо грутову продукцію окремих республік у 1940 р. за 100 — то в відсотках до названого року для цілого СССР одержимо 320%, РСФСР — 313% та УССР — 219% промислового приросту [348]). Рівночасно з тим, в 1955 р. виробництво подавляючої більшости видів промислової продукції УССР у відсотках до загального випуску по СССР давати-

ме значно нижчі показники у порівнянні до 1940 р., значить — передвоєнного стану.

Реорганізація советської промисловости шляхом приспішеної розбудови промислових осередків у східніх районах СССР з рівночасним скріпленням промислового потенціялу РСФСР стає в п'ятій п'ятирічці доконаним фактом, що значно зменшує питому вагу України в загальному обсязі промислової продукції цілого СССР. Існуючу тенденцію можна ілюструвати численними статистичними матеріялами. Нижче містимо статистичне порівняння тільки найважливіших видів промислової продукції УССР у відсотках до загальносоюзного виробництва.

Виробництво найважливіших видів промислової продукції УССР у відсотках до загального випуску по СССР за 1940 і 1955 рр.

Назва виробів	1940 р. в %% до СССР	1955 р. абс.	1955 р. в %% до СССР
Чавун, тис. т.	64,7	16607	49,9
Сталь, тис. т.	48,8	16935	37,4
Прокат, тис. т.	49,7	13610	38,5
Залізна руда, тис. т.	67,6	39948	55,6
Вугілля, млн. т.	50,5	126,0	32,2
Електренерґ. млрд. квт/год.	25,7	30,1	17,7
Ткан. бавовн., млн. м.	0,3	49,2	0,8
Ткан. вовн., млн. м.	10,0	13,9	5,5
Взуття шкір. млн. п.	19,3	43,8	16,0
Цукор-пісок, тис. т.	73,0	2425	70,9
М'ясо, тис. т.	19,9	479,1	19,0

349)

Цікаво відзначити, що крім обниження питомої ваги України у всіх важніших галузях важкої промисловости як і також у виробни-

цтві електроенерґії, зростання української легкої і харчової промислових галузів виказує також подібні тенденції. За обговорюваний період майже не змінилась галузева структура промислово - виробничих фондів промисловости УССР. Подібно як і в 1950 р., на закінчення п'ятої п'ятирічки перше місце у структурі промислового в-ва в Україні займає машинобудування і металообробна промисловість, на дальших місцях — металюрґійна і вугільна промислові галузі, останнє місце займає легка промисловість з 2,12%.

Галузева структура промислово-виробничих основних фондів промисловости УССР на кінець року у відсотках до підсумку

	1950:	1955
Вся промисловість	100	100
в тому числі:		
Чорна металюрґія (вкл. видоб. руд)	19,5	19,2
Вугільна	15,2	16,6
Електростанції й електромережі	7,2	8,6
Хемічна, вкл. гірн.-хемічну і ґумоазбестову	4,2	5,0
Машинобудування і металообробка	21,1	20,5
Лісозаготівлі, деревообробна і паперова промисловість	2,6	2,2
Промисловість будівельних матеріялів	5,5	6,1
Легка промисловість	2,2	2,2
Харчосмакова промисловість	10,6	9,1

350)

В попередніх підрозділах ми неоднократно підкреслювали однобічний розвиток української промисловости з перевагою промислових галузів, що виробляють півфабрикати та промислові сирівці. Не зважаючи на доволі швидкий розвиток машинобудівельної і метаообробної промисловости, що давала — наприклад —

в 1950 р. — 12,2 млрд. крб. або 22,1% випуску великої промисловости УССР та в 1955 р. — 37,5 млрд. крб. або 56,0% [351]) також і в цій найважливішій галузі українського промислового виробництва цілий ряд промислових виробів (що консумувались в Україні) був незаступлений; дуже слабо було розвинене в-во прецизних машин та серйозні недостачі були в середньому машинобудівництві, а промислова продукція названої галузі ішла в першу чергу на задоволення потреб української металюрґійної та вугільної промислових галузів, частина виробництва вивозилась також за межі України [352]). Не про це одначе нам тут ходить.

Згідно з советською теорією промислового розвитку, першочергово розвивається важка промисловість, яка повинна б створити вихідну базу для дальшого розвитку легкої промисловости. У зв'язку з тим, питома вага групи «А», засобів виробництва, у загальному обсязі промислового виробництва СССР постійно зростає, рівночасно також постійно збільшується диспропорція між продукцією засобів виробництва і засобів споживання.

В українському господарстві, у висліді відповідних спрямувань промислової політики ще передревоюційного періоду, була значно розвинена важка промисловість з завданням постачати промислові сирівці промисловим осередкам Росії. Натомість була дуже слабо розвинена оброблююча промисловість як також і легка промисловість, що її цілим рядом превентивних заходів припинено в дальшому розвитку. Розглядаючи советські статистичні дані з постійними запевнюваннями про приспішений розвиток української легкої промисловости, могло б здаватись, що советська промислова політика повністю зліквідувала однобічність у промисловому розвитку України. Так

одначе не сталось і висліди п'ятої п'ятирічки тільки підтверджують ще більше поглиблення диспропорційного розвитку продукції засобів продукції та продукції засобів споживання, що в народньому господарстві України дають ще більш некорисну картину як навіть для цілого СССР.

Характеризуючи колоніяльні риси народнього господарства передреволюційного періоду, наводили ми певні статистичні дані щодо кількости робітників, зайнятих в різних промислових галузях. Порівняння виходило дуже на некористь України, що й оправдувалось, як це признає сама советська економічна література, колоніяльним визиском українського господарства. Що змінилось у тому напрямі за останніх сорок років?

Відповідь на поставлене питання дають статистичні матеріяли з 1955 р., що їх щедро наводить ціла низка найновіших советських статистичних довідників. Інформації про галузеву структуру промислово - виробничих основних фондів України наглядно ілюстрували однобічність промислового розвитку УССР, де на легку промисловість припадає всього 2,2%. В промисловості СССР подібний відсоток виносить — 4,5% (в 1940 р. — 7,3%) [353]. Беручи тепер до уваги кількість робітників, зайнятих в поодиноких промислових галузях, одержимо ще один доказ однобічности промислового розвитку України, що досить вигідно конкурує із станом перед 1917 р.

Чисельність робітників в окремих галузях промислового виробництва в УССР, РСФСР і СССР в 1955 р.

(у відсотках до підсумку)

Промислові галузі:	УССР	РСФСР	СССР
Вся промисловість	100,0	100,0	100,0
в тому числі:			
Чорна і кольорова металюрґія (включаючи видобуток руд)	6,9	5,5	5,7
Паливна промисловість	16,2	5,6	7,5
Електростанції і електромережі	1,5	1,5	1,5
Хемічна, включаючи гірничохем. і ґумовоазбестову	2,5	3,6	2,9
Машинобуд. і металообр.	28,8	33,1	31,5
Лісозаготівлі, деревообробна і паперова промисловість	9,4	16,8	15,0
Промисловість будівельних матеріялів	7,9	5,0	5,8
Легка промисловість	11,9	17,7	17,5
Харчосмакова пром.	10,9	7,8	9,0

354)

Подане статистичне порівняння посередньо підтверджує два факти. По-перше, українська промисловість і надалі затруднює релятивно більше робітників в галузях, що виробляють промислові сирівці та півфабрикати (вугільна, металюрґійна). По-друге, українська машинобудівельна та легка промисловість значно відстають від загальносоюзних показників. Спеціяльно важко це пояснити чинниками чисто економічної натури у випадку машинобудівельної промисловости, що має в Україні значно догідніші умови розвитку як, наприклад, в РСФСР.

Переглядаючи совєтські економічні видання останніх років, можна запримітити ще один цікавий факт. При нагоді розгляду довоєнних совєтських п'ятирічок, ми подали деякі інфор-

мації щодо існуючого тоді співвідношення між продукцією засобів продукції та засобів споживання, або групами «А» і «Б» промислового в-ва. Питома вага засобів виробництва у загальному обсязі промислової продукції була в Україні значно вища у порівнянні до цілого СССР. В найновішому статистичному збірнику [355]), де поміщується сотні статистичних таблиць, повністю промовчано співвідношення між групами «А» і «Б» в українській промисловості, хоч такі показники наводиться у другому статистичному збірнику для цілого народнього господарства СССР, що вийшов в тому самому часі. Дуже скупі дані у тому відношенню подає стандартна історія народнього господарства УССР, наводячи загальні інформації тільки для декількох років.

«В социалистической промышленности Украины значительно возрос удельный вес производства средств производства. Если в общем объеме промышленной продукции дореволюциооной Украины производство средств производства составляло 51,7%, причем на долю машиностроения приходилось всего 6%, то уже к концу второй пятилетки оно достигло 68%, а накануне Великой Отечественной войны — 78%» [356]).

Наведений відсоток — 78% — можна здогадуватись відноситься до 1940 р. і уважаємо, що він значно перебільшений і тому ми своєчасно наводили 70%, що є більш правдоподібно. З другого боку, можна зовсім оправдано припускати, що інформації про співвідношення між групами «А» і «Б» промислового в-ва для української промисловости є з певних причин для совєтської статистики невигідні, зокрема якщо ходить про повоєнні роки. Мовчанку совєтських джерел у тому відношенні перервала недавно випущена праця Діброви, де при обговоренні загального положення української промисловости автор наводить такі дані:

Дані Діброви про виробництво засобів виробництва і засобів споживання у гуртовій продукції промисловости УССР (у відсотках)

Група виробництва	1913	1928	1940	1956
Продукція усієї пром-сти	100	100	100	100
в тому числі:				
в-во засобів виробництва	36	42	62	70
в-во засобів споживання	64	58	38	30

[357])

Іншими словами, в цій найновішій географії України подається, що у 1940 р. виробництво засобів виробництва становило всього 62% Подані дані у відношенні до 1913 і 1940 рр. зовсім суперечать усім дотеперішнім статистичним довідникам, включаючи тут також статистичні дані праці «Промисловість Радянської України за 40 років», що видана в 1957 р. Слід додати, що в статистичному довіднику для цілого народнього господарства СССР подається, що питома вага продукції засобів виробництва для 1955 р. виносить — 70,6%, в іншій праці зустрічаємо дані для 1956 р., а саме — 70,8% [358]). Таким чином, згідно з даними Діброви, в повоєнних роках питома вага продукції важкої промисловости (група «А») була в СССР вища як в Україні.

Ця справа нас тут не спеціяльно цікавила б, поскільки, як всім відомо, відсоткове співвідношення між окремими галузями совєтської промисловости залежне безпосередньо від цін на промислові вироби, що їх арбітрарно встановлює совєтська влада. Тим самим совєтська статистика має можливість представляти назване співвідношення у вигідній совєтській ідеології величині. Якщо ми попередньо наводили такі порівняння, то кермувались ми тут різними причинами. По-перше, можемо додумуватись, що спосіб обрахунку названого спів-

відношення однаковий як для України, так і для цілого СССР. По-друге, якщо перша теза вірна, то порівняння галузевої структури української промисловости з такою ж структурою цілого СССР дає нам посередньо можливість прирівняти промисловий розвиток України з цілим СССР, вказуючи на певні структуральні різниці у промисловому розвитку цих двох господарських одиниць. Всі попередні совєтські і несовєтські статистичні довідники вказували, що питома вага засобів виробництва в Україні значно вища як по цілому СССР і це відноситься до передреволюційного і совєтського періодів.

Щобільше, в українській промисловості протягом всіх довоєнних п'ятирічок були виразні тенденції збільшувати виробництво важкої промисловости значно швидшими темпами і тому диспропорція між двома названими галузями виробництва була в Україні значно більша як по цілому СССР. У зв'язку з тим маємо всі підстави твердити, що дані Діброви попросту фальшиві, заходить тільки питання, з якою метою їх подається в найновішій українській географії. Припускаємо, що праця Діброви, видана В-вом «Радянська Школа», має за мету прирівняти розвиток української промисловости до загального становища промисловости в СССР, поскільки названа праця призначена для мало критичного читача, та уживається як посібник у школах УССР. Задержання правдивих даних вказувало б совєтському читачеві на гірше становище української промисловости в порівнянні зі станом в цілому СССР, даючи посередній доказ на її однобічний розвиток.

Проєкт шостого п'ятирічного пляну розвитку народнього господарства СССР для 1956-60 рр. прийнято на XX з'їзді КПСС 25. лютого

1956 р. [359]), його обговорено також на XIX з'їзді КП(б)У, 17.-21. січня 1956 р. [360]). Поскільки шосту п'ятирічку перервано та через два роки замінено семирічним пляном, зупинимось тут тільки коротко на деяких цікавіших моментах прийнятих постанов. Загальне спрямування п'ятирічки у відношенні (посередньо) до народнього господарства України зовсім добре віддає нижче наведена цитата з згаданої праці Діброви:

«У роки шостої п'ятирічки, особливо високими темпами розвивається індустрія східніх районів країни, що лежать за Уралом. У зв'язку з цим питома вага промислової продукції УССР, при її невпинному дальшому розвитку, у загальносоюзному виробництві зменшується порівняно з попередніми роками. Проте промисловість УССР і далі лишається головною індустріяльною базою для розвитку народнього господарства всієї европейської частини СССР, а також для піднесення економіки східніх районів країни» [361]).

Подану опінію можна ілюструвати фактичним матеріялом. Згідно з пляном п'ятирічки, біля половини всіх капіталовкладень призначалось у східні райони. Наприклад, інвестиції капіталу у порівнянні з п'ятою п'ятирічкою мали збільшитись у Західньому Сибірі в 2,5 разів, у Східньому Сибірі в 2,8 та в Казахстані в 2,7 разів. В найважливішій промисловій галузі, в машинобудуванні, 50% капіталовкладень призначувалось на розбудову заводів в східніх районах, в тому проєктувалось збудувати 65 нових заводів в Сибірі та 15 в Казахстані. З шістьох основних новобудов металюрґійної промисловости — чотири запроєктовано в Сибірі та один в Казахстані [362]). В загальному, шостий п'ятирічний плян передбачав збільшити у порівнянні з 1955 р. промислову продукцію СССР на 65%, в тому засоби виробництва повинні б зрости на 70% та продукція засобів споживання на 60%. З усіх галузів важкої промисловости найвищий приріст запроєк-

товано для машинобудівельної галузі та у зв'язку з розбудовою металюрґійної промисловости у східніх районах вирішено піднести продукцію металюрґійного устаткування аж на 63%. Значно збільшувалась також продукція електроенерґії.

Запланована продукція важніших галузів промисловости СССР в шостій п'ятирічці

Промислові вироби	1960 р. (плян)	в %% до 1955 р.
Чавун, млн. т.	53,0	159
Прокат, млн. т.	52,7	152
Сталь, млн. т.	68,3	151
Вугілля, млн. т.	593	152
Електроенерґія, млрд. квт/г.	320	188
Металюрґійне устаткування, тис. т.	280	163
Бавовн. тканини, млн. м.	7270	123
Вовняні тканини, млн. м.	363	145
Шкіряне взуття, млн. пар	455	152
Цукор-пісок, тис. т.	6530	191
М'ясо, тис. т.	3950	178 [363])

Цікаво порівняти запроєктовані величини збільшення промислової продукції в окремих галузях української промисловости зі збільшенням продукції в РСФСР. У відсотках до 1955 р. матимемо такі показники для деяких галузів української важкої індустрії (в дужках відповідник для РСФСР): видобуток вугілля — 1,6 разів (1,5), витоплювання чавуну — 1,5 (1,6), видобуток залізної руди — 1,5 (1,4), виробництво прокату — 1,5 (1,5), виробництво електроенерґії — 1,7 (1,9) та видобуток природного та попутнього ґазу — 2,8 (5,5) [364]).

Як бачимо, українські показники у більшості випадків нижчі від середніх по СССР (зокрема це кидається у вічі при порівнянні за-

проєктованої продукції цукру-піску, де український відсоток виносить — 160%. З важніших новобудов в Україні слід згадати пляни закінчення Каховського гідровузла, Кременчуцької та Дніпродзержинської гідростанцій та побудову Канівської гідростанції на Дніпрі. Не зважаючи на це — приріст виробництва електроенерґії запроєктовано в Україні значно нижчий як в РСФСР чи навіть в цілому СССР. В ділянці легкої промисловости проєктувалось ввести в дію до 1960 р. Чернігівський суконний комбінат, Херсонський бавовняний комбінат та ряд інших одиниць. Крім розширення видобутку вугілля в Донбасі, запроєктовано протягом п'ятирічки значно збільшити виробничі потужності в нових районах — Ворошиловградській, Дніпропетровській, Кіровоградській областях та Львівсько-Волинському басейні. Заплянувано також збільшити в п'ять разів видобуток нафти, зокрема за рахунок освоєння Долинського родовища в Станиславській області та нафтових родовищ в Полтавській області. В ділянці металюрґійної промисловости, яка в загальному мала зростати повільніше як в цілому СССР, крім реконструкції деяких старших заводів заплянувано побудову 12 доменних і 13 мартенівських печей, одного феросплавного з-ду і 16 прокатних станів [365]).

Протягом найближчих років виявилось, що шостий п'ятирічний плян не відповідає вимогам народнього господарства СССР, чи точніше — поставлені завдання показались надто важкими до реалізації і їх вже рік після прийняття пляну прийшлось зміняти. Це сталось на грудневому пленумі ЦК КПСС в 1956 р. Зокрема досить складна ситуація виникла в Донбасі. У резолюції, виданій з того приводу, читаємо, мовляв —

«достигнутый уровень добычи донецкого угля не

удовлетворяет растущих потребностей народного хозяйства в топливе и не соответствует технической оснащенности и возможностям угольной промышленности Донбаса не выполняет планов добычи угля, а производительность труда рабочих на шахтах не только не растет, но в 1956 г. даже снизилась по сравнению с прошлым годом и не достигла еще довоенного уровня. За девять месяцев текущего года по Донбассу, в границах Украины, недодано более 5,5 млн. т. угля, что вызвало серьезные затруднения в обеспечении народного хозяйства европейской части СССР топливом» 366).

Відставання промисловости Донбасу слід пояснити надто повільною реконструкцією старших одиниць, що користувались застарілим устаткуванням. Тому і так значно обнизилась видайність праці, яка, до речі, значно більша в модерних підприємствах на сході СССР. На грудневому пленумі переведено також реорганізацію Держпляну, про що ми вже згадували у відносному розділі. Зменшення виробничого пляну для 1957 р. не принесло бажаних результатів, бо і тут, у більшесті випадків, совєтська промисловість не виконала плянових завдань.

Зміни у виробничих плянах совєтської промисловости в 1957 р.

Назва виробів	Первісний плян	Зревідований плян	Факт. викон.
Чавун, млн. т.	41,1	38,1	37,0
Сталь, млн. т.	54,5	51,5	51,1
Вутілля, тис. т.	472,2	446,2	463,4
Нафта, млн. т.	96,4	97,0	98,3
Електроенергія, млрд. квт/год.	232,2	211,2	209,5
Вовн. ткан., млн. м.	296,0	278,0	282,1
Шкір. взуття, млн. пар	338,0	309,4	315,0
Цукор, млн. т.	4,7	4,8	4,5

367)

В таких обставинах прийшлось совєтським пляновим установам складати проєкт семиріч-

ного пляну, що покрив би недостатки попередніх років, бо додержати плянових завдань шостої п'ятирічки показалось в існуючих умовах попросту неможливим. У постановах ЦК КПСС і Ради Міністрів СССР читаємо з того приводу таке:

«ЦК КПСС и Совет Министров СССР считают, что проект шестого пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР на 1956-60 гг., представленный правительству быв. Госпланом 9. апреля 1957 г., имеет ряд существенных недостатков. В проекте не предусмотрены достаточные мероприятия по быстрейшей ликвидации имеющихся в народном хозяйстве диспропорций, еще не обеспечивается должная концентрация капитального строительства, а также недостаточно разработаны меры по освоению природных богатств в восточных районах страны» [368]).

Рівночасно з тим анулюється шоста п'ятирічка та приймається новий семирічний плян розвитку народнього господарства СССР на 1959-65 рр.

В тезах Хрущова про контрольні цифри розвитку народнього господарства на 1959-65 роки, що були прийняті XXI з'їздом КПСС, повідомляється, що гуртова промислова продукція в СССР в 1965 р. зросте в порівнянні з 1958 роком на приблизно 80%, в тому група «А» на 85-88% та група «Б» на 62-65%. Середньорічний приріст продукції виноситиме 8,6%, в тому для групи «А» — 9,3% і «Б» — 7,3% [369]).

Промисловість України даватиме в цій семирічці значно нижчий приріст у порівнянні до середнього для СССР, а саме гуртова продукція промисловости України збільшиться згідно з пляном на 77% (для СССР — 80%). Основні галузі важкої промисловости України відставатимуть у своєму розвитку не тільки від середнього приросту для СССР, але також від запляннованого розвитку важкої промисловости РСФСР. Наприклад, для окремих галу-

зів металюрґійної промисловости України це дасть таку картину (в дужках заплянований приріст продукції для РСФСР): чавун — 47 - 57% (70-85%), сталь — 38-45% (60-69%), що — очевидно — вказує на більше відставання металюрґійної промисловости України, порівнюючи навіть плянові завдання недокінченої шостої п'ятирічки [370]).

Не інакша ситуація і в інших галузях промислового виробництва в Україні. Нашу опінію можна підтвердити статистичним порівнянням питомої ваги промислового виробнимирічного пляну, порівнюючи її до стану на цтва України, що запроєктоване на кінець се-1958 р., останнього року незакінченої шостої п'ятирічки.

Продукція важніших галузів українського пром. в-ва в семирічці та питома .вага України в 1958 і 1965 рр

Назва виробів	Продукція в 1965 р. (плян)		Пит. вага України в %%	
	СССР	УССР	1958 р	1965 р.
чавун, млн. т.	70,0	31,6	50,7	45,1
сталь, млн. т	91,0	31,5	39,5	34,6
прокат, млн. т.	70,0	24,7	41,3	35,3
зал. руда, млн. т.	160,0	70,5	56,1	49,7
вугілля, млн. т.	612,0	211,0	33,1	34,5
нафта, млн. т.	240,0	6,0	1,1	2,5
природний ґаз млрд. куб. м.	150,0	31,5	31,9	21,0
електроенерґія млрд. квт/год.	520,0	87,5	18,8	16,8
бавовняні тканини млн. м.	8000	219,0	1,3	2,7
вовн. ткан., млн. м.	500	29,5	5,2	5,9
шк. взуття, млн. п.	515	95,0	18,1	18,5
цукор, млн. т.	10	5,3	68,4	53,0
масло, тис. т.	1006	316,0	28,1	31,3

[371]

Наведені статистичні дані дуже вимовні і не потребують особливого коментаря. Як бачимо, в порівнянні з 1958 р. крім деяких галузів легкої промисловости тільки кам'яновугільна промисловість України вказує на вищий приріст від середнього для СССР, у всіх інших випадках, зокрема в металюрґійній промисловості, запримічуємо протилежну тенденцію. Українська промисловість у запляннованій семирічці виказуватиме найнижчий приріст (беручи до уваги тенденції в цілому СССР) за ввесь час існування совєтських п'ятирічок. Не інакша ситуація також і в українській машиобудівельній промисловості, цій найважливішій галузі важкої індустрії.

Намічене зростання промислового виробництва машинобудівельної промисловости УССР в семирічці

Наз. вир.	Запроєкт. обсяг в-ва на 1965 р.	1965 р. у %% до 1958 р.
верстати металорізальні, тис. шт.	23,5	142
електродвигуни потужністю до 100 кіловат, тис. шт.	1000	199
трактори, тис. шт.	100	201
екскаватори, тис. шт.	5,4	245
тепловози маґістр., шт.	1680	302
вагони вантажні, тис. шт.	27,5	141 [372])

Трохи інша ситуація в машинобудівельній промисловості цілого СССР, де передбачається збільшити гуртову продукцію машинобудівельної промисловости майже в два рази та довести, наприклад, продукцію металорізальних верстатів до 190-200 тис. шт., електродвигунів збільшити на 220-240%, електровозів і тепловозів маґістральних в 2,3 - 2,5 разів, і т. д. [373])

В доповіді М. В. Підгорного на XX з'їзді

КПУ [374]) зустрічаємо тільки скупі дані про заплановані нові будови семирічки. Крім подання деяких абсолютних цифр про майбутні величини продукції в найважливіших промислових галузях, автор, говорячи, наприклад, про металюрґійну промисловість, закриває існуючий стан різними загальниками, мовляв, в-во металу зросте в порівнянні з 1958 р. на 40-57%, а найбільш дефіцитних видів прокату і труб в 2-3 рази. Нічого не говорить про заплановане будівництво нових доменних печей, обіцюючи тільки загальниково, мовляв впровадження нової техніки, технології і передового досвіду дасть змогу збільшити використання потужностей на 11-12%.

Видобуток залізної руди повинен збільшитись (в порівнянні з 1958 р.) на 60%. Для цього, поряд з збільшенням видобутку руди на діючих підприємствах, намічено збудувати 5 потужних гірничозбагачувальних комбінатів і 10 залізорудних шахт в Криворізькому басейні, комбінат на Кременчуцькому родовищі та реконструювати Камиш - Бурунський комбінат. Видобуток марганцевої руди повинен збільшитись в 2,2 разів.

В хемічній промисловості плянується збільшити продукцію в 3,3 разів, збільшуючи зокрема в-во синтетичних та штучних волокон (в 8-9 разів). Плянується збудувати 30 нових та значно розширити 34 діючих хемічних підприємств. В паливній промисловості плянується значно прискорити видобуток таких родів палива як нафта і ґаз. Видобуток ґазу зросте в 3,3 рази і передбачається ґазифікувати велику кількість підприємств. Для цього буде будуватись б. 4 тис. кілометрів маґістральних ґазопроводів.

Видобуток нафти збільшиться в п'ять разів, шляхом розширення нафтопромислів в

Станіславській і Полтавській областях. Поряд з реконструкцією старших підприємств, передбачається побудувати 3 нафтопереробних і 2 ґазобензинові заводи. У зв'язку з тим питома вага нафти і ґазу у загальному обсязі палива (в переводі на умовне паливо) збільшиться з 9 до 21% в паливному балянсі України, що дасть змогу замінити понад 40 млн. тонн кам'яного вугілля. Видобуток вугілля зросте на 29%, при цьому видобуток вугілля придатного для коксування — на 50%, даючи 70 млн. тонн річно.

Крім запланованої реконструкції 114 діючих шахт, запроектовано побудувати 63 нових шахти та 30 вуглезбагачувальних і брикетних фабрик. Виробництво електроенерґії плянується збільшити за сім років майже у два рази. В тому часі буде закінчено будову Кременчуцької електростанції (про інші, що їх розпочато в шостій п'ятирічці, Підгорний чомусь не згадує) та біля 50 менших теплових станцій.

Цікаво відмітити, що в семирічці трохи більше уваги присвячується розбудові легкої і частинно харчової промисловости. В Україні в-во засобів виробництва повинно збільшитись на 82% (для СССР цей відсоток виносить 85-88%) та виробництво засобів споживання на 67,5% (для СССР — 62-65%). Таким чином легка і харчова промисловість України повинна зростати швидшими темпами від середніх по СССР, тоді як важка промисловість від загальносоюзних темпів помітно відстає. Згідно з наміченими плянами, гуртова продукція легкої промисловости України повинна зрости приблизно на 70%, а виробництво бавовняних, вовняних і шовкових тканин — у 2,6 разів; трикотажних, швацьких виробів та шкіряного взуття в 1,5 разів.

В Україні намічено збудувати 38 нових і ввести в дію 148 підприємств, будівництво яких

розпочато в попередні роки. З більших одиниць можна назвати текстильні комбінати в Луганську, Кадіївці, Сталіно, Чернівцях, Чернігові, перші в Україні льонокомбінати в Рівному і Житомирі та ін. В ділянці харчової промисловости деяку увагу присвячується дальшій розбудові цукроварництва, що за попередні роки дещо сповільнилось. Проєктується збудувати 22 нових заводи та, крім того, збільшити на одну третину виробничі потужності старших одиниць. За 7 років виробництво м'яса, тваринного масла й олії збільшиться на 80-120%, передбачається збудувати біля 60 м'ясопереробних підприємств, 175 підприємств для перерібки молока та деяку кількість консервних і виноробних з-дів.

В загальному передбачається значно збільшити продуктивність праці, і саме за рахунок підвищення продуктивности праці має бути одержано 82% всього приросту гуртової продукції української промисловости. Таким чином нові підприємства, збудовані в часі семирічки, даватимуть всього 18% приросту. В той же час, у висліді швидкої промислової розбудови східніх районів, де будується більше половини всіх нових підприємств в СССР, семирічка передбачає збільшити промислову продукцію східніх районів значно швидшими темпами, так що вони даватимуть при кінці 1965 р. б. 50% видобутку вугілля, 48% виплавки сталі, 71% алюмінію, 46% продукції електроенерґії і т. д.

Стільки офіційні совєтські повідомлення про найновішу семирічку, яка рівночасно приносить докорінні зміни в становищі української промисловости та її майбутньої ваги для цілости народнього господарства СССР.

В першому підрозділі, присвяченому проблемі продукційної програми в передреволюцій-

ний період, ми поставили декілька питань, що їх, у підсумках цього розділу, варто б пригадати. Совєтська економічна література не заперечує самого факту колоніяльної політики царської Росії у відношенні до українського народнього господарства, зокрема щодо української промисловости. У зв'язку з тим, ми у вступі до цього розділу поставили питання — які зміни наступили в совєтський період, говорячи про продукційну програму та виробничий профіль промислового виробництва в Україні. Які якісні зміни наявні в галузевій структурі української промисловости, що були відсутні в дореволюційному періоді і вкінці — як змінилася питома вага українського промислового виробництва у загальному обсязі промислової продукції СССР?

У шуканні відповіді на поставлені питання цитовано в цьому розділі численні статистичні матеріяли, що переважно взяті з совєтської економічної літератури та статистичних довідників. Наведений статистичний матеріял стверджує без сумніву один факт. У совєтський період промислове виробництво України кількісно значно зросло, зокрема поважно збільшилась продукція важкої промисловости, яка в порівнянні до передреволюційних часів охоплює значно ширший асортимент продукції, розширюючи тим самим продукційну програму в названій ділянці. З другого боку розбудова української важкої індустрії не доведена до оптимальних меж. В Україні і надалі відсутні важливі галузі прецизного машинобудування, слабо розвинене середнє машинобудування, поважні недостачі наявні також у хемічній промисловості та енерґетичному господарстві країни.

Розбудова важкої індустрії в СССР не зв'язана виключно з територією України. Згідно з

советською доктриною індустріялізації, важка промисловість СССР розвивається так би мовити позачерговим порядком, нерідко коштом і засобами капітальних нагромаджень інших ділянок народнього господарства, що консеквентно спричинює значне обниження життєвого рівня населення. І якщо ця диспропорційність у галузевій структурі промислового виробництва СССР відноситься в однаковій мірі до всіх республік, то в Україні відчувається вона значно гостріше у зв'язку з недорозвиненістю легкої промисловости. Це заставляє народнє господарство України, беручи до уваги навіть советські норми, постійно користати з довозів промислових виробів з інших районів СССР, зокрема зв'язує українську економіку з територією РСФСР, де легка промисловість порівняльно найвище розвинена.

Таким чином, не зважаючи на значне кількісне збільшення українського промислового виробництва, советська економічна політика не зліквідувала однобічности в промисловому розвитку України, а навпаки, у багатьох випадках значно поглибила існуючі диспропорції в господарському розвитку країни. На це наглядно вказує існуюче співвідношення між продукцією засобів виробництва і продукцією засобів споживання, що в Україні більш некорисне як в цілому СССР, зокрема в РСФСР. Численні докази на це дає продукційна програма.

Продукційна програма української промисловости публікується не повністю, тільки в деякій більш загальній частині, що промовчує її внутрішньо - структурні співвідношення. Зокрема у повоєнних часах засекречені внутрішні пропорції для розвитку окремих промислових галузів. Таким чином, питання збалянсування окремих видів промислової продукції в аспекті потреб цілости народнього господарства

України залишається і надалі відкритим питанням. Все ж таки, не зважаючи на недоступність відповідних технічних показників, вже сам виробничий профіль української промисловости вказує на її не конечно корисне становище у відношенні до загальносоюзного виробництва. Совєтська промислова політика, яка в загальному сприяє значному розвитку української промисловости, використовує рівночасно промислове зростання України у власних інтересах, підсилюючи розвиток тільки цих промислових галузів, які мають вітальне значення для скріплення балянсу совєтської великопростірної господарки. Рівночасно ряд промислових галузів України поставлено в останніх часах у підрядне становище (зокрема хемічна, металюрґійна та частинно машинобудівна промислові галузі) з завданням працювати у великій мірі на задоволення російських інтересів, які в післявоєнному періоді покриваються з завданням швидкої розбудови промислового потенціялу у східніх районах СССР.

В роботі промисловости велику увагу присвячують совєтські органи справі концентрації та спеціялізації промислового виробництва, як і також кооперації, що організаційно зв'язує окремі заводи, а то і промислові райони, в напрямі обов'язкової виміни фабрикатами та півфабрикатами означених одиниць. *) Не зважаючи на цілий ряд додатніх економічних моментів цих організаційних форм в практичному їх застосуванню до розвитку української промисловости, зустрічаємо також нерідкі випадки економічно мало обґрунтованих заходів сов. економічної політики, що спрямована на небажання допустити до збалянсованого профілю

* До питання спеціялізації, концентрації та коперування повернемося ще при нагоді розгляду собівартости українського промислового виробництва.

промислового виробництва в Україні. Зростання тенденції нав'язати українській промисловості організаційні форми безпосереднього узалежнення, а то й підпорядкованости, від значної частини позаукраїнських промислових об'єктів — треба уважати рівнозначним з свідомим прагненням не допустити до економічно найбільш доцільного використання розвитку наявних промислових ресурсів країни, що можна оцінювати як бажання їх однобічної експлуатації.

Українська промисловість визначується дуже високим ступнем концентрації виробничих форм, зокрема в галузях важкої індустрії. Це пояснюється тільки частково спеціялізацією більших одиниць важкої індустрії на металомісткість, що в певних періодах господарського розвитку країни, згідно з тодішніми тенденціями сов. економічної політики, довело до відомої «гігантоманії», що зокрема досить неґативно відбилась на промисловому розвитку України, поскільки Україна в ті часи займала в виробництві засобів виробництва по СССР рішальне місце. В Україні побудовано ряд великих спеціялізованих підприємств важкої індустрії, що своєю продукцією значно перевищують потреби самого народнього господарства України та профілем свого виробництва зв'язані безпосередньо з промисловими осередками на неукраїнській території. Підкреслення в повоєнному часі [375]) потреби скорочення асортименту виробництва в деяких пром. галузях, що мало б статись за рахунок більшої предметної спеціялізації окремих районів, тільки збільшує існуючі тенденції.

Розрізняємо три роди промислового кооперування, а саме: а) предметне кооперування Цілий ряд підосібних підприємств доставляють головному заводові свої фабрикати для ком-

плектування продукції головного заводу. б) Подетальне коперування. Окремі підприємства доставляють головному заводові продукційні деталі. в) Технологічне коперування. Достава одним підприємством другому окремих півфабрикатів, або виконання окремих операцій в основному продукційному процесі.

Всі ці види кооперації значно поширені в Україні, зокрема в машинобудівельній, металообробній та деяких галузях легкої і харчової промисловости. Значна частина випродукуваних в Україні машин та механізмів вивозиться за границі республіки і навпаки [376]. І так, не зважаючи на досить широкий асортимент в-ва української машинобудівельної індустрії, українське народне господарство не може покрити власним виробництвом всі свої потреби. Значну частину в-ва точної механіки, контрольно - вимірної апаратури, радіотехнічних та автоматичних устаткувань й інших виробів прецизного машинобудівництва змушена Україна спроваджувати з інших теренів СССР, зокрема з Центрального Промислового Району, що, як відомо, в значній мірі працює на українській привозній сировині. Неекономічна сторінка таких заходів очевидна.

З другого боку, в Україні побудовано цілий ряд підприємств (клясичним прикладом послужить у великій мірі автомобільна промисловість), що виконують тільки монтажні роботи на основі привозних фабрикатів (Львівський автоскладальний завод і ін.). В українській промисловості зустрічаємо також часті приклади подетальної кооперації. Як зазначує цитований раніше А. Поплюйко [377], «Харківський завод тракторного машинобудівництва постачає Ярославський завод гальм стальними відливками і штампами. Донбас в 1948 р. додавав заводам Горківської области стальні відливки.. А Гор-

ківський завод додає Одеському автозбірному заводові шасі. З Челябінська в Осипенко додають трактори для збору бульдозерів. Електрокабель відправляється з Москви в Харків і навпаки з Харкова в Москву на завод автотракторного устаткування. Не зважаючи на високі транспортні кошти, дуже поширені перевоження півфабрикатів з України в віддалені області СССР, зокрема в ЦПР, що ледве чи виправдується економічними вимогами технологічної кооперації, бо занадто підвищує собівартість виготовленої продукції [378]).

Цілий ряд металюрґійних заводів України доставляє свою продукцію машинобудівельним осередкам в Росії, зокрема заводам Центрального, Західнього та Уральського районів, в той час, як на території самої України є догідні умови для розвитку не тільки важкого (яке з уваги на метало- і паливомісткість в Україні досить широко розвинене), але й інших машинобудівельних галузів середнього та прецизного машинобудівництва, зокрема машиноустаткування для легкої та харчової промисловости, яке то виробництво у великій мірі спроваджується в Україну з Центрального та Західнього промислових районів, що мають у тому відношенні досить своєрідний монополь. Ці мало виправдані з економічного боку тенденції знаходять і деяке відзеркалення на сторінках сов. економічних праць, хоч їм часто приписується інше значення, як це, що вони мають в дійсності.

«По приблизительным подсчетам — пишеться в найновішому підручнику економіки сов. промисловости в СССР — в 1955 г. ленинградской промышленностью было изготовлено 500 тыс. т. литья, из которых 140 тыс. т. было вывезено в другие районы страны. Кроме того, 60 тыс т. ввезено в Ленинград. Очевидно, вывоз заготовок из Ленинграда, в значительной мере работающего на дальнепривозном металле, экономически нецелесообразен» [379]).

Ці нездорові тенденції в розміщенні машинобудівельної промисловости гостро помічались ще в 20-их рр., значить в часі, коли українцям про ті речі можна ще було більш відкрито говорити. Для прикладу наводимо виступ такої офіційної особи як Петровський, який на XVI загальносоюзній партійній конференції в квітні 1925 р. дослівно заявив таке:

«Подивіться, що в пляні (першої п'ятирічки — Б. В.) призначено на тракторобудування на Уралі та причіпне устаткування в Україні. Чи доцільно поєднано тут розвиток однакової промисловости в двох місцях, розташованих на три з чимось тисячі верств одна від одної? А питання паравозобудівництва? Харківський паравозобудівельний завод, один з кращих в Союзі заводів, що мав значення для експорту паровозів до Румунії, Італії та інших країн, його гадають перевести на тракторобудівництво та на інше невідоме машинобудівництво. Яка ж тут доцільність, коли в кінці п'ятилітки на цьому ж самому заводі має бути збудовано тільки 5000 тракторів, а на Путиловському 15000 тракторів?

«Я не маю нічого проти, щоб на Путиловському заводі будували 20000 тракторів, але, товариші, я все ж хочу звернути вашу увагу на те, чи пристосовано тут розвиток до потреб району. Виготовити тільки 5000 тисяч тракторів в Україні, а в Україні їх треба десятки і сотні тисяч, а більшу частину виготовляти в Ленінґраді та на Уралі і по інших місцевостях і довозити їх на місце споживання за 3 - 4 тис. верств — чи правильно це?

«Це така кабала,, яка в розвитку промисловости виходить через те, що ми змушені з Донбасу вивозити для великого машинобудівництва величезні залізні відливи, щоб по інших районах ці залізні відлини перетворювати на залізні листи, або на інші прокати. Товариші, ви самі розумієте, що ефектовність від цієї промисловости буде дуже квола. Прошу тих товаришів, які їздили до Америки, Німеччини і до інших країн, приєднатись до обговорення цієї думки Нехай ті, що їздили, виступлять тут і скажуть, як там побудовано промисловість. Американці, німці і французи розвивають промисловість в тому районі, де зосереджена головно сировина. Коли вугілля є недалеко від руди, стараються розвинути там все залізовиробництво і навіть машинобудівельну промисловість» [380]).

Подібні ознаки показує також питання т. зв. комбінування в совєтській промисловості, значить організаційного з'єднання одиниць різних промислових галузів з метою виконувати певні господарські завдання. Організаційні форми комбінатів в СССР широко поширені [381]). Їх безпосереднім завданням — сприяти комплексному промисловому розвитку в поодиноких економічних районах. Все ж таки зустрічаємо також і тут нерідкі випадки неорганічного організаційного поширення комбінату, що обіймає великі географічні простори.

У зв'язку з реорганізацією органів управління помітне певне покращання у цьому питанні. Як зазначує б. голова Держпляну УССР І. Сенін, —

«в сучасних умовах, коли в республіці зосереджено управління майже всім промисловим виробництвом, створилась можливість використати у плянуванні народнього господарства УРСР, як і кожної союзної республіки, методу балансів, що його раніше можна було застосувати тільки при складанні загальносоюзного народньогосподарського пляну. Вперше розроблені по Україні матеріяльні баланси у 1958 році, зіставлення джерел надходження матеріяльних ресурсів і напрямів їх витрачання дали можливість правильніше і з більшою точністю намічати кількісні показники і тенденції розвитку окремих галузів виробництва. Зокрема, на основі балансів ресурсів, що відображають господарські взаємозв'язки між Україною та іншими союзними республіками, розроблено заходи до значного скорочення економічно невиправданих, дорогих перевозок» [382]).

На превеликий жаль, як зазначено раніше, балансових зіставлень совєтська статистика не публікує, бо належать вони до засекречених ділянок господарських плянів. У тому відношенні маємо тільки загальникові інформації у статті згаданого автора. Між іншим довідуємось, що в 1958 р. баланс прокату чорних металів показує, що

«Українська РСР, яка є великим постачиком ці-

ії продукції іншим республікам та на експорт, разом з тим щороку завозить понад 1,2 млн. тонн прокату з уральських та інших заводів Російської Федерації. В результаті передбачених в проєкті семирічного пляну заходів вивіз прокату з УРСР буде систематично скорочуватись і до 1965 р зменшиться приблизно на 400 тис. тонн. На сотні тисяч тонн буде зменшений також вивіз цементу, велику кількість якого підприємства України постачають іншим республікам» 383).

При цьому республікаські чинники намагаються назване питання розв'язати дуже обережно, будучи, очевидно, зв'язаними напрямними всесоюзного Держпляну, що —як ми це вже неднократно підкреслювали — боїться виникнення будьяких автаркійних тенденцій. Про ці справи дуже вимовно висловлюється Сенін:

«Аналогічні заходи в справі скорочення зайвих перевозок намічено і по багатьох інших видах технічних матеріялів та устаткування за рахунок організації виробництва відповідної продукції на підприємствах УРСР. Проте було б помилковим намагатися у всіх випадках розширяти або заново створювати виробництво тієї чи іншої продукції в республіці, хоч ця тенденція іноді проявляється у деяких працівників плянових і господарських органів.

«Державні інтереси, завдання технічного проґресу вимагають здійснення принципу спеціялізації виробництва не тільки у межах економічного району або республіки, але і в міжреспубліканських виробничих зв'язках. Відповідно до цього, одночасно з дальшим збільшенням обсягу і номенклятури продукції, яку випускає промисловість УРСР по окремих видах виробів намічається зменшення або припинення виробництва у зв'язку з розширенням випуску цих виробів на спеціялізованих підприємствах інших республік». 384)

Підсумовуючи наведений матеріял в цьому розділі, хочемо вказати на основну причину недостач у розвитку продукційної програми українського промислового виробництва. Як відомо, в структурі профілю промислового виробництва розрізняємо два головні елементи, які себе органічно доповнюють. На увазі маємо

продукційні сили або технічні ресурси та продукційні співвідношення. Треба об'єктивно ствердити, що советська економічна політика, яка в загальному спричиняється до піднесення висоти продукції української промисловости, спрямована у відношенню до народнього господарства України на розвиток у першу чергу продукційних сил в абсолютному розумінні (збільшення засобів продукції, видайности праці, технічних росурсів тощо), що потрібні великопростірній севетській економіці для реалізації намічених господарських завдань. Ці завдання, очевидно, не обов'язково покриваються з потребами народнього господарства України, що його — до речі — советська політика не визнає як окремішню народньо - господарську одиницю.

Уважаючи народнє господарство України, зокрема українську промисловість, інтеґральною частиною цілого советського економічного комплексу на правах більш чи менш автономного економічного району — складової частини народнього господарства СССР, менше уваги присвячує советська економічна політика питанню продукційних співвідношень, значить — вимозі пропорційного розвитку поодиноких промислових галузів та встановленню відповідного внутрішньо-виробничого балянсу для окремих промислових галузів. Як зазначує б. голова Держпляну УССР, про ці речі почали говорити в Україні щойно в 1958 р.

З другого боку, немає найменших сумнівів, що советська економічна наука [385]) у жодному випадку не підцінює самої ваги та значення продукційних співвідношень при загальній конструкції продукційно - виробничих плянів в межах СССР. Їх переводиться в маштабах великопростірного советського господарства з метою зв'язати економічно поодинокі еконо-

мічні райони шляхом переведення відповідної спеціялізації виробництва, рівночасно визначуючи згідно з вимогами господарських інтересів диспозиційного осередку — відповідні пропорції між окремими галузями промислового в-ва.

Заходи ці, які, як зазначено, переводяться переважно в маштабах цілого СССР, не обов'язково мусять відповідати гесподарським інтересам української промисловости, що повинна в першу чергу служити задоволенню потреб народнього господарства України. У зв'язку з теперішньою напрямною — розбудувати в якнайскорішому часі промисловий потенціял східніх районів СССР, така советська політика має особливу вимову у відношенні до української промисловости, яка, відстаючи у своєму розвитку від загальносоюзних темпів, є приневолена віддавати частину своїх доходів на реалізацію господарської концепції, яка не покривається з її власними господарськими інтересами. Проти такої господарської концепції, яка у великій мірі покривається з імперіяльними стремліннями російської політики, виступали, як пригадуємо, українські економісти в 20-их роках, заявляючи, що Україна перестала бути «додатком» до загальноросійської економіки та вимагає для себе рівноправного господарського статусу з всіма з такого стану випливаючими наслідками.

1) Господарські взаємовідносини між Росією і Україною в дореволюційному періоді з'ясовує нова праця К. Кононенка: «Ukraine and Russia. A history of the economic relations... 1654-1917». Milwaukee, 1958. 257 p.

2) «Украинская ССР». Часть первая. Москва 1957, стор. 177.

3) Статистичні дані для України беремо з праці: «Народне господарство Української РСР». Ст. збірник.

Київ 1957, стор. 36, 37, 41. Для СССР — «Народное хозяйство СССР». Ст. спр. Москва 1956, стор. 62, 63, 65, 67, 71. Дані для металообробної і машинобудівельної промисловости приблизні, відсоткові вирахування автора.

4) Дані для РСФСР беремо з статистичного збірника — «Народное хозяйство РСФСР», Москва 1957., стор. 70. Відсоткові обчислення наші.

5) Фомін, Р. — «Економічна характеристика України», стаття в ж. «Научная мысль», Харків 1923., стор. 73. Цитуємо за К. Кононенком, цит. пр., стор. 139.

6) Крім Донецького вугілля ЦПР споживав ще (разом з Поволжжям) 3,1 млн. тонн нафти, 7,0 млн. дерева та 731 тис. тонн торфу. Кононенко, цит. пр., стор. 139.

7) Кононенко, цит. пр., стор. 138.

8) В. С. Клупт. «Украина». Москва 1928., стор. 120. Деталі для статистичної таблиці взяті автором зі статті А. Главацкого «Транспортные возможности в Донбасе», поміщена в ж. «Уголь и железо» ч. 15. за 1926 р.

9) Там же.

10) Там же, стор. 122.

11) «Промисловість Радянської України за 40 років». Київ 1957., стор. 151.

12) Там же.

13) «Украинская ССР», ч. I., цит. пр., стор. 268. Питома вага металообробної пром. у загальній структурі фабрично-заводської пром. України становила за кількістю підприємств 11,8% та за кількістю робітників — 10,1%.

14) Питома вага машинобудівельної пром. у загальному обсязі в-ва великої фабрично-заводської промисловости Російської імперії становила в гуртовій пром. продукції — 6,8% і за кількістю зайнятих робітників — 9,2%, отже давала нижчі показники як в Україні де з уваги на високо розвинену металюрґійну пром. існували для того значно корисніші природні умови. «Советская социалистическая экономика 1917-57». Москва 1957., стор. 82.

15) А. А. Нестеренко: «Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в.». Москва 1954., стор 35.

16) Нестеренко, цит. пр., стор. 36.

17) «Промышленность СССР», ст. спр. Москва 1957., стор. 221.

18) Там же, стор. 210.

19) «Легка промисловість України». Київ 1957., стор. 18.

20) «Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР». Москва, 1954., стор. 85, 86.

21) Там же.

22) Не маючи змоги докладніше розглядати цієї справи, відсилаємо читача до багатої літератури на цю тему. Її перегляд дає П. И. Лященко: «История народного хозяйства СССР». Москва, 1952., т. II, стор. 710.

23) Читача відсилаємо до згадуваної раніше праці Кононенка, що на стор. 158-195 досить докладно обговорює згадану тему.

24) М. Волобуєв: «До проблеми української економіки». Стаття, поміщена в жур. «Більшовик України» ч. 2-3, за січень-лютий 1928 р.

25) Поданий відсоток це тільки приблизна величина, що її ми взяли з праці — «Нариси української економічної географії Української РСР». Київ 1949 т. І-ший, розділ: «Загальний огляд розміщення української промисловости».

26) Більше інформацій на згадану тему знайде читач у праці автора «Розвиток української легкої промисловости», Денвер, 1955.

27) В загальному треба сказати, що питанням української легкої промисловости в Україні не присвячується належної уваги. Це можна відзеркалити навіть нечисленними працями на ту тему, що появились за останній час в Україні. Крім досить популярної праці «Легка промисловість України», що її ми раніше цитували, найважніша праця Гореліка, що її ми нижче цитуємо, явно промовчує причини невідрадного сучасного (і історичного) стану виробництва легкої промисловости в Україні.

28) М. Волобуєв, цит. пр.

29) Л. Горелик: «Вопросы экономики легкой промышленности Украинской ССР». Київ, 1956., стор. 21.

30) Відсоткові обчислення Гореліка, цит. пр., стор. 22. Згідно з даними «Сводной статистики перевозов по русским железным дорогам», в 1913 р. відправлено з Подільської і Полтавської губ. 526 тис. пудів шкір. сирівцю, а привезено 350 тис. пуд. Київські заводи з привезених в тому році 283 тис. пуд. шк. сир. — 33% одержали з-загрaниці (там же, стор. 23). Таку досить високу величину зустрічних перевозок слід пояснити недостачею домашнього в-ва якісних півфабрикатів, якщо зважимо факт, що у загальному українському виробництві біля 80 % становили тверді підошвні товари.

31) «Легка промисловість України», цит. пр., стор. 12. і 22.

32) З відомих одиниць працювали в Харкові два

підприємства та в Катеринославі одне, що разом затрудняли 191 роб., даючи продукції 190 тис. крб. річно. Нестеренко, цит. пр., стор. 53.

33) Нестеренко, цит. пр., стор. 55.

34) К. Коберський: «Україна в світовому господарстві». Прага, 1923., стор. 25.

35) Нестеренко, цит. пр., стор. 54.

36) Там же.

37) «Українська легка промисловість», цит. пр., стор. 13.

38) Там же.

39) «Легка промисловість України», цит. пр., стор. 14.

40) «Динамика народного хозяйства Украины 1921-1925 гг.», вид. ЦСУ, 1926, стор. 12-15.

41) Дані для цілої території Російської імперії в передреволюційних границях. У певних випадках користуємось даними для Російської імперії в границях теперішньої РСФСР, одначе у кожному випадку це відзначуємо, подаючи статистичні дані. Самозрозуміло, що дані для Російської імперії в її передвоєнних границях обіймають також і території майбутніх союзних республік СССР. Ходить нам тут тільки про протиставлення українського госп. потенціялу у рамках цілости, всієї території Рос. імперії, що очевидно не є тотожним з самим госп. потенціялом російського народу в етнограф. границях.

42) О. Сухов: «Економічна географія України». ДВУ, 1923., стор. 149.

43) В відносинах з Польщею (б. Королівством) Україна мала пасивний балянс, 65,4 млн. крб. вивозу і 105,2 млн. крб. довозу. Коберський, цит. пр., стор. 27.

44) Там же, стор. 26.

45) Коберський, цит. пр., стор. 24.

46) Там же.

47) Цитуємо за Коберським, цит. пр., стор. 14.

48) Там же, стор. 14.

49) Там же, стор. 15.

50) Там же, стор. 15.

51) Високий активний торговельний балянс України вказує тільки на потенційні можливості господарської експлуатації. Саме питання господарської експлуатації можна тільки розв'язати або при допомозі обчислення територіяльного балянсу або обрахунком народнього доходу та способів його реалізації. Ці речі обговорюємо в розділі про фінанси.

52) Непідготованість Російської імперії до війни та деякі економічні аспекти окремих мілітарних і політичних подій того періоду аналізує праця — В. Е.

Nolde: «Russia in the economic war». New Haven, 1928., 232 p.

53) Prokopovich S. N.: «Russlands Volkswirtschaft unter den Sowjets». Zurich — New York, 1944., p. 181.

54) Там же.

55) Там же.

56) Baykov A.: «The development of the Soviet economic system». Cambridge, 1947, p. 8.

57) Там же.

58) Українська текстильна промисловість давала в 1920 р. всього 28,9% виробітку 1915 р. «Очерки разв нар. хоз. Украинской ССР, цит. пр., стор. 183.

59) Арутинян А. А., Маркус Б. Л.: «Развитие советской экономики». Москва, 1940., стор. 88.

60) Кубанин М.: «Махновщина». Ленинград, (n. d.), стор. 61.

61) Цікаво порівняти заготівлі харчових продуктів для цілої території СССР в тому часі. Для поодиноких років маємо такі позиції: 1917-18 — 580 тис. тонн, 1918-19 — 1800 тис. тонн, або 41,5% наміченого пляну, 1919-20 — 4400 тис. тонн, або 56,6% наміченого пляну і для 1920-21 — 4700 тис. тонн, або 67,1% наміченого пляну. Strauss E.: «Soviet Russia». London, 1941., p. 65.

Якщо названі величини порівняємо з даними Кубаніна, то побачимо, що в 1920 р. Україна давала 9,7 млн. пудів, або 2,8 млн. тонн зерна, значить б. 36% загальних реквізицій. Названий відсоток треба ще мабуть значно піднести, бо в поданих обрахунках Страуса подаються харчові продукти, а не тільки саме зерно.

62) Гроші зовсім стратили в тому часі вартість. В 1920 р., у порівнянні до 1914 р., вартість крб. обнизилась в 13 тис. разів, а заробітна платня виносила 7% дов. вартости. Гл.: «На новых путях». Вып. 2, СТО, стор. 158.

63) Загальна продукція цукру давала в 1918 р. 20,7% в-ва 1914 р., а в 1919 обнизилась до 4,9% та в 1920 р. до 5,4%. «Статистический ежегодник», 1918-20. Москва, 1922., вып. 2., стор. 236.

64) Кубанин, цит. пр., стор. 129.

65) «Статистический ежегодник 1918-20 гг.», вып. 2., цит. пр., стор. 219.

66 Дані про видобуток кам'яного вугілля беремо з праці «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 178. Всі інші дані обраховано нами на основі раніше цитованого статистичного матеріялу.

67) Там же, стор. 182.

68) Там же, стор. 182.

69) Там же, стор. 181.

70) Про постанови з'їзду та їх відношення до господарського життя країни говорить книга: «КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК». Видання 7-ме. ГИПЛ, 1954. Т. І., стор. 514-572.

71) «Собрание узаконений и распоряжений 1921 г.», ч. 40, стор. 212.

72) X всер. конференція РКП(б) відбулась 26.-28. травня 1921 р. Див. «КПСС в резолюциях и решениях съездов...», цит. пр. т. І., стор. 573-577.

73) Становище важкої індустрії в умовах НЕП широко обговорювалось також на XI всеросійській конференції РКП(б), 19.-22. грудня 1921 р. Див.: «КПСС в резолюциях и решениях съездов...», цит. пр., т. І., стор. 578-598.

74) Там же, стор. 688-689.

75) «Історія Всесоюзної Комуністичної Партії (більшовиків)», короткий курс. Держполітвидав УРСР, 1953, стор. 234-235.

76) Baykov, A. «The development of the Soviet economic system». New York, 1947., p. 121.

77) За обчисленнями Байкова, в 1923 р. уся вел. пром. давала гуртової продукції на 10.251 млн. крб., в тому засоби виробництва — 4.290 і засоби споживання 5961 млн. крб. в цінах 1926/27; цит. пр., стор. 121.

78) «Итоги десятилетия Советской власти в цифрах», стор. 295 і 299.

79) «Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР». Москва, 1954., стор. 222.

80) Там же.

81) Там же, стор. 223.

82) Там же.

83) Там же.

84) «Народне господарство УРСР», Київ, 1935., стор., 115.

85) «Очерки...», цит. пр., стор. 224. Цікаво відзначити, що згідно з наведеним джерелом, в 1926 р. Україна дає у порівнянні з 1912 р. 99%, а СССР 108% пром. в-ва.

86) Там же, стор. 217.

87) «Русская промышленность в 1923 г.». Ежегодник ВСНХ., стор. 43.

88) «Очерки...», цит. пр., стор. 215.

89) «Україна в цифрах». Харків, 1927., стор. 48-49.

90) «Україна». Статистичний щорічник. Харків, 1926., стор. 116-126.

91) «КПСС в резолюциях и решениях...», цит. пр., том І., стор. 37.

92) Там же, стор. 192-257.

93) Там же, стор. 196.

94) Там же, стор. 196.

95) «Контрольні цифри розвитку народнього господарства УРСР на 1929/30 р.», стор. 10.

96) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 269.

97) «Народное хозяйство СССР», цит. пр., стор. 41.

98) Аналізуючи севєтські статистичні дані, як це ми вже попередньо підкреслювали, слід дуже обережно ставитись зокрема до т. зв. індексових обчислень. Немає змоги перевірити їх точности й тому автор уважає їх радше загальною ілюстрацією для тенденцій росту поодиноких розвиткових процесів у сов. промисловості. Багато закордонних і еміґраційних економістів старалось поробити деякі обчислення фізичного об'єму советської пром. продукції. Найцікавіша праця на ту тему: Hodgman D. R.: «Soviet industrial production, 1928-1951». Cambridge, 1954.

Також і раніше цитований нами Байков, вираховуючи для 1913 р. пром. продукцію вел. промисловости СССР (10251 млн. крб. ціни 26/27) подає для 1926 р. 10277 млн. крб. і для 1927 р. 12051 млн. крб. (цит. пр., стор. 121). Відомий російський економіст-еміґрант Прокопович, подаючи за базу для своїх індексових обчислень 1913 р., вираховує зростання всієї пром. продукції для 1927/28 р. на 119,6 %, в тому вел. пром. — 127,4%. Prokopovich S. N.: «Russlands Volkswirtschaft unter den Sowjets», p. 195.

99) «Нар. хоз. СССР», цит. пр., стор. 45.

100) «Контрольні цифри народнього господарства УРСР на 1928/29 р.», Харків, 1928, стор. 29; «Контрольні цифри народнього господарства УРСР на 1929/30 р.», Харків, 1929., стор. 24; «Народне господарство УРСР». Статист. довідник. Київ, 1935., стор. 100, 107, 110.

101) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 264.

102) Там же.

103) Там же, стор. 267.

104) «Промышленность СССР», цит. пр., стор. 13.

105) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 270. Харчова промисловість подана в колонці для 1928/29 р. в дійсності представляє дані для 1927/28 р.

106) «Легка промисловість України». Київ, 1957., стор. 62.

107) Подані статистичні дані сконструйовані на основі офіційних советських статистичних обчислень в

таких працях: «Народне госп. Української РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 22; «Народное хоз. РСФСР», ст. зб. цит. пр., стор. 66 і «Народное хоз. СССР», ст. зб., цит. пр., стор. 45.

108) «Резолюції листопадового пленуму ЦК КП(б)У». Харків, 1934., стор. 162, 175, 178.

109) Там же.

110) «Контрольні цифри нар. госп. УРСР на 1928/29 р.», цит. пр., стор. 29-30; «Контрольні цифри розв. нар. госп. УРСР на 1929/30 р.» цит. пр., стор. 24-25; .Народне госп. УРСР», ст. зб., К., 1935., стор. 100, 107, 110, 111.

111) «Очерки разв. нар. хоз. Укр. СССР», цит. пр., стор. 272.

112) Там же, стор 273.

113) «Легка промисловість України», цит. пр., стор. 42. Статистичні матеріяли подані за звітами великої державної і кооперативної промисловости.

114) До цієї справи повернемось при обговорюванні фінансів української промисловости.

115) Л. Горелик, цит. пр., стор. 40-41.

116) Там же, стор. 46.

117) Горелик Л., цит. пр., стор. 47. Дані тільки для цензової промисловости.

118) Там же, стор. 48.

119) Там же, стор. 57.

120) Там же.

121) «Народное хоз. СССР», цит. пр., стор. 87.

122) Дані для української продукції беремо з журналу «Господарство України», 25-6, 1933 р.

123) «Народне госп. Української РСР», цит. пр., стор., 62.

124) «Нар. хоз. СССР», цит. пр., стор. 83 і 85.

125) Дані для України беремо з праці «Очерки разв. нар. хоз. Укр. ССР», цит. пр., стор. 274., а для СССР з «Нар. хоз. СССР», цит. пр., стор. 91.

126) «Промисловість Радянської України за 40 років». Київ, 1957., стор. 284.

127) Наші обрахування відсотку питомої ваги України у загальносоюзному виробництві базуємо на найновіших даних совєтської статистики. Для промисловости України дані беремо з «Народне господарство Української РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 36, 37, 41 та для промисловости СССР беремо дані з «Народное хозяйство СССР», ст. спр., цит. пр., стор. 55. Для металообробної та енерґетичної промисловости використовуємо дані, поміщені в праці «Очерки развития нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 329.

128) «Історія Української РСР». Київ, 1958, т. II, стор. 298.

129) «КПСС в резолюциях и решениях...», цит. пр., т. II, стор. 399.

130) «Історія Української РСР», цит. пр., т. II, стор. 298.

131) К. А. Петросян: «Советский метод индустриализации». ГИПЛ, 1951., стор. 32.

132) «КПСС в резолюциях и решениях...», цит. пр., том II, стор. 395-413.

133) Там же, стор. 450-469.

134) Там же, стор. 568-575.

135) «Summary of the fulfilment of the First Five-Year Plan». p. 11.

136) Zavalani T.: «How strong is Russia». London, 1951, p. 15.

137) «Summary...» Op. cit., p. 272.

138) Там же, стор. 11.

139) Там же, стор. 272.

140) Yugov A.: «Russia's economic front for war and peace». New York, 1942, p. 24. Дані Юґова включають також в-во дрібних форм промисловости і тому різняться від поданої вгорі таблиці Держпляну СССР, що включала тільки в-во цензової промисловости Названий автор, на основі совєтських джерел, робить також спробу обрахувати гуртову продукцію всієї промисловости для окремих років. Його обрахунки такі:

	1913	1928	1932
Вся промисл. в млн. крб.	16,2	18,3	43,3
Група «А»	5,4	6,0	23,1
Група «Б»	10,8	12,3	20,2

Обчислення Юґова, зокрема подані в грошовому численні (ціни 26/27) та в натуральному виразі, значно різняться від найновіших даних сов. статистики.

141) Baykov A.: «The development of the Soviet economic system». N. Y., 1947, p. 165.

142) Там же, стор. 166.

143) Там же.

144) Читача відсилаємо до обширної праці на цю тему, Colin Clark: «A critique of Russian statistics». London, 1939.

145) «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій». Держ. В-во Політичної Літератури УРСР. Київ, 1958, стор. 375.

146) Там же, стор. 430.

147) Там же, стор. 428.

148) «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 51.

149) Наведені нижче дані базуються на українських совєтських статистичних довідниках 30-их рр. та обіймають тодішню територію УССР. Найновіший стат. довідник, «Народне господарство Укр. РСР» Київ, 1957. — подає вже інші, збільшені, дані. Цит. пр., стор. 41, 37, 36.

150) «Социалистическое строительство Союза СССР», Москва, 1939., стор. 161; «Народне господарство УРСР». Київ, 1935, стор. 23, 107, 110, 111.

151) Дані для території УССР в межах 17. вересня 1939 р. (без ЗУЗ). Для побудування наведеної таблиці автор використав слідуючі статистичні збірники: Промисловість СССР — «Народное хозяйство СССР», цит. пр., стор. 48; Промисловість РСФСР — «Народное хозяйство РСФСР», цит. пр., стор. 68 та для промисловости України — «Народне господарство Української РСР», цит. пр., стор. 23.

152) Відставання вугільної та металюрґійної промисловости неоднократно відмічувалось в совєтській пресі та офіційних постановах уряду і партії. Читача відсилаємо до двох постанов ВКП(б) — «Постановление ЦК ВКП(б), 1. января 1929 г. О задачах угольной промышленности Донбаса» та «Постановление ЦК В-КП(б), 8. августа 1929 г. «О работе Югостали», див.: «Директивы КПСС і сов. правительства по хозяйственным вопросам», Москва 1957, т. 2., стор. 7-10, 97-107.

153) Статистичну таблицю побудовано на основі матеріялів трьох совєтських статистичних збірників. Дані для СССР — «Достижения советской власти за 40 лет в цифрах», Москва 1957, стор. 45; для РСФСР — «РСФСР за 40 лет», Москва 1958, стор. 26-27. Дані для України — «Нар. госп. Укр. РСР», цит. пр., стор. 23.

154) «Комуністична партія України в резолюціях»... цит. пр., стор. 413-475.

155) Там же, стор. 431.

156) Там же, стор. 433.

157 Там же, стор. 434.

158) Там же.

159) Там же, стор. 435.

159а) Точність совєтської статистики можемо перевірити ще і таким порівнянням.

Згідно з даними іншого совєтського джерела («Очерки...», цит. пр., стор. 267 і 392) гуртова продукція великої промисловости України давала в 1927/28 році 2,9 млрд. крб. та в 1932 р. 6,9 млрд. крб., тобто

зросла на 4,0 млрд. крб. або на 138%. Всі советські джерела, включаючи і цитовані нами найновіші статистичні довідники, виразно подають, що советська велика промисловість розвивалась швидшими темпами у порівнянні до всієї промисловости. Наведений нами статистичний матеріял свідчить про протилежне. Він не тільки суперечить поданому в попередній таблиці загальному відсотку для промислового зростання усієї укр. промисловости (203% !), але й значно менший від заплянованого відсотка п'ятирічкою, що виносив 168%. Отже, якщо велика промисловість України зросла з 1927/28 — 1932 р. на 138% — як можливе зростання усієї укр. промисловости на 203% ?

160) Статистична таблиця побудована на основі матеріялів з трьох статистичних советських збірників. Дані для СССР — «Народное хозяйство СССР», цит. пр., стор. 45; дані для РСФСР — «Народное хозяйство РСФСР, цит. пр., стор. 66; дані для України — «Народне господарство Української РСР», цит. пр., стор. 22.

161) Питанню аапіталовкладень в українську промисломість та їх розподілу в окремих п'ятирічках та по окремих галузях промисловости присвячуємо черговий розділ, де докладно обговорюватимемо ці справи.

162) «Народное хозяйство СССР», цит. пр., стор. 46.

163) «Достижения советской власти за 40 лет в цыфрах», цит. пр., стор. 44.

164) «Соціялістична Україна», статистичний збірник. Київ, 1937. Цитуємо за працею «Нариси розвитку народнього господарства Української ССР», Київ 1949, стор. 377.

165) Названий показник передбачено в пляні першої п'ятирічки. Фактично це порівняння вийде ще більш некорисно для України якщо порівняти виконання плянових завдань п'ятирічки, бо Україна, як ми вже підкреслювали раніше, у значно меншому відсотку виконала плянові завдання у порівнянні з СССР.

166) В. Садовський: «П'ятилітка і народньо-господарські інтереси України». Стаття в зб. «Сучасні проблеми економіки України». Варшава, 1931, стор. 102.

167) «Социалистическое строительство Союза ССР», цит. пр., стор. 161; «Народне господарство УРСР», 1935, цит. пр., стор. 23, 107, 110, 111.

168) «Комуністична партія України в резолюціях»... цит. пр., стор. 376.

169) Б. Винар: «Економічний колоніялізм в Україні», цит. пр., стор. 85-110.

170) «Шляхи і темпи розвитку народного господарства УСРР». Матеріяли до побудування п'ятирічного пляну до XI Всеукраїнського з'їзду Рад». Харків, 1929.

171) В. Садовський, цит. пр., стор. 123. «Шляхи й темпи», цит. пр., стор. 108-109.

172) В. Садовський, цит. пр., стор. 124.

173) «Резолюції Всеукраїнських З'їздів Рад робітничих і селянських депутатів», «Пролетар», 1932, стор. 292.

174) Там же, стор. 297.

175) Л. Горелик, цит. пр., стор. 54.

176) Там же, стор. 55.

177) Горелик, цит. пр., стор. 60.

178) Поданий відсоток обчислений нами, на основі поданих раніше даних. А саме — вся легка промисловість України давала в 1927/28 р. продукції на 733 млн. крб., в тому, згідно з поданою нижче таблицею, велика промисловість виносила 327 млн. крб., або 48%.

179) «Промисловість Рад. України за 40 років», цит. пр., стор. 237.

180) Горелик, цит. пр., стор. 57.

181) Там же, стор. 61.

182) Там же, стор. 61.

183) Там же, стор. 62.

184) «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 284. Як зазначено в примітці поданої статистичної табелі, дані — крім мукомельно - круп'яної промисловости — взяті зі статистичного збірника «Народне господарство УРСР», Держполітвидав 1940, стор. 33. Дані для мукомельно-круп. пром. відносяться тільки до великої промисловости. Хочемо також зазначити, що ст. зб. «Соціялістична Україна», цит. пр., стор. 30. — подає для 1927/28 р. гурт. продукції на 1096 млн. крб. і для 1932 — 1467 млн. крб. Також інші дані для окремих галузів.

185) «Народне господарство Української РСР», цит. пр., стор. 70.

186) «Народное хозяйство РСФСР», цит. пр., стор. 104.

187) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 264.

188) Дані для СССР — наведені в попередній частині підрозділу. Велика промисловість України дає в 1932 р. продукції на 6,9 млрд. крб., що у відношенні до 34,2 млрд. крб. (по СССР) дає 20,19. Див. «Очерки...», цит. пр., стор. 392.

189) «Директивы», цит. пр., т. 2, стор. 334-340.

190) Baykov, op. cit., p. 103.

191) «Директивы», цит. пр., **стор. 388-407.**

192) Там же, стор. 390.

193) Там же, стор. 402.

194) Baykov, op. cit., p. 183.

195) Там же, стор. 283.

196) Не треба забувати, що в тому часі вже повністю розгромлено українських комуністів. Окремі праці, що насвітлюють цю справу, подаємо в бібліографії, де цитуємо також праці, що відзеркалюють офіційну інтерпретацію.

197) «Історія Української РСР», цит. пр., т. 2, стор. 402.

198) «Очерки разв. нар. хоз. УССР», цит. пр., стор. 334.

199) «Die wirtschaftlichen Moeglichkeiten der Sowjetunion». Berlin (n. d.), S. 78.

200) Деяке світло на ці справи кидає праця Хромова «Промисловість України перед вітчизняною війною», Київ, 1945. — що писана в більш ліберальному воєному часі, коли советська політика знову ж пробувала приєднати собі українські симпатії.

201) «Директивы КПСС», цит. пр., том 2, стор. 7, 97, 229, 303 і 372.

202) «Промисловість Рад. України за 40 років», цит. пр., стор. 77.

203) Там же, стор. 78.

204) Birmingham Bureau of Research on Russian Economic Conditions, Memorandum No. 12 (1939) p. 2.

205) «Очерки разв. нар. хоз. УССР», цит. пр., стор. 396.

206) Там же, стор. 396.

207) Birmingham, op. cit., p. 3.

208) «Комуністична партія України в резолюціях»..., цит. пр., стор. 553.

209) Горелик, цит. пр., стор. 68-69.

210) За час другої п'ятирічки підприємства НКЛП збільшили продукцію в окремих галузях: шк. взуття з 11,3 до 18,9 млн. пар; трикотажні вироби — з 3,2 до 15,7 млн. пар. Там же, стор. 68.

211) Горелик, цит. пр., стор. 67.

212) Там же, стор. 67.

213) Під кінець п'ятирічки, в СССР випродуковано шк. замінників на суму 187,7 млн. крб. в порівнянні до 34,4 млн. крб. в 1932 р. Гл. Итин Л. И. і Горностайпольский А. М. — «Экономика кожевенно-обувной промышленности». Москва 1940, стор. 50.

214) Горелик, цит. пр., стор. 69.

215) Горелик, цит. пр., стор. 69-70.

216) «Директивы», цит. пр., том 2, стор. 514.

217) Там же, стор. 557-85.
218) «Очерки разв. нар. хоз. УССР», цит. пр., стор. 369.
219) Там же, стор. 369.
220) Там же.
221) Там же.
222) «Директивы», цит. пр., т. 2., стор. 565.
223) Там же, стор. 575.
224) «Очерки разв. нар. хоз. УССР», цит. пр., стор. 394.
225) «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 78.
226) Хромов П. А. «Промисловість України перед вітчизняною війною», цит. пр., стор. 51.
227) Там же, стор. 52.
228) «Промисловість Рад. України за 40 р.», цит. пр., стор. 93.
229) Хромов, цит. пр., стор. 57.
230) «Промисловість Рад України за 40 р.», цит. пр., стор. 134.
231) Там же, стор. 136.
232) Хромов, цит. пр., стор. 60.
233) «Нар. Госп. УРСР, ст. зб.», цит. пр., стор. 36.
234) Там же, стор. 36.
235) Хромов, цит. пр., стор. 61. Як зазначує цитований автор, на Урал вивезено з України в 1938 р. 72 тис. тонн переробного та 3,7 тис. тонн рядового і 12,3 тис. тонн якісного прокату.
236) «Промисловість Рад. України за 40 р.», цит. пр., стор. 162.
237) «Нариси розв. нар. госп. Української РСР», цит. пр., стор. 431.
238) Хромов, цит. пр., стор. 62.
239) «Промисловість Радянської України за 40 р.», цит. пр., стор. 190.
240) Там же, стор. 191.
241) Там же, стор. 240.
242) Дані для наведеного порівняння беремо з советських статистичних збірників: «Нар. госп УРСР», цит. пр., стор. 62, 63, 68; «Промышленность СССР», цит. пр., стор. 332-348. Відсоткові обчислення наші.
243) «Народне господарство Укр. РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 68; «Промышленность СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 326-7. Відсотокові обрахування наші.
244) «Легка промисловість України», цит. пр., стор. 89.
245) Там же, стор. 62.
246) «Промисловість Радянської України за 40 р.», цит. пр., стор. 240.
247) Там же, стор. 284. Дані для мукомельно-кру-

п'яної галузі за 1932 і 1937 рр. відносяться тільки до великої промисловости. Дані за 1940 р. відносяться до усієї харчової промисловости УССР в сучасних межах (стан 1957 р.).

248) «Промисловість Радянської України за 40 р.», цит. пр., стор. 248. Здогадуємось, що така велика різниця у величині відсотків пояснюється чнстинно різними методами статистичних обчислень. І так, мабуть поданий відсоток для цукрової пром. відноситься до вел. форм в-ва, що дає неприродно високу позицію у порівнянні з іншими галузями, де переважало др.бне в-во.

249) Хромов, цит. пр., стор. 66.

250) Там же.

251) «Нар. госп. УРСР», цит. пр., стор. 70, 74, 492. Відсоткові обчислення наші.

252) Опацкий Л. В. «Размещение пищевой промышленности СССР», 1958., стор. 209.

253) «Промисловість Радянської України за 40 р.», цит. пр., стор. 285. В микомельній промисловості частка України виносила в 1940 р. — 24,3%, у видобутку олії 19,9%.

254) Там же, стор. 55.

255) Там же, стор. 57.

256) «Промышленность СССР», цит. пр., стор. 13.

257) «Очерки разв. нар. хоз. УССР», цит. пр., стор. 378.

258) Yugov, op. cit., p. 14; Baykov, op. cit., p. 291. Згадані автори у своїх англомовних працях повністю спираються на советські джерела.

259) Для продукції цілої промисловости України а не тільки її великих виробн. форм, зустрічаються у сов. літературі тільки загальникові дані, звичайно самі відсотки, без подання джерел та способу обчислення. За Хромовим, як згадувано раніше, пром. України давала в 1932 — 17,9 і 1937 — 18,2% в-ва СССР.

260) Дані Прокоповича тільки у деяких роках незначно відбігають від проголошених офіційно советських даних. З тих причин робимо відповідні корективи у статистичній таблиці Прокоповича, наводячи для 1928. і 1932 рр. офіційні дані Держпляну СССР. Гл.: «Summary», op. cit., p. 272. Prokopovich: «Russlands Volkswirtschaft unter den Sowjets», op. cit., p. 210. Для 1940 р. тільки приблизні дані, обраховані нами. Для їх обчислення ми вийшли з заложення, що б. 8% промислової продукції СССР випускається дрібною промисловістю. Для України в 1938 р. цей відсоток становив 7,5%, як це ми згадували попередньо.

261) Прокопович, цит. пр., стор. 210.

262) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 392.

263) «Промисловість Радянської України за 40 р.», цит. пр., стор. 58.

264) «Нар. госп. УРСР», цит. пр., стор. 22; «Нар. хоз. РСФСР», цит. пр., стор. 66; «Нар. хоз. СССР», цит. пр., стор. 44.

265) Там же.

266) «Директивы», цит. пр., т. 2., стор. 703.

267) «Очерки разв. нар. хоз. Укр. ССР», цит. пр., стор. 440 і Prokopovich, S. N. «Der Vierte Fuenfjahresplan der Sowjetunion», 1948, стор. 13.

268) Вознесенский Н. «Военная экономика СССР», 1947, стор. 15, 42, 46, 61, 157 і 164. «Большая Советская Энциклопедия», вид. 1948, стор. 820, 834. Прокопович С. Н. «Народное хоззяйство СССР», цит. пр., т. I, стор. 381.

270) Питання американської та іншої допомоги Советам не входить в рамки цієї праці. На цю тему є величезна англомовна література, що зокрема розробляє питання американської допомоги. Читача відсилаємо хоч би до таких цікавих праць як видання Institute of Postwar Reconstruction: Ropes E. C. «Postwar relations with the USSR», 1944; Chamberlin W. H. «Postwar economic relations with the USSR», 1944.

271) «Промисловість Радянської України за 40 р.», цит. пр., стор. 60.

272) Там же, стор. 79.

273) Там же, стор. 60.

274) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 448.

275) Там же, стор. 441.

276) Там же, стор. 449.

277) Вознесенский, цит. пр., стор. 56. Статистичні дані автора дуже неточні, а часом автор сам собі перечить. І так на стор. 42. і 157. подаються зовсім інші дані для промислової продукції окупованих територій.

277а) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 451.

277б) Повідомлення Надзвичайної Державної Комісіэ по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників. Київ, 1945., стор. 2. Відсоток обрахований нами.

278) За воєнний час, як подає Вознесенський, промислова продукція України зменшилась в 5,3 разів в порівнянні з довоєнним станом, на всій території СССР — 2,5 разів. Там же, стор. 56.

279) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской СССР», цит. пр., стор. 461.

280) Більшість постанов Державного Комітету Оборони цитовані в праці «Директивы КПСС и сов. правительства по хозяйственным вопросам», цит. пр., т. 2., стор. 744-877.

281) Прокопович, цит. пр., стор. 94.

282) Джерела для поданих статистичних показників наведені в попередній частині підрозділу.

283) Хрущев Н. С. «Освобождение украинских земель от немецких захватчиков и очередные задачи восстановления народного хозяйства Украины», Москва, 1944., стор. 37. Доповідь на VI сесії Верховної Ради УССР.

284) Советська література, зокрема основні постанови уряду і партії подають у тому відношенні тільки величини поверненого майна колгоспам. Про промислове устаткування не зустрічаємо жодних докладніших даних.

285) «Директивы», цит. пр., стор. 845-855.

286) «Очерки...», цит. пр., стор. 462.

287) Там же, стор. 462.

288) Там же, стор. 463.

289) Там же, стор. 463.

290) Там же, стор. 465.

291) Там же, стор. 466.

292) «Народнє господарство Української РСР», ст зб., цит. пр., стор. 36, 41, 43 і 55.

293) Там же, стор. 68-69.

294) Там же, стор. 70.

295) Вознесенский, цит. пр., стор. 59.

296) Там же, стор. 59.

297) Там же, стор. 59.

298) Подана статистична таблиця побудована на основі статистичних даних советських найновіших статистичних збірників. Дані для України: «Нар. госп. Укр. РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 22; «Нар. хоз. СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 45; «Нар. хоз. РСФСР», ст. сб., цит. пр., стор. 66.

299) «Нар. госп. Укр. РСР», ст. зб., стор. 22; «Нар. хоз. СССР», ст. сб., стор. 47. і «Нар. хоз. РСФСР», ст. сб., стор. 67.

300) «Директивы КПСС...», цит. пр., т. 3., стор. 11.

301) Там же, стор. 13.

302) «Народное хозяйство СССР в 1958 г.», ст. ежегодник. Москва, 1959, стор. 627.

303) Там же.

304) «Директивы КПСС», цит. пр., т. 3. стор. 50 і також «Народное хозяйство РСФСР», ст. сб., цит. пр., стор. 74-75.

305) Там же, стор. 50.

306) Там же, стор. 50.

307) Там же, стор. 50. і також «Народне господарство УРСР», ст. зб., цит. пр., стор. 34, 35. і 48.

308) «Народне господарство Української РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 23.

309) Там же.

310) «Директивы КПСС», цит. пр., т. 3., стор. 56.

311) Там же, стор. 126-127.

312) Горелик, цит. пр., стор. 85.

313) Там же.

314) Там же. стор. 86.

315) Там же.

316) В 1945 р. вироблено всього 21% в-ва леткої промисловости з 1940 р., в тому бавовняна — 11%, вовняна — 5%, конопледжутова — 9%, трикотажна — 9%, швацька — 34%, шкіряна — 19% і взуттєва — 20%. «Легка промисловість України», цит. пр., стор. 104.

317) Там же, стор. 112.

318) «XVI з'їзд КП(б)У. «Держполітвидав УРСР», Київ 1949,, стор. 220.

319) «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», цит. пр., стор. 476.

320) «Директивы КПСС», цит. пр., т. 3., стор. 13-15 та «Нар. хоз. СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 55-61.

321) «Народне господарство УРСР», ст. зб., цит. пр., стор. 34.

322) «Народне господарство Української РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 23.

323) «Директивы КПСС...», цит. пр., т. 3, стор. 669-691.

324) Про заходи Маленкова, зокрема про постанову «О расширении производства промышленных товаров широкого потребления и улучшения их качества» мова в праці Л. М. Володарського «Развитие промышленности СССР в пятой пятилетке», Госполитиздат, 1953., стор. 57-63. Офіційно погляди Маленкова висловлені в «Правді» з 9. 8. 1953. Їх критика, після уступлення Маленкова з посту голови ради міністрів СССР проведена також у «Правді», в статті Шепілова з 24. 1. 1955, де, засудужуючи погляди М., обґрунтовується першочерговість розвитку важкої індустрії, затверджуючи статус кво анте. В поміщеній далі статистичній таблиці про висліди п'ятої п'ятирічки подаємо пляновані величини для 1955 р. за двома варіянтами.

325) «Комуністична партія України в резолюціях...», цит. пр., стор. 661

326) Зрештою також і в п'ятій п'ятирічці в Украї-

ні було багато недовиконань. Про це офіційно говориться так: «Однак при загальному виконанні державного пляну по республіці, багато підприємств не справлялось з виконанням завдань за кількісними (валова продукція) і якісними показниками (підвищення продуктивности праці, зниження собівартости). Так в 1955 р., ряд підприємств республіки, які не виконали державного пляну, не додав промислової продукції на 3,5 млрд. крб., у 1954/55 роках по капітальному будівництву недовиконано робіт на 4,6 млрд. крб.». І. Старовойтенко — «Підсумки розвитку народнього господарства України в 5-тій п'ятирічці», Київ 1957., стор. 11.

327) «Промышленность СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 11.

328) «Статистична таблиця» побудована за матеріялами: Володарский, Л. М., цит. пр., стор. 57 і 60; «Промышленность СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 40-44; The new soviet Five-Year-Plan «The World Today», London. March 1956

329) Гладков И. А., цит. пр., стор. 276.

330) Для шостої п'ятирічки вводиться індекс, базований на цінах з 1. липня 1955 р. Див. «Плановое Хозяйство» ч. 3/1955. Аналітичну оцінку советських індексів подає ґрунтовна праця В. Голубничого: «The new soviet index for gross industrial output». «Bulletin». Dec. 1955.

331) «Народне господарство УРСР», ст. зб., цит. пр., стор. 23.

332) В 1955 р., в Україні діяла така сама кількість доменних печей як і до війни. Нові одиниці збудовано за рахунок зруйнованих.

333) В. Гунтулов. «Розквіт економіки Української РСР». Київ 1958., стор. 34.

334) Старовойтенко, цит. пр., стор. 13.

335) «Советская социалистическая экономика», 1917-1957. Москва 1957., стор. 477.

336) «Советская социалистическая экономика 1917-57», цит. пр., стор. 479.

337) Старовойтенко, цит. пр., стор. 26.

338) «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 97.

339) Там же, стор. 94.

340) В енерґетичному господарстві СССР значно більша концентрація виробництва електроенерґії, де — наприклад — районні електростанції дають в 1956 р. 83% виробництва. Див. «Достижения советской власти за 40 лет в цифрах», Москва 1957., стор. 77. Крім того читача відсилаємо до досить обширної праці на тему:

«Энергетическое строительство СССР за 40 лет». Москва 1958.

341) «Промышленность СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 175.

342) Докладніші дані дає праця Старовойтенка.

343) Статистичні дані за Старовойтенком, цит. пр., стор. 38-40. Советські індексові показники значно переяскравлюють зростання легкої промисловости України: вел. промисловість дає в 1950 р. 2217 і в 1955 р. — 4367 млн. крб. продукції. Див.: «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 246.

344) Старовойтенко, цит. пр., стор. 42.

345) Там же, стор. 44.

346) «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 288.

347) Там же, стор. 64.

348) «Народное хозяйство СССР», ст. сб. цит. пр., стор. 51.

349) «Народне господарство Української РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 34.

350) Там же, стор. 24.

351) А. Поплюйко: «Економіка сучасної України». «Український Збірник» кн. 5. Інститут для вивчення СССР. Мюнхен 1956, стор. 56.

352) В останніх часах зростання важкої промисловости в УССР значно повільніше як в цілому СССР, про що ми згадували попередньо. Цікаво зауважити, що, говорячи про галузеву структуру промислово-виробничих основних фондів, ми можемо запримітити і тут подібні тенденції. Наприклад, питома вага машинобудування і металообробної промисловости по СССР виносить 23,9% у порівнянні до 20,5% для України. «Промышленность СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 17.

353) «Промышленность СССР», ст. сб., стор. 17.

354) «Нар. госп. Української РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 25; «Нар. хоз. СССР», ст. сб., стор. 43. і «Нар. хоз. РСФСР», ст. сб., цит. пр., стор. 64.

355) «Народне господарство Української РСР», ст. зб., цит. пр.

356) «Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР», цит. пр., стор. 376.

357) Діброва Ол. Т. «Географія Української РСР». Київ 1958., стор. 161.

358) «Народное хозяйство СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 52. та «Международный политико - экономический ежегодник», Москва 1958., стор. 262.

359) «Директивы...», цит. пр., т. 4., стор. 536-96.

360) «Комуністична партія України в резолюціях...», цит. пр., стор. 687-88.

361) Діброва, цит. пр., стор. 165.

362) «Директивы...», цит. пр., стор. 536-96.

363) Там же, стор. 539-40.

364) Там же, стор. 583 і 585.

365) «Промисловість Радянської України за 40 років», цит. пр., стор. 69-70. та «Директивы...», цит. пр., т. 4, стор. 585-86.

366) «Директивы...», цит. пр., т. 4, стор. 649-50.

367) Первісний плян обраховано на основі середньорічного приросту, що поданий в шостій п'ятирічці. Використані джерела: статті в «Правді» з 26. лютого і 7. листопада 1957 р.; «Международный политико-экономический ежегодник на 1958 г.», цит. пр., стор. 363-66; Vvedensky C. A. «Forty years of soviet industry, retrospect and prospect». «Bulletin», Nov. 1957.

368) «Директивы...», цит. пр., т. 4, стор. 781.

369) Хрущев Н. С. «Контрольные цифры развития народного хозяйства СССР на 1959-65 гг.» Госполитиздат 1958, стор. 29.

370) Там же, стор. 74. і 76.

371) Таблиця побудована на основі повідомлень в «Радянській Україні» з 17. січня 1959 р., статті І. Сеніна: «До нового піднесення продуктивних сил України», січень 1959. Дані для 1958 р. (питома вага укр. в-ва) взяті зі статті Е. Ґловінського: «Україна в семирічному пляні». «Сучасна Україна», 22. 3. 59.

372) І. Сенін, цит. пр., стор. 14.

373) Хрущов, цит. пр., стор 39-40. Значне відставання машинобудівельної промисловости помітне за ввесь час повоєнного розвитку советської промисловости. Це найкраще ілюструє подана нижче статистична таблиця.

Темпи зростання машинобудівної і металообробної промисловости СССР в окремих економічних районах за 1940-55 рр. у відсотках

	1940	1950	1955
СССР	100	215	466
РСФСР	100	221	472
УССР	100	144	331

«Вопросы планирования и размещения промышленности», Москва 1959, стор. 93.

374) Доповідь М. В. Підгорного на XX з'їзді Комуністичної партії України. «Радянська Україна» з 17. 1. 1959. З цього джерела наводимо усі дальші статистичні відомості.

375) Липневий пленум ЦК КПСС в 1955 р. визначив потребу, ще більш затіснити спеціялізацію окре-

мих галузів пром. в-ва у напрямку збільшення форм кооперування між поодинокими промисловими районами. Див. «Экономика социалистической промышленности», Москва 1956, стор. 152.

376) Як приклад такого кооперування на відстань 800-1500 км. можна навести продукційні зв'язки між низкою верстатобудівельних заводів Києва та Харкова з російськими одиницями в Москві і Ленінграді. Див.: «Очерки разв. нар. хоз. Украинской ССР», М. 1954, стор. 301.

377) А. Поплюйко, цит. праця, стор. 58.

378) Також і сов. офіційні джерела змушені признати, що напр. деякі роди прокату, які зовсім легко можна продукувати в Україні, привозиться туди з Уралу і навіть зах. Сибіру. Рівночасно цей же Урал та зах. Сибір і навіть далі на схід положені області одержують з України деякі роди металю-півфабрикату.

379) «Экономика промышленности ССР», Москва, 1956, стор. 156.

380) «Комуніст» ч. 96., з 26. IV. 1929.

381) В основному, в СССР поширені три типи комбінатів, а саме: а) комбінування промислових галузів на основі завершення продукційного процесу, як приклад, чавун - сталь - прокат; текстильні комбінати — об'єднання процесу заготовлення сирівцю, прядильно-ткацького та в-во готового фабрикату; б) комбінати, що творяться на остнові використання відходів з основного виробничого циклу; в) комбінування на основі використання комплексного сирівцю, зокрема поширені в хемічній промисловості.

382) І. Сенін, цит. пр., стор. 16.

383) Там же.

384) Там же, стор. 17.

385) Найновіша праця на цю тему: «Вопросы планирования и размещения промышленности», Госпланиздат 1959, заступає думку далекойдучої спеціялізації окремих республік, основну свою увагу присвячуючи господарським вигодам з такого стану, що їх може на своє конто записати господарство РСФСР.

V. СОВЄТСЬКА ПОЛІТИКА КАПІТАЛОВКЛАДЕНЬ В УКРАЇНСЬКУ ПРОМИСЛОВІСТЬ

1. Структура капіталовкладень

В підручнику політекономії, виданому Державним видавництвом політичної літератури в СССР, завдання капітального будівництва визначено як «процес оновлення, пляномірного розширеного відтворення основних фондів соціялістичної індустрії, що здійснюється в основному за рахунок нагромадженої частини національного доходу в СССР» [1]. При тому, як зазначується в цитованій праці, — «напрям і обсяг капітальних затрат, а також розміщення нового будівництва в народньому господарстві СССР визначають, виходячи з загальнонародніх інтересів, завдань безперервного зростання виробництва на базі найвищої техніки, з інтересів економії суспільної праці і конкретних господарсько - політичних завдань, що їх розв'язує країна на кожному етапі соціялістичного будівництва» [2].

Капітальні роботи здійснюються в промисловості СССР, подібнс зрештою як і в інших економічних системах, шляхом а) спорудження нових промислових підприємств та б) збільшення виробничих потужностей діючих підприємств при допомозі їх реконструкції. У зв'язку з цим, найважливішою частиною пля-

ну капіталовкладень являється питання основних фондів промислового виробництва. Як відомо, основні виробничі фонди у відрізненні від оборотних фондів беруть багато разів участь у промисловому виробництві та зберігаючи свою натуральну форму переносять частинами уречевлену в них працю на виготовлювану з їх допомогою продукцію, в міру їх зношування.

Згідно з советською клясифікацією, до складу основних виробничих фондів у промисловості СССР входять такі категорії:

1. Виробничі будови, де відбуваються процеси основних і допоміжних виробництв;

2. Споруди всіх видів, як наприклад — вугільні шахти, гідротехнічні споруди, і т. д.;

3. Силові установи — всі види двигунів та енерґетичних аґреґатів;

4. Передавальні пристрої, з допомогою яких передається електрична, механічна і теплова енерґія;

5. Робочі машини й інструменти;

6. Інвентар — різні предмети господарського і конторського призначення;

7. Транспортні засоби.

Так, коротко, представляється структура капіталовкладень, що зв'язана безпосередньо з промисловим плянуванням в СССР. Політика капіталовкладень визначує в свою чергу пропорції у співвідношенні між окремими частинами капітального будівництва. В поняття советської політики капіталовкладень входять, загально говорячи, чотири основні елементи, що рівночасно творять окремі частини промислового пляну:

1. Об'єм та спрямування капіталовкладень по окремих промислових галузях та районах.

2. Плян матеріяльного забезпечення капітального будівництва.

3 Фінансовий плян.

4. Плян праці.

Нас в першу чергу цікавить перший елемент, а саме — фізичний об'єм капіталовкладень та їх розподіл між окремими галузями промислового виробництва. Цікавить нас також питання географічного розподілу капіталовкладень між окремими районами. Про інші частини говоритимемо принагідно в розділах, присвячених фінансам, політиці праці та питанню собівартости промислової продукції в СССР. В цьому розділі спеціяльну увагу хочемо звернути на питання об'єму капіталовкладень в Україні, порівнюючи наявні процеси до розвитку в інших районах СССР.

З уваги на засекречення окремих статистичних даних в советській промисловій статистиці — дуже важко прослідити питання структури капіталовкладень. Це зокрема відноситься до повоєнних часів, де советська статистика промовчує навіть величини капіталовкладень в промисловість України. Відомості про величини капіталовкладень на будівництво нових підприємств та реконструкцію діючих підприємств використовуємо в розділі, присвяченому довоєнному розвитку.

2. Советська політика капіталовкладень в промисловість України в часі НЕП

Внаслідок воєнних подій, що великою мірою проходили на території України, українська промисловість була дуже знищена і тому всі заходи советської промислової політики мусіли бути спрямовані передовсім на відбудову основних галузів важкої промисловости України, яка в тому часі являлась основною базою для дальшого промислового розвитку СССР. Для здійснення відбудовних робіт, потрібні бу-

ли великі капіталовкладення. На основі офіційних даних контрольних цифр розвитку народнього господарства СССР в 1928/29 рр. — фактичні дані відносно припливу нових капіталів в українську промисловість слідуючі (в млн. крб. в біжучих цінах): 1924/25 — 97,4, 1925/26 — 236,7, 1926/27 — 328,3, 1927/28 — 417,7 [3]).

Цікаво відзначити, що в новішій совєтській економічній літературі величини капіталовкладень в промисловість України свідомо применшуються, що діється, як можна догадуватися, щоб не створити некорисного контрасту для стану після другої війни, коли то ціле-спрямовано відбудовувано українську промисловість значно повільніше [4]).

Як вказує провідний український економіст 20-х рр. Дименштайн, капіталовкладення в українську промисловість тільки з 1925/26 р. почали перевищувати розміри витрачень. Таким чином до 1924 р. в українській промисловості відбувався процес проїдання основного капіталу. Це можна ілюструвати таким статистичним порівнянням:

Динаміка основних фондів і капіталовкладень в українську промисловість в 1923/24 і 1924/25 рр. (в млн. черв. крб.)

	1923/24	1924/25
Капітальні затрати	54,4	115,4
Приріст осн. фондів: капіталовкл. в %% за вирахуванням зносу	- 22,1	+ 41,9
Розміри осн. ф-дів на поч. року	1189,8	1167,7
Капітальні вкл. в %% до осн. фондів на початок року	4,6	9,9
Приріст осн. ф-дів у %% на початок року	- 1,9	+ 3,6

[5])

Пригляньмось тепер економічній політиці капіталовкладень за дальші роки. З наведених даних побачимо, що процес проїдання основного капіталу фактично скінчився. Не зважаючи на це, процес наростання основних фондів в українській промисловості відбувається незвичайно поволі.

Динаміка основних фондів і капіталовкладень в українську промисловість
(в млн. черв. карб.)

	1925/26	1926/27	1927/28
Капітальні затрати	216,6	285,3	344,9
Приріст осн. фондів: капіталовкладення в %% за вирахуванням зносу	+139,4	+195,0	+241,3
Розміри осн. фондів на початок року	1209,6	1347,0	1544,0
Капітальні вкладення в %% до осн. ф-дів на поч. року	18,0	21,0	22,3
Приріст основних фондів в %% на поч. року	+11,5	+14,4	+15,6

[6])

У зв'язку з досить складним положенням советської індустрії, яка майже повністю була узалежнена від виробничого рівня української металюрґійної, паливної та гірничо - добувної промисловости, в названі ділянки спрямовується більшу частину капіталовкладень. Цікаво також відмітити досить високі капіталовкладення в харчову промисловість України.

Спрямування капіталовкладень в окремі галузі промислового виробництва України за 1924/25 - 1926/27 роках (в млн. черв. карб.)

Галузі	1924/25	1925/26	1926/27
Гірничо-добувна	5,3	13,2	15,5
Паливна	27,5	67,5	117,5
Металюрґійна	31,9	65,0	95,3

Цукрова	2,8	10,8	15,4
Хемічна	7,0	19,8	12,3
Харчова	36,3	32,9	19,8
Інші	4,6	7,5	9,5
Разом	115,4	216,6	285,3

[7]

Переважна частина капіталовкладень спрямувалась на капітальний ремонт та розширення і переустаткування існуючих підприємств.

Структура капіталовкладень в млн. черв. крб. [8]
(І — абсол. цифра); II — в %% до суми кап.вкл.)

	1923/24		1924/25	
	I	II	I	II
Кап. ремонт	34,5	65	35,8	31
Розширення і переустаткування наявних підприємств	19,0	35	64.2	69
Новобудови	-	-	-	-

	1925/26		1926/27	
	I	II	I	II
Кап. ремонт	41,5	19,4	36,1	12,6
розширення і переустаткування наявн. підприємств	150,5	69,5	215,7	75,6
Новобудови	24,2	11,1	33,5	11,8

Згідно з опінією такого офіційного джерела, як контрольні цифри для розвитку народнього господарства УССР на 1928/29 р.:

«Стан основного капіталу української промисловости, особливо важкої, характеризується дуже значною фізичною і моральною витраченістю... хоч розмір капітальних вкладів в промисловість на 1928/29 р. запроєктований контрольними цифрами є значний, все ж таки він не задовольняє елементарних потреб, можна сказати ні одної галузі промисловости і є тим мінімумом скорочення, якого не можна перевести без шкоди для дальшого розвитку народнього господарства»...

Багато уваги в той час присвячувалось справі продукції засобів споживання. І тут ситуація не була найкраща. Як зазначено в контрольних цифрах:

«Поруч з тим (автор має на увазі обмеженість експортових можливостей СССР) зріст, не зважаючи на недорід, ринкового попиту на промислову продукцію, що викликає по окремих продуктах, як ось деякі ґатунки мануфактури, шкіри і т. і. явище товарового голоду вимагає і певних зусиль і в галузі промисловости, що працює на широке споживання» [9]).

У зв,язку з порівняльно кращими умовами в часі НЕП для розвитку легкої промисловости України, пропорції між виробничими фондами важкої і легкої промисловости дають найкраще співвідношення за ввесь час існування советської влади в Україні.

Основні виробничі фонди вел. промисловости УССР в млн. крб. [10])

	на 1. X. 1925	1. X.1927	1. X. 1928	1. X. 1929
Вся промислов.	1476,7	1983,5	2141,1	2341,6
Група «А»	1024,0	1251,2	1438,6	1606,5
Група «Б»	452,7	732,3	702,5	735,1

Як ми відмічали раніше, новіша советська економічна література подає применшені величини для капіталовкладень в українську промисловість обговорюваного періоду. При тому советські економісти намагаються переконати читача, що крім капіталовкладень в реконструкцію діючих підприємств деяку частину капіталовкладень спрямовувано також на побудову нових підприємств. Тенденція таких писань зовсім ясна, а саме — переконати мало критичного читача, мовляв вже навіть в самих

початках советська влада в Україні приділювала значну увагу питанню розширення промислового виробництва в Україні.

Не зважаючи на цитовані нами раніше матеріяли (таблиця про структуру капіталовкладень в промисловість України), які до речі також базовані на офіційних советських джерелах ранішого походження, в одній з новіших праць, що розглядає історію промислового розвитку України, читаємо, мовляв — «в 1925 році, з усіх капіталовкладень в промисловість України на розширення і реконструкцію старих підприємств витрачалось 69,5%, а на нове будівництво всього лише 11,1%. В 1927/28 затрати на нове будівництво становили 25,4% [11]).

Автор названої праці свідомо пересуває подані величини на один рік вперед, бо — як відомо — в 1924/25 р. не будовано в Україні жодних нових підприємств, їх будову, як подає Хромов, почато всього з 1925/26 р. Абстрагуючи тут від такої чи іншої структури капіталовкладень в промисловість України, мусимо погодитись з одним фактом: існуюча господарська ситуація в СССР примушувала советські чинники приділяти в часі НЕП значну увагу українській промисловості, бо від її розвитку залежало промислове майбутнє цілого СССР. Не зважаючи на це, процентове відношення капітальних вкладень в поодинокі райони не завжди відповідає пропорційній участі названих районів в продукції. Це можемо прослідити на прикладі кам'яновугільної промисловости. У 1927/28 р. капіталовкладення в кам'яновугільну промисловість СССР виносили 976 млн. крб. В той же час капіталовкладення в українську кам'яновугільну промисловість Донбасу виносили 72,1% (704,0 млн. крб.), яка давала 77% видобутку кам'яного вугілля СССР [12]).

3. Політика капіталовкладень в часі п'ятирічних плянувань

Яка ж була ситуація в українській промисловості у зв'язку з запровадженням п'ятирічних плянувань? На основі наведеного статистичного матеріялу можемо ствердити, що відбудова української промисловости проходила головним чином за рахунок розширення старих промислових закладів, совєтська промислова політика основну увагу присвячує в тому часі старим промисловим осередкам, до яких належала і Україна. В тому часі, Україна значно збільшує свою промислову продукцію і питома вага української промисловости у загальносоюзному промисловому виробництві помітно зростає. Таке швидке збільшення промислової продукції України уможливлюється допомогою совєтської промислової політики, що виразно сприяє тим заходам, так що в тому часі приріст основних виробничих фондів української промисловости є значно більший від середнього по СССР. Існуючий стан можна представити при допомозі заплянованого ВСНХ зростання основних фондів промисловости в окремих економічних районах. (Гл. таблиця Основні фонди... стор. 356)

На перший погляд може видаватись, що плян збільшення промислової продукції України, узгіднений з господарськими інтересами України, про що свідчитиме поверховний перегляд висоти капіталовкладень в поодиноких районах СССР, де Україні приділено найбільше уваги. Мусимо одначе зробити інші висновки, якщо приглянемось докладніше внутрішній структурі тих капіталовкладань та їх розподілові на нове будівництво та поширення і реконструкцію старих промислових об'єктів. У відсотковому відношенні кожної категорії ка-

Основні фонди держ. промисловости (пляновані ВСНХ) в 1927/28 і 1932/33 рр. (13)

(в млн. крб. ціни 26/27):

Райони:	Основні фонди на 1. X. 1928 р. повна відб. вартість	реальна вартість з врах. витрачення	Капітальне будівництво за п'ять років: нове буд.	поширення і рекон.	разом	В т. ч. кап. ремонт	Основні фонди на 1. X. 33: повна підб. варт.	реальна вартість з врахуванням витрачення
СССР	10706,2	7081,4	8252,8	7848,7	16101,5	1102,6	23700,5	20442,3
Ленінград	1191,2	705,4	377,6	639,0	1016,6	141,0	1870,3	1487,3
Центр. Пром. Район	3235,5	2182,3	1248,9	1771,3	2820,2	250,9	5254,8	4337,3
обл.	195,3	122,4	311,9	109,4	421,3	18,9	563,5	491,7
Урал	444,4	302,4	1208,2	753,7	1961,9	52,9	2286,9	2117,8
Україна	2715,0	1735,0	1539,0	2662,0	4201,0	376,5	6124,5	5349,9

	Приріст за 5 років	Питомий тягар 1.X.28	1.X.33
СССР	188.7	100	100
Ленінград	110.8	9.96	7.28
Ц. П. Р.	98.7	30.82	21.22
Ц. Ч. Р.	301.7	1.73	2.41
Урал	600.3	4.27	10.36
Україна	208.4	24.5	26.17

піталовкладень до загальної суми капітало-вкладень одержимо таку картину:

Райони:	Нове будівн.:	Поширен. і реконстр.:
СССР	51,2	48,8
Ленінґрад	37,1	62,9
Ц. П. Р.	44,3	55,7
Ц. Ч. О.	74,1	25,9
Урал	61,6	38,4
УССР	36,6	63,4 [14]

З наведеного можемо зробити обґрунтоване припущення, що в Україні основна частина капіталовкладень була призначена на реставрацію старих пром. заводів [15], натомість частка, призначена для нових будов, є значно нижча від середньої по СССР. Також не виказує українська промисловість в тому часі більших витрат основного капіталу, як по інших районах, що до деякої міри могло б виправдати існуючу тенденцію [16].

Отже, на основі наведеного матеріялу приходимо до висновку, що таке значне зростання промислової продукції України зумовлялось не так інтересами самого українського народнього господарства, як скоріше потребою забезпечити українською промисловою продукцією інші райони СССР, де не було в тому часі належно розвиненої важкої промисловости. З другого боку, як це ми бачимо з дальшого промислового розвитку СССР, саме коштом промислового потенціялу України така нова промисловість була створена і автоматично відпала потреба далі форсувати промисловий розвиток України, що в дальшому етапі визначається значно меншими темпами приросту, нижчими від середніх для СССР. Ця промислова експлуатація України з тим виразним політичним цілеспрямуванням в ті часи дуже сильно відчувалась,

що можна помітити, приглядаючись навіть пресовим виступам пооодиноких економістів в Україні.

Згідно з наведеним статистичним матеріялом, виявляється, що Україна поруч з Центр. Пром. Районом вміщає найбільші капіталовкладення в реконструкцію старих підприємств. Одначе рівночасно Ц. П.Р. у відрізненні від України виявляє і поважні вклади у нове будівництво. Українські з-підсовєтські економісти звертають увагу і на інші некорисні обставини, саме нераціональне розміщення капіталовкладень в окремі промислові райони, без потрібного розпреділення їх на потреби різних галузів цілого народнього господарства України. Як зазначує цитований нами Садовський,

«про це оповідає у свойому виступі на V з'їзді Держплянів один з українських представників Каттель і у свойому виступі він зазначив, що Україна має не один Донбас, але і інші частини. Щодо них не можна говорити про забезпеченість. З сум на нове будівництво виключено 30 об'єктів будівництва, знизивши суму на 20% (бігом реалізації наміченого пляну капіталовкладень — В. Б.). Основне скорочення пішло по металообробній промисловості. Установка союзного Держпляну була на те, щоб машинобудівництво в УССР розвивалось на місцевій сировині, але секція районування прийшла до висновку, що нове будівництво повинно йти на Схід, а на півдні повинно бути розміщено лише 40%. Секція районування признала неможливим збудувати на Україні тракторний завод. Нам виключили третій металюрґічний завод. На Правобережжі створено крайнє несприятливу ситуацію. Ми поставили за мету розвинути там текстильну промисловість. Вона допущена для Білорусі, але не для нас» [17]).

Дальший розвиток промисловости України підтвердив ті передбачення. Вже висліди першої п'ятирічки виразно сиґналізують нові тенденції в географічному розміщенні капіталовкладень. Постепенно підготовляється ґрунт для зменшення питомої ваги України у виробництві засобів виробництва, розробляються

пляни, а згодом і починається будівництво нових заводів важкої індустрії на Сході СССР з рівночасною розбудовою машинобудівельної промисловости російського центрального району.

Нерівномірний розподіл капіталовкладень на території України неґативно впливав на збалянсування потреб українського народнього господарства. Переважну частину капіталовкладень спрямовувано на реконструкцію заводів важкої промисловости в південно-східньому районі з рівночасним занедбанням господарських потреб Правобережжя. Така диспропорція в географічному розподілі капіталовкладень знайшла задокументований вияв навіть у виступі представника союзного держпляну Н. Ковалевського, який у своїй доповіді на X з'їзді Держплянів приєднався до критичних виступів Сухомліна і Каттеля, що боронили українські позиції. Говорячи про капіталовкладення в нове будівництво, заявив Ковалевський, що

> «Вклади ці розподілено Україною по її території дуже нерівномірно і з прийнятих союзним Держпляном 1345 міл. крб. вкладів в нове будівництво на промисловість Донбасу, Запоріжжя і Криворіжжя з їх 6,5 міл. людности припадає 1200 міл. крб., а на решту України з 22,5 міл. людности припадає лише 145 міл. вкладів у нове промислове будівництво»... [18])

У першій п'ятирічці, капіталовкладення в промисловість України (капіталовкладення всіх категорій) виносять сумарно 5,4 млрд. крб. В другій п'ятирічці їх величина підноситься до 10,5 млрд. крб., а в ціле народнє господарство України 21,3 млрд. крб. Не зважаючи на таке скількісне збільшення, питома вага української промисловости, внаслідок започаткування індустріялізації східніх районів, помітно зменшується у цілому ряді галузів важкої промисловости СССР. Рівночасно з тим, посилюється

диспропорція у виробництві важкої і легкої промисловости, що у зв'язку з загальною відсталістю виробництва української легкої промисловости відчувається в народньому господарстві України значно сильніше, як в цілому СССР.

Динаміка основних фондів вел. пром. УССР за першу і другу п'ятирічки

(в міл. крб. на кінець року)

	1932	1937
Вся вел. промисловість	4721	11968
Чорна металюргія	678	2628
Металообробна	877	2419
Харчесмакова	856	1400
Хемічна	464	1270
Кам'яновугільна	599	1139
Електростан.	538	1097
Текстильна	75	182
Залізорудна	49	162
Скляна	79	127
Деревообробна	54	105
Цементна	26	57
Паперова	19	25 [19])

Основні фонди промисловости СССР виносили (в цінах відповідних років) для 1932 — 22,697 та для 1937 — 57,935 млн. крб. [19a]). Таким чином, як це відзначено раніше, питома вага України дає в тому відношенні 1932 — 20,9% і в 1937 — 20,6%. Цікаво відзначити, що з певних причин советська статистика не подає в абсолютних даних жодних величин для повоєнних років, обмежуючись різними відсотковими обчисленнями, яких тут наводити не будемо, бо не знаємо способу їх обчислення. Інформаційним порядком можемо тільки подати, що — наприклад — згідно з тими джерелами,

відсоток України виносить в 1950 р. — 20,1% всесоюзної величини та в 1955 — 20,2% [19б].

Підсумовуючи сказане, подаємо порівняння величини капіталовкладань в народнє господарство України та по цілому СССР за дві перші п'ятирічки.

Капіталовкладення в СССР та в УССР в млрд. крб. в цінах біжучих років [20]

Перша п'ятирічка:

Вложено в народнє господарство СССР — 52,5 млрд. крб.; вложено в народнє господарство УССР — 9,4 млрд. крб., або 17,9%.

Вложено в промисловість СССР — 24,8 млрд. крб.; в тому числі в промисловість групи «А» — 21,3 млрд. крб. (85,9%); в промисловість групи «В» — 3,5 млрд. крб. (14,1%). Вложено в промисловість УССР — 5,4 млрд. крб., або 21,8%.

Друга п'ятирічка:

Вложено в народнє господарство СССР — 137,5 млрд. крб.; УССР — 21,3 млрд. крб., або 15,4%.

Вложено в промисловість СССР — 65,8 млрд. крб., в тому групи «А» — 54,5 (83%), групи «Б» — 11,3 (17%).

Вложено в промисловість УССР — 10,5 млрд. крб., або 15,9%.

Якщо візьмемо два останні роки першої п'ятирічки, то одержимо таке порівняння:

	Капіталовкладення в пром. СССР: (в млрд. крб. в біж. цінах)	Капіталовкладення в пром. України (в біж. цінах в міл крб.)	
1931	7,4	1.512,8	20,2%
1932	10,4	2.161,0	20,2%

Як пригадуємо, в 1932 р. гуртова промислова продукція України давала 6.925 міл. крб., або 20,1% загальносоюзної величини. Отже,

для 1932 р. одержимо такий коефіцієнт приросту капіталовкладань на одиницю продукції :

По СССР гуртова пром. продукція 38,8 млрд. крб., капіталовкладення 10,4 млрд. крб., **коефіцієнт — 26,8%;**

Україна — гуртова пром. продукція 6,9 млрд. крб., капіталовкладення 2,1 млрд. крб., **коефіцієнт — 30,1%.**

Отже, в Україні на одиницю пром. продукції (гуртової) кращий показник капіталовкладень, як по СССР. Не забуваємо, очевидно, як це ми з'ясовували попередньо, що переважна частина капіталовкладень йшла на рахунок реконструкції старих промислових підприємств України, бо в ті часи промисловість України була основною базою, що уможливлювала дальший господарський розвиток в СССР.

У другій п'ятирічці ситуація вже міняється. Питома вага капіталовкладень в українську промисловість (15,9%) є вправді дещо вищою від питомої ваги капіталовкладень в ціле народнє господарство України (15,4%), але натомість вже значно нижчою від питомої ваги виробництва української промисловости, що в гуртовій пром. продукції СССР в 1937 р. давала — 17,8% [21]).

Таким чином, в другій п'ятирічці приріст капіталовкладень на одиницю продукції є нижчий як по СССР. Отже, Україна дає СССР більше продукції як одержує капіталу чи іншими словами — прибутки з української промисловости, українські промислові нагромадження, йдуть у великій мірі на союзні потреби, що діється без відповідного економічного еквіваленту в користь українського народнього господарства. Відтак, цей аналіз господарської політики у відношенні до народнього господарства дає підстави ідентифікувати існуючий стан з колоніяльним становищем, що, як побачимо далі, при розгляді фінансової госпо-

дарки в СССР, дає в тому відношенні і певний циферно обґрунтований матеріял [22]).

4. Капіталовкладення в повоєнних роках

Переведення третьої п'ятирічки, в якій значно більшими темпами розпочато переводити упромисловлення східніх районів СССР, перервала друга світова війна. Певний статистичний матеріял з того часу подаємо в підсумках цього розділу.

В четвертій п'ятирічці, яка була присвяченана відбудові воєнних знищень, заплянововано вложити в ціле народнє господарство СССР — 250 млрд. крб., в тому 40,7% призначено на відбудову важкої індустрії і тільки 6,5% вкладалось в легку промисловість. В промисловість СССР заплянововано вложити 157 млрд. крб. Обсяг капітальних вкладань в народнє господарство України заплянововано на суму 49,5 млрд. крб., або — 19,7% з загальної суми капіталовкладань для СССР. Наведена сума для народнього господарства України була зовсім невистачальна, якщо зважити хоча б ці великі втрати, що їх зазнало українське господарство у зв'язку з воєнними подіями.

Капіталовкладання в поодинокі республіки СССР вказують на безсумнівну тенденційність советської економічної політики, яка, нехтуючи господарськими інтересами неросійських республік, спричинюється саме в цьому відбудовному етапі до значного господарського скріплення Російської СФСР. Це можна підтвердити деякими статистичними матеріялами. Як пригадуємо, в народнє господарство СССР заплянововано вложити 250 млрд. крб. Советська статистика не подає докладного розрахунку з усієї названої суми, куди безумовно входять також капіталовкладення на оборонні і інші за-

секречені цілі. Капіталовкладення в окремі республіки дають (за пляном) суму 239.520 млн. крб. Вони між окремими республіками розподіляються так:

Запроєктовані капіталовкладення в народні господарства республік в часі четвертої п'ятирічки

(в млн. крб.)

Російська СФСР	145000
Українська ССР	49500
Білоруська СССР	6950
Узбецька СССР	3900
Казахська ССР	8800
Грузинська ССР	4120
Азербайджанська ССР	5900
Литовська ССР	1535
Молдавська ССР	1245
Латвійська ССР	2050
Киргізька ССР	1200
Таджицька ССР	1200
Вірменська ССР	1420
Туркменська ССР	1600
Естонська ССР	3500
Кареловінська ССР	1600
Разом	239520 [23])

З наведеного бачимо, що в РСФСР спрямовано 60,7% всіх капіталовкладань, призначених для республік, в тому 34,6 млрд. крб. як це ми згадували в розділі про виробничу програму промисловости, призначено в райони, які в часі війни підлягали окупації. В Україну спрямовано всього 20,6% капіталовкладань, не зважаючи на факт, що питома вага українського господарства не дає 1/3 РСФСР, а значно більше та з другого боку народне господарство УССР понесло 40% всіх втрат СССР — отже, йому

прислуговувала і відповідно більша участь в капіталовкладеннях на відбудову.

Четвертий п'ятирічний плян виконано за 4 роки і три місяці. Подане відноситься очевидно до цілого господарства СССР, бо в Україні, як згадувано в попередньому розділі, тільки при кінці 1950 р. промислова продукція перевищила на 15% довоєнний рівень. Цікаво при цій нагоді відмітити, що згідно з офіційними советськими даними, об'єм промислової продукції зростає значно швидше від величини основних виробничих фондів. Це можна, очевидно, пояснити великими руйнуваннями старих промислових осередків (передовсім України), де більшу частину основних фондів знищено, а з другого боку швидкою розбудовою нових промислових осередків на сході СССР. Перша і друга п'ятирічки виказували якраз протилежні тенденції, про що говорять офіційні дані советської статистики.

Відсоткове зростання гуртової пром. продукції і основних виробничих фондів в першій, другій і четвертій п'ятирічках

	1932 в%% до 1928	1937 в %% до 1932	1950 в%% до 1940	
Зростання основних виробн. фондів	243	235	158	
Зростання гуртової пром. продукції	230	232	173	24)

З наведеної таблиці можна також запримітити, що приріст промислової продукції та основних виробничих фондів дає значно нижчі показники у порівнянні до довоєнних часів.

В советській економічній літературі не могли ми найти перевірених даних про капіталовкладення, спрямовані виключно на потреби

української промисловости. Покористуємось тому статистичним матеріялом, що відноситься до всього народнього господарства України.

Об'єм капітальних вкладень в народне господарство УССР в часі від 1946 - 1950 рр. в млн. крб.

(ціни на 1. липня 1955 р.)

1946	10331,0
1947	10076,8
1948	12144,4
1949	14434,3
1950	15779,7
Разом	62766,2 [25]

Таким чином, за ввесь час тривання четвертої п'ятирічки, в народнє господарство України вложено 62766,2 млн. крб. або 19,3% капіталовкладань СССР (326,5 млрд. крб.). В тому часі вложено в народнє господарство Російської СФСР — 204,7 млрд. крб. або 62,8% по СССР [26]). Подані вгорі цифри дуже вимовні. Звертаємо увагу читача на факт, що, не зважаючи і на так дуже низьку суму **запляновани**х капіталовкладань в народнє господарство України, фактичне **виконання** капітальних робіт понизило питому вагу України з 19,6% до 19.3%. В той же час, питома ваги РСФСР піднеслась з 56,0% до 62,7%. У світлі наведеного порівняння зовсім не дивно, що советська статистика подає такі скупі дані у відношенні до питання капіталовкладань в народнє господарство України в часі четвертої п'ятирічки.

Як змінилась ситуація в часі п'ятої п'ятирічки? У роки п'ятої п'ятирічки вложено в народнє господарство СССР 625,3 млрд. крб., в тому в народнє господарство України вложено 99,5 млрд. крб., або 15,9% всесоюзної величини. Для окремих років це дає таку картину.

Об'єм капітальних вкладень в народнє господарство УССР за 1951-55 рр. в млн. крб.

(ціни на 1. липня 1955)

1951	16363,4
1952	17336,8
1953	18920,6
1954	22647,4
1955	24269,3 [27]

В народнє господарство Російської СФСР вложено в часі п'ятої п'ятирічки 417,5 млрд. крб. [28] або 66,7% капіталовкладень СССР.

В совєтській економічній літературі зустрічаємо часто згадки — мовляв — в часі цієї п'ятирічки введено в Україні 500 великих промислових підприємств. «Проте, — як зазначає один з совєтських авторів, — завдання п'ятирічного пляну щодо введення в дію виробничих потужностей за рахунок капітального будівництва по багатьох галузях промисловости України значно недовиконано »[29].

Пояснює це автор загальниками, говорячи — між іншим — і про те, що при недовиконанні плянів на підвищення продуктивности праці, багато міністерств і відомств не додержувались графіка будівельних робіт, не використовувалось належно наявної техніки при будівництві, тощо. Не згадує автор про справжню причину, а саме про це, що об'єм капіталовкладень в народнє господарство України не був вистачальний, що найкраще видно з пониження питомої ваги України в капіталовкладеннях у порівнянні хоча б до РСФСР. При цьому цитований автор наводить і деякі фактичні дані.

««... При загальному виконанні державного пляну по республіці, багато підприємств не справлялось з виконанням завдань за кількісними (валова продукція) і якісними показниками (підвищення продуктив-

ности праці, зниження собівартости). У 1955 році, ряд підприємств республіки, які не виконали державного пляну, недодали промислової продукції на 3,5 млрд. крб., у 1954-1955 роках по капітальному будівництву недовиконано робіт на 4,6 млрд. крб. Деякі підприємства випускали машини застарілих конструкцій, слабо впроваджували нову технологію, досягнення науки і техніки, передовий досвід» [30])

В шостій п'ятирічці, яка опісля була перервана, заплянована вложити в народнє господадство СССР 990 млрд. крб. (в цінах на 1. липня 1955 р.), в тому на народнє господарство України припадало 141,5 млрд. крб., або 14,5% всесоюзної величини [31]). В промисловість СССР заплянована вложити 600 млрд. крб., в тому в промисловість України 85 млрд. крб., або 14,1% капіталовкладень СССР [32]). Біля 50% всіх капіталовкладень було призначено в східні області СССР. Якщо капіталовкладення по СССР заплянована в шостій п'ятирічці збільшити на 70%, то для Зах. Сибіру вони повинні зрости за п'ятиріччя в 2,5 разів, Сх. Сибіру — в 2,8 разів, для Казахстану в 2,7 разів. Проте шостий п'ятирічний плян перервано і в 1958. чи точніше в 1959 р. введено новий семирічний плян, що розрахований для 1959-65 рр.

З доповіді Хрущова про контрольні цифри розвитку народнього господарства СССР можемо довідатись про поодинокі категорії капіталовкладень, що їх заплянована в семирічці. Подана внизу статистична таблиця дасть змогу читачеві прирівняти заплянавані капіталовкладення в Україні до загальної величини капіталовкладень по СССР.

План капіталовкладень в народне господарство СССР і УССР в млрд. крб.

	СССР	УССР	у %% до СССР
Всього в нар. госп.	1940-1970	222	11,2
в тому:			
будівництво об'єктів виробн. призначення	1488-1513	165,5	10,9
житлове і комунальне будівництво	375-380	46,8	12,3
будівн. об'єктів освіти, культури і охорони здоров'я	77,0	9,7	12,6 [33])

З наведеного бачимо, що найнижчий відсоток дає Україна в будівництві об'єктів виробничого призначення, що до деякої міри покривається з капіталовкладеннями, призначеними на будівництво нових промислових підприємств. Як побачимо далі, запроєктовані капіталовкладення у важніші промислові ділянки України дещо вищі (на увазі маємо тут виключно питому вагу України в капіталовкладеннях цілого СССР), але обіймають вони передовсім, як треба догадуватись, капіталовкладення, спрямовані на реконструкцію старих підприємств. В цій ділянці відсоток України був завжди досить високий, бо коштом доходів з промисловости України будувались не тільки нові українські промислові підприємства, але значна частина українського доходу відходила на позаукраїнські потреби, а саме на будівництво промислових підприємств в РСФСР та в інших східніх частинах СССР.

Капіталовкладення у важніші галузі промислового виробництва СССР і УССР за 1959-65 рр. в млрд. крб., біжучі ціни [34])

Промислові галузі	СССР	УССР	УССР в %% до СССР
чорна металюрґія	100,0	30,1	30,1
нафтова і газ. пром.	170-173	11,9	6,8
вугільна пром.	75-78	31,0	39,7
електростанції і електросітка	125-129	10,9	8,4
машинобудування	118	13,1	11,1
лісова, паперова і деревообробна	58-60	1,7	2,8
легка і харчова	80-85	14,1	16,6
пром. будів. мат.	110-112	12,0	10,0

З наведеної таблиці бачимо, що обсяг заплянованих капіталовкладень в важніші галузі промисловости СССР виносить (беручи максимальний розмір) 855 млрд. крб. В ці самі галузі української промисловости заплянованo вложити 124,8 млрд. крб. або 14,5 % всесоюзної величини. Не зважаючи на так применшену питому вагу України, у вічі при цьому кидається також щось інше. Звертаємо увагу читача, що ще порівняльно найкраще призентуються галузі кам'яновугільної та металюрґійної промисловости, бо Україна і далі зобов'язана постачати промислові сирівці та півфабрикати російським промисловим осередкам. Капіталовкладення в машинобудівельну промисловість є в поважному контрасті до двох вищенаведених ділянок, хоча б з уваги на неоднократно зустрінуті нотатки в советській пресі, мовляв — Україна дає 25% виробництва цієї галузі в СССР.

Таким чином советська економічна політика старається знову ж зіпхнути промисловість

України до підрядних позицій, тримаючи її в ролі постачальника промислових сирівців і півфабрикатів, спрямовуючи всі свої зусилля на розбудову нових промислових осередків. Додатковий доказ у цьому напрямі може дати також величина капіталовкладень, запланованих в виробництві електроенерґії в Україні. 10,9 млрд. крб., або 8,4% всесоюзної величини капіталовкладень ніяк не розв'язують існуючої ситуації в українському енерґетичному господарстві. Як відомо вже з раніше цитованих матеріялів, виробництво електроенерґії в УССР постійно відстає від союзного рівня і без радикального поліпшення в цій ділянці ледве чи можлива будь-яка серйозна робота в питанню якісного покращання промисловевиробничої структури української індустрії. Наведені матеріяли повністю заперечують наші надії в цьому напрямі і можна сподіватись, що електроозброєність української промисловости буде у порівнянні до стану в цілому СССР постійно спадати, що значно понизить видайність праці та збільшить затрати на промислове виробництво.

Подібна ситуація також і в харчовій та легкій промисловості. В наведеній вгорі таблиці ми навели суму 14,1 млрд. крб., як запроєктовану величину капіталовкладень у ці дві промислові ділянки. Капіталовкладення в харчову промисловість виносять 10,5 млрд. крб., а в легку всього 3,6 млрд. крб. [35]). Наведене співвідношення дуже вимовне і в зв'язку з відомим традиційним відставанням легкої промисловости України не потребує окремих коментарів. Наш перелік можна б продовжувати і далі. Відомо, наприклад, що капіталовкладення таких категорій як капіталовкладення в житлове і комунальне будівництво чи капіталовкладення на будівництво об'єктів освіти,

культури і охорони здоров'я — повинні відповідати питомій вазі населення. Можна б запитати советські чинники, чи 12% капіталовкладень, що їх призначено на українські потреби, відповідають скількості чи радше питомій вазі населення України в СССР. Заторкуємо ці справи тут тільки мимоходом, поскільки наша тема не дозволяє ними ближче зайнятись.

Вертаючись до питання капіталовкладень в промисловість України протягом семирічки, варто підкреслити ще одне явище. Як пригадуємо з попереднього розділу, запроєктована продукція для української промисловости повинна б дати при кінці 1965 р. такі величини (у відсотках до пром. продукції цілого СССР): витоплювання чавуну — 45,1%, сталі — 34,6%, в-во прокату — 35,3%, видобуток залізної руди — 49,7%, кам'яного вугілля — 34,5%, в-во електроенерґії — 16,8% і в-во цукру — 53,0%. Як бачимо, тільки у випадку вугільної промисловости капіталовкладення перевищують питому вагу виробництва, у всіх інших випадках зустрічаємось якраз з протилежною тенденцією.

Зокрема це відноситься до металюрґійної промисловости та виробництва електроенерґії. Як можна пояснити це явище? В попередньому розділі ми наводили деякі інформації про запляновані новобудови в окремих ділянках промислового в-ва України. Тоді і сказано, шо в Україні будується значно менше у порівнянні до інших районів СССР, а збільшення промислового виробництва плянується досягти в першу чергу шляхом підвищення продукційности праці на старих підприємствах. Названі вгорі матеріяли додатково підтверджують попередній висновок. Не розпоряджаємо, на жаль, статистичними даними, які вказували б нам, яку частину з загальної величини капіта-

ловкладень призначено на реконструкцію старих підприємств. Можемо тільки догадуватись, що вона буде релятивно значно більша як по цілому СССР, зокрема якщо говорити про промисловість РСФСР та східні області СССР [36]).

Максимальна величина капіталовкладень в народнє господарство СССР виносить за час семирічки 1970 млрд. крб. Совєтська статистика не подає одначе їх точного розподілу між окремими республіками, зустрічаються тут також і суперечні дані. Це можна найкраще бачити, приглядаючись ближче даним Хрущова, що ми їх раніше цитували.

Згідно з повідомленнями з того джерела [37]) на загальну суму 1970 млрд. крб. поодиноким республікам надано 1512,8 млрд. крб., тобто 76,7%. 23,3% фінансових засобів осталось в розпорядження центральних органів та ці капіталовкладення призначені на якісь ближче не означені цілі, як можна догадуватись — військового призначення. Розподіл цих капіталовкладень між поодинокими республіками дає таку картину:

Запроєктовані капіталовкладення в народні господарства поодиноких республік за час 1959-65 рр. в млрд. крб., максимальні величини

Російська СФСР	974,0
Українська ССР	219,0
Білоруська ССР	32,0
Узбецька ССР	36,0
Казахська ССР	119,0
Грузинська ССР	16,8
Азербайджанська ССР	29,0
Литовська ССР	12,5
Молдавська ССР	8,8
Латвійська СССР	10,8
Киргізька ССР	10,5

Таджицька ССР	8,6
Вірменська ССР	12,0
Туркменська ССР	15,7
Естонська ССР	8,1
Разом	1512,8 [38])

З наведеного бачимо, що для Російської СФСР призначено 64,4% всіх капіталовкладень, призначених для розподілу між республіками. Українська частка виносить — 14,5% Приглянемось тим цифрам трохи ближче. Переведення перепису населення в 1958 р. та опубліковані його висліди в 1959 р. дозволяють нам зробити порівняння капіталовкладень між окремими республіками в переліці на одиницю населення.

Капіталовкладення в народні господарства республік за час 1959-65 рр., в тис. крб. в переліці на одиницю населення

Республіки	населення на 1. січня 1959. (в тис.)	капіталовкладення в тис. крб. на одиницю населення
СССР	208.876	7,2
Російська СФСР	117.494	8,3
Українська ССР	41.893	5,2
Білоруська ССР	8.060	4,0
Узбецька ССР	8.113	4,4
Казахська ССР	9.301	11,7
Грузинська ССР	4.049	4,2
Азербайдж. ССР	3.700	7,9
Литовська ССР	2.713	4,6
Молдавська ССР	2880	3,0
Латвійська ССР	2.095	5,1
Киргізька СССР	2.063	5,2
Таджицька ССР	1.982	4,3
Вірменська ССР	1.768	6,6
Туркменська ССР	1.520	14,6
Естонська ССР	1.196	6,7 [39])

Наведені дані говорять самі за себе. Вони також підтверджують попередньо висловлені міркування. Капіталовкладення в Україні в переліці на одиницю населення значно нижчі від середнього для СССР, як також нижчі від капіталовкладень для РСФСР. З азійських республік найшвидшими темпами розбудовується промисловість в Казахській та Туркменській республіках.

Зупинимось ще коротко над питанням капіталовкладень для 1958 р., поскільки в часі писання цієї праці статистичні дані для 1959 р. були нам ще недоступні. В повідомленні про підсумки виконання державного пляну розвитку народнього господарства СССР на 1958 рік [40]) подано, що обсяг капітальних вкладень державних і кооперативних організацій (крім колгоспів) становив в 1958 р. 235 млрд. крб. і перевищив капітальні вкладення в 1957 р. на 11%. Державний плян капітальних вкладень виконано в цьому році на 97%, при чому плян будівельно-монтажних робіт виконано на 101 відсотків, а затрати на устаткування становили 92% по пляну. В Україні [41]) обсяг капітальних вкладень державних і кооперативних організацій (крім колгоспів) становив в 1958 р. 37,5 млрд. крб. або 15,9% величини СССР. Капіталовкладення в Україні дають в переліці на одиницю населення 899 крб., а в СССР — 1126 крб.

В порівнянні до 1957 р., капіталовкладення в Україні збільшились на 5%, тоді як подібний приріст для Російської СФСР становить 11%. Обсяг капітальних вкладень організацій, підпорядкованих Раді Міністрів УССР, за рахунок коштів виділених державним пляном становив 26,7 млрд. крб., в тому капіталовкладення раднаргоспів — 26,4 млрд. крб.

Хоча намічений плян капіталовкладень не-

довиконано в цілому СССР, проте відставання плянів капіталовкладень в Україні значно більше від показників для всього СССР. В Україні зокрема недовиконано пляни в таких ключевих ділянках як гірничорудна промисловість, вугільна і цементова промислові галузі, харчова промисловість і також недовиконано плян введення в дію виробничих потужностей турбінних електростанцій. На жаль, не розпоряджаємо у тому відношенні більш детальними даними, бо в офіційних проголошеннях совєтської преси подається тільки сухий перелік закінчених новобудов промисловости в 1958 р. (В СССР збудовано в 1958 р. 800 великих промислових підприємств, в тому в Україні — 170 підприємств). З більших проєктів, що їх закінчено в 1958 році, можна назвати побудову 5 нових доменних печей, 23 вугільні шахти і т. д.

Більше інформацій, що кидають більш цікаве світло на це питання, знаходимо на сторінках українського економічного журналу. І так треба відмітити відрадний факт, що при кінці 1958 р. в Україні почав появлятись новий журнал «Економіка Радянської України», що присвячений питанням розвитку господарського життя України. Це одинокий економічний журнал в Україні, бо — як відомо — всі українські економічні журнали заборонено сталінським режимом ще в початках 30-их рр. До цієї справи ми ще повернемось при іншій нагоді, тут скажемо тільки, що в названому журналі можна час-до-часу знайти деякі більш цікаві матеріяли, які в дуже обережній формі стараються висвітлити наболілі питання української економіки, шукаючи звичайно розв'язки у рецепті більш ліберальних відносин між республіканським і союзним урядами.

Як вже неоднократно відзначено, питання

капіталовкладень в совєтській пресі звичайно промовчується і в тому відношенні навіть на сторінках провідних совєтських журналів крім відомих загальників не можна зустрінути більш конкретного матеріялу. Не є вийнятком у тому відношенні і український журнал Та все ж таки в статті Хмельницького зустрічаємо дуже обережні натяки на невластиву політику капіталовкладень у відношенні до українського народнього господарства, що частинно пояснює традиційні відставання плянів капіталовкладення в Україні. Наводимо цікавіші місця з цієї статті [42].

«Капітальне будівництво — це галузь виробництва з найдовшим робочим періодом, що відтягує продукти праці на довгий час. Розпорошення коштів на багато будов і об'єктів, включення до пляну щораз нових будов без завершення і введення в дію раніше початих — приводить до надмірного зростання незавершеного будівництва. Тривалі строки будівництва об'єктів обтяжують народне господарство, стримують темпи його розвитку. До того ж істотні хиби в плянуванні капітального будівництва і в організації його виконання приводять до ще більшого відтягування продуктів праці. Так по будовах союзного підпорядкування (в тому числі і України), що їх фінансує Промбанк, плян введення в дію, як правило, щороку менший за плян капіталовкладень — у 1953 році на 6,1%, в 1954 році — на 3,3%, у 1955 році — на 5,7%, в 1956 році — на 2,5%. Через те, що виконання плянів введення в дію відставало від виконання плянів капіталовкладень, порушення пропорцій між загальними капіталовкладеннями і введенням в дію, закладене в плянах, фактично зростало ще більше: так у 1952 році введення відставало від рівня капіталовкладень на 13,5%, у 1954 році — на 8,7%, в 1955 році — на 12%, у 1956 році — на 12,5%.

«Введення в дію основних фондів протягом року здійснюється нерівномірно; лише 20-25% основних фондів вводиться в 1-му півріччі, решта — 75-80% вводиться в 2-му і в основному в 4-му кварталі.

«У зв'язку з відставанням виконання плянів введення від виконання пляну капіталовкладень рік-у-рік зростає обсяг незавершеного капітального будівництва. Розміри і склад незавершеного будівництва

відбивають наявні хиби у плянуванні капітального будівництва та у виконанні плянів. При аналізі затверджених на 1957. і 1958 роки титульних списків і при формуванні пляну капіталовкладень на 1958 рік було виявлено, що раднаргоспи, міністерства, відомства та будови — замовці все ще допускають розпорошення коштів на багатьох об'єктах. Така практика веде до зменшення обсягу фондів і потужностей, що вводяться в дію.

«При середніх у післявоєнні роки до початку шостої п'ятирічки щорічних капіталовкладеннях в УРСР 90 млрд. крб., що їх фінансує Промбанк, кошторисна вартість незавершених робіт на 1. січня 1956 року становила 270 млрд. карбованців. Це означає, що лише для завершення робіт, без включення до пляну нових об'єктів, потрібно було б 3 роки.

«З загального обсягу незавершеного будівництва по будовах союзного підпорядкування, що їх фінансує Промбанк, затрати по об'єктах остаточно припиненого будівництва становлять 7%. Як приклад на Україні, може бути будівництво Булдинського каналу в Одеській області, заводу чавунної покрівлі Луганського облмісцевкому. Кошторисна вартість будівництва вказаного заводу становить 3.910 тис. карбованців. З 1953 року на його спорудження затрачено 1.591 тис. карбованців. За ці кошти збудовано стіни центральної частини головного корпусу, виконано ряд робіт по побутових приміщеннях і завезено устаткування. З 1956 року роботи припинено і деякі конструкції вже стали непридатними» [43]).

В дальшій частині статті автор гостро виступає проти практики проволікання будівництва нових промислових об'єктів, вказуючи на ряд наслідків з такого стану.

«Невиконання річних плянів капітальних вкладень і введення в дію основних фондів, а також наявність значних хиб у плянуванні поставок устаткування на будови привело до зростання запасів устаткування на складах і в незавершеному будівництві. Як вказувалось в доповіді голови Держпляну СССР, тов. Й. Кузьміна, на VII сесії Верховної Ради СССР, лише на будовах і підприємствах, фінансованих Промбанком, запаси невстановленого устаткування досягли на 1. липня 1957 року 17,4 млрд. карбованців» [44]).

Автор покликається на рішення грудневого (1956) і лютневого (1957) пленумів ЦК КП-

СС, в яких вказувалось на необхідність поліпшити матеріяльно - технічне постачання для будов підприємств та подає при тому і деякі інформації про стан цього питання в Україні.

«На будовах, фінансованих Українською республіканською конторою Промбанку, за станом на першого липня 1958 року, рештки устаткування становили 2,2 млрд. карбованців, що в 1,7 раза перевищує норматив. Значна частина невстановленого устаткування не використовується протягом тривалого часу. Так, наприклад, 12% всього невстановленого устаткування завезено ще до 1952 року. Зокрема, по чорній металюргії — 12,4%, по хемічній і гумовій промисловості — 37,5%. Найтриваліші затримки у використанні устаткування мають місце на будовах і підприємствах Дніпропетровського, Луганського, Київського і Харківського раднаргоспів. Так вартість невстановленого устаткування по Дніпропетровському раднаргоспу дорівнює 461,5 млн. карбованців, по Луганському — 407,1 млн. карбованців» [45]).

З наведеного бачимо, що запаси невстановленого устаткування в Україні виносили біля (відсоток неточний, бо беремо два різні роки для СССР — 1957., а для УССР — 1958.) 12,7% всесоюзної величини. В совєтських повідомленнях вказується звичайно тільки відсоток «виконаного» пляну капіталовкладень, тому наведені матеріяли становлять досить цікавий епізод в дотеперішній практиці совєтської економічної літератури та, говорячи самі за себе, не потребують окремого коментаря.

5. Совєтська політика капіталовкладень та деякі висновки у відношенню до становища українського народнього господарства

Підсумовуючи коротко поданий матеріял в цьому розділі, додамо до раніше поданих статистичних таблиць певні циферні дані, що допоможуть читачеві зорієнтуватись в основних напрямних совєтської політики капіталовкладень у відношенню до українського народньо-

го господарства. Наведений попередньо статистичний матеріял недвозначно показує на постійне зниження питомої ваги капіталовкладень в господарство України, що слід пояснити незаінтересованням советської економічної політики розбудовувати українське народне господарство в такій мірі, — в якій, наприклад, розбудовується господарство східніх областей та самої РСФСР. На жаль, не розпоряджаємо даними про капіталовкладення для всіх років в українську промисловість. Деякі цифри наводили ми в попередніх підрозділах. На цьому місці покористуємось даними про капіталовкладення для всього народнього господарства СССР, порівнюючи існуючі тенденції розвитку до відносин в Україні.

Об'єм капітальних вкладень в народне господарство СССР, РСФСР і УССР в окремих п'ятирічках, в цінах на 1. липня 1955 р.

(в млрд. крб.)

	СССР	в %%	РСФСР	в %%	УССР	в %%
1-ша п'ятирічка IV кв. 1928-1932	61,6	100,0	41,8	67,8	11,4	**18,5**
2-га п'ятирічка 1933-1937	141,4	100,0	98,2	62,3	23,5	**16,6**
3-я п'ятирічка 1938-1. півр. 1941	138,7	100,0	99,2	71,5	20,0	**14,4**
Разом за роки війни 1942-1945	134,8	100,0	96,5	70,1	16,6	**12,3**
4-а п'ятирічка 1946-1950	326,5	100,0	204,7	62,7	62,8	**19,2**
5-а п'ятирічка 1951-1955	625,3	100,0	417,5	66,8	99,5	**15,9**
6-а п'ятирічка (плян) (1956-60)	990,0	100,0			133,0	**13,4**

Семирічка (плян)						
1959-1965	1970	100,0	974,0	49,4	219,0	11,1

[46]

Упосліджене становище України увидатнюється ще більше, якщо порівняємо капіталовкладання в СССР, РСФСР та УССР в переліці на одиницю населення. З поміщеного нижче порівняння побачимо, що починаючи з 1932 року, капіталовкладення в Україні в перечисленню на одиницю населення дають значно нижчі показники як для цілого СССР. Частинне пояснення цього факту можна дошукуватися в обставині, мовляв, Україна наслідком штучного голоду, великих вивозів та арештувань серед населення та вкінці у зв'язку з великими воєнними втратами виказує дуже низький приріст населення. З другого боку поміщене статистичне порівняння дає посередні докази на це, що саме коштом наявних господарських ресурсів в Україні розбудовується господарський потенціял на неукраїнських землях, зокрема в РСФСР, яка виявляє в тому відношенню багато кращу картину.

Об'єм капітальних вкладень в народнє господарство СССР, РСФСР і УССР в крб., в цінах на 1. липня 1955 року, в переліці на одиницю населення

Роки	СССР	РСФСР	УССР
1932	140	158	113
1937	198	221	180
1940	254	274	209
1955	718	941	603
1958	1126	1339	899

[47]

Роблячи підсумки з наведеного матеріялу, добачаємо колоніяльне спрямування совєтської політики капіталовкладень у відношенні до народнього господарства України — в ціло-

му ряді окремих елементів цієї політики. Розпоряджаючи повністю капіталовкладеннями в народнє господарство СССР, советський господарський апарат в настановах своєї економічної політики не присвячує належної уваги гармонійному розвиткові всіх промислових галузів України, даючи виразну перевагу тим промисловим ділянкам, які мають виключне значення для задоволення господарських потреб великопростірного господарства СССР, зокрема його російських промислових осередків. Ці тенденції советської промислової політики нерідко розбігаються з вимогами та інтересами народнього господарства України, що творить природну господарсько - національну єдність.

Підтвердження цих заходів советської політики капіталовкладень дасть історичний розгляд поодиноких етапів советської промислової політики. Схематично у тому відношенні можна розрізнити два основні етапи.

а) До часу запровадження в СССР п'ятирічного промислового плянування, що охоплює ще в деяких аспектах часи першої та другої п'ятирічки. В тому часі, капіталовкладення в промисловість України виявляють значне абсолютне та релятивне зростання. Рівночасно з тим збільшується питома вага деяких галузів важкої індустрії України в загально-союзному виробництві. Все ж таки тут слід відзначити, що таке значне зростання капіталовкладень в народнє господарство України проходило у великій мірі за рахунок реконструкції і поширення діючих старих промислових підприємств, що їх безпосереднім завданням було заспокоїти господарські потреби цілого СССР в обличчі того, що в тому часі Україна була основною базою гірничо-добувної та металюрґійної промисловости, як і також деяких видів важкого машинобудівництва. Таким чином підсилюючи

розвиток української промисловости, совєтська промислова політика не так кермувалась інтересами самого господарства України, як скоріше всі ці заходи були вимушені об'єктивними обставинами вийняткової ваги української промисловости для загально - союзної економіки.

б) В другій, зреалізованій частині третьої та згодом в повоєнних п'ятирічках, відзначаємо в намаганнях совєтської політики капіталовкладень тенденцію дублювати виробництва важніших галузів української індустрії поза межами України, зокрема на російській території та в східніх частинах СССР. В Україні в тому часі, у порівнянні з іншими частинами території СССР, будується значно менша кількість нових промислових підприємств, саме ж упромисловлення інших частин СССР переводиться значною мірою саме коштом промислових нагромаджень української індустрії. При тому в поодиноких випадках зустрічаємось і з явищем субстанційних втрат української економіки, що наслідком централізаційних заходів совєтської економічної політики примушена перекидати значну частину своїх засобів в нові терени, що проходить, очевидно, за рахунок значних обмежень в споживанні населення України. Приклад на існування того явища дає висота акумуляції капіталу в Україні, яка починаючи з першої п'ятирічки в Україні значно вища як по цілому СССР. На жаль, не маємо в тому питанні жодних даних за повоєнні роки. Можемо тільки припускати, що наслідком інтенсивного процесу індустріялізації східніх областей СССР, норми акумуляції капіталів в Україні ще більш зросли.

Географічне розміщення капіталовкладень в українську промисловість незадовільне та переводиться з точки погляду інтересів цен-

трального диспозиційного осередку в Москві, який у великій мірі відзеркалює господарські вигоди російських промислових районів, що до них мусить пристосуватись народнє господарство України. У висліді тих заходів, в українському народньому господарстві немає потрібних пропорцій у виробництві важкої та легкої промисловости. Розглядаючи для прикладу структуру українського машинобудівництва, прийдеться ствердити, що важка промисловість України не виявляє профілю повного виробництва, що з другого боку ще більш підсилюється значним недорозвиненням більшости галузів української легкої промисловости.

Розглядаючи господарський потенціял України, величину населення, промислову продукцію та капіталовкладення в українську промисловість, слід ствердити, що капіталовкладення в народнє господарство України в переліці на одиницю населення дають значно нижчу норму, як по цілому СССР та не стоять у потрібній пропорції до виробничих можливостей українського народнього господарства, зокрема промисловости.

У висліді всіх цих заходів совєтської економічної політики, унаявнюється та значно посилюється організаційна та матеріяльна залежність української промисловости від позаукраїнських промислових осередків, що уможливлює совєтським керівним органам значну експлуатацію українського народнього господарства в користь економічних потреб цілого СССР, які не конче мусять покриватись з господарськими інтересами України.

1) «Економіка промисловості СРСР». Київ 1957., стор. 181.

2) Там же.

3) Цитуємо за Садовським — «Проблема індустріялізації в нар. госп. УССР», 1929., стор. 20.

4) Якщо подані внизу дані Хромова, як можна здогадуватись, є також значно применшені, то правдиву фальшивку подає одна з новіших праць — «Промисловість Радянської України за 40 р.», цит. пр., стор. 47 і 49. В ній читаємо, що — мовляв — капіталовкладення у велику промисловість, що була підпорядкована ВРНГ, становили в млн. карб. (біжучі ціни): 1923/24 — 54,4, 1925/26 — 141,2, 1928/29 — 436,6. Автор сам плутається у своїх даних, бо на стор. 49. для 1925/26 наводить також 211,8 млн. крб.

5) Хромов, цит, пр., стор. 29. В 1924/25 р. в промисловість СССР вложено 385 млн. крб., що дає Україні б. 30% всесоюзної величини. Див. Локшин Э. Ю. «Очерк истории промышленности СССР», стор. 150.

6) Хромов, цит. пр., стор. 29.

7) Там же, стор. 30. В порівнянні до капіталовкладень для цілого СССР, капіталовкладення в Украэні виносили в 1925/26 — 26,7%, 1926/27 — 26,0%, 1927/28 — 23,0%. Див. Локшин, Э. Ю. «Очерк истории промышленности СССР», 1956., стор. 150.

8) Там же.

9) «Контрольні цифри розв. укр. пром. на 1928/29 р». Харків 1929., стор. 5.

10) «Контр. цифры разв. нар. хоз. Украины на 29/30 г.», 1930., стор. 9.

11) «Промисловість Рад. України за 40 р.», цит. пр., стор. 49.

12) В. Садовський: «П'ятилітка і народньо-господарські інтереси України», стаття в праці «Сучасні проблеми України», Варшава 1931, стор. 108.

13) Садовський В., цит. пр., стор. 99.

14) Там же, стор. 100.

15) Спрямування капіталовкладень за їх структурою в 1926/27 р. дає для української промисловости такі величини: кап. ремонт — 12,6%, розширення старих підпр. — 75,6%, нове будівництво — 11,8%, всього капіталовкладень — 345 млн. крб.

16) Частка України у забезпеченні основними фондами вел. промисловости дає такі величини: 1932 р. — 20,9 і 1937 р. — 20,6. загальносоюзної величини. В той же час питома вага України у випуску гурт. пром. прод.: 1932 — 20,1%, 1937 — 17,8%.

17) В. Садовський, цит. пр., стор. 101. Див. «Пятилетний план на V съезде Госпланов», стор. 472.

18) Н. Ковалевський: «Районный разрез в пятилетнем плане». «Плановое хозяйство» за 1929, ч. 3., стор. 62.

19) Хромов, цит. пр., стор. 37.

19а) Грановский - Маркус: «Эконом. соц. промышленности», цит. пр., стор. 372.

19б) «Промышленность СССР», ст. сб., цит. пр., стор. 18.

20) Всі дані за інформаціями ЦСУ СССР. Зокрема використано ще праці: Петросяна, цит. пр., стор. 65, 70, «Народное хозяйство СССР», стат. сборник, цит. пр., стор. 158-159. Schwartz H., «Russia's Soviet economy», 1950, стор. 205.

21) Тенденції ті унаявлюються вже з двох перших років другої п'ятирічки. У 1933 р. капіталовкладення в промисловість СССР в біжучих цінах виносить 8,9 млрд. крб., в тому числі в промисловість України — 1.790 міл. крб., або 20,1% загальносоюзної величини. Для слідуючого року, питома вага України ще нижча. У 1934 р., капіталовкладення в промисловість СССР виносять — 10,6 млрд. крб., в тому в промисловість України — 1.997,5 міл. крб., або 18,8% загальносоюзної величини.

22) Акумуляція капіталу на Україні раніше була вища, ніж по СССР в цілому. Так, наприклад, в 1927/28 р. питома вага акумуляції в національному доході України становила 22,2%, а по СССР в цілому 21,3%. За пляном на першу п'ятирічку акумуляція на Україні мала зрости до 30% національного доходу, а по СССР лише до 26%. Про розміри акумуляції зараз немає даних, бо національний дохід з України не обраховується. Проте факт більшоэ акумуляції на Україні навіть у першій п'ятирічці в порівнянні з СССР говорить за те, що Україна несла більший тягар в індустріялізації, ніж решта СССР, і народне споживання на Україні обмежувалося більше, ніж в решті СССР». В. Голубничий — «Національний дохід в Україні», машинопис, 1957, стор. 7.

23) Плянові завдання для четвертої п'ятирічки, як і всі інші статистичні матеріяли беремо з праці: «Директивы КПСС», цит. пр., т. 3, стор. 49-79.

24) Смеков В. «Социалистическая индустрия СССР на новом мощном подъеме», 1951, стор. 69.

25) «Народне господарство Української РСР», цит. пр., стор. 355.

26) «Народное хозяйство СССР», цит. пр., стор. 159. і «Народное хозяйство РСФСР», цит. пр., стор. 226.

27) «Народне господарство Української РСР», ст. зб., цит. пр., стор. 355.

28) «Народное хозяйство РСФСР», ст. сб., цит. пр., стор. 226.

29) Старовойтенко, цит. пр., стор. 10.

30) Там же, стор. 11.

31) «Resolutionen des XX Parteitags der Kommunistischen Partei der Sowjetunion». Moskau 1956, S. 80.

32) Bulganin N. A. «Report on directives of the 20th Congress of the C.P.S.U.». Moscow 1956, p. 63.

33) Хрущов Н. С. «Контрольные цифры развития народного хозяйства СССР на 1959-65 гг.», Госполитиздат, 1958, стор. 63. Доповідь М. В. Підгорного на XX з'їзді КП(б)У, «Радянська Україна» з 17. 1. 59.

34) Хрущов Н. С.: «О контрольных цифрах развития нар. хоз. СССР на 1959-65 гг.». Госполитиздат 1959, стор. 39. Підгорний, там же.

35) Окремі дані для харчової і легкої промислових галузів України наводить Підгорний у цитованій раніше доповіді на XX з'їзді Комуністичної партії України. Використовуючи офіційно поданий совєтський статистичний матеріял, не можна нас підозрівати у будь-якій необ'єктивності у цьому питанні. Всі відсоткові обчислення наші.

36) Це заявив в своїй доповіді Хрущов (цит. пр., стор. 43), в 1965 р. питома вага східніх районів у в-ві сталі виноситиме 48%, видобутку вугілля — 50%, алюмінію — 71%, цементу — 41% і т. д.

37) Хрущов, цит. пр., стор. 63.

38) Там же, стор. 74-90. Якщо взяти всю суму капіталовкладень, значить, 1970 млрд. крб., то капіталовкладання на одиницю населення даватимуть — 9,5 тис. крб. В поміщеній таблиці ми брали для СССР 1512,8 млрд. крб., тобто капіталовкладення розподілені між республіками. Це саме відноситься до наших обчислень для окремих республік.

39) Дані про перепис населення взяті з «Радянської України» з 10. 5. 1959 р.

40) «Радянська Україна» з 16. 1. 1959 р.

41) «Радянська Україна» з 21. 1. 1959 р.

42) Хмельницький Г.: «Про вдосконалення практики фінансування капітального будівництва». «Економіка Радянської України» ч. I/1959, стор. 75-81.

43) Там же, стор. 76.

44) Там же, стор. 76-77.

45) Там же, стор. 77.

46) Статистичні дані беремо з совєтських статистичних збірників: «Народне господарство Української РСР», цит. пр., стор. 355; «Народное хозяйство СССР», цит. пр., стор. 158-9; «Народное хозяйство РСФСР», цит. пр. стор. 225. Дані для семирічки неспіврівномірні з попередніми роками, бо включають тільки капіталовкладення, призначені для розподілу по республіках, про що говорено раніше.

47) Статистичні дані для СССР, РСФСР та УССР про величини капіталовкладень беремо з совєтських статистичних збірників, неведених в попередній статистичній таблиці. Для 1932 р. беремо (у випадку України) дані для 1933 р., бо не розпоряджаємо даними за 1932 р., в цінах на 1. липня 1955 р. Для упрощення, для 1932 р. беремо населення СССР, РСФСР та УССР згідно з переписом на 1926 р., тобто для СССР — 147,0, РСФСР — 92,8 та УССР — 29,5 млн. Для 1937 і 1940 рр. за переписом на 1939 р., тобто 170,6, 107,9 і 31,0 млн. Для 1955 і 1958 за станом на 1. 1. 59., тобто 208,8, 117,5 і 41,8 млн.

СТАТИСТИЧНІ ТАБЛИЦІ

ЗМІСТ ПЕРШОГО ТОМУ

«Хроніка НТШ»

Випуск ч. 75 за час 25. VI. 1939 — 15. III 1949. Склав В. Кубійович. Мюнхен 1949. Стор. 39.

Випуск ч. 76. Резюме доповідей. Мюнхен 1949. Стор. 19.

Випуск ч. 77. за час 9. IV. 1949 — 31. XII 1953. Склав В. Янів. Париж — Нью Йорк — Торонто — Сідней 1954. Стор. 60.

Бюлетень НТШ у Канаді із Матеріялами IV-тої Наукової Конференції НТШ в Торонто. Торонто 1953. Стор. 164.

Збірник матеріялів V-ої Наукової Конференції НТШ — Торонто. Торонто 1954. Стор. 192.

Я. Пастернак: «Археологія України». Торонто 1961. Стор. 789 + 18 мап + 4 кольорові табелі.

Alexandre Choulguine — 1889-1960. Збірник на пошану О. Шульгина, виданий спільно із Académie International Libre des Sciences et des Lettres (по французьки). Paris 1961. Стор. 45.

D. Buchynskyj: Pasado y presente del libro ucraniano (еспанське видання НТШ в Канаді). Toronto — Madrid 1962. Стор. 60.

П. Ковалів: «Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X-XIV століть». Нью Йорк 1962. Стор. 445.

В. Лазорко: «Матеріяли до систематики і фавністики жуків України». Заходами Відділу НТШ у Ванкувері. Ванкувер 1963. Стор. 123.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА ВИДАЛО В РОКАХ 1949-1952

за редакцією

проф. д-ра Володимира КУБІЙОВИЧА та проф. д-ра Зенона КУЗЕЛІ

І-шу — систематичну (підручникову) — частину

ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА

у трьох томах (400+400+430 стор.)

Склад Редакційної Колеґії: проф. М. Глобенко, проф. інж. Р. Димінський(†), проф. д-р Н. Полонська-Василенко, проф. д-р Ю. Шерех. Секретар Редакційної Колеґії: Софія Янів. Карти й діяґрами роботи д-ра М. Кулицького. Як редактори поодиноких відділів співпрацювало 21, а як автори статтей дальших 120 науковців.

З серпня 1955 р. з'являється II-а — гаслова — частина **Енциклопедії Українознавства** за редакцією проф. д-ра В. Кубійовича. Редакційна Колеґія: проф. М. Глобенко(†), проф. інж. Є. Ґловінський, І. Кошелівець (літературний редактор), д-р В. Маркусь, проф. д-р О. Оглоблин, проф. д-р Н. Полонська-Василенко, проф. д-р М. Стахів, д-р А. Фіґоль, проф. д-р М. Чубатий, проф. д-р Ю. Шевельов, Софія Янів (секретар). Дальших 38 учених принимає участь, як редактори поодиноких відділів, а бл. 250, як автори. Із запляновних сімох томів з'явилося досі три та частина четвертого (400+400+400+240 стор.) до гасла «Максимовичі». Всіх гасел передбачено бл. 25000 (студій, статтей, довідок). Енциклопедія є багато ілюстрована портретами, фотознімками краєвидів, міст, архітектурних пам'яток, мистецьких творів, української фавни й фльори, тощо. Бл. 140 стор. занимають географічні та історичні карти, діяграми, синхронізовані таблиці, тощо.